

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SIYASAL İKTİDAR ve TOPLUMSAL SINIFLAR

• Nicos Poulantzas

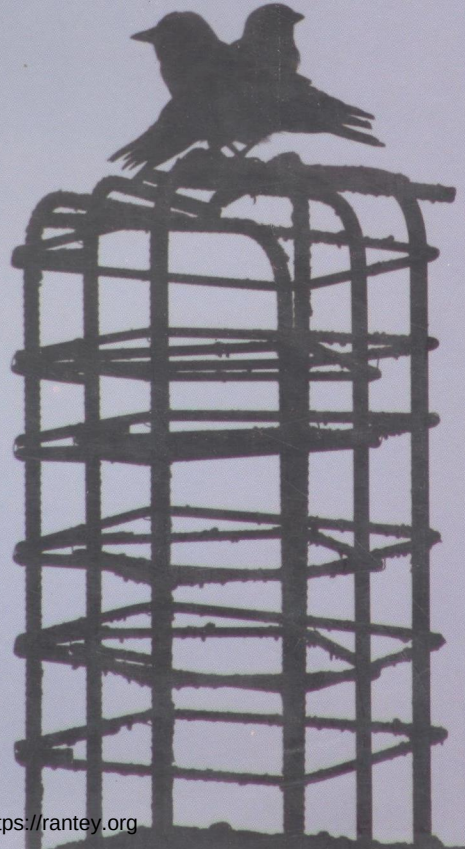

SIYASAL İKTİDAR ve TOPLUMSAL SINIFLAR

Nicos Poulantzas

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KAPİTALİST DEVLETTE SİYASAL İKTİDAR ve TOPLUMSAL SINIFLAR

Nicos Poulantzas; (21 Eylül 1936, Atina – 3 Ekim 1979, Paris)
Yunanistan’da doğdu, 1953’te Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne girdi. Üniversite döneminde Yunanistan Komünist Partisi (KKE) gençlik örgütünde faaliyetlerde bulundu.

Ölümüne kadar Yunanistan Komünist Partisi üyesi olarak kaldı. Hukuk eğitimini tamamladıktan sonra 1960’ta Fransa’ya taşındı. 1966’da Annie Leclerc ile evlendi. 1966 yılında yayımlanan (*Nature des choses et droit*–Şeylerin Doğası ve Hukuk) ilk kitabından itibaren bütün çalışmalarında “çağdaş kapitalizmde devlet, iktidar, siyasal mücadele ve sınıflar”ı konu edindi. Paris’te birçok akademik görevde bulundu. Son görevi Vincennes Üniversitesi’nde sosyoloji profesörlüğüydü. Poulantzas 3 Ekim 1979’da intihar etti.

Daha önce *Turhan Ilgaz* çevirisiyle yayımladığımız *Devlet, İktidar, Sosyalizm* Poulantzas’ın son kitabıdır. Bu kitap, yaygın kabulün aksine Poulantzas’ın eski düşüncelerinden vazgeçtiği ya da artık “siyasal dönüşümünü” tamamladığı bir eser olarak kabul edilse de aslında sol-teknoyatçılığın ve yeni-sol’un iktidara ve modern devlete dair görüşlerinin eleştirisine ayrılmıştır.

Poulantzas’ın Türkçe’ye çevrilmiş olan kitapları şunlardır. *Faşizm ve Diktatörlük* (Birikim Yay.), *Kapitalist Devlet Sorunu* – Ernesto Laclau, Ralph Miliband ile birlikte – İletişim Yay.), Poulantzas Kitabı – *Seçme Yazılar* (Dipnot Yay.).

EPOS YAYINLARI- 90
bilim-felsefe-politika kitapları- 34

Nicos POULANTZAS
**KAPİTALİST DEVLETTE
SİYASAL İKTİDAR
ve TOPLUMSAL SINIFLAR**

Fransızcadan Çeviren:
Şule Ünsaldı

Yayıma Hazırlayan:
Bâki Alemdar

Kitabın Orijinal Adı:
Pouvoir politique et classes sociales de l'état capitaliste
(1982 baskısından çevrilmiştir)

© Éditions François Maspero/Éditions La Découverte, 1968, 1971
© Epos Yayınları, 2003

Düzeltili:
Anıl Kaya

Kapak Tasarımı: epos
uygulama: Cem Kaan Gürbüz
Kapak Fotoğrafı: Bâki Remzi Suiçmez,
"Kafese hükmeden kargalar"

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
epos

Baskı ve Cilt:
Sözkesen Matbaası (0.312) 395 21 10
İvedik OSB 1518. Sk. Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40
Yenimahalle, Ankara

Birinci Basım: Ankara, Kasım 2014

ISBN: 978-605-4822-04-1
Sertifika no: 16468

EPOS YAYINLARI
GMK Bulvarı 60/20 (06570) Maltepe-Ankara
Tel.Fax: (0.312) 232 14 70 - 229 98 21
eposkitap@eposyayinlari.com
www.eposyayinlari.com

Nicos Poulantzas

**KAPİTALİST DEVLETTE
SİYASAL İKTİDAR
ve TOPLUMSAL SINIFLAR**

Franstzcadan Çeviren:
Şule Ünsaldı

İçindekiler

GİRİŞ	9
I. GENEL SORUNLAR	35
1. <i>Politika kavramı üzerine</i>	37
I. Politika ve tarih–Politik ve politika	37
II. Devletin genel fonksiyonu	45
III. Devletin fonksiyonunun tarzları	53
2. <i>Politika ve toplumsal sınıflar</i>	61
I. Sınıfların kuramsal statüsü sorunu	63
II. Bir toplumsal formasyonda ve bir üretim dünyasında sınıflar	77
III. Politik sınıf mücadelesinin sınıf tanımındaki rolü	81
IV. Ayrık sınıflar ve özerk sınıf fraksiyonları	85
V. Fraksiyonlar–kategoriler–katmanlar	93
VI. Yapılar ve sınıf pratikleri: Sınıflar mücadelesi	95
VII. Konjonktür–toplumsal güçler–politik öngörü	104
3. <i>İktidar kavramı üzerine</i>	110
I. Sorun	110
II. İktidar, sınıflar ve sınıf çıkarları	116
III. Devlet iktidarı, devlet aygıtı, güç merkezleri	129
IV. Sıfır-yekûn iktidar anlayışı	132
II. KAPİTALİST DEVLET	137
1. <i>Sorun</i>	139
I. Kapitalist devlet ve üretim ilişkileri	142
II. Kapitalist devlet ve sınıflar mücadelesi	147
III. Hegemonya kavramı üzerine	156
2. <i>Kapitalist devlet tipi ve tipolojisi</i>	162
I. M. Weber’in tipolojisi	165

II. Devlet tipleri, devlet biçimleri ve toplumsal bir formasyonun dönemleşmesi	168
III. Rejim biçimleri ve politiğin dönemleşmesi	175
3. <i>Mutlakıyetçi devlet, geçiş devleti</i>	180
I. Devlet tipi ve geçiş sorunları	180
II. Mutlakıyetçi devlet, kapitalist devlet	185
4. <i>Burjuva devrimi modelleri üzerine</i>	193
I. İngiltere örneği	194
II. Fransa örneği	199
III. Almanya örneği	207
III. KAPİTALİST DEVLETİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	213
1. <i>Kapitalist devlet ve egemenlik altındaki sınıfların çıkarları</i>	219
2. <i>Kapitalist devlet ve ideolojiler</i>	225
I. Tarihselci ideoloji anlayışı	225
II. Egemen ideoloji, egemen sınıf ve toplumsal formasyon	233
III. Marksist ideoloji kavramı	239
IV. Politik burjuva ideolojisi ve sınıflar mücadelesi	243
V. Meşruluk sorunu	256
3. <i>Kapitalist devlet ve güç</i>	261
4. <i>Kapitalist devlet ve egemen sınıflar</i>	266
I. İktidar bloğu	267
II. İktidar bloğu, hegemonya ve bir formasyonun dönemleşmesi: Marx'ın politik analizleri	272
III. İktidar bloğu-ittifaklar-destek sınıflar	280
IV. Politik dönemlendirme, politik sahne, hâkim sınıflar, devletin savunucu sınıfları	285
IV. KAPİTALİST DEVLETİN İKTİDAR ÜNİTESİ ve GÖRECE ÖZERKLİĞİ	295
1. <i>Sorun ve Marksist klasiklerdeki kuramsal konumu</i>	297
2. <i>Bazı yanlış yorumlar ve sonuçları</i>	307

I. Genel kuram	307
II. Marksist politika kuramı	314
3. Kapitalist devlet ve sınıflar mücadelesi alanı	321
I. Genel sorun	321
II. Marx'ın analizleri	326
III. Totaliter fenomen denen şey	339
4. Kapitalist devlet ve egemen sınıflar	347
I. İktidar bloğu	347
II. Güçler ayrılığı	355
5. Devlet ve rejim biçimlerindeki sorun:	
yasama ve yürütme	362
I. Devlet biçimleri, meşruluk biçimleri	362
II. Rejim biçimleri, politik partiler	373
V. BÜROKRASI ve ELİTLER ÜZERİNE	379
1. Sorun ve elitler kuramları	381
2. Marksist konum	
ve devlet aygıtının sınıf aidiyeti sorunu	388
3. Kapitalist devlet –bürokratizm– bürokrasi	400
4. Bürokrasi ve sınıflar mücadelesi	412

Giriş

1) Marksizm, konularından ötürü birbirinden ayrı olan iki disiplinin birleşmesinden oluşmuştur: Diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizm.¹

Tarihsel materyalizmin –ya da tarih biliminin– konusu, tarih kavramının, çeşitli üretim tarzları ve toplumsal formasyonlar, bunların yapı, kuruluş ve işleyişi ve bir toplumsal formasyondan diğerine geçiş biçimleri açısından incelenmesidir.

Diyalektik materyalizmin –ya da Marksist felsefenin– özgün konusu, bilgilerin üretimi, yani düşünce sürecinin yapısı ve işleyiştir. Daha doğru bir ifadeyle, diyalektik materyalizmin konusu bilimsel üretim tarihi kuramıdır. Tarihsel materyalizm, diyalektik materyalizmi aynı kuramsal hareket içinde ayrı bir disiplin olarak keşfeder; çünkü bir tarih biliminin, yani konusunu tarih kavramının –tarihsel materyalizmin– kuruluşu olarak tanımlayan bir bilimin oluşması, bir bilim kuramı tanımına yol açar; tarihi, özgün konusunun kurucu bölümü olarak içeren bir tanımdır bu.

Bu iki disiplin birbirinden ayrıdır; ama Marksizmin, bir disiplini diğerine indirgeyen yorumları söz konusudur. Bazen diyalektik materyalizm, tarihsel materyalizme indirgenir: Genç Lukács, Korsch, vb. düşünürlerin tarihselci yorumları bu indirgemenin tipik örneğidir; bu yorumlara göre Marksizm tarihsel bir antropolojidir, çünkü tarih, kurulması gereken bir kavram değil, temel ve kurucu bir kategoridir. Yapılar üzerine düşünme, “yapıların anlamının bilincine varma”, arabulucu

¹ Bu konuda bkz. Althusser, *Pour Marx ve Lire le Capital*, II. Cilt; “Matérialisme historique et matérialisme dialectique”, *Cahiers Marxistes-Léninistes*, No 11; ve “Sur le travail théorique. Difficultés et ressources”, *La Pensée*, Nisan 1967.

bir içselleştirme yoluyla yine bu yapıların fonksiyonudur. Bazen de tarihsel materyalizm, diyalektik materyalizme indirgenir: Bu kez pozitivist-ampirisist yorumlar söz konusudur; bunlar tarihin tüm konusunu, evrensel olarak geçerli, aynı “soyut” yasanın, yani tüm tarihsel “somutlaştırmayı” düzenleyen “model”in altında toplayarak, tarihsel materyalizmin özgün konusunu sulandırır.

Marx’ın [18]57 *Elyazmaları*’nın girişinde, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’nın önsözünde ve *Kapital*’de işaret ettiği tarihsel materyalizm, tüm araştırma alanına egemen olan kavramları (üretim tarzı, toplumsal formasyon, reel temellük ve mülkiyet, kombinasyon, ideoloji, politika, konjonktür ve geçiş kavramlarını) tanımlayan *genel bir kuram* içerir. Bu kavramlar, tarihsel materyalizme kendi konusunun kavramını, yani tarih kavramını tanımlama olanağı vermiştir. Tarihsel materyalizmin konusu, birbirine bağlı ve birbirinden ayrı olan (ekonomi, politika, ideoloji) ve kombinasyonları bir üretim tarzı ve bir toplumsal formasyon oluşturan çeşitli yapı ve pratiklerin incelenmesidir. Bu kuramlar *bölgesel kuramlar* olarak karakterize edilebilir. Tarihsel materyalizmde, farklı üretim tarzlarını ve toplumsal formasyonları tanımlayan yapı ve pratik kombinasyonlarının çeşitliliğinden kaynaklanan *özel kuramlar* da (köleci, feodal, kapitalist, vb. üretim tarzı kuramları) vardır. Bu yapılar, *şimdilik yalnızca sayımsal bir sıralamadır*; değişecek ve çok kısa sürede bir temele oturacaktır.

Materyalizmin (diyalektik ve tarihsel), iki temel önermesi olduğunu biliyoruz:

- 1) Varlığın ve bilginin reel ve düşünce süreçlerinin birbirinden ayrı olması.
- 2) Varlığın düşünceye ve reelin kendi bilgisine göre önceliği.

İkinci önerme iyi anlaşıldıysa, birinci üzerinde durmak gerekiyor: İki sürecin –reel süreçle düşünce sürecinin– birliği, bu süreçlerin birbirinden ayrı olmasından kaynaklanır.

Demek oluyor ki, her kuramsal çalışma (soyutlama düzeyi ne olursa olsun), her zaman reel süreçlere dayanmaktadır. Bununla birlikte bilgileri üreten bu kuramsal çalışmalar, tamamen düşünce sürecinde yer alır: *Biri diğerinden daha reel olan kavram yoktur*. Kuramsal çalışma, reel-somuttan değil, reele ilişkin bilgi, nosyon, vb.'den oluşan bir *hammaddeden* yola çıkar ve bu hammaddeyi *bazı kavramsal araçlar yoluyla* işler: Amacı bir nesnenin *bilgisi* olan çalışmadır bu.

Sözcüğün tam anlamıyla yalnızca *reel*, *somut* ve *tekil* nesnelerin var olduğunu söyleyebiliriz. Düşünce sürecinin nihaî amacı bu nesnelerin bilgisidir: Örneğin gelişiminin belli bir döneminde Fransa ya da İngiltere. Bu bilgi, bu nesneleri başlangıç noktasında hammadde içerisinde varsaymaz; çünkü somut bir nesnenin somut bilgisi olarak, Marx'ın "birden çok belirlemenin sentezi" sözleriyle ifade ettiği bir sürecin sonucudur. Öte yandan nihaî amacı ve varolma nedeni reel-somut nesnelerin bilgisi olsa da, düşünce süreci her zaman bu nesnelere dayanmaz; *formel-soyut* olarak ifade edilebilen, tam anlamıyla varolmayan, ama reel-somut nesnelerin bilgisinin koşulu olan nesnelere de dayanabilir: Örneğin üretim tarzına ilişkin olanlar.

Çeşitli kavramları, düşünce sürecindeki kesin yerlerinden ve dayandıkları düşünce nesnesinden yola çıkarak,² soyutluk derecelerine göre, kuramsal belirlenim açısından en yoksul olanlardan, kuramsal belirlenim açısından en zengin ve en gelişmiş olanlara doğru ayırmak mümkündür. En somut kavramlar, yani gelişiminin belli bir momentindeki bir toplumsal formasyonun bilgisine ulaştıran kavramlar, düşünce sürecinin, reel-somut nesnelerden daha fazla hammaddesi değildir; bunlar ne en soyut kavramlardan *çıkarılmış*, ne de bu sonuçların genelliklerine basit bir özellik ekleyerek, onların altında *toplanmış*ır. Bunlar, tekil, somut ve reel nesnelerin bilgisine ulaştıran en somut kavramların üretimini amaç edinmiş kuramsal bir hazırlık çalışmasının sonucudur; bu çalışmada

² Pozitivist "soyutlama-somutlama"nın eski ikircikliğine düşmemek için, bunu belirtelim.

bilgiler, nosyonlar, vb. en soyut kavramlar aracılığıyla işlenir.

Örnek olarak tarihsel materyalizmin, formel-soyut nesnelerle reel-somut nesneler arasındaki ayrımı iyice aydınlatan iki temel kavramını, üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramlarını ele alalım.

*Üretim tarzı*yla, genellikle ekonomik diye tanımlanan şeyi, yani dar anlamdaki üretim ilişkilerini değil, kendi kombinasyonları içerisinde pek çok yargı [*instance*] ya da düzey [*niveau*] olarak, kısaca bu tarzın bölgesel yapıları olarak ortaya çıkan çeşitli yapı ve pratiklerin özgül kombinasyonunu ifade edeceğiz. Bir üretim tarzı, Engels'in şematik olarak gösterdiği gibi, çeşitli yargı ya da düzeyleri [*niveaux*] ekonomîği, politîği, ideolojîği ve kuramsal kapsar; anlaşılan dar kapsamlı bir şema söz konusudur ve daha kapsamlı bir bölümlenme işlemi yapılabilir. Bir üretim tarzını karakterize eden ünite tipi, son yargıda ekonomîğin *egemen olduğu kompleks bir bütünün* tipidir ve son yargıda egemen olma durumu için de *belirleme* terimi kullanılacaktır. Yargılar arasındaki bu ilişki tipi, Marksizmin bazı yorumcularının gündeme getirdiği ilişki tipinden ayırdır. Örneğin burada, merkez-özne yargısına dayanan döngüsel ve belirtici bir bütün, yaradılışın ilke ve kökenlerinin kurucusu olan ve içindeki diğer yargıların, *tüm diğer parçaların* yalnızca fenomenal ifade oluşturduğu bir kategori söz konusu değildir. Dışsal yargıların birbirine göre basit benzeşim ya da korelasyon ilişkileri de söz konusu değildir. Kısaca ne doğrusal bir nedensellik, ne belirtici bir aracılık, ne de analojik bir korelasyon söz konusudur. Söz konusu olan, bütünün belirlenecek yapısının, bölgesel yapıların kurulmasına –doğasına–, bu yapıların yerlerini ve fonksiyonlarını belirterek kumanda ettiği bir ilişki tipidir: Bu nedenle bir düzeyi oluşturan ilişkiler hiçbir zaman basit değildir, ama diğer düzeylerin ilişkileri tarafından *üst-belirlenmiştir*.

Dahası var: Bütünün yapısının son yargıda ekonomik tara-

findan belirlenmesi, ekonomiğin bu yapıda her zaman *egemen* bir *rol* oynadığı anlamına gelmez. Gerçi egemen yapı olan ünite, bir anlamda her üretim tarzının bir düzeye ya da egemen yargıya sahip olması demektir; ancak ekonomik, aslında yalnızca herhangi bir yargıya egemen rol verdiği ölçüde, yani yargıların merkezden kaymasına bağlı olarak egemenliğin yer değiştirmesini düzenlediği ölçüde belirleyici olur. Böylece Marx bize feodal üretim tarzında, ideolojinin –dinsel biçimde– nasıl egemen bir rol oynadığını ve ekonomiğin işleyişi tarafından nasıl belirlendiğini gösterir. Öyleyse bir üretim tarzını diğerinden ayıran ve sonuçta bir üretim tarzını belirten şey, bu üretim tarzının düzeylerinin sürdürdüğü bu özel eklemlenme biçimidir ve bundan sonra bir üretim tarzının *matrisi* terimiyle ifade edilecektir. Bir başka deyişle bir üretim tarzını kesin olarak tanımlamak, son yargıda ekonomik tarafından yapılan belirlemenin, o üretim tarzına hangi özel yolla yansıdığını, yani bu tarzın üst-belirlenmesinin ve egemenliğinin göstergesini sınırlayan yansımayı ortaya çıkarmaya dayanır.

Üretim tarzı, realitede tam anlamıyla varolmayan formel-soyut bir nesne oluşturur. Kapitalist, feodal, kölecî üretim tarzları da formel-soyut nesneler oluşturur; çünkü bunlar da böyle bir varlığa sahip değildir. Aslında yalnızca tarihsel olarak belirlenmiş bir *toplumsal formasyon*, yani tarihsel varoluşunun bir momentindeki toplumsal bir bütün –en geniş anlamıyla– vardır: Örneğin Louis Bonaparte Fransası, Sanayi Devrimi İngilteresi. Ama toplumsal bir formasyon, yani tekil olduğu için her zaman özgün olan reel-somut nesne, Lenin’in *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi*’nde gösterdiği gibi, çok sayıda “saf” üretim tarzının özgül bir üst üste gelişini, özel bir kombinasyonunu sergiler. Bismarck Almanyası’nın, kapitalist, feodal ve ataerkil üretim tarzlarının özgül kombinasyonuyla karakterize edilmesi bu nedenledir; burada sözcüğün tam anlamıyla, yalnızca kendi başına varolan kombinasyon, yalnızca tarihsel olarak tekil nesne olarak belirlenmiş bir toplumsal formasyon söz konusudur.

Toplumsal formasyon, belli bir üretim tarzının, kendisini bileştiren diğer üretim tarzları üzerinde *egemen* olduğu kompleks bir ünite oluşturur. Burada da belli bir üretim tarzı tarafından tarihsel olarak belirlenen toplumsal bir formasyon söz konusudur: Örneğin Bismarck Almanyası, kapitalist, yani kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir toplumsal formasyondur. Bir toplumsal formasyonda, bir üretim tarzının diğerleri üzerindeki egemenliği bu formasyona damgasını vurur; üretim tarzının matrisinin, yani bu üretim tarzını özgülleştiren belirlemenin (son yargıda ekonomik olan tarafından) özel yansımasının oluşturduğu egemenliktir bu. Bu anlamda, tarihsel olarak belirlenen toplumsal bir formasyonu özgülleştiren şey, çeşitli düzeylerinin ya da ekonomik, politik, ideolojik ve kuramsal yargılarının özel eklemlenmesidir –bir egemenlik ve üst-belirleme göstergesiyle–; bu özel eklemlenme, karşılaşılabilecek dekalajlar* nedeniyle genel kural olarak egemen üretim tarzına aittir. Örneğin kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir toplumsal formasyonda egemen rol, genel kural olarak ekonomiğe aittir ve bu da bu formasyonda, “kendi saflığı” içerisinde ekonomiğe ait olan egemen rolle karakterize edilen bu üretim tarzı(nın) egemenliğinin etkisinden başka bir şey değildir.

* *terimin* Poulantzas tarafından “tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm” sorunsalındaki mecazi kullanılışı, Piaget’in “çocuğun bir korunum türünü başka bir korunum türüne aktarma süreci yoksunluğuna ya da eksikliğine (yapısal bütünlükle uyumun) atıftaki kullanışını (da) çağrıştırmaktadır. Poulantzas’ın elinizde bulunan kitabın “Giriş”inde “tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm” disiplinleri meselesini ele alırken (yapısal bütünlükle uyumun, yani bilgi nesnesi gerçek nesne ayrımındaki maddenin yitmesine atıfla) örneğin s. 9, 10, 11’deki materyalizm/diyalektik ayrımındaki eleştirilerde kullandığı *décalage*, tam da Piaget’in korunum kavramını hatırlatmaktadır. Ama ilerleyen sayfalarda birden çok anlama gelebilecek biçimde, hem yukarıdaki anlamı içeren hem de bazen (yapısal bütünlükle) *uyumazlık*, bazen *adım uyduramama*, bazen *uyumama* anlamında kullanılmıştır: Bu nedenle “terimi” orijinal haliindeki gibi (*décalage/dekalaj*) bıraktık. –y.n.

2) Bu veriler, bir yandan bölgesel bir yapının *bilim nesnesi* olarak kurulma işlemini, öte yandan bilimsel çalışmanın mantıksal düzenini, yani çeşitli kavramları ve onların düşünce süreci içindeki yerlerini izleyerek onları doğrudan birbirine bağlayan zorunlu düzeni kavramak için esastır. Aslında bu deneyimin konusu politığe ilişkindir, özellikle de kapitalist üretim tarzındaki devletin politik üstyapısına ilişkindir; yani hem bu üretim tarzında bu bölgeye ilişkin kavramın, hem de kapitalist toplumsal formasyonlarda politığı hedefleyen daha somut kavramların üretimidir. İzlenecek yöntem, aşağıda özetlenen kurama dayandırılmıştır.

Tarihsel materyalizmin genel kuramı,³ birleşik ve ayrık yargılar –ekonomik, politik, ideolojik– arasındaki genel ilişki tipini tanımlar; böylece kendi düzeyinde ve üretim tarzı, toplumsal formasyon, egemen yapı, vb. gibi kendi kavramlarıyla zorunlu bir biçimde ilişkili olarak, bu yargıların görece soyut kavramlarını tanımlamış olur. Tam olarak ifade edilecek olursa, burada olası her toplumsal yapıya ayrılmış olan formel yerleri çerçeveleyen kavramlar söz konusudur. Örneğin tarihsel materyalizmin genel kuramının tüm inceleme alanında, yani genel olarak üretim tarzlarında, özel olarak da sınıflara bölünmüş toplumsal formasyonlarda işlev gören en soyut politik kavram söz konusudur. Tarih-politika ilişkisi sorununun, yani kurulması tarihsel materyalizmin özgün nesnesi olan kavramın, kuramsal yerini tam olarak bulduğu yer bu noktadır.

Bununla birlikte politığın bölgesel kuramı, kuramsal belirlemeler açısından daha zengin kavramlara ancak nesnesini belli bir üretim tarzına yerleştirerek dönüşebilir. Bölgesel bir yargı –bir tür politika–, bizi üretim tarzı kavramının kurulmasına götüren ilkeleri izleyerek ve ancak belli bir üretim tarzı içinde “bölünmesi” ölçüsünde bölgesel kuramın nesnesini oluşturabilir. Bilim nesnesi olarak oluşması, yani kendi özgün

³ Diyalektik materyalizm, tarihsel materyalizmin basit epistemolojisi olmadığı için, diyalektik materyalizmle karıştırılmaması gereken genel kuram.

kavramının kurulması ise, yapısına değil, bu üretim tarzını öz-
güleştiren özel kombinasyondaki yerine ve *fonksiyonuna*
bağlıdır. Böylece yerli yerine oturtulan bu *yargının*, karşılığını
genel kuramda bulan soyut kavramı yoluyla, formel olarak
politiğe ayrılan yeri işgâl ettiği söylenebilir. Daha da özel ola-
rak, kendi alanını uygun düşen bölgesel kurama vererek bu
bölgesel yargının *yayılmasını ve sınırlarını* tanımlayan şey, bu
üretim tarzına özgü yargıların eklemelenmesidir. Ekonomik,
politik ve ideolojik, temelin ve üstyapının muğlâk şemasını iz-
leyerek hemen ardından dış ilişkilere giren öncelikli özleri
oluşturmaz. Bir üretim tarzı bütünü'nün yapısına özgül eklem-
lenme, bölgesel yargıların oluşumunu yönetir. Kısaca politik
bilimdeki nesne kavramını kurmak, en yoksul kuramsal belir-
lemelerden en zengin kuramsal belirlemelere geçerek, politi-
ğin, belli bir üretim tarzının düzey, yargı ya da bölgesi olarak
kesin tanımını gerektirir.

Tarihsel materyalizmde, politika kuramının bir parçası
olan ve bölgesel kuramlar olarak tanımlanan kuramlarla, özel
kuramların, yani çeşitli üretim tarzı kuramları arasındaki bir-
leşmenin gerçekleştiği yer burasıdır. Bu birleşme rastlantısal
bir sonuç değildir, belli bir düşünce sürecini izleyerek gerçekte-
leşir: Kapitalist üretim tarzındaki bölgesel politika kuramı, bu
üretim tarzının özel kuramını *varsayar*. Kapitalist üretim tar-
zında politiğe ayrılan yer, Marx'ın *Kapital*'de gösterdiği gibi,
bu tarzın özel kuramına –özgül eklemelenme tipine, egemen
olma ve üst-belirleme göstergesine– bağlıdır. Kapitalist üre-
tim tarzının özel kuramı, kendi araştırma alanının tümünde iş-
lev gören ve böylece bölgesel politika kuramına ilişkin kav-
ramların üretilmesini yöneten özgün kavramlara sahiptir.

Bununla birlikte hem kapitalist üretim tarzı, hem de bu
tarzdaki politika, örneğin kapitalist devlet ya da bu üretim tar-
zındaki sınıf mücadelesinin politik biçimleri, formel-soyut
nesneler oluşturur, çünkü sözcüğün güçlü anlamında varolan,
yalnızca tarihsel olarak belirlenmiş kapitalist yapıdaki devlet-
lerdir. Düşünce sürecinin nihaî varlık nedeni, en somut kav-
ramların, yani kuramsal belirlemede reel, somut ve tekil nes-

nelerin bilinmesine olanak veren en zengin kavramların üretimidir. En soyut kavramları en somut kavramlara götüren bu mantıksal düzen, tarihsel materyalizmin genel kuramının kavramlarından, Lenin'in ifadesine göre somut durumun somut tahlilini yapmaya olanak veren kavramlara gider.⁴

3) Ayrıca, gerek bu metinde izlenen kuramsal sürecin çeşitli kademelerinin ham maddesini oluşturan bilgi ve nosyonları, gerekse Marksizmin politik içerikli klasik metnlerinin statüsüne ilişkin sorunları dikkate almak uygun olacaktır.

Hammadde, bulunabileceği her yerde, Marksizmin klasiklerinde, işçi hareketiyle ilgili politik metinlerinde ve politika biliminin çağdaş eserlerinde aranmıştır. Bu sonuncular arasında, eserlerin ciddiyet derecesine göre bir ön seçim yapılmıştır. Burada şunu söylemeliyim: Bu eserlerin Marksist nitelikte olup olmaması, araştırmanın şimdiki durumunda ve araştırma için hammadde olarak değerlendirilmelerinden dolayı, hiçbir zaman ciddiyetlerine ya da ciddiyetsizliklerine ilişkin bir ölçüt olmamıştır. Politika biliminin özellikle kapitalist devlete ilişkin olan ve öncelikle Fransızca yazılmış eserlerine, sonra da, bu bilimin Fransa’da nispeten az gelişmiş olması nedeniyle İngilizce –İngiliz ya da Amerikan İngilizcesi– ve Almanca yazılmış eserlerine başvurulmuştur. Bunlar Fransa’da pek tanınmaz: Fransız entelektüel yaşamının taşralı niteliğini biliyoruz. Bu niteliğin sonuçlarından biri (başkaları da var), genellikle açık kapıları kırmakla uğraşmak, yani yabancı yazarlarda çok daha iyi işlenmiş olduğuna bakmadan, kuramsal bir üretimin özgünlüğüne içtenlikle takılıp kalmaktır. Bu nedenle bu eserler, yöntemlerine ve kurama ilişkin olarak bazen üstü kapalı bir eleştirel çalışmayla incelenmiştir. Öte yandan bu eserler bazen, ideolojik bir söylevdeki bilimsel öğeler olarak, bu eleştirel çalışmanın bize açıklama olanağı verdiği otantik kuramsal kavramlara yer verir.

Marksizmin klasik metnlerine gelince, onları özellikle kapitalist devlete ilişkin bilgiler olarak ele alan bakış açısıyla tamamlamak ve özel bir eleştirel çalışmaya tâbi tutmak gerekmiştir. Bu metinlerin sistematik olmayan karakteri nedeniyle, içerdikleri bilgiler bugünkü bilgilerin –tarihsel, politik– ışığından bakıldığında bazen dar kapsamlı, dahası eksik görünür.

İkinci sorunlar dizisi Marksizmin klasik metinlerine, yani Marx, Engels, Lenin ve Gramsci'nin özellikle politika kuramını işledikleri metinlerine ilişkindir. Öncelikle onların politikanın alanını, kuramsal *sistematikleştirme* düzeyinde, özgül olarak işlemediklerine işaret etmek gerekir. Bir başka ifadeyle, doğrudan politik pratik içinde bulunmaları nedeniyle, sözcüğün güçlü anlamında açık bir kuram oluşturmamışlardır. Sonuç olarak eserlerinde bulduğumuz, ya “pratik durum”a ilişkin olan, yani ifadede var olan ve fonksiyonuyla doğrudan doğruya somut (ama kuramsal olarak hazırlanmamış) bir konjonktürdeki politik pratiği yönetmesi gereken bir kavramlar gövdesidir; ya devletin üstyapısının ve politik pratiğin kuramsal bilgisinin *öğeleridir*, yani geliştirilmiş, ama sistematik bir kuramsal ifade içine yerleştirilmemiş kavramlardır; ya da nihayet, bu kavramların Marksist sorunsal içerisindeki üretimi ne tam bir kesinlikle, ama çağdaşı olmayan her düşüncede olduğu gibi bazı iyi ya da kötü rastlantılarla temel oluşturan –yani ilkelerinde sistematik boşluklar bulunan– *örtük* bir genel politik anlayıştır.

Burada yalnızca saptaması yapılan bu durum, tarihsel materyalizmin reel gelişim düzeniyle ilgilidir; önceden özetlediğimiz kuramsal sürecin mantıksal düzeniyle karıştırılmaması gerekir; bunların karıştırılması, dikkate alacağımız metinlerin *statüsüne* ilişkin büyük güçlükler yaratacaktır:

a) İlk güçlük, Marx ve Engels'in eserlerindeki orijinal Marksizm sorunsalının yerinin belirlenmesine ilişkindir. Marx'ın gençlik dönemi eserlerindeki sorunsalın bir kesitini oluşturan bu sorunsal, hâlâ pek çok muğlaklıklar taşıyan bir metin olan *Alman İdeolojisi*'nden itibaren ortaya çıkar ve Marx'ın o zaman Marksist olduğunu açıkça ortaya koyar. Sonuçta hemen işaret edelim ki, Marx'ın gençlik dönemi eserleri olarak adlandırabileceğimiz eserler, karşılaştırmalı eleştiri konusu olmaları dışında hiçbir şekilde dikkate alınmayacak, yani özellikle olgunluk dönemindeki eserlerinde gençlik dönemindeki sorunsalın ideolojik “artakalanlarını” saptamak

için referans olarak görülmeyecektir. Bu, Marksist politika bilimi için özellikle önemlidir, çünkü Marx'ın gençlik dönemi eserlerinin esas olarak politik kuram ekseninde olduğu bilinmektedir. “Artakalanlar” dedik ama bu terim aldatıcıdır: Aslında olgunluk dönemi eserlerinin içinde bulunan ve gençlik dönemi eserlerine ait olan nosyonlar, bu yeni bağlamda farklı bir anlam yüklenmiştir: Gerek yeni sorunların *işaret noktaları* olarak, gerek sorunları ortaya koymanın yeni bir tarzını abartılı bir biçimde örten basit sözcükler olarak, gerekse yeni kavramların üretiminde *ayağa takılan taşlar* olarak. Ortaya çıkarmamız gereken bir fonksiyondur bu. Öte yandan sorunsalın belirlenmesi aynı zamanda diğer yazarlar için, özellikle de eserlerinde kesintilere rağmen tarihselci sorunsalın özel bir sürekliliğini gördüğümüz Gramsci için önem kazanır.

b) Şimdi Marksizmin en önemli kuramsal eserini, *Kapital*'i ele alalım. Bu eserden öncelikle politiğin, özellikle de kapitalist devletin incelemesine ilişkin ne çıkarabiliriz? Aslında *Kapital*'de, bir yandan kapitalist *üretim tarzının* ve onun eklemlenme, kombinasyon –matris– ve yargılarının onu özgüleştiren bilimsel bir incelemesi –kendimi, bizi özellikle ilgilendirenlerle sınırlıyorum–, öte yandan bu üretim tarzının ekonomik bölgesinin sistematik kuramsal bir incelemesi vardır. Bunun nedeni uzun süredir sanıldığı gibi, diğer bölgelerde önemli bir şey olmaması, bu bölgeleri incelemenin ikincil kalması değil, hemen anlaşılacağı gibi, bu üretim tarzının yargılarının, özel bir bilimsel inceleme konusu olmasını gerektiren bir özerkliğe sahip olması ve ekonomiğin, bu üretim tarzında son yargıdaki belirlemede daha egemen bir rol oynamasıdır. Yani, bu anlamda “yalnızca” ekonomik bir eser olmayan *Kapital*'de, diğer yargılar da –politik, ideolojik– *tanıtılmış*, ama bunlar içerik olarak *içi boş* sayılabilecek bir biçimde, yani ekonomik bölgedeki sonuçları açısından ele alınmıştır. *Kapital*'de, kapitalist üretim tarzındaki ideolojinin sistematik bir kuramı bulunmadığı gibi –çünkü kapitalist fetişizme yönelik vurgular bu başlık altına girmez–, politikanın kuramı da bu-

lunmaz. *Kapital*'de boşluklu bir içerikle yer alan politika, bize çok yararlı olacak, ancak bizi çok uzağa götüremeyecektir. *Kapital*'in asıl kuramsal gelişmeleri ve Marx'ın, bu gelişmelerin *açıklanması* amacıyla getirdiği somut örnekler de böyle bir içeriğe sahiptir. *Kapital*'in, sermayenin ilkel birikiminde ya da İngiltere'de fabrikalar mevzuatında devletin oynadığı role ilişkin bölümlerine bakınız. Bu gözlemler, politiğin –yani KÜT'ün özel kuramının– ekonomi içerisindeki içi boş varlığını ortaya çıkarır ve toplumsal formasyonların bilgilerine götürecek daha somut kavramların üretilmesini hedeflemez –18 *Brumaire* örneğinde olduğu gibi.

c) Daha sonra, politik bilimin nesnesini kısmen ya da tamamen kendi formel-soyut biçimiyle (genel olarak devlet, genel olarak sınıf mücadelesi, genel olarak kapitalist devlet) incelemeye yönelik olan, Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi* ya da *Fransa'da İç Savaş*'ı, Engels'in *Anti-Dühring*'i, Lenin'in *Devlet ve Devrim*'i, Gramsci'nin *Machiavelli üzerine Notlar*'ı gibi bir dizi metne geçiyoruz. Ancak bu metinler esas olarak ideolojik mücadeleye ilişkindir ve Marksist kurama yönelik saldırılara ya da onu yozlaştırıcı girişimlere karşı âcil yanıtlar olarak kabul edilirler: Bu nedenle eserlerin yazarları sıkça, çürütülmesi mümkün olan ideoloji alanına girmeye zorlanmışlardır. Bu metinler, genellikle otantik, ama ideolojiye katılmış olmaları nedeniyle aşınmışlarsa da, tamamen eleştirel bir çalışmayla ortaya çıkarabileceğimiz kavramları içerir.

d) Nihayet asıl politik metinlere geelim. Bunların statüsü, önceki bölümlerden anlaşılacağı gibi son derece komplekstir. İlke olarak reel-somut nesnelere, yani tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal formasyonlara, örneğin gelişiminin belli bir dönemindeki Fransa, Almanya ve İngiltere'ye (Marx ve Engels'de), Rusya'ya (Lenin'de), İtalya'ya (Gramsci'de) yöneliktirler. Bu metinlerde daha çok “somut bir durumun” özellikle de bu formasyonların konjonktürünün “somut tahlili” bulunur. Bu anlamda gerçekten de, bu konjonktürün bilgisine ilişkin en somut kavramlar dizisini içerirler. Ama hepsi bu de-

ğildir. Aynı zamanda, bu alanda sistematik kuramsal eserlerin yokluğu nedeniyle, net olmayan ve analiz edilmemiş aynı mantıksal açıklamayla formel-soyut nesnelere yönelir ve politığın hem genel anlayışını, hem de kapitalist üretim tarzındaki bölgesel kuramını ortaya koyarlar. Tartışma götürmeyen şu olgu çok önemlidir: Aslında bu politik eserlerin içeriği en soyut kavramlara kadar uzanır; gerek “pratik durum”da, yani kuramsal olarak hazırlanmamış bir biçimde, gerekse kuramsal olarak az çok hazırlanmış bir biçimde ama öğeler durumunda bulunan kavramlardır bunlar ve araştırmanın mantıksal düzeyinde kendilerine ait olmayan dağınık bir serimleme düzenine eklenmişlerdir.

Bu nedenle bu metinlerin, statüleri gereği ortaya koyduğu sorunların ne kadar zorlu oldukları anlaşılmaktadır. O halde bu metinleri, onlara yukarıda tanımlanan düşünce sürecinin kuramsal düzenindeki doğru soruları sorarak okumak gerekir. Bir başka deyişle, bu metinlerin içerdiği çeşitli kavramları, düşünce sürecindeki, yani soyutlanma derecelerini –yayımlarını ve belirli sınırlarını– kesinlikle tanımlayabilen süreçteki yerlerine geliştirerek –basitçe alarak değil– oturtmak söz konusudur: böylece alanlarının bazen, yazarlarının bunlara ayırdığına inandığı alanla aynı olmadığı görülecektir. Öte yandan bu çalışmayla bu kavramların zorunlu dönüşümlere uğrayacağı da açıktır. Kısaca: Somut bir kapitalist toplumsal formasyonda politığı incelerken görülen bazı kavramlar, kapitalist üretim tarzındaki politik alanda hangi ölçüde işlev görmektedir–dönüşmek zorunda kalmakta ya da dönüşmemektedir? Bu kavramlar genel olarak kapitalist toplumsal formasyonlar için –aslında olası tüm kapitalist formasyonlar için– hangi ölçüde geçerlidir (Louis Bonaparte Fransısa için üretilen ve alanı kapitalist devlet tipinde olan “Bonapartizm” kavramı)? Ya da farklı toplumsal formasyonlara ilişkin metinlerde açıklanan kavramlar, kapitalist üretim tarzına ve kapitalist toplumsal formasyonlara hangi ölçüde uygulanmaktadır (Lenin’in eserlerinin, SSCB’de sosyalizme geçiş dönemindeki birleşik cepheye ya da bürokratizme ilişkin olarak ortaya koyduğu so-

run)? Ya da bu kavramların bazıları genel olarak politik alanı hangi ölçüde içerir? Ya da nihayet, yazarlarının genel politik alanı katmadığı bazı kavramlar, yalnızca kapitalist üretim tarzındaki politik alanı hangi ölçüde içerir (Gramsci'nin hegemonya kavramı, vb.)? Tüm bunları irdelemek söz konusu olacaktır.

Öte yandan şimdiki durumda, gerek çelişkili kavramlarla, gerek yazarları tarafından kavramlar için kullanılan ama aslında yalnızca sorunları göstermeye yarayan basit sözcüklerle, gerekse –ve özellikle– ideolojik nosyonlarla sıkça ilgilenmemiz gerektiği konusunda ısrarcı olmanın faydası yoktur.

4) *Serimleme düzenine* ilişkin bazı kısa gözlemler. Aslında (Marx bunun altını çizmişti) kavramların serimleme düzeni, her bilimsel söylevin bütünleyici bölümüdür. Bilim, kavramların serimleme ve sunum düzeninin, kavramların zorunlu ilişkileri içinde ortaya çıkarılması gerekenleri çekip aldığı kanıtlayıcı bir söylevdir: Kavramları birbirine bağlayan ve bilimsel dağınıklığa *sistematik* karakter atfeden, bu düzendir. Bu serimleme düzeni, hem araştırma ve irdeleme düzeninden, hem de (bu önemlidir) düşünce sürecinin mantıksal düzeninden ayrılır. Başka bir ifadeyle, sistematığı düşünce sürecindeki kavramların ilişkileriyle ve bitişmeleriyle bağlantılı olsa da, serimleme düzeni, ikincinin (düşünce düzeninin) ne devamı ne de basit bir ikilemesidir: Zaten bu, Marx'ın *Kapital*'deki serimleme düzleminde açıkça görülür. Bu ikisi arasındaki dekalaj, bizim örneğimizde özellikle, diyalektik materyalizmin özgün nesnesi olan düşünce sürecinin, tarihsel materyalizme ilişkin bir metnin serimlemesinde, iki disiplin arasındaki farklılık nedeniyle açıkça varolmamasından kaynaklanmaktadır.⁵

Bu nedenle kitabımızda, genel politik kavramın, genel ka-

⁵ Bu konuda bkz A. Badlou: "Le recommencement du matérialisme dialectique", *Critique*'in içinde, Mayıs, 1967.

pitalist üretim tarzı kuramının, bu üretim tarzındaki bölgesel politik kuramın ve somut kapitalist toplumsal formasyonların incelenmesi anlamına gelen genel serimleme düzeni ve bu düzenin sistematikleştirilmesi, düşünce sürecinin yeniden üretim aşamasına değil, ama kendi zorunluluğuna bağlı olarak değerlendirilmek zorundadır. Bu iki değerlendirme yöntemi arasındaki dekalajlar, özellikle tarihsel materyalizmin genel kuramı söz konusu olduğunda kendini gösterecektir; bu genel kuramın kavramları kapitalist üretim tarzında, politığın bölgesel kuramına dayanan bir metnin serimleme düzeninin gereğini izleyerek ortaya çıkar. Dekalajlar aynı zamanda, bu üretim tarzının özel kuramının sunumunda da görülecektir; çünkü bu metne nesnesini veren bu üretim tarzıdır ve bu nedenle politığın genel kavramının incelenmesinde şimdiden sunulmak zorundadır. Öte yandan, bu dekalajların, aynı zamanda araştırmaların bugünkü durumundan, yani en azından genel kurama ve özel kuramlara ilişkin olarak hâlâ tatmin edici bir sistematik hazırlıktan uzak olan tarihsel materyalizmin kuramsal konjonktüründen kaynaklandığı olgusunu gözden kaçırmamak gerekir.

5) Bu güçlükler, bu metinde *kaçınılmaz önlemler* almama neden oldu. Özellikle politığın genel kuramdaki analizleri, yalnızca görece bir sistematikliğe sahip ve hiçbir zaman tam bir değerlendirmeye tâbi tutulamıyor. Aslında günümüzde çok yaygın olan ve araştırma ve irdeleme düzeniyle düşünce sürecinin mantıksal düzenini birbirine karıştırarak işe tersinden başladığını ve genel kuramı yeterince somut araştırma yapmadan –boşlukta– sistematikleştirdiğini söyleyebileceğimiz bir eğilime karşı tereddütlerimi vurgulamak istiyorum. Marx bizi bu konuda uyardı. Bu durum karşısında politığın genel kuramda sistematikleştirilmesinde daha da ileri gitmek, politığın günümüzde çeşitli üretim tarzlarında sistematik bölgesel kuramlarının ya da çeşitli üretim tarzlarındaki sistematik özel

kuramların eksik olması ölçüsünde, bana özellikle yanıltıcı ve tehlikeli görünüyor.

Burada politiğin kapitalist üretim tarzındaki bölgesel kuramı üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, somut kapitalist toplumsal formasyonları yalnızca araştırmada değil, serimlemede de “dikkate almamın” iki ayrı amacı var: Bölgesel kuramın aydınlatılması ve bu formasyonların politik konjonktürünün bilgilerini veren somut kavramların üretilmesi. Bunlardan hangisinin söz konusu olduğunu, net bir biçimde bağlam gösterecek.

Açık sorunları bilerek ele almadım: Politiğin kapitalist üretim tarzındaki ve sonuç olarak kapitalist toplumsal formasyonlardaki alanında işlev gören kavramları çıkarır ya da yerleştirirken, bu kavramların diğer üretim tarzlarına ve toplumsal formasyonlara, (özellikle sosyalizme, sosyalist formasyona ya da sosyalist üretim tarzına geçiş sürecindeki bir formasyona) aktarılma ya da uyarlanma olanağının incelemesine girmek istemedim. Bir başka deyişle, bu metnin konusunun sınırları açısından, kavramları tam olarak düşünce süreci düzeyine yerleştirmeye çalıştım. Ama açık sorunları ele almamam, yalnızca araştırmaların durumuyla değil, aynı zamanda bir güçlüğün –kuramsal– saptanmasından kaynaklanan ve sıkça görmezden gelinen bir eğilimle ilgili: Politığe ait bölgenin söz konusu üretim tarzlarına ve toplumsal formasyonlara göre özgüllüğü sorunu.

6) Son olarak tarihsel materyalizmin genel kuramını tamamlayan bazı kavramları tanımlamamız ve kapitalist üretim tarzının –artık hep KÜT olarak baş harfleri ile belirtilecektir– özel kuramının çerçevesini çizmemiz gerekiyor. Bu tanım ve saptamalar daha sonra metnin kendi bünyesi içinde gerekçelendirilecektir.

Yukarıda, bir üretim tarzının matrisinin ve yargıların bu üretim tarzını özgüleştiren eklemlenmesinin, en sonunda

ekonomik tarafından belirlendiğine işaret ettik. Bu belirlemenin genelde ve özelde (KÜT'te) nasıl bir fonksiyonu vardır?

Ekonomik, genel olarak diğer her yargı gibi, aslında yalnızca kendi *kombinasyonu* –değişken– içinde varolan bazı *öğelerden* –değişmeden kalan– oluşmuştur. Marx şunları söylerken buna açıkça işaret eder⁶: “Üretimin toplumsal biçimleri ne olursa olsun, üretim araçları ve çalışanlar (Marx sonradan bunlara çalışmayanları da ekliyor) her zaman üretimin faktörleri olarak kalırlar. Ama birbirlerinden ayrı kaldıklarında, her biri yalnızca potansiyel öge olur. Herhangi bir üretimin gerçekleşmesi için bunların kombinasyonu gerekir. Toplumsal yapının geçirdiği farklı ekonomik dönemleri birbirinden ayıran şey, bu kombinasyonu sağlamanın özgül tarzıdır.” Burada kombinatuvar analizin değil de kombinasyonun söz konusu olmasının nedeni, öğelerin girdiği ilişkilerin, kombinasyonun ardından değişen *yapılarını* belirliyor olmasıdır.⁷

Ekonomiğin bu değişmez öğeleri genel olarak şunlardır:

1. – *Çalışan* –“doğrudan üretici”–, yani *iş gücü*.
2. – *Üretim araçları*, yani *iş, nesne* ve *iş araçları*.
3. – Artı emeğe, yani *ürüne* el koyan *çalışmayan*.

Bu öğeler, belli bir üretim tarzında ekonomiği oluşturan özgül bir kombinasyonun, yani bizzat bu öğelerin çifte ilişkisinin oluşturduğu bir kombinasyonun içinde yer alır:

1) *Bir reel temellük ilişkisi* (Marx tarafından bazen “sahip olma” terimiyle belirtilmiştir): Çalışana ve üretim araçlarına, yani çalışma sürecine ya da üretici güçler sistemine ilişkindir.

2) *Bir mülkiyet ilişkisi*: İlkinden ayrı bir ilişkidir, çünkü gerek üretim araçları, gerek işgücü, gerekse ikisi birden aracı-

⁶ *Kapital* (Editions sociales). I. Kitap, I. Cilt, s. 38.

⁷ Bu konuda, bkz. Balibar, *Kapital'i Okumak*'ın içinde, II. Cilt, ve Ch. Bettelheim: *Sosyalist Ekonomiye Geçiş*, 1967. Yine de burada ekonomik ilişkileri ve onların bağdaşımını *en basit biçimde* özetleyeceğini belirtmeliyim. Bettelheim 1967'de bana gösterdiği ve büyük önem taşıyan yayınlanmamış dersi *Le calcul économique sociale*'de, ısrarla bu ilişkilerin ve bağdaşımlarının karmaşıklığını (*çifte boyut*) gösterir.

lığıyla ve böylece ürün aracılığıyla çalışmayanın mülk sahibi olarak müdahale etmesini sağlar. Burada üretim ilişkilerini gerçek anlamda tanımlayan bir ilişki söz konusudur.

Bu iki ilişki birbirinden ayrıdır: Kombinasyonları nedeniyle farklı biçimler alabilirler. Mülkiyet ilişkisi konusunda, *bu ilişkinin kesinlikle ekonomiğin bölgesine ait olduğunu ve bulunduğu hukukî biçimlerden –hukukî mülkiyetten– net bir biçimde ayırmamız gerektiğini belirtelim*. Sınıflı toplumda bu mülkiyet ilişkisi her zaman, çalışanla, emek araçlarının “ayrılmasına”, mülk sahibi olarak artı-emeği temellük eden çalışmayanın mülkiyetine yol açar.

Reel temellük ilişkisine gelince, sınıflı toplumlarda bu ilişki, ya çalışanla çalışma araçlarının birliğine –“kapitalizm öncesi” üretim tarzlarında olduğu gibi–, ya da çalışanla bu araçların ayrılmasına neden olur–KÜT’te olduğu gibi: Büyük sanayinin alanına müdahale eden ve Marx’ın “doğrudan üreticinin doğal çalışma koşullarından ayrılması” olarak ifade ettiği şeydir bu.

Demek ki bu iki ilişki, bir üretim tarzında ekonomiği oluşturan tek bir kombinasyona –değişken– aittir: Üretici güçler sistemiyle üretim ilişkileri sisteminin kombinasyonu. KÜT’ün karakteristik kombinasyonu, bu iki ilişki arasındaki bir *benzeşikliğe* dayanır (mülkiyet ilişkisindeki ayrılma, reel temellük ilişkisindeki ayrılmaya denk düşmektedir). “Kapitalizm öncesi” üretim tarzlarının ki ise bu iki ilişkinin *benzemezliğine* dayanır–mülkiyet ilişkisinde ayrılma, reel temellük ilişkisinde birlik.⁸

Bir üretim tarzının ve bu tarzın yargılarının eklemlenme ve egemenlik göstergesinin son yargıda ekonomik tarafından belirlenmesi kesinlikle, işaret ettiğimiz kombinasyonun büründüğü biçimlere bağlıdır. Marx, *Kapital*’in ardından gelen iki

⁸ Benzeşim/benzemezlik: Bir benzemezlik bağdaşımı pekâlâ iki ilişkinin uygunluğuna dayanabildiği için, uygunluk/uygunsuzlukla (geçiş döneminde rastlayacağımız) karıştırılmaması gerekir. Mecazi benzeşim terimi için (daha iyisini bulmak üzere kullandığım ve Balibar’dan ödünç aldığım), bkz: Bettelheim, op. cit.

metinde genel bir biçimde buna işaret eder: “Karşılığı ödenmeyen artı-emeğin doğrudan üreticiden zorla alındığı özgül ekonomik biçim, bağımlılık ilişkisini belirler (politik); bu ilişki doğrudan ve bizzat üretimden kaynaklanır ve sırası geldiğinde üretim üzerinde belirleyici olur. Bu, hem her ekonomik topluluğun biçiminin doğrudan üretim ilişkilerinden kaynaklanan temeli, hem de bu topluluğun özgül politik biçiminin temelidir. Toplumsal yapının ve sonuç olarak bağımlılık ve egemenlik ilişkisinin aldığı politik biçimin en derindeki gizini, saklı temelini, kısaca devletin belli bir dönemde büründüğü özgül biçimin temelini, her zaman üretim araçlarının mülkiyetiyle doğrudan üretici arasındaki dolaysız ilişkide aramak gerekir...”⁹ Bu kombinasyon –ekonomik– aynı zamanda, bir üretim biçiminde egemen rolü üstlenen yargıyı belirler. Kendisine yapılan itirazları Marx’ın nasıl yanıtladığını görelim: “İtirazlara gelince, maddî yaşamın üretim tarzının, genel olarak toplumsal, politik ve entelektüel yaşama egemen olduğuna ilişkin düşüncem, maddî çıkarların egemen olduğu modern dünya için geçerlidir, ama Katolikliğin egemen olduğu Orta Çağ ya da politikanın egemen olduğu Atina ve Roma için geçerli değildir... Burada açık olan, ne birincinin Katoliklikle, ne de ikincinin politikayla yaşayacak olmasıdır. Tersine, o zamanki ekonomik koşullar neden birinde Katolilisizmin, diğerinde politikanın başlıca rolü oynadığını açıklar...”¹⁰

Ama Marx eserlerinde, KÜT’ün ekonomisini karakterize eden kombinasyonun, bu tarzın matrisi üzerindeki etkilerinin –iki ilişkinin benzeşikliği, çünkü ayrılığı– özgül bir analizini yaparken ve böylece KÜT’ün özel bir kuramını oluştururken, “kapitalizm öncesi” üretim tarzı ya da “kapitalist üretimden önceki üretim biçimleri” olarak gösterdiği şeyin kuramını oluşturmaz. Bir başka deyişle, bu diğer üretim tarzlarının özel kuramlarını oluşturmaz; Marx’a göre bu üretim tarzları, iki ilişki arasındaki *benzeşmeyen kombinasyonun* ayrımsal bi-

⁹ Kapital, 3. Kitap, III. Cilt, s. 171.

¹⁰ Kapital, 1. Kitap, I. Cilt, s. 93 (not).

çimleriyle –mülkiyet ilişkisinde ayrılma, reel temellük ilişkisinde birlik– özgülleşmiştir. Marx bu diğer üretim tarzlarını yalnızca iki belirgin bakış açısından inceler: Bir yandan her toplumsal yapının, bu kombinasyonun ayrımsal biçimlerine dayandığına ilişkin genel tezinin basit *açıklamaları* olarak –bu konudaki analizleri yalnızca kuramsal *göstergeler* içerir–; öte yandan KÜT’le betimleyici *karşılaştırma* noktaları olarak. Böylece üretim tarzlarının –“kapitalizm öncesi”– formel benzeşimini göstermeyi amaçlar. Bu üretim tarzları, bir benzeşmezlik kombinasyonuna dayanmakta ve kendileriyle kökten farklı olan bir kombinasyona –benzeşim kombinasyonu– dayanan bir üretim tarzına –kapitalist– göre konumlanmaktadır. Bu önemli soruna yeniden döneceğiz. Yine de Marx’ın diğer üretim tarzlarına yönelik bu incelemesinin, KÜT’ün özel niteliklerini net olarak ortaya çıkarmaya katkıda bulunsa da ciddî belirsizlikler taşıdığını belirtelim. Bunun nedeni yalnızca, bu incelemenin genellikle *aslında olmadığı biçimde* –yani diğer üretim tarzlarının özel kuramlarının sistematik bir incelenmesi olarak– değerlendirilmesi değil, Marx’ın bu yeterince açık olmayan örneksemeli incelemeyle bazen bu üretim tarzlarına ilişkin tamamen “mitik” düşüncelere yol açmış olmasıdır.

7) Soruna, ideolojik yargıyı şimdilik bir yana bırakıp şematik olarak yalnızca ekonomik ve politik yargıları –özellikle devlet sorununu– dikkate alarak daha yakından bakalım.

Marx, hem *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*’nde –*les Grundrisse zur Kritik der politischen Oekonomie*, özellikle “Kapitalist Üretimden Önceki Tarzlar” başlıklı bölüm– hem de *Kapital*’de, KÜT’ün matrisinin karakteristiklerini şöyle belirler:

1) Ekonomiğin ve politiğin bu üretim tarzına eklemlenmesi, bu iki yargının *özgül özerkliğiyle* –görece– karakterize edilir.

2) Ekonomik, bu üretim tarzında yalnızca son yargıdaki belirlemeyi değil, *egemen rolü* de üstlenir.

Marx birinci niteliği, KÜT'ün "kapitalizm öncesi" üretim tarzlarıyla olan karşıtlıklarından çıkarır. Bu üretim tarzlarını, bazen ekonomiğin ve politığın "eşzamanlılığı" terimiyle anlaşılabilecek bir biçimde, KÜT'e göre, "karmaşıklık" ya da "organik" ve "doğal" ilişkiler olarak gösterir. Bir kez daha yineleyelim, bu saptamaları, sıkça yapıldığı gibi ve bizi örneğin feodal üretim tarzına ilişkin Marksist bir mitolojiye götürecek biçimde, harfî harfine ele almamak gerekir. Buna karşılık KÜT'ün, bilimsel düzlemde ekonomiğin ve politığın karakteristik bir özerkliğiyle özgülleşmiş olması akılda tutulabilir ve bu özerklik bunların ilişkilerinde, diğer üretim tarzlarında girdikleri ilişkilere göre radikal bir farklılık yaratır – ancak bundan, bu yargıların diğer üretim biçimlerinde görece bir özerkliğe sahip olmadığını değil, farklı biçimlere büründüğünü anlamak gerekir.

Bu özerkliğin, çalışmamızın konusuna ilişkin kuramsal sonuçları vardır. Bu özerklik, bu tarza ait yargının bölgesel bir kuramını –çok güçlü anlamda–, örneğin kapitalist devlet kuramını mümkün kılar; özgül ve özerk bilim nesnesi olarak politığın oluşmasını sağlar. Marx bunu bildiğimiz gibi *Kapital*'de, ekonomiğe ve ekonomi bilimine ilişkin olarak göstermiştir. *Daha doğrusu* bu özerklik, KÜT'ün bir yargısının gidimli serimlemesinde, diğer yargılarına ilişkin kuramların yokluğunu meşrulaştırmaktadır.

Bu gözlemleri dikkate alarak Marx'ın metinlerini kısaca gözden geçirelim. Marx'ın, reel temellük ilişkisinin, doğrudan üreticiyle üretim araçlarının birliği tarafından karakterize edildiği üretim tarzlarıyla –kapitalizm öncesi– ilgili saptamaları nelerdir? "Doğrudan çalışanın, üretim ve çalışma araçlarının 'sahibi' olarak kaldığı tüm üretim biçimlerinde... mülkiyet ilişkisi kendisini kaçınılmaz bir biçimde ve *eş zamanlı olarak*, bir efendi-hizmetçi ilişkisi olarak (politik) göstermek zorundadır; bu nedenle doğrudan üretici özgür değildir. Ama bu

hizmetçilik, angarya zorunluluğunun bulunduğu kölelikten, basit bir vergi ödemeye kadar yumuşayabilir... Bu koşullarda onları toprak sahibi sıfatında olanların hesabına iş yapmaya zorlamak için *ekonomi dışı nedenler gerekir*... Yani zorunlu olarak, kişisel bağımlılık ilişkileri, kişisel özgürlükte bir kısıtlama, kısaca sözcüğün tam anlamıyla kölelik gerekir...”¹¹ Dahası Marx, bu durumda şunu bile söylemiştir: “Efendi-köle ilişkisi (politik), reel temellük ilişkisinin” –ekonomik kombinasyona ait olan ilişkinin– “*esas bölümüdür*.”¹²

Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisi*’nde –ve feodal üretim tarzıyla ilişkili olarak *Kapital*’de– bize “kapitalizm öncesi” çeşitli üretim tarzlarında politığe ilişkin göstergeler sunarak daha da ileri gider. Analizleri iki nedenden ötürü ilginçtir:

a) Marx bu üretim tarzlarının farklı politik biçimlerini, her üretim tarzında ekonomiyi özgüleştiren kombinasyonla ilişkilendirir. Bununla birlikte bu tarzlarda, reel temellük ilişkisinin *esas olarak* değişmez bir biçime sahip olması gibi ortak bir yan bulunur–*doğrudan üreticiyle* üretim araçlarının birliği. Bu tarzlarda çalışma sürecinin aldığı ve özgün mülkiyet biçimlerini belirleyen özgül biçimler –ekonomik–, bu değişmenin sınırları içindeki değişkenler olarak kabul edilmiştir.

b) Marx bu üretim tarzlarında ekonominin ve politığın ilişkilerinin benzeşimini, bunların ekonomik kombinasyonunun ortak özelliğine bağlar. Bu benzeşim özellikle şu tarzda anlaşılmaktadır: KÜT’ün tersine, çalışanın ve çalışmayanın bir topluluğa ait olması –burada, sınıflı toplumlarda politik ilişkiler biçimindeki politik topluluk kast ediliyor–, onların reel temellük –ya da “sahiplenme”– ve mülkiyet ilişkilerine katılacaklarına ilişkin bir *varsayımdır*. Ekonominin ve politığın varsayılan “karmaşıklığı”, “ekonominin ‘varsayılan’ politığı” olarak kataloglanmıştır. Böylece, “kapitalizm öncesi” üretim tarzlarında: “Toprağa yönelik bireysel mülkiyet tavrı... bir in-

¹¹ Kapital, 3. Kitap, III. Cilt, s. 171–172.

¹² Fondements..., s. 154. Bu bölümü kitabın Almanca baskısından aldım (Rowohlt): Karl Marx, *Texte sur Methode und Praxis*, III. Cilt.

sanın başından beri, “çalışan birey” olarak soyutlanmasından daha fazla bir şey olarak görünmesi, toprağın, bu insanın faaliyetinin varsayımı olan ve bu faaliyetin basit sonucu olarak görünmeyen mülkiyetinde, nesnel bir varoluş tarzına sahip olması anlamına gelir; bu, faaliyetinin varsayımı kadar, etidir, duygularıdır... Bu tavrın yansıması olan şey... bireyin bir topluluğun üyesi olarak varlığıdır.”¹³

Toprak mülkiyetinin aslında küçük topluluklara ait olduğu –mülkiyet ilişkisi– ve toprak mirasçılığı biçimine büründüğü –reel temellük ilişkisi– Asya tipi üretim tarzında: “Tüm bu küçük komünal organizmaların üzerinde bulunan ve diğer toplulukları (küçük topluluklar) kapsayan ünite, bunların üst ya da tek sahibi olarak, yani toprağın mirasçıları olan reel topluluklar olarak görünebilmektedir. .. Bu ünitenin aynı zamanda, çok sayıda özel topluluktan ayrı ve onların üstünde olan bir şey olarak görünmesi de kesinlikle mümkündür... Artı çalışmanın bir bölümü, son tahlilde bir kişi olarak görünen üst topluluğa aittir... Bu kişi (despot) burada, çok sayıdaki özel topluluğun, bunların birliğini gerçekleştiren babası sayılmaktadır.”¹⁴

Antik üretim tarzında, devlet mülkiyetiyle özel mülkiyetin birlikte varolması söz konusudur: “Bir topluluğun üyesi olmak, toprak mülkiyeti için varsayımdır, ama birey, topluluk üyesi olma kapasitesine sahip olsa bile, bir özel mülk sahibidir... Doğal çalışma koşullarına sahip olması, kutsal olarak değerlendirilen devletin varlığı ve kendisinin de bu devletin üyesi olması nedeniyledir...”¹⁵

Marx’ın, Cermen üretim ve mülkiyet tarzı olarak betimlediği tarzda, ortak mülkiyetle özel mülkiyetin birlikte varolması söz konusudur: “Ailelerin, ayrı ayrı ve aralarında uzun mesafeler olarak ormanlara yerleşmiş olduğu Cermenlerde, dıştan bakıldığında, ünitelerinin mirasçılık yoluyla kendiliğin-

¹³ Fondemen¹⁶... *op. cit.*, s. 138.

¹⁴ A. g. e., s. 132.

¹⁵ A. g. e., s. 133.

den kurulmuş olmasına karşın, topluluk basitçe üyelerinin birlik olma iradesi gereğince vardır... Böylece topluluk bir birlik gibi değil, bir ortaklık gibi, bir ünite gibi değil, bağımsız öznelerin toprak sahibi olduğu bir uzlaşma gibi görünür. Aslında ve bu nedenle topluluk, devlet gibi *doğrudan* bir varlığa, eskilerde olduğu gibi politik bütünlüğe sahip değildir... Toplulukların reel bir varlık kazanması söz konusu olduğunda, toprak sahipleri bir *meclis* toplamak zorundadır (oysa örneğin Roma’da, böyle bir varlık bu meclislerden bağımsızdı)...¹⁶

Nihayet, feodal üretim tarzına ilişkin olarak: “Burada bağımsız insan yerine, serfler ve senyörler, koruyanlar ve korunanlar, laikler ve din adamları olarak tümüyle bağımlı bir dünya buluruz. Bu bağımlılık *aynı zamanda*, maddî üretim ilişkilerini ve bir temel oluşturduğu yaşamın tüm diğer alanlarını belirler.”¹⁷

Buna karşılık KÜT’te, mülkiyet ilişkisiyle reel temellük ilişkisi arasında bir benzeşim kombinasyonu görürüz. Bu benzeşim, Marx’ın büyük sanayi alanı için doğrudan üreticiyle onun doğal koşullarının ayrılması olarak ifade ettiği ikinci ilişkide, doğrudan üreticiyle üretim araçlarının ayrılması sayesinde oluşur. Bu tarzın, çalışanı bir sermaye ögesi, çalışmayı da bir makine haline getiren ve artı-değerin üretim süreci olan *bu tarzın* ekonomik niteliği, işte bu ayrılıktan kaynaklanır. Bu kombinasyon, ekonomîğin ve politiğin özgül özerkliğini belirler. Marx bunu iki noktada göstermiştir. Birincisi ekonomik üzerindeki sonuçlarında: Örneğin KÜT’teki üretim süreci, diğer üretim tarzlarının karakteristiği “ekonomi-dışı” nedenlerin müdahalesine gereksinme duymadığı için görece olarak özerktir; genişletilmiş yeniden üretim süreci –Rosa Luxem-

¹⁶ A. g. e. , s. 130.

¹⁷ Kapital, 1. Kitap, 1. Cilt, s. 85 (Bkz, J. Maquet: “Une hypothèse pour l’étude des sociétés africaines”, Cahier d’Etudes Africains’in içinde, 6, 1961: M. Rodinson: *Islam et Capitalisme*, 1966, s. 66 vb.).

burg bunu doğru bir biçimde vurgulamıştı— esas olarak, artı-değer üretiminin “ekonomik neden”iyle belirlenmiştir: tamamen ekonomik olan krizler, vb. İkincisi de kapitalist devlet üzerindeki sonuçlarında.

KÜT’teki ekonomiğin bu özgül kombinasyonu aynı zamanda, egemen rolü bu üretim tarzında ekonomiğe verir. Bu, bilindiği gibi Marx’ın *Kapital*’de, hem bu tarza ilişkin analizleriyle, hem de egemen rolün politığe ya da ideolojiğe indirgendiği diğer üretim ilişkilerine ait karşılaştırmalı gözlemlerinden anlaşılmaktadır.

Bu giriş, bize bu denemenin nesne ve yöntemini ve araştırma ve serimlemeye az çok temel oluşturan kuramı tanımlama olanağı vermiştir. Bize aynı zamanda bazı temel kavramları tanımlama ve böylece bir sonraki metnin kuramsal çerçevesini ortaya koyma olanağı vermiştir. Bu başlangıç gözlemleri o metinde gerekçelendirilecektir.

I.
Genel sorunlar

1. politika kavramı üzerine

I. POLİTİKA ve TARİH – POLİTİK ve POLİTİKA

Burada Marx, Engels ve Lenin'deki politika kavramını ve bu kavramın devlet sorunsalıyla ilişkilerini anlatmaya başlamak için yeterli sayıda veriye sahibiz. Bununla birlikte iki noktayı önceden vurgulamak gerekiyor.

1) Bu bölümde genel Marksist kuramın devlete ve politik sınıf mücadelesine ilişkin sorunlarını ortaya koymaya çalışacağız. Özellikle genel devlet sorununa ilişkin olan bu bölüm, çalışmamızın düzeni içerisinde, toplumsal sınıflar ve sınıf mücadelesine ilişkin bölümden önce geliyor. Bu bir rastlantı değil: ve elbette mantıksal çerçevede devleti, doğrudan sınıf mücadelesine değinmeden ve sınıf mücadelesiyle birlikte ele almadan incelemeye kalkışacağımız anlamına ya da bu çalışma düzeninin, devletin, toplumun sınıflara bölünmeden önceki bir tarihsel varoluş düzenine denk düştüğü anlamına gelmiyor. Bunun nedeni toplumsal sınıfların, devletin de bir parçası olduğu bazı yapısal düzeyleri oluşturan bir faktör olmasıdır (hangi anlamda olduğunu göreceğiz).

2) Önce *politik* diye adlandırabileceğimiz şeyle, yani devletin *hukukî-politik üstyapısı*yla, politika olarak adlandırabileceğimiz şey, yani sınıfın politik pratiği –politik sınıf mücadelesi– arasındaki ayrımı göstereceğiz. Ve bu ayrımı, toplumsal sınıflara ilişkin olan ve yapılarla sınıf pratiği (yani sınıf müca-

delesi alanı) arasındaki ilişki ve ayrımı temellendirebileceğimiz bir sonraki bölümde açıklığa kavuşturacağız.

Marx, Engels ve Lenin’de politik ve politika sorunu *tarih* sorununa bağlıdır. Bu açıdan Marksist duruş, Marx ve Engels’in *Komünist Manifesto*’daki iki temel önermesine dayanır: a) “*her sınıf mücadelesi politik bir mücadeledir*”, ve b) “*sınıf mücadelesi tarihin motorudur*”. Bu iki önerme temelinde ilk olarak *tarihselci* türde bir okuma yapılabilmesi çok açıktır. Bu okuma en sonunda, Hegelci türde bir “bütün” ve “tarih” okumasının ön kabulüdür. İlk olarak, Marksist bütün tipini özgüleştiren egemen kompleks yapıdan radikal biçimde ayrı olan ve eşit öğelerden oluşmuş basit ve döngüsel bir bütün türü söz konusudur. İkinci olarak, evrimi artık kavramın kökeninde bulunan ve tarihsel *süreci* Düşünce’nin kendi kendine gelişmeye başlamasıyla özdeşleştiren, çizgisel bir tarihselci bütün türü söz konusudur. Bu “bütün” içerisinde, sözü edilen çeşitli öğelerin özgüllüğü, nesnelliğini oluşturdukları o basit bütünlük ilkesi olan Kavram’a; tarih de, (gelişme ilkesi, kavramın özden başlayıp, varoluşa “diyalektik” geçişi olan) basit bir dönüşüme indirgenmiştir.

Böyle olunca sözünü ettiğimiz Marksist önermelerin gerçekten de tarihselci bir okuması yapılabilir. Peki, bunun sonucu ne olur? O zaman bu önermeler politığın alanına dâhil edilir. Politik burada, *özel bir yapısal düzey ve özgül bir pratik* değil, genel olarak toplumsal bir formasyonun yapı ya da pratiğinin herhangi bir düzeyine ait olan her öğenin “*dinamik*”-“*diyakronik*” yönüdür. Tarihselcilik açısından genel olarak dönüşümün “genetik” bilimi olan Marksizm, tarihin motorunun politika olması nedeniyle, son tahlilde bu basit eş çizgisel dönüşümle özdeşleşmiş bir politika bilimi –dahası bir “devrim bilimi”– olur. Buradan pek çok sonuç çıkar: a) Tarih ve politika özdeşleştirilir. b) Çeşitli toplumsal yapı ve pratik düzeyleri (bunların özgüllükleri, görece özerklikleri ve özgün etkileri, dinamik-tarihsel-politik yönlerine indirgenmiştir) aşırı

politikleşmiş olarak değerlendirilebilir. Politik burada, bunların hem gelişiminin hem de ünitesinin (bütününün) merkezini ya da ortak ve basit paydasını oluşturur. Bu sonucun özellikle çarpıcı bir örneği, kuramsal düzeyin, “burjuva bilimi-proletarya bilimi” şemasıyla sonuçlanan ünlü aşırı politikleşmesidir. c) Politik kendi özgüllüğünü yitirir ve bir formasyonun güçler ilişkisinin dengesini bozacak belirsiz öğeler halinde dağılır. Bu sonuçlar, politığın ve politik pratiğin yapılarının kuramsal olarak incelenmesini gereksiz kılar ve böylece, değişmez voluntarizm-ekonomizm ideolojisine, çeşitli revizyonizm, reformizm, kendiliğindencilik, vb. biçimlerine varır.

Kısacası politik, Marksizmin tarihselci anlayışında, en sonunda tam da Kavram’ın Hegel’deki rolüne bürünür. Burada bu sorunsalın büründüğü somut biçimlerle ilgilenmeyeceğim. Sorunu yerli yerine oturtmak için yalnızca iki alıntı yapacağım.

Biri, her zaman değerli olan politik analizleri sık sık Croce ve Labriola’nın tarihselciliğiyle lekelenen Gramsci’den geliyor ve işaret edilen sonuçlara ışık tutuyor: “Makyavel üzerine bir incelemede ilk ortaya konması ve analiz edilmesi gereken sorun, özerk bir bilim olarak politığe, yani politik bilimin, sistematik bir dünya anlayışında..., bir *praksis* felsefesinde kapladığı ya da kaplamak zorunda olduğu yere ilişkindir. Croce’nin bu konuda, Makyavel üzerine incelemelerde ve politik bilimde sağladığı ilerleme, özellikle...var olmayan ya da yanlış ortaya konmuş bir dizi asılsız sorunu ortadan kaldırmasına dayanır. Croce, tinin momentlerinin ayrımlanmasını ve hem pratiğe, hem de pratik tine ait olan bir momentin teyit edilmesini temel almıştır; özerk ve bağımsız, ama döngüsel olarak tüm realiteye farklılıkların diyalektiğiyle bağlı olan bir tindir bu. Bir *praksis* felsefesinde *ayrım*lama, kesinlikle mutlak Tin’in momentleri arasında değil, üstyapının basamakları arasındadır ve o halde politik faaliyetin (ve buna denk düşen bilimin) diyalektik konumunu, üstyapının belirli bir basamağı olarak yerli yerine oturtmak söz konusudur. Bir ilk bilgi ve kestirim olarak, politik faaliyetin kesinlikle ilk basamak ya da

ilk moment olduğu söylenebilir; üstyapının hâlâ yalın, belirsiz ve doğrudan basit iradî doğrulama evresinde bulunduğu momenttir bu. *Politikayla tarih arasında ve sonuçta yaşamın bütünüyle politika arasında hangi anlamda bir özdeşlik kurulabilir? Bu durumda tüm üstyapılar sistemi politikanın ayrımları olarak nasıl kavranabilecek ve ayrımlama kavramının bir praksis felsefesine girişi nasıl haklı gösterilecektir?..* “Tarihsel blok” kavramı, yani yapıyla üstyapı arasındaki birlik, zıtların ve ayrıların birliği...”¹

Bu Gramsci alıntısında, tarihselciliğin işaret ettiği ve burada, aynı 20’li yılların kuramsal goşizm örneğinde olduğu gibi –Lukacs, Korsch, vb.–, voluntarist karakterin aşırı politikleştirilmesine varan sonuçların şimdiden filizlendiği görülür: Aynı sorunsal içerisinde benzer bir ekonomizm yapılmaktadır.²

İkinci alıntıyı güncel sosyolojinin fonksiyonalist eğiliminin, M. Weber’in tarihselciliğinden etkilenen ve modern politik bilimin analizlerine³ yön vermesi nedeniyle üzerinde uzun süre durulacak olan bir eğilimin öncüsü olan T. Parsons’dan yapacağım. Bu metnin, Marksist tarihselcilikle açıkça ortak olan kuramsal ilkeleri nedeniyle, politığe ve politikaya ilişkin benzer sonuçlara vardığını saptamak çarpıcıdır: “... politikanın, toplumsal sistemin tüm analitik öğeleri için bir bütünleşme merkezi oluşturmasından ve bu özel öğelerin bir teki için bilinemeyecek olmasından dolayı, politikanın incelemesine, bu soruna ayrılmış tek bir kuramsal kavrama dayanarak girmeyeceğiz.”⁴

¹ Bu metin Ed. Sociales yayınlarından *Oeuvres choisies*’den (s. 197 ve devamı) alınmıştır. Gramsci’de “bilim”in ve “praksis felsefesi”nin politikayla özdeşleştirilmesi konusunda bkz: *Il materialismo storico e la filosofia di B. Croce a, Einaudi*, s. 117 ve devamı ve *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo Stato moderno, Einaudi*, s. 79 ve devamı, s. 142 ve devamı.

² Bu konuda Althusser’in *Lire le Capital*’deki analizlerine bakmanızı öneriyorum.

³ *The Sociale System*, Glencoe, 1951, s. 126 ve devamı.

⁴ Aslında bu akım tarihselcilikle ilişki içinde olmakla kalmamış, elde ettiği önem nedeniyle Marksizmin “alternatif”i olarak sunulmuştur. W. Run-

Metnin devamında fonksiyonalizmin epistemolojik düzlemde, aslında genel tarihselci kavramın doğrudan devamını oluşturduğu görülecektir. Bunun sonucu olarak politikanın, toplumsal bütünün basit ilkesi, yani kendi gelişiminin ilkesi olarak, fonksiyonalizmi karakterize eden eş zamanlılık-art zamanlılık perspektifine indirgendiği net bir biçimde görülür.

Marksizmin orijinal sorunsalının anti-tarihselci kavrayışında politikayı, bir yandan özgül *düzey*, öte yandan bir formasyonun çelişkilerinin yansıyıp yoğunlaştığı kesin sonuçlu düzey olarak, toplumsal bir formasyonun yapısına yerleştirmek gerekir; bunu, tarihin motorunu oluşturan şeyin, sınıfların politik mücadelesi olduğu önermesinin tamamen anti-tarihselci niteliğini anlamak için yapmak gerekir.

Althusser'in açıklığa kavuşturduğu bu son noktadan başlayalım. Hatırlanacağı gibi Marksizm konusunda Althusser, toplumların dönüşüm sürecinin anlaşılabilirlik ilkesini oluşturan şeyin, tarihin evrensel ve ontolojik bir türü, bir özneye bağlı bir yaradılış ilkesi değil, belli bir üretim tarzının kuramsal olarak kurulmuş ve tamamen kompleks ve egemen olan kavramı olduğunu göstermiştir. Basit çizgisel dönüşümle hiçbir ilişkisi bulunmayan tarih kavramını kurmak, ancak bize verilen bu tarihsel materyalizm kavramından hareketle mümkün olabilir. Yapı ve pratik düzeyleri, bir üretim tarzında ve tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir formasyon içerisinde, hem bir özgülük, bir görece özerklik ve bir özel etki, hem de ritimli zamansallıklar ve ayrımsal düzenler gösterir.⁵ Toplumsal bir for-

ciman, *Social Science and Political Theory* adlı (1965, s. 109) mükemmel kitabında buna işaret etmiştir: "Politika biliminde Marksizmin dışında, genel bir toplum kuramı için aslında tek bir ciddi aday vardır... Yandaşları, politik tutuma Marksizmden daha iyi bir açıklama getiren bir dizi genel önermenin olduğunu öne sürerler... Fonksiyonalizm söz konusudur... Ya da (s. 122): "bir çeşit fonksiyonalizmin, politik bilimde genel bir kuramının temeli olarak, Marksizmin günümüzdeki tek alternatifi olması söz konusudur."

⁵ *Üretim tarzıyla toplumsal formasyon* arasında bulunan ve tarih kavramı

masyonun çeşitli düzeyleri, yapıdaki bu ayrımsal zamansallıkların ilişkisinin temeli olan eşitsiz gelişmeyle ve bir formasyonun ve bu formasyonun gelişiminin anlaşılabilirliğinin temeli olan dekalajlarla nitelenir. Bu ölçü içerisinde bir formasyonun dönüşümleri ve başka bir hale geçişi, ayrımsal zamansallıklara dayalı bir tarih kavramıyla anlaşılmıştır.

Bu bağlamda politığe ve daha özel olarak *politik pratiğe* düşen yeri görmeye çalışalım. Pratik kavramı burada, belirli bir nesne (hammadde) üzerindeki dönüştürme çalışması anlamına gelmektedir; bu çalışmanın sonucu, nesnenin verilen öğeleriyle, genellikle bir kesit oluşturan ya da en azından oluşturabilen yeni bir şeyin üretimidir (üründür). Peki politik pratiğin bu açıdan özgüllüğü nedir? Bu pratiğin *özümlü nesnesi*, Lenin'in de söylediği gibi, "şimdiki ân"dır,⁶ yani içerisinde, bir formasyonun çeşitli düzeylerinin *çelişkilerinin toplandığı düğüm noktasıdır* ve üst-belirlemeyle, bu çelişkilerin dekalajları ve eşitsiz gelişimleriyle yönetilen kompleks ilişkiler içinde bulunur. Bu nedenle bu şimdiki zaman, bir *konjonktürdür*, çeşitli çelişkilerin, egemen bir yapıyı özgülleştiren eklemlenmeyi yansıtarak kaynaştığı stratejik noktadır. Politik pratiğin nesnesi, Marksizmin Lenin tarafından geliştirilmesinde görüldüğü gibi, en sonunda çeşitli ilişkilerin, yani yapının ünitesini özgülleştiren ilişkilerin kaynaştığı yerdir; bundan sonra da somut bir durumda, yapının ünitesini açığa çıkarmanın ve dönüşümü açısından üzerinde işlem yapmanın mümkün olduğu yerdir. Bu da, politik pratiğin yöneldiği nesnenin, bir konjonktür oluşturan ilişkileri içerisinde, çeşitli toplumsal düzeylerden çıkıyor olması demektir – politik pratik hem *ekonomik, ideolojik ve kuramsal*, hem de dar anlamda "*politığe*" yöneliktir.

İkinci bir sonuç da, tarihle olan ilişkileri içerisinde politika ilişkisi olarak çıkıyor. Politik pratik, en sonunda *ürünü*,

sorununda esas olan ayrım için, bkz. Giriş Bölümü.

⁶ "La dialectique matérialiste", *Pour Marx*'ın içinde. Yine de bugünkü araştırmalara göre bu uygulama kavramının hâlâ yalnızca *pratik* (teknik) bir kavram olduğuna işaret etmek gerekiyor.

bir toplumsal formasyonun ünitesinin, bu formasyonun çeşitli alan ve aşamalarındaki *dönüşümünü* sağladığı ölçüde “tarihin motoru” olur. *Ama bu, tarihselci bir anlamda değildir.* Politik pratiğin üniteyi dönüştüren bir pratik olması, nesnesinin, özgün tarihsellikleri ve eşitsiz gelişimi olan çeşitli düzeylerin çelişkilerinin yoğunlaştığı düğüm noktasını oluşturması ölçüsünde mümkündür.

Bu analizler, politik ve özel olarak da politik pratik kavramını Marksizmin orijinal sorunsalında konumlandırmak için önemlidir. Ancak bunları bir noktada tamamlamak gerekiyor. Aslında *politik pratiğin nesnesine ve ürününe* ilişkin bu analizler, politığın *özgüllüğünü* tam anlamıyla konumlandırmak için *yeterli* olamaz: Bunların politik üstyapının eksiksiz bir kavrayışıyla tamamlanması gerekir.⁷ Çünkü politığı basitçe, nesnesi ve ürünü belirlenmiş bir *pratik* olarak tanımlamakla yetinmek, her zaman, onun özgüllüğünü sulandırma, belli bir üniteyi “dönüştüren” her şeyi en sonunda politik olarak değerlendirme tehlikesi taşımaktadır. Aynı zamanda politik yapıları kuramsal olarak incelemeyi ihmal etmek de, konjonktürün şimdiki ânını kaçırma ve Gramsci’nin sorunu açıkça ortaya koyarak sözünü ettiği bu “ân”da davayı kaybetme tehlikesi taşır. Kısacası, politığe ilişkin tarihselci anlayış kesinlikle aşılmalı isteniyorsa, politik pratiğin nesnesinin kuramsal analiziyle sınırlı kalmak yeterli değildir, ayrıca, *hedeflenen* politik yapıların düzeyinin yerini ve özgül fonksiyonunu toplumsal bir formasyon içerisinde konumlandırmak gerekir: Politığın üst-belirlemesinin, onun ayrımsal bir tarihle olan ilişkilerinde görünebilmesi, ancak bu ölçüde mümkündür.

⁷ Burada “*devletin hukuksal-politik üstyapısı*” olarak ifade edilen şey söz konusudur; ancak şuna işaret etmek gerekir: Bu terim, son derece şematik bir biçimde, birbirinden ayrı iki realiteyi, görece özerk olan iki düzeyi, yani *hukuksal yapılarla* –hukuk– *politik yapıları* –devlet– kapsamaktadır. Terimin kullanımı, Marksist klasiklerin gerçekten bu iki düzey arasında yakın ilişki kurması ölçüsünde geçerlidir. Ancak bu terimin, somut kombinasyonları ele alınan toplumsal formasyona ve üretim tarzına bağlı olan ve birbirinden nispeten ayrı iki düzeyi kapsadığı da unutulmamalıdır. Bu terimi kullanacağımız zaman bu saptamayı dikkate alacağız.

Sorunun can alıcı noktasına girelim: Bir üretim tarzının ve bir toplumsal formasyonun politik yapıları –politik üstyapı olarak ifade edilenler–, devletin kurumsallaştırılmış gücüne dayanır. Gerçekten de Marx, Engels, Lenin ya da Gramsci, politik (pratik) mücadeleden, onu ekonomik mücadeleden ayırarak söz ederken, onun özgüllüğünü kesinlikle özel hedefine göre değerlendirirler; bu hedef, toplumsal bir formasyonun yapılarının özgül düzeyi olarak *devlettir*. Bu anlamda Marksist klasiklerde gerçekten de *politikanın genel bir tanımı* bulunmaktadır. Son derece açık bir biçimde, politik pratiğin işaret edilen kavranışı söz konusudur: Politik pratiğin nesnesi şimdiki ândır ve politik pratik yalnızca, tam da çatışma noktası olarak, özgül stratejik “hedef” olarak devletin politik yapılarına sahip olduğu ölçüde, bir formasyonun ünitesinin dönüşümleri üretir – ya da bu üniteyi korur.⁸

Ve Marx bize şunları söylüyor: “İşçi sınıfının *politik hareketinin (political movement) nihaî amacı –Endzweck– politik iktidarın (political power) alınmasıdır.*”⁹ Lenin’in söylediklerinden çıkarılması gereken anlam da aynıdır: “Sınıf mücadelesinin, ancak politikanın alanını kucakladığı gün, gerçek, tutarlı ve yaygın bir mücadele haline geleceğini söylemek yeterli değildir... Marksizm için sınıf mücadelesi ancak, yalnızca politikayı kucakladığı gün değil, aynı zamanda o esas alanı, *devlet iktidarının yapısını* kendisine bağladığı gün, tüm ulusun yaygın mücadelesi haline gelebilir.”¹⁰ Aslında bu alıntıdan çıkan şey, bu devlet iktidarı hedefinin, politik pratiğin özgüllüğünün *koşulu* olmasıdır. Bu konuda yine Lenin’in 1917 metinlerindeki “çifte iktidar” (Devlet ve Sovyetler) sorununa ilişkin tavrına işaret edelim. Lenin burada da, politik pratiğin

⁸ Böylece M. Verret’in yaptığı politika tanımını tamamen benimseyebiliriz: “Politik pratik, sınıfın devlet içerisinde ve devlet için yaptığı politik mücadelenin liderliğinin pratiğidir” (*Théorie et Politique*, Ed. Sociales, 1967, s. 44). Kısa bir süre sonra, bugünkü politik antropolojinin gündeme getirdiği biçimiyle, devlet ve politika arasındaki ilişki sorununu ele alacağım.

⁹ 29 Kasım 1871,

¹⁰ Lenin, Toplu Eserler (*Oeuvres complètes*, Ed. Sociales, 19. Cilt).

hedefini devletin üstyapısına bağlı olarak değerlendirmeyi sürdürmektedir. Aslında “bütün iktidar Sovyetlere” parolası, Lenin’e göre Sovyetlerin bir “*ikinci devlet*” olarak değerlendirilmesi olgusuna bağlıdır. Devlet iktidarıyla devlet aygıtı arasındaki ayrımı daha sonra göreceğiz; burada bizi ilgilendiren, bu parolanın çıkış yerinin, Sovyetlerin Bolşeviklerin denetimi altında olması olgusu değil –bu parolanın yaygın olduğu dönemde Sovyetler Menşeviklerin denetimindeydi–, Sovyetlerin, resmî devletin fonksiyonlarını gören bir devlet aygıtını, *reel devleti* oluşturmuş olmasıdır. Buradan çıkan sonuç şudur: Bu ikinci devleti güçlendirmek ve onu devlet sıfatıyla ele almayı hedeflemek gerekir: “Komünün gerçek özü, burjuvaların genel olarak aradıkları yerde değil, özel bir devlet tipinin yaratılmasındadır. Ama bu türden bir devlet Rusya’da zaten doğmuştur: Sovyetler...”¹¹. Öte yandan Lenin’in bu analizleri, *Ne Yapmalı*’da esas olarak tanımladığı gibi, ekonomik mücadeleyle politik mücadelenin ayrımına –ve ilişkisine– ilişkin kuramsal tutumundan kaynaklanır: “Sosyal-demokrasî, işçi sınıfının mücadelesini yürütür... yalnızca bir grup işverenle olan ilişkilerinde değil, aynı zamanda... *örgütlü politik güç olarak devletle* olan ilişkilerinde. O halde buradan, sosyal-demokratların kendilerini ekonomik mücadeleyle sınırlayamayacakları sonucu çıkar”, ya da “ekonomik tavırların fabrika sahiplerine karşı bir savaş ilânı olması gibi, politik tavırlar da *yönetime* karşı bir savaş ilânıdır.”¹²

II. DEVLETİN GENEL FONKSİYONU

Bu tez, sorunları çözümlediği oranda yeni sorunlar da getirmektedir. Aslında nesnesi “şimdiki ân” olan ve ünitenin dönüşümlerini üreten bir pratik, neden *özgül olarak* sonuca *ancak devlet iktidarının hedeflenmesi durumunda ulaşılacağını* gösterir? Bu soru bana, hem ekonomist-sendikalist eğili-

¹¹ *Nisan Tezleri*, “Lettre sur la tactique”.

¹² Özel olarak ekonomik mücadele-politik mücadele ilişkisi için, bkz. s. 77-78.

min (hedef ekonomiktir), hem de ütöpik-idealist eğilimin (hedef ideolojiktir) gösterdiği gibi, hiç de açık görünmüyor. Aynı soruyu başka türlü soralım: Marx, Engels, Lenin ve Gramsci'nin sosyalizme geçişe ilişkin temel anlayışı, devletin radikal bir biçimde değişmesi ve eski devlet aygıtının parçalanması gerektiği konusunda (yani proletarya diktatörlüğü kuramında) reformist bir anlayıştan neden ayrılmaktadır? Kısacası, Lenin'in tam olarak ifade ettiği gibi, neden *her devrimin temel sorunu, devletteki iktidar sorunudur?*

Sorunu çözmek için, hem devletin üstyapısının bilimsel Marksist kavranışına geri dönmek, hem de eşitsiz gelişim nedeniyle dekalaja uğrayan pek çok düzeyin yapısı içerisinde *devletin, toplumsal bir formasyonun düzeyleri arasında tutunum [cohésion] faktörü oluşturmak gibi özel bir fonksiyona sahip olduğunu göstermek* gerekiyor. Çünkü Marksizm, devleti alışılmış politik düzen anlamında değil, kompleks bir ünitenin düzeylerinin tutunumu anlamında ve *sistem olarak kendi global dengesinin düzenleyici faktörü gibi* kavrayarak, bir “düzen” faktörü olarak, bir “örgütlenme ilkesi” olarak ifade etmiştir. Böylece devleti hedef alan politik pratiğin neden ünitenin dönüşümlerini ürettiği ve dolayısıyla “tarihin motoru” olduğu anlaşılabilir: Bu önermenin anti-tarihselci anlamının yerleştirilebilmesi, kesinlikle devletin bu rolünün analiziyle sağlanmıştır. Aslında politik pratik, ya bir formasyonun, onun evre ya da aşamalarından birinin ünitesini olduğu gibi sürdürür, yani dönüştürmez; çünkü bu denge, özgün zamansallıklarda ayrılaşmış düzeylerin kararsız bir uygunluk-uygunsuzluk dengesi içerisinde hiçbir zaman ekonomik tarafından kurulmamış, ama devlet tarafından sürdürülmüştür (bu durumda politik pratiğin amacı, bu ünitenin tutunum faktörü olarak devlettir). *Ya da* bu ünitenin kırılmasının düğümsel yapısı olarak ve tutunum faktörü olması ölçüsünde devleti hedefleyerek dönüşümler üretir. Bu bağlamda da amaç, yeni bir ünitenin üretiminin, yeni üretim ilişkilerinin faktörü olarak devlettir.

Aslında devletin bu fonksiyonunun bir göstergesi de, bir formasyonun ünitesinin tutunum faktörünün, aynı zamanda bir formasyonun çeşitli düzeylerinin çelişkilerinin *yoğunlaştığı* yapı olmasıdır. Böylece burası, bir formasyonu ve onun evre ya da aşamalarından birini karakterize eden egemenlik ve üst-belirleme göstergesinin yansıdığı yer olur. Devlet de, bir formasyonun ünitesinin ve yapılarındaki eklemlenmenin *deşifre olmasına* olanak sağlayan yer olarak ortaya çıkar. Yapılarla sınıf pratiklerinin alanı arasındaki ilişki analiz edildiğinde hem bu konu açıklığa kavuşacak, hem de *devletle konjonktür* (yapılarla pratikler alanı arasındaki ilişkisinin deşifre yerini oluşturan) arasındaki özel ilişki yerli yerine oturtulacaktır. Politika-tarih ilişkisi sorunu, bir formasyonun ünitesinin tutunum faktörü olan devletle, yargıların çeşitli çelişkilerinin yoğunlaşma yeri olan devlet arasındaki ilişkiden yola çıkarak çözülebilir. Bu ilişki politığın yapısını, bir formasyonun *özgül düzeyi* ve *dönüşümlerinin yeri* olarak ve politik mücadeleyi de, “tarihin motoru” olarak betimler; burada hedef, özgün zamansallıklarda dekalaja uğramış yargıların çelişkilerinin yoğunlaştığı yer olan devlettir.

Bununla birlikte bazı noktaları açığa kavuşturmak gerekiyor. Devlet sorununun bu konumu, politığe ilişkin Marksist kuramın merkezî bir sorununun çözülmesine olanak vermektedir. Marksist geleneğe göre politik mücadeleyle devlet arasında kuramsal bir ilişki kurmak, politığın “Makyavelci” anlayışına düşmek olacaktır. Marx gençlik dönemi eserlerinde, “yalnızca politik” olan, yani politikayı devletle olan ilişkisine indirgeyen anlayışı mahkûm etmemiş midir? Politik pratiğin hedefi devletin değil, “sivil toplum”un, yani ilişkilerin –örneğin üretim ilişkilerinin– değişmesi olmak zorunda değil midir?¹³

¹³ Örneğin Max Adler, *Die Staatsauffassung des Marxismus*, Darmstadt, 1964, s. 49 ve devamı. M. Adler’in eserinin pek tanınmaması üzücüdür, çünkü Adler, Marksist düşünce tarihinin hiç kuşkusuz en canlı ve keskin zekâlı insanlarından birisidir.

Doğru sorulmayan bu sorunun yanlış yanıtının adı, politik mücadeleyle özgül hedef olarak toplumsal-ekonomik ilişkileri yükleyen ekonomizmdir. Reformist anlayış tümüyle bu çerçeve içine yerleşmiştir. Oysa devletin özgün sorunsalı Marx'ın olgunluk dönemi eserlerinde incelenirse, hem politik mücadeleyle devlet arasındaki, hem de bunlarla toplumsal formasyonun tüm düzeyleri arasındaki ilişki anlaşılmış olur.¹⁴

Daha uzağa gidelim. Politığın, politik pratikle devlet arasındaki ilişki olarak tanımlanması hâlâ çok geneldir. Ve bu tanım sınıflara bölünmüş toplumsal formasyonlar için genel olarak geçerli olsa da, bu ilişkinin, ancak belli bir üretim tarzı ve tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir formasyon çerçevesinde özgülleşebileceği açıktır. Özellikle de bir formasyonun ünitesinin tutunum faktörü olan devletin fonksiyonu bakımından ele alındığında, değerlendirmeye alınan toplumsal formasyona ve üretim tarzına göre çeşitli biçimler alacaktır. Devletin üniteadaki yeri (devletin *bölgesel yapısına* bu yapıyı oluşturarak *özgülleştiren sınırlar* getiren), kesinlikle devletin bu fonksiyonunun aldığı biçimlere bağlıdır. Bu sınırların belirgin yapısı –devlet nedir?–, genişlemesi ya da daralması –devleti hangi yapı ve kurumlar oluşturur?–, bu fonksiyonun değerlendirmeye alınan toplumsal formasyona ve üretim tarzına göre değişen ayrımsal biçimleriyle yakın bir ilişki içindedir. KÜT'ün egemen olduğu formasyonlarda devletin bu fonksiyonu, yargıların *özgül özerkliği*yle ve yeniden devletin bölgesine geçen özel yerle karakterize edilen özgül bir fonksiyon haline gelir. Bu karakteristik özerklik, devletin özel fonksiyonunu özerkleşmiş düzeylerin tutunum faktörü olarak belirleyerek, kesin bir biçimde politığın özgüllüğünü oluşturur.

Öte yandan devletin, bir formasyonun ünitesinin tutunum faktörü olan ve onu yargıların çelişkilerinin yoğunlaştığı bir

¹⁴ Politik uygulamanın hedefi olan devletle politik uygulamanın nesnesi olan “şimdiki ân” arasındaki ilişki sorunsalını şimdilik bir yana bırakıyorum.

yer haline getiren fonksiyonu, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal formasyonun birçok üretim tarzının üst üste yığılmasıyla karakterize edildiği görülürse daha net anlaşılır. Burada, bu üretim tarzlarından birinin egemenlik kurmayı başarması ve böylece bir formasyonun yaygın yeniden üretim aşamasının başlangıcına ve özgün geçiş aşamasının sonuna damgasını vurması durumunda bile, mevcut çeşitli üretim tarzları arasındaki *gerçek bir güçler ilişkisiyle* ve bir formasyonun yargılarının sürekli dekalajıyla karşı karşıya olduğumuzu bilmek gerekir. Çeşitli üretim tarzlarının bu kompleks yığınında tutunum faktörü olan devletin rolü, burada kesin bir biçimde ortaya çıkar. Bu rol, üretim araçlarının mülkiyeti ve reel temellükü arasındaki özel uygunsuzluğun karakterize ettiği geçiş dönemi sırasında özellikle açık ve gerçektir. Bettelheim'in doğru olarak söylediği gibi: "böyle bir dekalaj, toplumsal yapının çeşitli düzeylerinin eklemlenmesi açısından önemli sonuçlar yaratır. Bu uygunsuzluk aslında politik düzeyin özgül bir etkisini içermektedir."¹⁵ Ancak, devletin bu özgül etkiselliği —eğer bundan genel olarak bir formasyonun ünitesinin genel tutunum fonksiyonunu anlıyorsak—, çeşitli üretim tarzlarının üst üste yığıldığı her formasyonda sürekli olarak vardır. Bu etkisellik, KÜT'ün egemen olduğu ve diğer üretim tarzlarına kendi yapısının egemenliğini ve özellikle de yargıların görece özerkliğini dayattığı kapitalist formasyonda *özellikle önem taşır* (bunun sonucu olan dekalajlar nedeniyle).¹⁶

¹⁵ Bettelheim, "Problématique de la période de transition", *Etudes de planification socialiste*'nin içinde, no 3, s. 147.

¹⁶ Marksizmin bu soruna ilişkin klasik metinlerine girmeden önce, *günümüz* politika bilimindeki önemli eserlerin, politığın bu rolünü, bir formasyonunu ünitesinin koruyucu etkeni olarak yorumladığına işaret ediyorum: Bu, politığın "tanımı"na ilişkin bir denemede ve biraz da devleti yalnızca "yasal gücün tekeli"ni elinde bulundurma olgusuyla tanımlayan Weber'e tepki olarak yapılmaktadır. Böylece örneğin Apter politığı, "parçası olduğu sistemin sürmesi için belirlenmiş sorumluluklara sahip olan" bir yapı olarak tanımlar ("A Comparative Method for the Study of Politics", in *Political Behaviour*, Eulau, s. 82 ve devamı). Almond, politığın kesinlikle "sistem içindeki sınırların korunması fonksiyonuna sahip olduğu", bir sistemin bölgesel yapılarının, bu yapıların sınırlarıyla oluştuğu

Marksizmin klasik eserlerinde bu sorunlara ilişkin çok sayıda vurgu vardır. Marksist kuramın *devletle sınıf mücadelesi, hatta sınıfın politik egemenliği* arasında ilişki kurduğunu biliyoruz. Sınıf mücadelesi (özellikle de politik sınıf mücadelesinin) alanıyla, bir formasyonun yapıları arasındaki ilişkiyi yerleştirmeye çalışmadan önce işaret edilmesi gereken şey—Marksist kurama göre, devletle politik sınıf mücadelesi arasındaki bu ilişkinin, devletle tüm *yapı* düzeyleri arasındaki ilişkiyi, daha kesin bir ifadeyle, devletle bir formasyonu karakterize eden yargıların eklenmesi arasındaki ilişkiyi içeriyor olmasıdır.

Bu sonuç, devletle “tüm toplum” arasındaki ilişkileri bazen oldukça paradoksal terimlerle kurmuş olan Engels’in analizlerinden çıkar. Engels bize şunları söyler: “(Devlet) öncelikle, gelişmesinin belirli bir aşamasındaki toplumun bir ürünüdür; *bu toplumun* (önleyemediği bağdaşmaz karşıtlıklara bölünmesi nedeniyle), *kendisiyle çözülmez bir çelişki içerisinde olduğunun itirafıdır*. Ama karşıtların, karşıt ekonomik çıkarları olan sınıfların (*sınıfların ve toplumun*) yok olmaması için, görünürde toplumun üzerinde yer alan ve çatışmayı hafifletmek ve “düzen” sınırları içerisinde tutmak zorunda olan bir güç gereksinmesi kendini dayatır. *Toplumdan çıkan* ama toplumun üzerinde yer alan ve ona gitgide yabancılaşan bu güç devlettir.”¹⁷

konusunda ısrar eder (Almond ve Coleman, *The Politics of Developing Areas*, 1967, s. 43.). Aynı şey, analizlerinde *sibernetik* model izleyen çok sayıda araştırmacı için de söz konusudur: Örneğin D. Easton (*A Framework for Political Analysis*, 1965) ve K. Deutsch (*The Nerves of Government*, 1966), vb. Burada, fonksiyonalist modellerle hiçbir biçimde karıştırılmaması gereken bu sibernetik modelin tartışmasına girmek istemiyorum. Sistemin bağıntı etkeni rolüne (daha sonra göreceğimiz gibi, yasal gücü tekelinde tutma rolüyle birleşmiş olarak) sahip olan bu yapı tanımlama ölçütünün, devlet yapısının sınırlarını belirlemede yeterli görüldüğüne işaret etmek istiyorum. Ama bu yalnızca kapitalist üretim tarzı için, yani *kapitalist devlet* örneğinde geçerli. Bu yazarlarda *politik* ve *devlet* arasındaki ilişki sorunu için s. 55'teki 27 nolu dipnota bakınız.

¹⁷ Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni, (*Origine de la famille...*, Ed. Sociales, s. 157 ve devamı).

Alıntıları artırmamak için bu metinle yetinelim. Engels'in "söylediği", bu bir yandan devletle politik sınıf egemenliği ve politik sınıf mücadelesi arasındaki ilişkidir. Ama öte yandan devletle politik sınıf egemenliği arasındaki ilişkinin toplumun tüm çelişkilerini yansıtıyor –hatta bu terime verdiğimiz anlamda yoğunlaştırıyor– olduğu da açıktır. Burada bu toplum terimi neyi ifade eder? Çünkü bu terimler Marksizmin orijinal sorunsalı bağlamına yerleştirilmezse, devlet kurumunu, bir toplumun “yaşamsal gereksinimleri”nin “bütünüyle” ilişkilendiren hümanist bir perspektif edinme tehlikesi baş gösterecektir. Aslında bu terim *burada* –çünkü başka yerde farklı anlamlara bürünebilir–, yargıların kompleks ünitesi olarak toplumsal formasyon kavramına denk düşer. Devlet, bir formasyonun (ama hem düzeylerinin eklemlendiği yeri, hem de çelişkilerinin yoğunlaşma yerini temsil ettiği bir formasyonun) çeşitli düzeylerine özgü çelişkilerle ilişki halindedir: “toplumun, kendisiyle çelişmesinin” itirafıdır.

Engels bize devletin, toplumun “*resmileşmiş özeti*”¹⁸ olduğunu da söylüyor. Çelişkilerin yoğunlaşma ya da kaynaşma anlamındaki “*özet*” olan bu devlet anlayışı Marx’ın 1843’de Ruge’ye yazdığı bir mektupta, kuşkusuz Hegelci bir perspektifle ifade edilmiştir. Burada bu metne başvurmanın nedeni, Lenin’in *Halkın Dostları Kimlerdir*¹⁹ başlıklı eserinde buna tümüyle yer vermesidir. Devlete ilişkin olan ve çelişkilerin yoğunlaşması anlamına gelen bu anlayışa Lenin’in gösterdiği dikkatin farkına varmak gerekir. Marx bize şunları söylüyor (alıntı Lenin’den): “Devlet... insanlığın savaş pratiğinin özetidir. Bu nedenle politik devlet, biçiminin sınırları içinde, *sub specie rei publicae* (politik açıdan) tüm savaşları, tüm toplumsal gereksinme ve çıkarları ifade eder.” Bir başka yerde Lenin bize uygun bir tarzda, asıl politığın (burada devlet ve politik sınıf mücadelesi) “*ekonomik özet*” olduğunu söyleyecektir.²⁰

¹⁸ *Anti-Dühring*, Ed. Sociales, s. 157 ve devamı.

¹⁹ Toplu Eserler, (*Oeuvres*, I. Cilt, s. 178).

²⁰ *Yeniden Sendikalar: Bugünkü durum ve Trotskiy’le Buharin’in yanıtları*.

Bu anlamda devlet aygıtı, Lenin’e göre hem yapıların ünitesinin deşifre yeri olarak, hem de ünitenin bilgisini edinebilme yeri olarak ortaya çıkar: “Bu bilginin edinebileceği tek alan, nüfusun tüm sınıf ve katmanlarının devlet ve yönetimle arasındaki ilişki alanıdır, tüm sınıfların kendi arasındaki ilişki alanıdır.”²¹ Öte yandan bu konuya, devleti toplumun “*resmî temsilcisi*” olarak ifade ederek, Engels de işaret etmiştir; temsilci sözcüğü burada, bir formasyonun ünitesinin deşifre edildiği yer anlamındadır. Nihayet, yine bu anlamda, devlet aynı zamanda bu ünitenin *kırılma durumunun* deşifre olduğu yerdir. devlet yapılarının *çifte iktidarının*, Lenin’in gösterdiği gibi, *devrimci durumun* esas öğelerinden birini oluşturan karakteri söz konusudur.

Devletle bir formasyonu özgüleştiren eklemlenme arasındaki bu ilişki kesin bir biçimde, devletin burada bir “düzen sağlama”, elbette politik düzeni –politik sınıf çatışmalarında–, ama aynı zamanda ünitenin tutunum faktörü olarak global düzeni –geniş anlamda organizasyon– sağlama fonksiyonuna sahip olma olgusundan ileri gelir. Devlet, diyelim ki politik sınıf çatışmasının patlak vermesini, bu çatışmanın bir formasyonun ünitesini *yansıtmaması* ölçüsünde engeller. Devlet, “toplum”un ve sınıfların yok olmasını engeller; bu, toplumsal bir formasyonun patlamasını engellemesi demektir. Marksizmin klasiklerinin, bu devlet anlayışını kuramsal olarak geliştirmedeği doğru olsa bile, bu eserlerde bu konuda çok sayıda açıklama olduğu da en az bunun kadar doğrudur. Bu nedenle Engels bize devletin bu “düzen sağlama” fonksiyonunu, “burjuva toplumunun, üretimin *dış koşullarını* korumak için oluşturduğu organizasyon...”²² olarak belirtir. Burada, “temel” ile “üstyapı” arasındaki ilişkilerin mekanist bir anlayışını içeriyor gibi görünen “dış” terimi üzerinde takılıp kalmayıp devletin, üretimin koşullarını, dolayısıyla bir formasyonun ve bir üre-

²¹ *Ne yapmalı?*

²² *Anti-Dühring*, s. 318–319.

tim tarzının ünitesinin varlık ve fonksiyonunun koşullarını koruyan organizasyon olarak formüle edilmesindeki yararı görmek gerekiyor. Marksist kuramcı Buharin’de de çarpıcı bir formülleştirme buluruz. Buharin, *Tarihsel Materyalizmin Kuramı*’nda toplumsal formasyon kavramını, devletin “düzen sağlayıcı” bir rol oynadığı *karasız dengeli* bir *sistem* olarak formülleştirmiştir.²³ Nihayet bu anlayış, Gramsci’nin, devletin fonksiyonunu belirttiği organizasyon nosyonuna temel olmuştur.

III. DEVLET FONKSİYONUNUN TARZLARI

Devletin düzen sağlama ya da organizasyon fonksiyonu çeşitli *tarzlar* [modalité] sunar. Bu tarzlar, bu fonksiyonun özel olarak gerçekleştiği düzeylere denk düşer: Ekonomik düzeyde teknik-ekonomik fonksiyon, politik sınıf mücadelesi düzeyinde tamamen politik fonksiyon, ideolojik düzeyde ideolojik fonksiyon. Bununla birlikte devletin teknik-ekonomik fonksiyonuyla ideolojik fonksiyonu, bir formasyonun ünitesinin tutunum faktörü olarak devletin global rolünün tarzlarını oluşturmaları bakımından, devletin tamamen politik olan –politik sınıf mücadelesine ilişkin olan– fonksiyonuyla üst-belirlenmiştir. *Devletin bu global rolü politik bir roldür.* Devlet, “sınıflara bölünmüş bir toplum”la ve politik sınıf egemenliğiyle ilişki halindedir; kendi ünitelerinde bir formasyonun sınıflara bölünmesine ve politik sınıf egemenliğine yol açan yapıların tümünde içinde bir yeri –ve bir rolü– olması ölçüsünde kurulan bir ilişkidir bu. Daha doğru bir ifadeyle devletin bir teknik-ekonomik, bir ideolojik ve bir “politik” fonksiyonu yoktur; konumunun kendisine verdiği global bir tutunum fonksiyonu ve bu fonksiyonun özgül politik fonksiyon aracılığıyla üst-belirlenen tarzları vardır. Bu anlamda Engels bize şunları söyler: “Burada önemli olan yalnızca, toplumsal bir fonksiyonun her yerde politik egemenliğin temeli olduğunu ve politik

²³ *Theorie des Historischen Materialismus*, Hamburg, 1922, II. Cilt, s. 162 ve devamı.

egemenliğin yalnızca kendisine verilen bu toplumsal fonksiyonu yerine getirdiği zaman uzun sürdüğünü görmektir.”²⁴

Bu tezi Marksizmin klasikleri de birçok eserde geliştirmiştir. Ancak bu eserlerde doğrudan sınıf mücadelesine denk düşmeyen özel tarzlardan söz edilirken, kuramcıların bu tezi sık sık, devletle “toplum”un sınıf mücadelesinden bağımsız olan sözde ilişkisi olarak yorumladığı görülmüştür. Oldukça eski, sosyal-demokrasi için değerli olan ve H. Cunow²⁵ ve K. Renner’de²⁶ görülen bir tez söz konusudur. Bu, devletin “toplumsal fonksiyonları” ile politik fonksiyonunu *karşı karşıya koyan*, yalnızca politik fonksiyonunu sınıf mücadelesiyle ve baskısıyla ilişkilendiren bir tezdır. Öte yandan günümüz sosyal-demokrat akımının *Welfare State* üzerine analizlerinin pek çoğunda bulunan bir tezdır. Bu tez Asya tipi üretim tarzındaki despotik devlete, varlığı Marksist anlamda toplumsal sınıfların olmadığı bir üretim tarzındaki –hidrolik ve diğerleri– çeşitli teknik-ekonomik fonksiyonlara denk düşen devlete ilişkin bazı analizlerde de yer alır.

Devletin çeşitli fonksiyonlarına ilişkin bu soruna daha yakından bakalım: Bu fonksiyonların sistematik incelemesine devam etmeyeceğim, bizi ilgilendiren sorunu açığa kavuşturmak için, yalnızca bunların politik fonksiyonla ilişkisini *basitçe göstermekle* yetineceğim.

Devletin bu global rolünün büründüğü biçimlerin betimlemesi, gerçekten de bize bazen Marksizmin klasikleri tarafından *tarihsel-kalıtımsal* bir tarzda verilmiş ve bu klasiklerde devletin çeşitli düzeylerle olan ilişkisi, tarihsel olarak devleti –ve toplumsal sınıfları– doğuran faktörler olarak sunulmuştur. Bununla birlikte devletin tarihsel olarak doğmasına ilişkin bu önemli sorunun ayrı bir sorun olduğu iyi anlaşılmalıdır. Marx

²⁴ *Anti-Dühring*, s. 212.

²⁵ Cunow, *Die Marxische Geschichts, Gesellschafts, und Staats theorie*, 1920–21, II. Cilt, s. 309 ve devamı.

²⁶ K. Renner, *Marxismus, Krieg und Internationale*, 1917, s. 28 ve devamı.

ve Engels'de buna ilişkin taslaklar bulunur, ama onların sahip olduğu tarihsel bilgilerin zorunlu olarak sınırlı niteliğini dikkate almak gerekir.²⁷ Yine de bu analizleri, devletin, sınıflara bölünmüş belli bir formasyonun kompleks bütünündeki yeriyle at başı giden fonksiyonlarını açığa çıkarmaları ölçüsünde dikkate alabiliriz. Devletin fonksiyonu, öncelikle ekonomik düzeye ve özellikle de emek sürecine, emek üretkenliğine ilişkindir. Bu açıdan Marx'ın, Asya tipi üretim tarzındaki despotik devlete ve emek üretkenliğini arttırmak amacıyla hidro-

²⁷ Burada hâlâ büyümekte olan *politik antropolojinin* getirdiği tanıma ilişkin birkaç sorunu anmak yararsız olmayacak. Bazı yazarlar –örneğin Apter, Easton, Nadel, G. Balandier (*Anthropologie politique*, 1967), J. Pouillon, vb.– Marksizmin devletle *politik* arasında kurduğu ilişkileri sorgulamış, “tek tek toplumlar”la –devletsiz– “devletli toplumlar” arasındaki kökten ayrımı gündeme getirmiş ve politığın, dar anlamda devletin varlıktan bağımsız olarak var olma olasılığı üzerinde ısrar etmişlerdir. Yine de *tanımların* aydınlatılması söz konusudur. Bu yazarların eleştirileri, eğer onların yaptığı gibi dar bir devlet kavramını –hukukçu– kabul edecek olursak, haklıdır. Gerçekten de işaret ettiğim bu yazarların birçoğu (49. sayfa, 16. dipnotta), politığın, benim özetlediğime *benzer* bir tanımını kabul eder, ama politığın, formel-hukukçu bir tanımını yaptıkları devletten bağımsız olarak var olabileceğini belirtirler; örneğin Weberci “meşru gücün tekeli” ya da “merkeziyetçilik” ölçütünü benimserler: Devlet böylece bir bakıma modern devletle özdeşleştirilir (bkz. Easton: *The Political System* ve bir de Balandier). Bununla birlikte, eğer Marx ve Engels'de *politığın*, devlet yönetimini tekeline alan ayrıcalıklı ve uzmanlaşmış bir grupla ilişkide olan özerkleşmiş bir yönetim aygıtının ortaya çıkmasıyla aynı zamana denk düştüğünü vurgularsak sorun yok olur. Bu anlamda şunları söyleyebiliriz:

- a) “Parçalı toplumlar”–“devletli toplumlar” arasında yapılan ve devletin hukukçu kavranışına dayanan kökten ayrım gerçekten anlamsız hale gelir.
- b) Politik özel “bölge” olarak, bazı devlet biçimlerinin *minimal*, hatta “embriyon olarak” –Engels– ortaya çıkışıyla aynı zamana denk düşer: Bu, örneğin “parçalı devletler”de görülen durumdur.
- c) Öte yandan Marx'ın Asya tipi üretim tarzına ilişkin analizlerinin döküm yapmaya hiçbir zaman yetmediği tarihsel süreç *olağan dışı kompleks* biçimler aldığı için, politik ve devlet *toplumsal sınıfların formasyonuna* denk düşer. Özellikle “akrabalık bağları”–“sınıf ilişkisi” arasındaki ve “parçalı toplum”–“sınıflı toplum” karşıtlığına dayanan geleneksel Marksist *karşıtlık* yeniden gözden geçirilmelidir (bkz. R. Bastide, *Formes élémentaires de la stratification sociale*, 1965).

lik çalışmalar yapılması için merkezileşmiş bir gücün gereğine ilişkin analizlerinden yararlanabiliriz. Bu bağlamda, egemen sınıfla *toplumsal işbölümü* arasındaki ilişki konusunda Engels bize şunları söyler: “Konu açıktır: İnsan emeği henüz zorunlu yaşam araçlarından fazlasını sunamayacak kadar az üretken olduğu için, *üretici güçlerin büyümesi*, ticaretin yaygınlaşması, devletin ve hukukun gelişmesi, bilim ve sanatın oluşması, ancak güçlü bir işbölümü sayesinde mümkündür; bu işbölümü, basit el âletleriyle çalışan kitlelerle, *işi yöneten*, ticarete, devlet görevlerinde ve sonra da bilim ve faaliyetlerinde yer alan birkaç imtiyazlı arasındaki büyük işbölümünün temeli olacaktır.”²⁸ Burada devletle emek sürecinin genel gidişatı arasındaki ilişkiye, egemen sınıf aracılığıyla, özellikle de emeğin üretkenliği açısından bakalım. İşbölümüne ilişkin bu sorun, devletin rolünün kapitalistin çifte rolüne, yani emek sürecinin hem sömürücüsü hem de düzenleyicisi-denetleyicisi olarak denk düştüğü kapitalist formasyonlarda yeniden belirlir. Öte yandan Lenin’in, 1917–1920 yılları arasındaki yazılarında devletin teknik-ekonomik fonksiyonuna –saymanlık fonksiyonu dâhil– verdiği önemi de biliyoruz.

Devletin emek sürecini düzenleme fonksiyonu, ekonomiğe ilişkin fonksiyonunun yalnızca bir yönünü oluşturur. Burada yine basitçe, hukuk sisteminin, yani kapitalist değiş tokuşları düzenleyen, rastgele değiş-tokuşların gerçek tutunum çerçevesini kuran kurallar bütünüünün fonksiyonundan söz edelim. Yine devletin ideolojiye ilişkin fonksiyonunun, kesin belirleyici bir tarzda eğitimdeki, öğretimdeki, vb. rolüne dayandığını belirtelim. Devletin tamamen politik olan düzeydeki, yani politik sınıf mücadelesi düzeyindeki fonksiyonu ise, politik sınıf mücadelesindeki politik düzenin korunmasına dayanır.

Öyleyse bu saptamalar bizi iki sonuca ulaştırıyor:

- 1) Devletin toplumsal bir formasyonun tutunum faktörü

²⁸ *Anti-Dühring*, s. 213.

olarak oynadığı bu global rolün, bir formasyonun çeşitli düzeylerine ilişkin özel tarzları, yani ekonomik, ideolojik ve dar anlamda politik –politik sınıf çatışmasında– fonksiyonları vardır.

2) Devletin bu çeşitli özel fonksiyonları, hatta doğrudan dar anlamda politik düzeye –politik sınıf çatışması– ilişkin olmayanlar, kuramsal olarak ancak kendi ilişkileri içinde kavranabilir, yani devletin global politik rolüne katılabilirler. Aslında bu rolün *politik* bir karaktere bürünmesi, çeşitli düzeylerin çelişkilerinin politik bir sınıf egemenliğinde yoğunlaştığı bir formasyonun ünitesini koruması anlamındadır. Devletin teknik-ekonomik ya da hukuka ilişkin fonksiyonun politik karakteri, bunların kesin anlamdaki politik fonksiyona, yani politik sınıf çatışmasındaki özel fonksiyona bağlanmasıyla net bir biçimde belirlenemez. Bu fonksiyonların politik fonksiyonları oluşturması, öncelikle, son tahlilde sınıfın politik egemenliğine dayanan toplumsal bir formasyonun ünitesinin devamını hedefledikleri ölçüde mümkündür.

Devletin ideolojik ve ekonomik fonksiyonlarının, politik fonksiyonu tarafından *sözcüğün tam anlamıyla* üst-belirlenmesini, ancak bu belirgin bağlamda anlayabiliriz. Örneğin devletin, egemen sınıfın politik çıkarlarına denk düşen ekonomik ya da ideolojik fonksiyonları, politik fonksiyonlar oluşturur: Ancak bu oluşum basitçe, çalışmanın örgütlenmesi ve eğitim ile bir sınıfın diğeri üzerindeki egemenliği arasındaki ilişkinin doğrudan ve açık olduğu durumda değil, bu fonksiyonların, bu sınıfın politik olarak egemen olduğu bir formasyonun ünitesini korumayı hedeflediği durumda gerçekleşir. Yani bu fonksiyonlar, öncelikli hedeflerinin bu ünitenin korunması olması ölçüsünde, egemen sınıfın politik çıkarlarına denk düşer ve “toplumsal bir fonksiyonun” her zaman “politik bir fonksiyonun” temeli olduğunu belirten Engels’ten aldığımız metnin anlamı da açıkça budur. O halde burada devletin fonksiyonlarına ilişkin olarak kullanılan bu üstbelirleme kavramı iki şey ifade etmektedir: Devletin çeşitli fonksiyonlarının, devletin sınıflara bölünmüş bir formasyonun global tutu-

num faktörü rolü yoluyla politik fonksiyonları oluşturmaları ve bu fonksiyonların *böylece* egemen sınıfın politik çıkarlarına denk düşmesi.

Bir formasyonun yapılarındaki *egemenlik göstergesinin yer değiştirmesi, genel kural olarak, çelişkilerin düğüm noktası* olan devletin global politik rolü içerisindeki *çeşitli fonksiyonlarının* somut eklemlenmesinde yansır. Lenin'in devlet aygıtına ilişkin 1917'deki yazılarında bize ilkelerini gösterdiği analiz modeli: Lenin bu yazılarda, Rus toplumsal formasyonunun çeşitli düzeylerinin özgül eklemlenmesine ilişkin olarak, teknik-ekonomik fonksiyonun dar anlamdaki politik fonksiyona bağımlılığını göstererek, devlet yönetiminin "teknik" fonksiyonuyla –malî fonksiyonunun parçasını oluşturan– dar anlamdaki politik fonksiyonunu birbirinden ayırır.²⁹

Bununla birlikte bir formasyonun eklemlenmesini, devletin fonksiyonlarının eklemlenmesi içerisinde doğru okuyabilmek, öncelikle bir okuma ilkesi gerektirir. Bu ilke kesinlikle, bir formasyonun ünitesinin tutunum faktörü olan devletin rolüne bağlıdır. Bu anlamda, devletin global rolü içerisinde ekonomik fonksiyonunun egemenliği genel kural olarak, bir formasyonun yargılarının eklemlenmesi içerisindeki egemen rolün yeniden politiğe geçtiğini gösterir. Bu da, basitçe sınıfın tamamen politik olan mücadelesinde devletin doğrudan fonksiyonu gibi dar bir anlamda değil, belirtmiş olduğumuz anlamda gerçekleşir. Bu durumda devletin ekonomik fonksiyonunun diğer fonksiyonları üzerindeki egemenliği, devletin *egemen rolüne* bağlıdır; çünkü tutunum faktörü fonksiyonu, bir formasyondaki *belirleyici role* –ekonomik– sahip olan

²⁹ Özellikle bkz. Une des questions fondamentales de la Révolution, *Oeuvres*, Cilt 25, s. 298. Bununla birlikte Lenin'in, devletin politik ve ekonomik fonksiyonlarının egemenliğindeki değişikliklerin damgasını vurduğu geçiş aşamalarını ve düğüm noktalarını ayırdığına işaret etmek gerekiyor.

yargıya özgül müdahaleyi gerektirir. Bu durum örneğin Asya tipi üretim tarzının despotik devletinde –burada politiğin egemenliği devletin ekonomik fonksiyonunun egemenliğiyle yansımaktadır– ya da tekelci devlet kapitalizminde ve kapitalist devletin “müdahaleci” biçiminde görülür. Buna karşılık ilkel kapitalizmin “liberal devleti” olan kapitalist devlet biçiminde ekonomiğin üstlendiği egemen rol, devletin –jandarma devlet– tamamen politik olan fonksiyonunun egemenliğiyle ve devletin ekonomiğe *özgül anlamda müdahale etmemesiyle* yansır. Bunun kesin anlamı, devletin ekonomik fonksiyona değil de –Marx’ın *Kapital*’de fabrikalar mevzuatında gösterdiği gibi–, basitçe egemen role sahip olmamasıdır. Daha sonra liberal devlet biçiminin, bazen yapıldığı üzere önemli ekonomik fonksiyonlara sahip değilmiş gibi değerlendirilmesinin yanlış olduğunu göreceğiz. Aslında liberal devletin bu fonksiyonlarının ekonomiğe müdahale etmeme olarak değerlendirilmesine yol açan şey, açıkça bir yandan liberal devletin ekonomik fonksiyonunun diğer fonksiyonları üzerinde (diğer devlet biçimlerine, özellikle de tekelci kapitalist devlete oranla) egemen olmaması, öte yandan tutunum faktörü olan devletin yargısının ilkel kapitalizmin toplumsal bir formasyonunun yargılar bütününde egemen olmamasıdır.

Burada ayrıca tamamlayıcı iki gözlem yapmak gerekiyor. Birincisi, devletin tutunum faktörü olma rolü tam olarak, devletin çeşitli düzeylere, özellikle de ekonomik düzeye bir “müdahalesine” indirgenemez. Örneğin ilkel kapitalizmde devletin müdahalesizliği, hiçbir zaman devletin bu tutunum faktörü rolüne sahip olmadığı anlamına gelmez. Devlet bu durumda yalnızca ekonomiğe özgül bir müdahalede bulunmamaktır. Burada Marx ve Engels’in gösterdiği gibi, ekonomiğin işleyişinin bir koşulu olan hukuk sistemi örneğini ele aldım (hem üretim ilişkilerini formel mülkiyet ilişkilerine göre sabitlemesi, hem de işgücünün alım-satımı da dahil olmak üzere rastgele yapılan değiş-tokuşların bir tutunum çerçevesini oluşturması bakımından). İkinci olarak da, ünitenin tutunum faktörü

olan devletin global fonksiyonunun, hiçbir zaman, onun bir formasyondaki egemen rolü sürekli olarak elinde tutması, ya da bu egemen rol ekonomiğe geçtiğinde devletin tutunum faktör olma fonksiyonunu kaybetmesi anlamına gelmediğini iyi görmek gerekiyor.

2. politika ve toplumsal sınıflar

Artık toplumsal sınıf, sınıf mücadelesi ve sınıfın politik alan üzerindeki etkilerine ilişkin Marksist kavramı incelemek için yeterli öğeye sahibiz: Burada özellikle Marx, Engels ve Lenin'in politik eserlerini dikkate alacağız. Bu sorun konusunda bu eserleri referans göstermem, bunların hem kuramsal statülerine ilişkin bir okuma ilkesinden, hem de toplumsal sınıf kavramındaki, göreceli kabul ettiğim konumundan kaynaklanıyor.

Aslında burada, kapitalist bir toplumsal formasyondan ayrımlanan ve kendi saflığı içerisinde çeşitli yargılardan oluşan –ekonomik, politik, ideolojik– “saf” kapitalist üretim tarzının, Marx’a göre, yargılarının özgül özerkliğiyle ve ekonomiğin üstlendiği egemen rolle karakterize edildiğini hatırlatmak gerekir. Bunun kuramsal bakış açısına göre önemli etkileri vardır. Bu çeşitli yargılar, kuramsal araştırmanın konusu olarak özgül bir bilimsel işlem görmektedir. *Kapital*'in kuramsal statüsünde bu etkiler açıktır. *Kapital*, KÜT'ün işlenmesini kapsar. Bununla birlikte *bu işlem*, yargıların bu üretim tarzını karakterize eden özerkleşmesi ve ekonomiğin burada işgâl ettiği egemen yer yoluyla, *ekonomiğin bu tarza ait bölgesinin yargısında yoğunlaşmıştır*. Bu, başka yargıların yokluğu anlamına gelmez: Başka yargılar da vardır, ama ekonomiğin bölgesindeki etkileri yoluyla bir anlamda *içi boş* olarak sunul-

muşlardır. Bu öge, sırası geldiğinde toplumsal sınıflar sorunu-na ilişkin bir önem taşır: *Kapital*'de sınıf kavramının kurulma-sı için gerekli öğeler vardır, ancak, bu sorunun esas olarak toplumsal sınıfların ekonomik belirlenmesi üzerinde yoğun-laştığına ilişkin bakış açısını kaybetmemek gerekir. *Kapi-tal*'de, KÜT'ün ekonomiğinin özgül işlemi, bu tarzın bilimsel incelemesi için diğer yargıların önemini nasıl azaltmıyorsa, bu ekonomik belirlemenin de Marksist toplumsal sınıf kavramı-nın kurulması için yeterli olduğu sonucu hiçbir zaman çıkarıl-mamalıdır.

Marx ve Engels'in politik eserlerinin bu konuda taşıdığı önem buradan kaynaklanır. Bu eserlerin kuramsal statüsüne ilişkin bir vurgulama: Çoğunun konusu, tarihsel olarak belir-lenmiş kapitalist toplumsal formasyonların, özel olarak da bunların politik konjonktürünün incelemesidir. Toplumsal sı-nıflar sorunsalı esas olarak, bu sınıfların bu formasyonlardaki varlığına ilişkindir. Bununla birlikte bu metinler, politik ve ideolojik belirlemenin sınıf kavramının kurulmasındaki öne-mini açığa çıkararak, pratik durumda bir üretim tarzındaki (ör-neğin KÜT) toplumsal sınıfların kuramsal sorununun konu-munu da içerir. Bu, Lenin'in politik eserlerinde çok açıktır.

Bu metinlerin tarihlerini akılda tutmak önemlidir. Marx'ın eserlerinde kesinti yapmam gerektiğini düşünerek, yalnızca 1847'de yazdığı *Felsefenin Sefâleti*'nden, *Fransa'da İç Sa-vaş*'a [1871, -ç.n.] kadar olanları dikkate alacağım. Burada sı-nıflar sorununun konumunun, Marx'ın orijinal sorunsalının pekişmesi ölçüsünde çalkantılara uğradığı konusunda hiç kuş-ku yoktur. Bununla birlikte bu metinlerde, sınıf kavramının kurulmasında politik ve ideolojik belirlemenin önemine iliş-kin bir sorunun sürekliliği görülür. Ayrıca içerdiği formüller her zaman saydam olmayan bu metinlerin birçok yanlış anla-maya yol açmış olması şaşırtıcı değildir. O halde Marx'ın po-litik eserlerindeki sınıflar sorununu inceleyelim ve bu sorunun *Kapital*'deki sınıflar sorunuyla ilişkilerini anlamaya çalışalım.

I. SINIFLARIN KURAMSAL STATÜSÜ SORUNU

Marx'ın, ekonomik mücadeleyle politik mücadelenin ve sınıfın “ekonomik çıkarları”yla sınıfın “politik çıkarları”nın ayrım-
lanmasına ilişkin birkaç metninden yola çıkalım. İlk olarak Marx'ın politik ve ekonomik arasındaki ilişkinin bu yönüne
ilişkin analizlerinde, üç düzeyi ve üç momenti ayırmadığını
görürüz. İlk iki düzey, “ekonomik mücadele”ye ve “ekono-
mik çıkarlar”a aittir. Ekonomiğe ait olan bu iki düzeyin ilkin-
de, kapitalistlerle işçi arasında, kısacası “bireyler-üretim failleri”
arasında ekonomik bir mücadele, sınıf ilişkilerini bu metinler-
de yazılanlara göre ortaya çıkarmayan bir mücadele söz konu-
sudur. Marx *Komünist Manifesto*'da bize şunları söyler: “Pro-
letarya farklı gelişim aşamalarından geçer. Onun burjuvaziye
karşı mücadelesi, kendi varoluşuyla başlar. Mücadele başlan-
gıçta tek tek işçiler tarafından yürütülmüştür; daha sonra bir
fabrikanın işçileri, nihayet bir sanayi kolunun aynı merkeze
bağlı işçileri kendilerini doğrudan sömüren böyle bir burjuva-
ziye karşı savaşılmaya başlarlar. Bu aşamada, çalışanlar dağı-
nık bir kitle oluşturmaktadır...”. İşçilerle burjuvalar arasında-
ki bu “bireysel çarpışmalar”, gitgide “iki sınıf” arasındaki çarp-
ışma karakterini alır. Marx'ta ayrıca ekonomik mücadeleye
ve ekonomik çıkarlara ait ikinci bir düzey görürüz: Bu, artık
bireyler-üretim failleri düzeyi olarak ifade edilmemekte, ama
diğer yandan sınıf ilişkilerini de ifade etmemektedir (Marx'ın
bize burada *kendi için sınıftan ayrı olan kendinde* bir sınıfın
söz konusu olduğunu söylemesine rağmen). Marx bu konuyu,
sendikal mücadeleye ve işçi sınıfının sendikal örgütlenmesine
(tamamen politik olan örgütlenmesinin tersi) ilişkin metinle-
rinde ele almıştır: “Proletarya, mülk sahibi sınıfların kolektif
iktidarına karşı verdiği mücadelede, *sınıf olarak* ancak ayrık
politik parti kurarak davranabilir... İşçi güçlerinin ekonomik
mücadeleyle henüz kazanılmış olan koalisyonu, aynı zaman-
da bu sınıfın ellerinde, politik iktidara karşı verdiği mücadele-
de kaldıraç görevi yapmalıdır”.¹ Marx'ın proletaryanın ancak

¹ I. Enternasyonal tüzüğü'nün 7 /a maddesi (1866).

ayrık parti olarak örgütlenirse sınıf olarak var olacağına ilişkin iyi bildiğimiz bu alıntıların çoğaltmanın yararsız olduğunu düşünüyorum.²

Bu üç mücadele düzeyi –ekonomik mücadelenin iki düzeyi ve politik sınıf mücadelesi düzeyi– Marx’ın *Felsefenin Sefâleti* adlı eserinden yaptığımız alıntıda açıkça görülmektedir: “Ekonomik koşullar önce ülke nüfusunun belli bir kitlesini işçiye dönüştürür. Sermayenin egemenliği bu kitle için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratır. Bu nedenle bu kitle artık sermayenin karşısında bir sınıf olmuştur, ama henüz kendi için bir sınıf değildir. Bu kitle, birkaç aşamasına işaret ettiğimiz mücadele içerisinde birleşir, kendi için bir sınıf oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıfın çıkarları haline gelir. Ama sınıfın sınıf-la mücadelesi, politik bir mücadeledir”.³

Marx’ın bu yazılarının, Marksist toplumsal sınıflar kuramının gelişmesindeki önemini biliyoruz. Asıl belirtmemiz gereken, bu analizlerin sık sık, toplumsal sınıflar sorununun bilimsel konumunun gerekleri dikkate alınmadan yanlış bir biçimde yorumlanmasıdır.

Aslında bu yazıların, en sonunda Marx’ta yeri olmayan “toplumsal grup” sorunsalına bağlanması nedeniyle başlangıçtan beri devre dışı bırakılması gereken bir okuması vardır: *Tarihsel–genetik* okuma. Bu okuma Marx’ın eserlerini doğrudan verildiği biçimiyle, yani harfi harfine aldığı için, bu eserlerde toplumsal sınıfın “oluşma” sürecinin bir tarih yazımını görecektir. Marx’ın analizinin bu çeşitli kuramsal düzeyleri, bir sınıfın formasyonunun tarihsel etaplarını oluşturacaktır. Başlangıçta değişmemiş olan bireyler kitlesi, daha sonra, nihayetinin

² Bu örnekler *Komünist Manifesto*’dan 1871’de yazılan Bolte’ye Mektup’a kadar gider.

³ Bu anlayışın aynı zamanda Marx’ın bize, aşamalı olarak sınıfı oluşturan “özgür çalışanlar-sade bireyler” “kitlesi”nden söz ettiği *Grundrisse*’de de bulunduğunu not edelim.

de kendi için bir sınıf olmak üzere, kendinde sınıf olarak örgütlenecektir. Öte yandan Marx'ın analizlerinin bu okuması tarihselci bir sorunsala da denk düşer. Burada bu okumanın yetersizliğinin kendisini en açık olarak sınıflar kuramında gösterdiğine işaret etmek gerekiyor. Tarihselci sorunsalın, varsayımları ortak olmakla birlikte, iki ayrı akımından söz edebiliriz. Her ikisinde de, Hegelci anlamıyla tarihe ait olan ve "tarihlerini yapanlar insanlardır" teması üzerinde gelişen *ontolojik-genetik* şemanın Marksizme ithali söz konusudur.

a) Birinci akımda tarihselci sorunsal doğrudan doğruya Hegelci sorunsala bağlı olduğu için, sınıf, tarihin öznesi olarak, bir toplumsal formasyonun yapılarının genetik oluşumunun ve dönüşümlerinin faktörü olarak kavranır: Lukács, sınıfın ve sınıf bilincinin bu tarihselci yorumunun tipik temsilcisidir. Bu perspektifte, bir toplumsal formasyonun yapılarına ilişkin kuramsal sorun, bu yapıların kökenlerine ilişkin sorunsala indirgenmiş ve tarihin özne-sınıfının kendi kendine gelişimiyle ilişkilendirilmiştir. Burada özne-sınıfın kendi için politik sınıf olarak örgütlenme süreci, tam da Hegelci tipte bir tarihselcilik kavramına denk düşer. Aynı sınıf anlayışı, L. Goldmann ve H. Marcuse gibi yazarlarda bulunur.⁴

b) İkinci tarihselci akım Marx'a ilişkin, Th. Geiger'in, R.

⁴ Bu anlayışa göre yapıların düzeni ve aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesi, onların, kendisi için sınıfın "dünya anlayışı" olan bu merkezin oluşturduğu "anamlı bütünlüklerine" indirgenmiştir. Lukács'ın ifade ettiği gibi: "Bir sınıfın egemenliğe hazır olması, sınıf çıkarlarından, sınıf bilincinden hareket ederek tüm toplumu tamamen bu çıkarlara uygun olarak organize etmesinin mümkün olduğunu gösterir... Ve son çözümlemede her sınıf mücadelesinde sorulması gereken soru şudur: Söz konusu sınıf tarihin kendisine dayattığı görevleri hangi noktaya kadar bilinçli, hangi noktaya kadar bilinçsiz, hangi noktaya kadar yanlış bir bilinçle yerine getirmiştir?" (*Histoire et conscience de classe*, Paris, s. 76 ve devamı.) Sorun, H. Marcuse'de (*Kultur und Gesellschaft*, 1965, Cilt. I, s. 34, *One Dimensional Man*, 1964, s. 55 ve devamı.) daha açık olarak yer almıştır. Bu mitolojiden kaynaklanan tüm temalar Tourraine'de, *Sociologie de l'action* olarak adlandırdığı kitabında bulunmaktadır.

Dahrendorf'un ve son olarak Fransa'da Bourdieu'nun yorumları gibi, bazı "fonksiyonalist" yorumlar yapar.⁵ Bu yorumların, bir yapı sistemi olarak toplumsal bir formasyon sorununu, yani burada doğrudan kendi oluşuna bağlı olmayan sorunu ilk olarak açıklığa kavuşturmak bakımından bir önceliği vardır. Bununla birlikte, fonksiyonalist akımın benimsediği art zamanlı-eş zamanlı ikiciliği, son tahlilde bizzat tarihselci sorunsaldan çıkar. Bu fonksiyonalist yorum toplumsal formasyonu yalnızca, "sınıf mücadelesi" nin temsil ettiği bu sistemin *dinamik-art zamanlı* ögesi olarak, *statik* bir araştırmanın referans nesnesi olarak tanımlar. Marx'a göre "grup"un kendine özgü statüsü, yapıların dinamik ögesini oluşturacak ve fonksiyonu da *bu yapıların dönüşümünün koşulu ve ilkesi* olacaktır. Toplumsal yapılar ve toplumsal sınıflar burada, yapının fonksiyonla, eş zamanlılığın art zamanlılıkla ilişkisi içerisinde kavranacaktır: Çünkü bu art zamanlılık yalnızca "tarihlerini yapan insanlar"ın tarihselci anlayışını ifade etmekte ve burada sözü edilen tarih, toplumsal aktörlere, yani sınıflar-fonksiyonların temsil ettiği ve "yapının öğelerini değiştirebilecek olan güçlere" dayanmaktadır.⁶ Böylece Lukács'daki tarih anlayışıyla fonksiyonalist kuramlardaki art zamanlılık anlayışı arasında, her ikisinin de kesin bir biçimde Max Weber'in tarihselcilikinden etkilenmesi nedeniyle derin ilişkiler görmek kimseyi şaşırtmaz. Bu anlayış böylece, sonuçta, toplumsal sınıfın *çifte statüsüne* ilişkin kuramsal bölünmeye yol açar: Sınıf *durumu* –ekonomik yapı içerisindeki yeriyle belirlenen kendinde sınıf– ve yapıdaki dönüşümün art zamanlı fonksiyonu olarak sınıf *fonksiyonu*–kendi için sınıf, sınıf mücadelesi.⁷

⁵ Th. Geiger: *Die Klassengesellschaft im Schmelztiegel*, 1949, s. 37 ve devamı. R. Dahrendorf: *Class Conflict in Industrial Society*, 1965. Bourdieu: "Situation et position de classe" ve *Travail et travailleurs en Algerie*, 1964. Burada elbette genel olarak fonksiyonalist akımdaki "grup"un ya da "sınıflar"ın sorunundan değil, Marx'a yönelik fonksiyonalist bir yorumdan söz ediyoruz.

⁶ Alıntı, sınıfların, fonksiyonu eş zamanlı "yapılar"ın dönüşümlerini yaratmak olan "değişken dinamik öğeler" olduğunu öne süren Dahrendorf'tandır.

⁷ Weber'in analizleri *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın pek çok bölümünde (Tü-

Buradan çıkarılacak şey, bu akımın analizlerindeki örtülü tarihselci anlayışın en sonunda, bireyler-üretim faileri olan “insanlar” ile toplumsal sınıflar arasında ideolojik bir ilişki kurmasıdır: Kuramsal olarak öznenin statüsüne dayalı bir ilişkidir bu. Üretimin faileri, aktörler-üreticiler olarak, yapıların yaratıcı özneleri olarak ve toplumsal sınıflar da, tarihin özneleri olarak görülmüştür. Failerin toplumsal sınıflara dağılımı, tarihselci değerlendirmeye göre toplumsal yapıların “insanlar” tarafından oluşturulma-dönüştürülme sürecine denk düşer. Böylece bu anlayış, iki temel olguyu görmezden gelmiş olur: İlki, üretim failerinin, örneğin ücretli emek ile sermayenin “kişileştirilmiş” hali olan ücretli işçinin ve kapitalistin Marx tarafından tüm yapıların *destekleri* ya da *taşıyıcıları* olarak değerlendirilmeleri olgusudur. İkincisi ise, sorunun sınıf *kavramına* ilişkin olması kadarıyla, Marx’ın toplumsal sınıfla-

bingen, 1947, III. Bölüm) bulunmakla birlikte sonuçları, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*’de ve *Gesammelte politische Schriften*’teki (Tübingen, 1958) politik analizlerde daha açık görünür. Onun sınıflar kuramındaki en önemli nokta, esas olarak gelirlerle tanımlanan “sınıf” durumu ile –sınıf sözcüğünü ortak bir sınıf durumunda bulunan tüm gruplar için kullanmaktadır– bir çeşit fonksiyon olan “*statü grubu*”nu birbirinden ayırmasıdır. Bu ayrım, politik sınıf ve bürokrasi sorunsalına yol açar. Weber’deki bu noktaya yeniden döneceğim, çünkü Marksist tarihselcilikle bugünkü politik bilimin “fonksiyonalizmi” arasındaki, yani *kuramsal ilkeleri kesinlikle özdeş olan* ve yalnızca sonuçlarının karşılıklı nedeniyle birbirinden ayrılan iki akım arasındaki ilişkinin düğümünün kesinlikle burada olduğunu düşünüyorum. Ben burada yalnızca, bu sorunsalın “toplumsal grup”a verdiği çifte ideolojik statünün bazen doğrudan sonuç yoluyla *kavramsal olarak boşa çıkarıldığına* işaret ediyorum: Örneğin Weber ve onun “sınıf”la –sınıf durumu– “statü grubu”nu –fonksiyon– birbirinden ayırması. Burada bir yandan, ekonomik –sınıf– durumuna indirgenmiş olan toplumsal “sınıflar”ın, öte yandan sınıflarla olan ilişkileri her zaman gizemli kalan *farklı* “gruplar”ın sınırlarını çizmek söz konusu olacaktır. Bu gruplar politik-fonksiyon ilişkilerine katılırken, toplumsal sınıflar ekonomik-sınıf durumunda yer almış bulunmaktadır. “Marksizan” akımın, *politik elitlere* ilişkin olan her sorunu burada bulunur; burada “sınıflar-durumlar”, “gruplar-fonksiyonlar” a paraleldir. Sorun M. Weber’in “Marksizan” tarihselci öğrencisi ve politik elitler kuramının kurucusu olan R. Michels tarafından –*les partis politiques*– son derece açık bir biçimde ortaya konmuştur.

rı hiçbir zaman kuramsal olarak yapıların genetik kökeni gibi kavramamış olmasıdır. Nedenini göreceğiz.

Marksist toplumsal sınıflar kuramının bunun dışında bir diğer deformasyonu daha vardır: Aslında genç Lukács'ın “volantarizminin” temsil ettiği akımın değişmez eğilimini oluşturan “ekonomist” yorum. Buna göre toplumsal sınıf yalnızca, ekonomist bir tarzda kavranan *üretim ilişkileri* düzeyine yerleştirilir, yani emek sürecindeki failer düzeyine ve bunların üretim araçlarıyla ilişkilerine indirgenir. Üretim ilişkileri ve üretim tarzı kavramlarının bu akım tarafından ekonomist bir tarzda, dahası Marksizm öncesi ekonomik kuramdan alınmış kavramlar aracılığıyla yorumlanmıştır, ancak sınıfların ekonomik belirlenmesinin dışlanmış olup olmadığı sorunu, üretim ilişkilerinin ve üretim tarzının otantik anlayışı içerisinde varlığını tamamen sürdürmektedir.

Aslında “saf” üretim tarzı –toplumsal bir formasyondan ayrımlanan–, ekonomîği, üretim tarzı kavramının kapsadığı yargıların kompleks bütünündeki *yeri ve fonksiyonuyla* tanımlar. Ama bu, ekonomîğin bu tarz içerisindeki özgüllüğü sorununun hafifletmez. “Saf” bir üretim biçiminde her zaman, “saf” üretim tarzının şematik bir biçimde bölgesel yapıları olarak görünen ekonomîğin –üretim ilişkileri–, politiğin ve ideolojinin özgül düzeylerinin ortak bir varoluşu söz konusudur. O halde işaret edilen toplumsal sınıflar sorunu, üretim tarzı kavramının, yargıların özgüllüğünü hafifletmemesi ölçüsünde, ama aynı zamanda bunların ekonomîğin bölgesiyle ilişkilerine bölgeler olarak yerleşmesine izin vermesi ölçüsünde gizlenemez, olduğu gibi kalır. Peki toplumsal sınıfları yalnızca, ekonomikle girdikleri ilişkiler mi tanımlanmaktadır? Bu sorunun yanıtı, toplumsal bir formasyondaki sınıflar sorunu için bulunacak çözümü belirleyecektir.

Aslında Marx'ın toplumsal sınıflara ilişkin analizlerinin her zaman, yalnızca basit bir biçimde ekonomik yapıya –üre-

tim ilişkileri– değil, aynı zamanda bir toplumsal formasyondaki ve bir üretim tarzındaki *tüm yapılara* ve çeşitli düzeylerin *kendi aralarında sürdürdüğü ilişkilere* denk düştüğünü saptayabiliriz. Bir ön adım olarak, diyelim ki toplumsal sınıflar, yapıların, bunların ilişkilerinin ve bu durumda da: 1) ekonomik düzey, 2) politik düzey ve 3) ideolojik düzeyin tümünün etkisi olsun.⁸ Toplumsal bir sınıf elbette gerek ekonomik düzeyde, gerek politik düzeyde, gerekse ideolojik düzeyde tanımlanabilir ve bu nedenle özel bir yargıya göre konumlandırılabilir. Bununla birlikte bir sınıfın *bu biçimde* tanımlanması ve kendi *kavramında* anlaşılması, etkisini oluşturduğu düzeylerin tümüne denk düşer.

Bu değerlendirmeler hâlâ belirsizlikler içermektedir, çünkü toplumsal bir sınıf, gerçekten tüm yapıların sonucu gibi görünüyorsa, bu yapıların etkilerinin toplumsal sınıf biçimi olarak yansıdığı özel alanı tam olarak sınırlamak gerekir. Toplumsal sınıflar, hemen, özel bir yapı düzeyinin –örneğin ekonomik yapı–, bir diğer yapı düzeyi –politik yapı ya da ideolojik yapı– üzerindeki etkisi olarak ortaya çıkmaz; *yapıların toplumsal ilişkiler alanındaki global etkisi* olarak ortaya çıkar; bu toplumsal ilişkiler, failler-desteklerin toplumsal sınıflara dağılımı demektir ve bu dağılım da failler-desteklerin yerinin, toplumsal sınıflar tarafından bir üretim tarzının ve bir toplumsal formasyonun yapılarına göre belirlenmesi ölçüsünde olur. Marksist düşünce tarihinde bu alanları birbirine karıştırmanın bir adı vardır: Öznenin antropolojizmi.

⁸ Sınıfların “ekonomiğe” göre sınırlanması, *Kapital*’de olduğu biçimde, örneğin aşağıdaki ilişkileri kapsar:

- dar anlamda üretim ilişkileri: üretici/üretim araçları sahibi.
- toplumsal emeğin dağılım ilişkileri: üretici/üretici.
- toplumsal ürünün transfer ilişkileri: üretici/üretici.

Bu ilişkiler iki ekonomik ilişkinin –reel temellük ve mülkiyet– kombinasyonundan ortaya çıkar ve böylece emek sürecinin örgütlenmesine ve işbölümüne yol açar.

O halde öncelikle söz konusu olan şey, “toplumsal ilişkiler”i, bir üretim tarzının ve bir toplumsal formasyonun yapılarıyla olan ilişkileri içerisindeki tam anlamıyla yerli yerine oturtmaktır. Çünkü bizi ekonomizme, yani toplumsal sınıfların yalnızca ekonomiğe indirgenmesine götüren şey özellikle, yapılarla toplumsal ilişkilerin burada ekonomik düzeyde görülen karıştırılmasıdır. Antropolojizmin ekonomist eğilimdeki çarpıcı etkisini de yine bu yolla deşifre edebiliriz. Aslında bu indirgeme, “üretim ilişkileri” ve “toplumsal üretim ilişkileri” terimlerinin (bu iki terimin farklı realiteleri içeriyor olmasına rağmen), burada *farklılaştırılmadan* kullanılmasıyla ortaya çıkan karışıklılığa bağlıdır. *Toplumsal* üretim ilişkisi olarak toplumsal sınıflar, “toplumsal üretim ilişkileri” ifadesi “toplumsal”ın *aynı yapıda* ve “üretim ilişkileri-toplumsal üretim ilişkileri” denilen imtiyazlı noktada ortaya çıkması anlamında alındığından, yalnızca üretim ilişkilerine indirgenmiştir. Öte yandan Marx’ın da üretim ilişkileri ve *toplumsal* üretim ilişkileri ifadelerini farklılaştırılmamış bir tarzda kullandığı doğrudur ve bu kavramların içerdiği realitelerin farklılığı, metinlerinin ancak dikkatli okunmasıyla anlaşılabilir.

Daha yakından bakalım. Marksist bilimsel toplumsal üretim ilişkileri anlayışı, kendi içinde, ekonomiği genel olarak insan “özneler”in “gereksinmeler”ine bağlayan tüm ekonomik antropolojiye ve sonuç olarak, toplumsal ilişkileri özneler arası ilişkiler olarak gören anlayışa radikal bir eleştiri getirir. Bu eleştirinin iki anlamı vardır: Bir yanda ekonomîğin yargısı, emek sürecinin (maddî ve teknik çalışma koşulları ve özel olarak üretim araçları, kısaca genel olarak “insan-doğa” ilişkileri) ve üretim ilişkilerinin (üretimin failleri ve çalışma araçları ilişkisi) ünitesine dayanmaktadır. Buradan üretim ilişkilerinin, üretim faillerinin basitçe kendi aralarındaki ilişkiler olmadığı, ama bu failler ile maddî ve teknik çalışma koşullarının *özgül kombinasyonlarındaki* ilişkiler anlamına geldiği sonucu çıkar. Öte yanda toplumsal üretim ilişkileri, toplumsal sınıflara dağıtılmış üretim faillerinin ilişkileridir, sınıf ilişkileridir. Bir başka ifadeyle “*toplumsal*” üretim ilişkileri, sınıf

ilişkileri, ekonomik düzeyde bu özgül kombinasyonun bir etkisi olarak ortaya çıkar: Üretim failleri-maddî ve teknik çalışma koşulları (*üretim ilişkileri*) kombinasyonu.

Demek ki, bu durumda tüm “antropolojizm”in tarihselci ya da hümanist anlamda radikal eleştirisi, ancak *toplumsal yapı ve ilişkilerin –gesellschaftliche Verhältnisse–* net bir biçimde ayrımlanmasıyla yapılacaktır; çünkü toplumsal ilişkiler, desteklerin toplumsal sınıflara dağılmasını belirtmektedir. Ekonomik düzeyde bu iki alanı karşılıklı olarak içeren kavramlar, üretim ilişkileri –*Produktion-verhältnisse*– kavramı ve toplumsal üretim ilişkileri –*Gesellschaftliche Produktion-verhältnisse*– kavramıdır. Aslında bu iki alanı birbirine karıştıran ve bir kavramı diğerine indirgeyen ekonomist bir toplumsal sınıflar anlayışının tersine, ekonomik (yapı içerisinde üretim ilişkileri kavramının içerdiği), hiç de toplumsalın ortaya çıktığı herhangi bir ayrıcalıklı noktayı oluşturmaz. Toplumsal ilişkilerde, üretim ilişkileri toplumsal üretim ilişkilerine denk düşer: Ama burada kesinlikle politik “toplumsal” ilişkilerden ve ideolojik “toplumsal” ilişkilerden söz edilebilir.⁹ Burada, politığın ve ideolojinin yargısına göre sınıf ilişkileri olarak yalıtılan bu toplumsal ilişkiler, politik ve ideolojik yapıların toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisi olarak sunulur. O halde çeşitli yargılar, hem yapılardaki hem de toplumsal ilişkilerdeki düzeylere ve kademelere damgasını vurmaktadır.

⁹ Öte yandan tersine, sözünü ettiğim ve yine toplumsal ilişkilerle yapıları birbirine karıştıran “fonksiyonalist” anlayış çerçevesinde, “ekonomiğe” indirgenemeyen “toplumsal”ın özgülüğünü yerleştirmek söz konusu olacaktır. Bourdieu örneğini ele alalım: “Weber’in itirazı (Bourdieu’nun kabul ettiği), ekonomik düzene oranla görece bir özerkliği olan tamamen toplumsal bir düzenin tanınması noktasındadır...” (*Situation et position de classe, op. cit.*, s. 5). Oysa böyle ortaya konan sorun kesinlikle hiçbir anlam taşımaz: Ekonomik, aynı zamanda toplumsal ilişkiler-ekonomik toplumsal ilişkiler (sınıf mücadelesi) içerisinde *de* yokmuş gibi bir sonuca yol açar. Aslında bu “ekonomik-toplumsal” ayrımlaması, başlıca eseri olan *Economie et société*’nin [Ekonomi ve toplum, –ç.n.] başlığından da anlaşılacağı gibi, Weber’de açıkça görülen ideolojik bir sorunsaldan kaynaklanır.

Üretim ilişkilerinin yapılar içerisindeki durumunu ekonomiğe göre ele alalım: Üretim ilişkileri, üretim failleriyle üretim araçlarının *özellik kombinasyon biçimlerine* dayanır. Üretim ilişkilerinin bu yapısı, burada yalnızca “bu fonksiyonların taşıyıcıları (*Träger*) olmaları ölçüsünde bulunan üretim faillerinin kapladığı yerleri ve üstlendiği fonksiyonları belirler.”¹⁰ Üretim ilişkilerinin toplumsal ilişkiler ve ekonomik üzerindeki *etkisi*, *bu düzeyde* toplumsal üretim ilişkilerini oluşturan üretim faillerinin toplumsal sınıflara dağılımı biçimindedir.

Kesin olarak söylemek gerekirse yapı olarak üretim ilişkileri, toplumsal sınıflar değildir. Ben burada ampirik “grup” realitesine değil, sınıf kavramına başvuruyor ve bunu söylerken de sınıf kavramının, üretim ilişkilerinin yapısını içermediğini anlatmak istiyorum. Üretim ilişkileri, sermaye ve ücretli emek kategorilerinin, özel bir kavramla, artı değer kavramıyla ifade edilen ilişkisine, kombinasyon biçimlerine dayanır. Bu perspektifle bakılınca sermaye ve ücretli emek, elbette “kapitalistler”in ve “işçiler”in ampirik realiteleri değildir, ama gerçekten toplumsal ilişkileri kapsayan bir kavramla da –toplumsal sınıflar– ifade edilemezler. Öte yandan bu gözlemler diğer yargılar için de geçerlidir: Politikin yapıları, özellikle de devletin hukukî-politik üstyapısı, aynı ideolojinin yapıları gibi toplumsal sınıflar değildir. Bununla birlikte bu yapıların toplumsal ilişkilerde ve düzeylerine göre –hukukî-politik *toplumsal* ilişkiler ve ideolojik *toplumsal* ilişkiler– etkisi, toplumsal sınıflarda taşıyıcılık fonksiyonunu üstlenmiş olan failerin dağılımı olarak görülür. Bu etkinin, daha da özel olarak hukuk örneğinde, üretim araçlarının formel hukukî mülkiyetine bağlı olduğunu biliyoruz. Bu gözlemlerin önemi, çözülmemiş sorunların yol açtığı ve örneği son olarak Godelier’de görülen karışıklıklar dikkate alındığında anlaşılacaktır.¹¹

¹⁰ Althusser, *Lire le Capital*, II. Cilt, s.157.

¹¹ Godelier’in analizlerinin temel yanlışı, *Rationalité et irrationnalité économique* (1966) ve “Système, structure et contradiction dans le *Capital*” (*Les Temps Modernes*, Kasım, 1966) adlı eserlerinde görülüyor. Godeli-

Böylece bir üretim tarzının ya da bir toplumsal formasyonun *yapıları*yla, toplumsal sınıflar, *toplumsal ilişkiler* arasındaki ilişkileri ifade etmeyi, yani toplumsal sınıfın kuramsal statüsünü tanımlamayı deneyebiliriz. İlk olarak burada statikle dinamik arasındaki ilişkilerin –yapıların süreklilik derecelerine göre kavranmasına dayanan yanlış bir akım tarafından bazen eş zamanlı yapı ve art zamanlı fonksiyon ilişkileri olarak görülen– ya da başka bir deyişle özne-üreticinin kendi ürünüyle arasındaki tarihselci ilişkilerin hiç söz konusu olmadığını belirtmek gerekir. “Grup” (sınıf) ve “ampirik somut” ile –Lévi-Strauss’un “toplumsal ilişkiler” yapıların “hammaddesidir” derken kast ettiği anlamda–¹² bunun “kuramsal modeli” –ampirik bilgi kuramından kaynaklanan *yapı* ve *kavramı* özdeşleştiren modelin kuramı– arasındaki basit bir epistemolojik ilişki de söz konusu olamaz. Aslında toplumsal sınıflar, yapılarıyla kavramı oluşturan “ampirik bir şey” değildir. Toplumsal ilişkiler, toplumsal birliktelikler anlamına gelir, ama aynı zamanda, tıpkı sermaye, ücretli emek ve artı-değer kavramlarının, üretim ilişkisi ve yapı kavramlarını oluşturmaları gibi, bunların kavramı olurlar.¹³

olan–, *iki farklı yapı* arasında, bir yandaki üretim ilişkileriyle –üretim araçlarının özel mülkiyeti– diğer yandaki üretici güçler arasında, ikincisi ise kapitalist sınıflarla ücretli işçiler arasındadır ki, bu da aynı yapının, üretim ilişkilerinin yapısının içerisinde görülür. Burada *çifte yanlış* vardır: a) Üretim ilişkileri ve üretici güçler, ekonominin aynı kombinasyon yapısına, ama üretim araçlarının “özel” –hukukî– mülkiyeti, üstyapıya aittir; b) –bizi burada özellikle ilgilendiren şey–, sınıfların çelişkisi yapıları içerisine ve *bu nedenle de* yalnızca üretim ilişkileri düzeyine yerleştirilemez. İlk olarak bu çelişki homojen değildir, dahası, toplumsal ilişkilere ait olduğu için aynı sistemden kaynaklanmaz. Bu anlamda basitçe toplumsal üretim ilişkilerini değil, bir yandan da toplumsal ilişkilerin, sınıf mücadelesinin *tüm* düzeylerini niteler. Bu açıdan L. Sève’nin Godelier’e, sınıf çelişkilerinin toplumsal tüm düzeylerinde var olduğunu söyleyerek karşılık veren saptamalarına tamamen katılabiliriz (*La Pensée*, Ekim, 1967).

¹² *Anthropologie structurale*, s.305 ve devamı.

¹³ Bu soruna işaret etmek yetersiz olmaz. Gerçekten de günümüzün toplum

*Aslında toplumsal sınıf tam olarak, yapıların tümünün ve bir üretim tarzının ya da toplumsal bir formasyonun matrisinin, destekleri oluşturan failler üzerindeki etkilerini gösteren bir kavramdır. Öyleyse bu kavram, global yapının toplumsal ilişkiler alanındaki etkilerini de göstermektedir. Bu anlamda eğer sınıf bir kavramsa, yapılar içerisine yerleştirilebilen bir realiteyi ifade edemez: Verili yapıların birlikteliğinin, toplumsal ilişkileri sınıf ilişkileri olarak belirleyen bir birlikteliğin etkisini ifade eder.¹⁴ Bu, toplumsal sınıfın kuramsal olarak, üretim ilişkileri, devlet ya da ideolojinin fiilen bölgesel yapıları oluşturmaları örneğinde olduğu gibi, global yapının bölgesel ya da kısmî bir yapısı gibi ele alınamayacağı anlamına gelir. Bunun nedeni, yapıların etkisinin –sınıf– kendi kendine bir yapı oluşturmaması ya da sınıfın “ampirik somut” –grup– olması (yapıların onun kavramı olmalarına rağmen) değildir; bunun nedeni toplumsal ilişkileri ifade eden sınıf kavramıyla, yapıları ifade eden kavramlar arasında *kuramsal homojenlik bulunmamasıdır*.¹⁵*

bilimi kuramında bu konuda birçok karışıklık görülmektedir: Bu karışıklıklar, toplumsal “sınıflar”ın bir “*Realphänomen*” mi –deneysel somut– yoksa bir “*Ordnungsphänomen*” mi –“model” anlamında bir kavram– olduğunu bilme olgusunda yoğunlaşmıştır. Bkz. Lenski, “American Social Classes–Statistical Strata or Social Groups?” (*American Journal of Sociology*, Cilt. LVIII, 1952); Lipset and Bendix, “Social Statuts and Social Structure” (*British Journal of Sociology*, Cilt: II, 1951), vb.

¹⁴ Kuşkusuz etkiler terimini burada kronolojik bir anlamda almamak gerekiyor; bu bizi köken sorununa geri götürecektir. Ben etkiler derken, yapıların belirlenmesinin toplumsal sınıflar içerisindeki varlığını kastediyorum.

¹⁵ Lenin’de toplumsal sınıflara ilişkin olarak aynı anlamda pek çok metin buluruz: “...burjuva sınıfı... kapitalist bir toplumsal formasyonu temsil eden toplumsal “yaşam”ın ifadesi ve ürünüdür...” (*Oeuvres*, I. Cilt, s. 378). Ya da: “Marx’ın burada materyalist eleştiriden söz ettiğini ve yalnızca bu eleştiriyi, yani politik-hukukî, toplumsal, ahlâkî vb. olguları, ekonomikle, üretim ilişkileri sistemiyle, yeryüzündeki tüm uzlaşmaz toplumsal ilişkileri oluşturan sınıfların çıkarlarıyla ilişkilendiren eleştiriyi bilimsel olarak kabul ettiğini unutmayın.” (*A.g.e.*, s. 355).

Toplumsal sınıfları gösterilen ilk alanda bir yapı gibi değerkendirilmek mümkün değildir, ancak bu sınıflar toplumsal ilişkilerin özel referansı çerçevesinde, yapısal etki olarak bir yapı oluşturur. Bu çerçeve bizzat yapılar tarafından çizilen ve bir alanın diğeri üzerindeki etkileri olarak yansıyan çizgiler aracılığıyla sınırlanarak yapılanmıştır. Bu konu, bu yapılar-toplumsal ilişkiler farklılaşmasının, yapılar-pratikler (sınıf pratiğı) farklılaşmasıyla bütünleşmesi incelendiğinde daha da netleşecektir.¹⁶

Öte yandan alanlar arasındaki bu farklılığa Marx ve Engels'in eserlerinde de *işaret edilmiş*, toplumsal formasyon (daha doğrusu "ekonomik-toplumsal formasyon) teriminin, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir "bütün"ü ifade ettiğı ve "*toplum*" teriminin de özellikle "sınıflara bölünmüş toplum" ifadesi içinde kullanıldığı gösterilmiştir. Bu anlamda Marx'ın olgunluk döneminde kapitalist "toplum"u incelerken kullandığı "*Bürgerliche Gesellschaft*" terimi daha çok "sivil toplum"u değil "burjuva toplum"u ifade etmektedir. Marx'ın toplumsal formasyon yerine toplum terimini kullanması basit bir kuramsal kayma ya da basit bir terminoloji dalgalanmasını değil, yapılarla toplumsal ilişkiler arasında varolan farklılaşma sorununu gösterir. Toplumsal formasyon terimi kesinlikle yapısal düzeylere denk düşer, toplum terimi ise genellikle betimleyici bir tarzda toplumsal ilişkiler alanını ifade eder.

Toplumsal sınıfların oluşumuna ilişkin bu gözlemlerden hangi somut sonuçları çıkarabiliriz? İlk olarak, sınıfların oluşumu yalnızca ekonomik düzeye denk düşmez, bir üretim tarzının ya da bir toplumsal formasyonun düzeylerinin tümünün yarattığı bir etkiye dayanır. Yargıların ekonomik, politik ve ide-

¹⁶ Sorun çok önemlidir ve buna dikkat çekmek istiyorum: Sınıflar her zaman sınıf *pratikleri* anlamına gelir ve *bu pratikler*, yapılar değildir—ne politik pratik devletin üstyapısıdır, ne de ekonomik pratik üretim ilişkileri demektir.

olojik düzeylerde örgütlenmesi, toplumsal ilişkilere, ekonomik, politik ve ideolojik sınıf pratiğine ve çeşitli sınıf pratiklerinin “mücadelesi”ne yansır. Toplumsal ilişkiler, yapılar sisteminin oluşturduğu bir etki alanı olduğu için, sınıf mücadelesinin kademeleri, matrisin yargılarıyla aynı türden ilişkiler sürdürür. Ekonomik sınıf mücadelesinin –üretim ilişkileri açısından– toplumsal ilişkiler alanında son yargıda belirlemesi, egemen rolün, sınıf mücadelesinin bir diğer düzeyine –politik mücadele, ideolojik mücadele– geçmesi olarak yansıyabilir. Toplumsal sınıfların oluşumunda, bu sınıfların üretim ilişkileri ve ekonomik yapıyla olan ilişkilerinin belirleyici rolü tam olarak, yapılarda ekonomiğin son yargıda (değişmez olan ve toplumsal ilişkilere yansıyan) belirlemesini gösterir.¹⁷

Dahası, yapıların belirli bir üretim tarzını ya da bir toplumsal formasyonu özgülleştiren eklemelenmesi, genel kural olarak toplumsal ilişkilerin ve sınıf mücadelesi düzeylerinin eklemelenmesidir. Örneğin feodal üretim tarzını ele alalım: Bu tarz, ekonomiğin, politiğin ve ideolojinin özel eklemelenmesiyle özgülleşmiştir; ekonomiğin son yargıda belirlemesi genel olarak, politiğin (hatta bazen ideolojinin) bu tarz içerisindeki yerine ve fonksiyonuna göre tanımlanan egemen rolüyle yansır. Şimdi de toplumsal ilişkileri ele alalım: Bu üretim tarzındaki toplumsal sınıflar, yani “kamusal-politik” statüleriyle belirlenen sınıflar, sınıfın ekonomik örgütlenmesinin son yargıdaki belirlemesinin, politik örgütlenmesinin egemen rolü anlamına geldiğini göstermektedir. Bu sınıflar ilk olarak üretim faillerinin kamusal statüsüyle, bunların, politiğin feodal toplumsal ilişkilerdeki fonksiyonuna ve yerine göre ta-

¹⁷ Ve üretim ilişkilerinin toplumsal sınıfların oluşumunda “ekonomik mücadele” olarak anlaşılmasına hâlâ şaşıyor olanlar için, Lenin’in *çok daha ileri* giden şu cümlesini hatırlatıyorum: “Devletin ve “toplum”un temelini oluşturan... *ekonomik mücadeledir*” (*Oeuvres complètes*, éd. sociales, I. Cilt, s. 419). Lenin’in burada çok daha ileri gittiğini, buraya kadar saptadığımız karışıklığın tersi anlamında söylüyorum: Sınıfın ekonomik mücadelesini –sınıfların ekonomik ilişkilerle bağıntısını– bu ilişkiler içerisinde emdirmek yerine, Lenin burada üretim ilişkilerini “ekonomik mücadele” içerisinde emdirir.

nımlanmış olan ve politığın yapılar içindeki fonksiyonun ve yerinin yansımından başka bir şey olmayan hukukî-politik örgütlenmeleriyle belirlenmiştir. Marx pek çok yazısında, özellikle de *Grundrisse*'de, "kastlar"ın ve "devletler"in bu özgüllüğünü modern toplumsal sınıflar açısından, ama bildiğimiz gibi betimsel bir biçimde vurgulayacaktır.

II. BİR TOPLUMSAL FORMASYONDA ve BİR ÜRETİM DÜNYASINDA SINIFLAR

Belirli bir üretim tarzı ve tarihsel olarak belirlenmiş toplum-sal bir formasyon açısından toplumsal sınıflara ilişkin son bir gözlem: Marx ve Engels'in toplumsal bir formasyona ilişkin analizlerinde toplumsal sınıfların "sayısı" sorunu söz konusudur. Sınıf sayılarındaki çeşitlemelerin genellikle, Marx ve Engels'in örtülü olarak, sınıfları ayırlamanın *birden çok* ölçütünü (yargıların *yapılarına* ilişkin olanlar dışında) kabul edebileceklerine bağlandığını –örneğin R. Aron tarafından–¹⁸ biliyoruz.¹⁹ Bu türden bir yorumun, üretim tarzıyla toplumsal formasyon arasındaki bir ayırmamayla ilişkilendirildiği ândan

¹⁸ Özellikle *La lutte des classes*, 1965, op. cit. Ve Gurvitch: *Le concept des classes sociales*, cours polycopie, 1962.

¹⁹ Sınıfları tanımlarken karşılaştığımız ve ölçütlerin birden çokluğuna ilişkin olan bu sorun dikkate değer. Eğer bundan, toplumsal sınıfların basit bir biçimde ekonomikle ilişkileri içerisinde değil, aynı zamanda politik ve ideolojik olanlarla ilişkileri içerisinde de tanımlandığı anlaşılıyorsa, bu saptama doğrudur. Ama yine de bu durumda söz konusu olan herhangi bir sayı (6, 8, ya da 14) değildir; söz konusu olan, yapıların düzeyleriyle, yani eksiksiz bir biçimde tanımlanmış olan düzeylerle karmaşık bir ilişki anlamına gelen ve kendisi de eksiksiz bir biçimde tanımlanan bir ölçüttür. Örneğin ideolojik düzeyde ölçütlerin "birden çokluğunu", öğretim düzeyleri, sınıf bilinci, çalışma açısından akılcı olan ya da olmayan davranışlar biçiminde saymak, ideolojik olanla kurulan global ilişkinin, onun çeşitli görünümünde, kesin olarak ideolojinin yapılarıyla kurulan bir ilişkiymiş gibi tanımlanması anlamında bir yanılsa yol açar. Bu, ideolojiyle üretim ilişkileri arasındaki bağıntıda gelirler sorunu için de geçerlidir. Böylece sınıf ölçütlerinin birden çokluğu anlayışını reddetmek, sınıfları salt ekonomik tanımına indirgemek değil, ama Marksizmin bize bu yapıları çözme olanağı vermesi ölçüsünde ayrımlanmalarında yapıların *uygun etkilerini* görmek anlamına gelir.

itibaren yanlış olacağı açıktır. “Saf” bir üretim tarzının, örneğin *Kapital*’de sunulduğu biçimiyle “saf” KÜT’ün inceleme-sinde, bu tarzın destekler üzerindeki etkisinin iki sınıf arasın-daki, kapitalistler sınıfıyla ücretli işçiler sınıfı arasındaki ayırılma olarak yansıdığı görülebilir. Bununla birlikte toplumsal bir formasyon, birinin egemen rol üstlendiği pek çok üretim tarzının bir arada bulunuşuna dayanır: Yani burada “saf” üretim tarzına göre daha fazla sınıf vardır. Sınıfların sayısındaki bu artış, sınıfları ayırtılma ölçütlerinin kullanımındaki değişiklikten değil, ama kesin olarak: a) bu formasyon-da varolan üretim tarzlarından ve b) bu üretim tarzlarının kombinasyonlarının büründüğü somut biçimlerden kaynaklanır. Burada bir konuya dikkat çekmek gerekiyor: *Her ne kadar “saf” bir üretim tarzının incelemesinde sınıflara ilişkin analiz, sınıfların, üretim ilişkilerinin yalnızca ekonomik düzeyindeki ilişkisiyle yetinmiş olsa da*, bundan, sınıfların toplumsal bir formasyonun inceleme konusu olan diğer yapı düzeyleriyle ilişkileri olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. “Saf” bir üretim tarzı, çeşitli yargıların eklemelenmesine öylesine dayanmaktadır ki, bu “saf” üretim tarzı incelendiğinde toplumsal sınıflar, onun matrisinin bu tarzın destekleri üzerindeki etkisi olarak ortaya çıkar: Örneğin “saf” feodal üretim tarzının kuramsal incelemesinde, bu tarz içerisindeki toplumsal sınıflar daha o zamandan özel ekonomik-politik “kastlar” olarak görünür.

Bu, *Kapital*’de incelendiği biçimiyle “saf” KÜT için de geçerlidir. Bu konuda daha önceki gözlemleri hatırlayalım. KÜT’ün karakteristik yargılarının özgül özerkliği nedeniyle hukukî-politik ve ideolojik yargılar, bu araştırmanın merkezini oluşturan ekonomik yargıyla aynı başlık altında analiz edilmiş, ama bu yargıların kapitalist üretim ilişkilerindeki kendiliğinden varlığı vurgulanmıştır: Hukukî-politik ya da ideolojik yapının, destekler ve bunların kapitalistler ve ücretli işçiler olarak dağılımı üzerindeki *etkisi bir anlamda yeterince incelenmemiştir*. Ama bu etki vardır: Bunun en açık örneği olarak formel hukukî üretim ilişkilerini, işgücünün alım-satım ko-

şullarını göstermek yeterlidir. Bu işlem kesinlikle “saf” üretim biçiminin, hukuk sistemi tarafından oluşturulan ve devleti zorunlu kılan bölgesel yargısından kaynaklanmaktadır. Marx ve Engels’in birçok yazısı bu konuda açıktır.²⁰ Öte yandan *Kapital*’de, üretim ilişkilerinde (ekonomik) ideolojîğe ve bu üretim tarzındaki sınıflar üzerindeki etkisine yeterince değinilmediğine ilişkin birçok referans –meta fetişizmi, kapitalist fetişizm gibi– bulduğumuz da açıktır.

KÜT’teki –ya da tamamen farklı bir üretim tarzındaki– toplumsal sınıfları tanımlamak için yalnızca üretim ilişkilerinin yeterli olduğunu öne sürmek yanlıştır. Bunun nedeni basitçe, ayrıca paylaşım ilişkilerinin ve gelirlerin de dikkate alınması gerektiği değildir –gerçi bu doğrudur, ancak yalnızca ekonomî ilişkindir. Bunun nedeni, “saf” kapitalist *üretim tarzının*, üretim ilişkilerini diğer bölgesel yapılarla olan ilişkileri içersine yerleştirerek bölgesel yapı olarak (ekonomik) değerlendirmesidir; çünkü bu üretim tarzındaki sınıflar, bu matrisin etkisidir. O halde KÜT’e özgü yargıların özgül özerkliğinin hiçbir zaman, sınıfların yalnızca üretim ilişkileriyle tanımlanabileceklerine ilişkin bir etkisi yoktur. Feodal sınıflarla kapitalist sınıflar arasındaki fark –“saf” üretim tarzlarında– kapitalist sınıfların, feodal üretim tarzındaki sınıfların tersine yalnızca ekonomik olarak tanımlanması değil, diğer yargıların kapitalist destekler üzerindeki etkilerinin, bu üretim tarzındaki üretim ilişkileriyle kurdukları özgül ilişkide ortaya çıkmasıdır.²¹

²⁰ Ekonomizm bu sorunu, formel hukukî üretim ilişkilerini “ekonomik” ilişkiler olarak değerlendirerek çözmeye çalıştı; bu, Pashukanis’te açıkça görülüyor: *Allgemeine Rechtslehre und der Marxismus*. Bunun, “saf” üretim tarzında reel mülk edinme (ekonomik mülkiyet) ve formel hukukî mülkiyet arasındaki temel ayrımı kuramsal olarak olanaksız kıldığını söylemeye gerek yok.

²¹ Gerçekten de bir yandan toplumsal sınıflara ilişkin “ekonomist” bir anlayışı Marx’a yükleyen, öte yandan kapitalist üretim tarzındaki sınıflara yalnızca ekonomik bir tanım getiren, yani çifte yanlış yapan bir dizi dü-

O halde bir toplumsal formasyonun analizinde olduğu kadar bir üretim tarzının analizinde de toplumsal sınıfların, yapıların (gerek üretim tarzına, gerek toplumsal formasyona ait olan) eklemelenmesinin bir etkisi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte toplumsal bir formasyondaki toplumsal sınıfların incelemesinde, bu formasyonu oluşturan çeşitli üretim tarzlarının her zaman özgün olan *somut kombinasyonunun*, bu formasyonun destekleri üzerindeki etkileri olarak bir dizi *ikincil etki* buluruz. Toplumsal bir formasyonun belli sayıda sınıftan oluşması, bu sınıfların bu formasyonun tarihsel bireyselliği içerisinde hep oldukları gibi kalacakları anlamına gelmez.

Üretim tarzlarında karşılıklı yargıların somut kombinasyonunun etkileri, yani *toplumsal bir formasyonun* yapılarının, kendi destekleri üzerindeki etkilerinde –bir formasyonu toplumsal sınıflarında– bulunan kombinasyonun etkileri, sınıf fraksiyonlaşması, sınıf erimesi, sınıf kaynaşması, kısaca sınıfların *üst-belirlenmesi* ya da *alt-belirlenmesi*, özgül kategorilerin ortaya çıkması, vb. gibi bir dizi fenomen yaratır: bunlar kombinasyon içine girdiği için, her zaman saf ekonomik üretim tarzlarının incelenmesiyle belirlenemez. Hemen söyleyelim ki, örneğin çok önemli olan ve Marx'ın da bazen *aşırı bir yorumlamayla* “saf” KÜT'e aitmiş gibi ele aldığı *büyük toprak sahipleri* sorununun çözümü bu değerlendirmelere bağlıdır.²² Bir an için toplumsal sınıfların politik sorunsalında kesin bir yer oluşturan bu noktaya, bunların *ayrık sınıflar* mı, yoksa diğer sınıfların *özerk bir fraksiyonu* mu oldukları, yani bir formasyonun *toplumsal güçleri* olup olmadıkları noktasına geri döneceğiz. Sorunun konumu, Marx'ın, toplumsal sınıflara ilişkin olan ve sözünü ettiğimiz politik yazılarının uygun bir okuması için gereklidir.

şünürün ulaştığı sonuç şudur: Onlar Marksist kuramın geçerliliğini yalnızca kapitalist üretim tarzındaki toplumsal sınıflara ilişkin olarak kabul eder ama ekonomik tanımın son derece açık olarak tek başına yeterli olmadığını diğer sınıflara ilişkin olarak reddederler (bkz. T. Bottomore, *Classes in Modern Society*, 1966, s. 16 ve devamı).

²² Bkz. bu kitapta s.272 ve devamı.

III. POLİTİK SINIF MÜCADELESİNİN SINIF TANIMINDAKİ ROLÜ

Aslında Marx'ın bu metinleri hızlı okunduğumuzda, metinlerin çifte kuramsal statüsünden kaynaklanan bir karmaşa içerdiğini görürüz. Metinler bir yandan toplumsal formasyonlara ilişkindir; ama buna paralel olarak toplumsal sınıflar sorunsalını “saf” üretim tarzı açısından ortaya koymak için bir çaba gösterildiği de açıktır.

Az önce değindiğimiz bu metinleri, “*saf*” bir üretim tarzının incelemesinde sınıflar sorununun konumu açısından değerlendirelim: bu metinlerin, bir sınıfın oluşumu anlamındaki tarihselci yorumunu her biçimde dışlamak zorundayız. Bununla birlikte şaşırtıcı bir nokta var: Marx (burası açık) ekonomik mücadeleyle –bizatihi iki düzeye bölünmüş görünen– politik sınıf mücadelesini birbirinden ayırır ve sınıfların tam anlamıyla oluşmuş varlığını ancak politik mücadele düzeyinde kabul eder görünür. Üretim faillerinin mücadelesine, yani kapitalistler ve işçiler arasındaki ekonomik mücadeleye ilişkin olarak, bu durumda sınıf mücadelesinin söz konusu olmadığını söyler; ekonomik sendikal mücadeleye ilişkin olarak da “kendinde sınıf”tan “söz edecektir”; ama kendi için sınıf, “kendi olarak” sınıf statüsünü yalnızca politik mücadeleye ayırarak ortaya çıkar.

Üretim faillerinin –“bireyleri”nin– ekonomik mücadelesine ilişkin bu ilk nokta kolayca açıklanabilir. Marx'ın bu mücadeleyi sınıf ilişkilerinin dışında tuttuğu eserleri, *Kapital*'den çok önceki politik eserleridir –özellikle *Felsefenin Sefâleti* ve *Manifesto*. Öyleyse Marx'ın henüz özgün sorunsalını tam olarak geliştirmemiş olduğu ve gençlik dönemindeki ekonomik antropoloji etkilerinin hâlâ hissedildiği bir dönem söz konusudur. Bununla birlikte *Kapital*'den, özellikle de *Üçüncü Cilt*'ten bildiğimiz gibi, üretim failleri-bireyleri ilişkileri, kapitalist-ücretli işçi ilişkileri, I. Cilt'te ya da söz konusu politik eserlerde görüldüğü gibi, artık sınıf ilişkileridir. Üretim failleri yapıların destekleridir.

Ancak sorun, ekonomik sendikal mücadeleye politik mü-

cadelenin ayrımlanması noktasında daha da güçleşir. Marx'ın, "kendi için sınıf"la "kendinde sınıf" arasında yaptığı ve 1847'de yazdığı *Felsefenin Sefâleti*'nde Hegelci bir terminolojiyle belirttiği ayrım, politik eserlerinde *değişmez* bir sorun olarak kalmıştır. Bir sınıfın "kendi olarak" varlığını neden sürekli olarak ve yalnızca politik düzlemde kabul ederek ortaya çıkmaktadır ve proletarya, buna ilişkin *sonraki* politik analizlerinde ve küçük çiftçilere ilişkin analizlerinde net bir biçimde belirtildiği gibi, neden ancak ayrık parti²³ olarak örgütlendiği takdirde sınıf olarak var olabilmektedir? Şimdi bunu açıklamamız gerekiyor.

Eğer 1881'e kadar uzanan bu politik yazıların "saf" bir üretim tarzındaki toplumsal sınıflar üzerine bir fikir verdiği gözden kaçırılmazsa, Marx'ın, toplumsal ilişkileri tarihsel oluşumun momentleri olarak ortaya koyduğu analizlerin çeşitli düzeyleri, burada sınıf *kavramının* kurulmasının *kuramsal süreci* olarak değerlendirilmek zorundadır. Yani sınıf kavramının içereceği alanın kuramsal ünitesinin sınırlarının belirlenmesi söz konusudur. Bu alan, yapının ünitesinin toplumsal ilişkiler ya da (buraya sonra döneceğiz) toplumsal pratikler –sınıf mücadelesi– üzerindeki etkilerinin alanıdır. Aynı biçimde Marx bize bir sınıfın ekonomik mücadele düzeyindeki *varlığının* sınırsal olduğunu söylediğinde, bizim anlamamız gereken şey, sınıf kavramının yalnızca toplumsal ilişkiler ve ekonomik yapılar ilişkisinden hareketle oluşamayacağıdır: Sınıf kavramı, sınıf pratiklerinin –sınıf "mücadelesi"– toplumsal ilişkiler ünitesini, yapısal *düzeyler* ünitesinin etkileri olarak içerir. Kısa-

²³ Pek çok örnek arasından, I. Enternasyonal'in, Marx'ın 1866'da kaleme aldığı tüzüğünün 7/a maddesinin birinci paragrafını alalım: "Mülk sahibi sınıfların kolektif iktidarına karşı verilen mücadelede proletarya ancak ayrı bir politik parti oluşturarak *sınıf gibi* davranabilir..." Ve 23 Aralık 1871 tarihli Bolte'ye Mektup'tan bir bölüm: "Diğer yanda işçi sınıfının egemen sınıflara *sınıf olarak* (italikler Marx'a ait) karşı çıktığı her hareket... politik bir harekettir". Marx'ın her sınıf (kendi olarak) mücadelesinin politik bir mücadele olduğuna ilişkin değişmez formülünün karmaşıklığını bu bağlamda açıklığa kavuşturabiliriz.

ca, Marx'ın tarihsel varoluş sorunsallığı olarak belirttiği şey, kuramsal bir olanaksızlıktan başka bir şey değildir.

Ama burada ikinci bir işlem araya giriyor: Marx aynı zamanda, hem sınıf pratiğinin, hem de yapıların düzeylerinin özerkleşmesiyle nitelenen KÜT' ün söz konusu olması ölçüsünde, sınıf mücadelesinin düzeylerini de “yalıtır” ve bunu, bu düzeyleri kendi özgünlükleri içerisinde incelemek amacıyla yapar. Yalnızca yerinde değil, zorunlu bir şeydir bu, ama *bir koşulla*: Öncelikle bu türden bir yalıtma işleminin yapılacağı alanın ünitesine ait sınırların çizilmiş olması gerekir. Örneğin yapılarda, ekonominin ya da politığın bölgesel yargısının her “yalıtılmış” kuramsal analizi, bunlara bir yer ayıran bir üretim tarzı kavramını var sayar. Bu anlamda ekonomik, politik ve ideolojik sınıf pratiğinin yalıtılmış incelemesi sınıf kavramının, bu pratiklerin –sınıflar “mücadelesinin”– ünitesini, yani toplumsal ilişkiler alanının ünitesini içerdiğini var sayar. Oysa Marx burada bu ayırma işlemini, bir anlamda doğrudan sınıf kavramının kuramsal kuruluş sürecine bağlayarak yapmıştır. Sonuç: Marx'ta, sınıf kavramının yalnızca üretim ilişkileriyle kurulan ilişki düzeyinde kurulmasının olanaksızlığı ifadesi aynı zamanda, boşlukta kalan bir ayırma işlemi, sınıf mücadelesi olmayan bir ekonomik mücadele olarak görülmektedir.²⁴

Marx'ın *politik* sınıf mücadelesine, ekonomik, politik ve ideolojik sınıf mücadelesine dayanan toplumsal ilişkilerin özel düzeyi olarak verdiği özel önemi, bu bağlamda anlamak gerekir. Marksizmin, burada ekonomizmin tersi gibi sunulan tarihselci sorunsala bağlı “aşırı politikleştirici” bir eğilimine göre toplumsal sınıf, tarihin “aktör-öznesi” olarak, fiilen ancak özgün sınıf bilincini, vb. kazanacağı politik düzeyde var olacaktır: Lukács, Korsch ve III. Enternasyonal'in kuramsal göşizmi, bu görüşü temsil eden akımı oluşturur. Bu eğilimin tipik şeması şöyledir: *Ekonomik düzey* genel olarak *yapılara*

²⁴ Marx'ın toplumsal formasyonlara ilişkin olarak öne sürdüğü bu formüllerin içeriğine ve sınıflar “mücadelesi”nin ve sınıf pratiklerinin daha belirgin bir tanımına yeniden döneceğim.

dayanır. Toplumsal sınıflar ve aktör-özneler ortada olmadığı için bu düzeyin kuramsal analizi sonuçta sınıf kavramını gerektirmez –ekonominin ünlü “bilinçsiz yasaları” söz konusudur. Buna karşılık toplumsal sınıfların fiilen ortaya çıkması politik ve ideolojik düzeylerde gerçekleşecektir; çünkü bu düzeyler yapıların değil, yalnızca *sınıfların mücadelesinin* terimleriyle analiz edilebilir. Tarihsel süreç bir anlamda, politik-ideolojik bir sınıflar mücadelesinin harekete geçirdiği ekonomik yapılara dayanır. Burada kesinlikle Lenin’in, politikaya ekonomiyi “yukarıdan yönetmek” rolünü verdiğine işaret ederek karşı çıktığı anlayış söz konusudur.²⁵ Yapılarla toplumsal ilişkilerin (sınıflar mücadelesinin) bu biçimde birbirine karıştırılmasının sonuçları kendisini hâlâ hissettirmektedir. Aslında politik ve ideolojik yapıların mücadelesi gibi, sınıfın da ekonomik bir mücadelesi ya da ekonomik bir eylemi –ekonomik toplumsal ilişkiler– vardır. Marx’ın sınıfın politik mücadelesi üzerinde ısrarla durması, hiçbir zaman bu sınıfların tarihsel olarak politik düzeyde, öz’den varlığa uzanan bir süreçte ve ekonomik yapıları “harekete geçirmek” için ortaya çıktığını göstermez. Bu açıdan Marx’ın 1847’deki “kendinde sınıf” ve “kendi için sınıf” formülleri, bulanık Hegelci anılardan başka bir şey değildir. Kesin bir şey ifade etmemeleri bir yana, toplumsal sınıfların Marksist kuramcılarını yıllar boyu yanlış yönlendirmişlerdir.

Bu formüller daha da özel olarak, politik-ideolojik sınıflar mücadelesinin “harekete geçirdiği” ekonomik bir yapı anlayışına, sınıfların her şeye rağmen gizemli “kendinde sınıf” tarzı üzerinden katıldığı bir yapı anlayışına olanak vermiş, tarihselci şemanın bekçisi rolünü oynamıştır. Aslında Marx’ın toplumsal ilişkilerde politik sınıf mücadelesine verdiği rol, yapılarda devlete verilen role benzemekte ve aynı “politik” statüye denk düşmektedir. Politik üstyapının, yapı düzeylerinin ilişkilerini *yoğunlaştırarak* ve ilişkilerini yansıtarak, bu dü-

²⁵ Bkz. *A nouveau les syndicats...*

zeylerin *üst-belirleyici* düzeyi olması ölçüsünde, politik sınıf mücadelesi de sınıf mücadelelerinin çelişkilerini yoğunlaştırarak ve sınıf mücadelesinin diğer düzeylerinin ilişkilerini yansıtarak, sınıf mücadelesi alanının –toplumsal ilişkiler– *üst-belirleyici* düzeyi olur. Bu da, devletin politik üstyapısının, bir formasyonun tutunum faktörü olarak işlev görmesi ve politik sınıf mücadelesinin bu devleti *hedeflemesi* ölçüsünde gerçekleşir. “Politik sınıf mücadelesi tarihin itici gücüdür” formülünü ancak bu bağlamda tam yerine oturtabiliriz. O halde Marx’ın, sınıfların fiilî varlığını ancak politik düzeyde kabul eder gibi görünen formülleri, işaret edilen nedenler dışında, bu düzeyin politik üstyapıyla olan ilişkilerindeki özel karakterine denk düşmektedir. Sınıfların politik mücadelesi, bir yazarın, bir özne-sınıf tarafından “harekete geçirilen” tarihselci –art zamanlı– bir süreçle hiç ilgisi olmayan bir sürecin, bir dönüşüm sürecinin can alıcı noktasıdır.

IV. AYRIK SINIFLAR ve ÖZERK SINIF FRAKSİYONLARI

Bununla birlikte burada ortaya konan asıl önemli sorun, bir *toplumsal formasyon* içerisindeki sınıfların varoluş tarzını belirlemektir. Bir toplumsal formasyondaki sınıflar nasıl belirlenir? Ya da başka bir deyişle, üretim tarzlarının somut kombinasyonunun bu formasyon üzerindeki etkileri nasıl deşifre edilir? Çünkü bu etkilerin kompleks yapısı sınıfların “saf” incelemedeki varlığının, belli bir konjonktürde ayırık sınıflar olarak somut varlıklarını ortaya çıkarmalarına izin vermez. Bu açıdan başlıca sorun, bir formasyon oluşturan “saf” üretim tarzlarının analizinde keşfedilen *bazı ayırık sınıfların*, kendisini toplumsal formasyonda genellikle *erimiş* ve başka sınıfların fraksiyonları anlamında –özerk ya da değil– başka sınıflarla *kaynaşmış* olarak, dahası özgül toplumsal *kategoriler* olarak göstermesidir.²⁶ Bir toplumsal formasyondaki bir üretim

²⁶ Aslında sınıf “fraksiyonları” sorunu daha karmaşık bir sorundur, ama ben burada örnek olarak, kombinasyonları nedeniyle *başka sınıfların* fraksiyonlarına dönüşen belli sınıfları alıyorum. Toplumsal formasyonda, bu for-

tarzının diğerleri üzerindeki egemenliği, genellikle egemen olmayan üretim tarzlarındaki sınıfların *alt-belirlenmesi* sonucunu doğurur. Üretim tarzıyla toplumsal formasyon arasına *kesinlikle* kuramsal bir ayırım koyamayan tarihselci perspektifte bu sorunun ele alınış tarzını biliyoruz: Bir sınıf, kendi olarak, *ayrık ve özerk sınıf* olarak, ancak *özgün* bir “sınıf bilinci”ne sahip olduğu zaman, ayrık bir parti olarak örgütlendiği zaman, vb. var olabilir. Öte yandan Marx’ın yazıları (bunları burada belirli toplumsal formasyonlara ilişkin yazılar olarak değerlendirecek olursak), bir sınıfın bir formasyonda ayrık bir sınıf olarak var olmasını, onun “özgün” politik örgütlenmesine bağlı olarak gösterir.²⁷ Gerçekten de Marx’ın toplumsal formasyona ilişkin politik yazılarında ortaya koyduğu özgül sorun, *ayrık bir sınıfın* bu formasyondaki varlığıdır. Bununla birlikte bazen bu soruna getirilen çözüm, sınıf kavramının kuramsal kuruluşuna ilişkin olarak yukarıda işaret edilen anlam karışıklıklarından etkilenmiştir. Burada sınıf fiilî bir varlık olarak yalnızca politik düzeyde görülmektedir ve toplumsal bir formasyon içerisindeki bir sınıf, ancak politik anlamda “ayrık” bir parti olarak örgütlendiği zaman, vb. var olacaktır.

Aslında Marx’ın bu konuda ortaya koyduğu reel sorun, bir toplumsal formasyonda bir sınıfın ancak, ekonomik varlığı ve üretim ilişkileriyle bağıntısı diğer düzeylere özgül bir varlık olarak yansıdığı zaman ayrık ve özerk bir sınıf olarak –toplumsal güç anlamında– değerlendirilebileceği²⁸ yönündedir. Bu, öte yandan, toplumsal bir sınıfın “saf” üretim tarzında, yapıların tümünün destekler üzerindeki etkisini göstermesinin

masyonda, bu formasyonun *somut politik yapılarına* özgü etkiler olarak, fraksiyonların *aynı sınıfın içerisinde* ortaya çıktığı da görülebilir: İktidardaki blok konusuna ilişkin bölümde Marx’tan örnekler vereceğim. Öte yandan bir sınıfın fraksiyonlara ayrılması “saf” üretim tarzında ve bu tarzın ekonomik düzeyinde de mümkündür: Örneğin ticaret, sanayi burjuvazisi, malî burjuvazi.

²⁷ Özellikle de işçi sınıfının özerk bir parti olarak örgütlenmesine ilişkin olanlar.

²⁸ Bu değerlendirme ayrıca, bir sınıf fraksiyonunun “özerk fraksiyon” olarak, “toplumsal güç” olarak var oluşu için de geçerlidir.

sonucudur. Burada saf bir üretim tarzının toplumsal formasyonunda bulunan sınıflar konusunda, politığe ve ideolojiğe de başvurmak gereği ortaya çıkar. Marx'ın, bir sınıfın ayırık parti olarak politik örgütlenmesi dediği şey, sınıfın diğer düzeylere yansıyan bu özgül varlığıdır.

Peki bir formasyonda sınıfların politik ve ideolojik düzeylerde *ayrışmasını* sağlayan –aynı zamanda bir sınıfın özerk fraksiyonunun karakterini oluşturan– bu varlık nasıl belirlenecektir? Bizi bir sınıf ya da fraksiyonun belirli bir formasyonda *toplumsal güç* olarak varlığını deşifre etmeye götürebilecek olan ama hiçbir zaman yalnızca ekonomik düzeyde bulamayacağımız –burada açık– bir ölçüt nasıl tanımlanacaktır? Bu varlığın, üretim ilişkileriyle olan ilişkinin ve üretim süreci içerisindeki yerin *uygun etkiler* yoluyla diğer düzeylere yansıdığı zaman belirlenebileceği söylenebilir. Bu “uygun etkiler” politik ve ideolojik yapılarda olduğu gibi, sınıfın politik ve ideolojik toplumsal ilişkilerinde de ortaya çıkabilir. “Uygun etkiler” derken, üretim sürecindeki yerin diğer düzeylere yansımalarının *yeni bir öge* oluşturma olgusu ifade edilmektedir; bu düzeylerin, bu öge olmadan sunacağı tipik çerçeveye katılabilecek bir öğedir bu. Bu öge böylece “uygun etkiler”le, yansımış olduğu düzeylerin (yapıların ya da sınıf mücadelesinin düzeylerinin) *sınırlarını* dönüştürür ve bu sınırların basit bir çeşitlemesine katılamaz.

En karmaşık örneklerden birini, *18 Brumaire*'deki küçük çiftçiler örneğini alıyorum. Bunlar, Marx'ın incelediği somut konjonktürde ayırık bir sınıf oluştururlar mı? Marx'ın bu konuda söylediklerine bakalım: “Milyonlarca... köylü ailesi, kendilerini birbirlerinden ayıran ve kendi yaşam tarzları, çıkarları ve kültürleriyle toplumun diğer sınıflarınıninki arasında çelişki yaratan ekonomik koşullarda yaşadığı ölçüde bir sınıf oluşturur. Ama çıkarlarının benzer oluşunun, aralarında... hiçbir politik örgütlenme yaratmadığı durumda bir sınıf oluşturmaz-

lar.” Yine de Marx’ın, Bonapartizmin somut konjonktüründe küçük çiftçilerin varlığını kesin olarak ve birçok kez, İkinci İmparatorluk döneminde ne “özgün” politik örgütlenmeye, ne de “özgün” ideolojiye sahip olmalarına rağmen, ayrı bir sınıf olarak kabul ettiğini görmek için *18 Brumaire*’nin tümüne ve *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*’ne bakmak gerekiyor. Onlar, üretim sürecindeki yerlerinin, kendileri olmadan var olamayacak olan tarihsel Bonapartizm fenomeni aracılığıyla bu somut konjonktürde ve politik yapılar düzeyinde yansıması ölçüsünde, kesinlikle ayrı bir sınıf oluştururlar. Louis Bonaparte, aslında burjuvazinin çıkarlarının “temsilcisi” olmasına rağmen küçük çiftçilerin temsilcisi olarak gösterilir. Küçük çiftçilerin ekonomik varlığı politik düzeye, devletin (tarihsel Bonapartist fenomen olarak) özel biçimi olan “uygun etkiler”le yansır. O zaman kolayca anlaşılacağı gibi burada, İkinci İmparatorluk’daki devletin özel biçimi olan ve ondan önceki parlamenter devlet çerçevesinin dışında kalan yeni bir öge söz konusudur. Bu anlamda küçük çiftçileri ayrı bir sınıf olarak, bu formasyondaki *toplumsal güç* olarak oluşturan, paradoksal olarak Bonapartizmdir.

Şimdi de küçük çiftçilerin ekonomik varlığının Bonapartizm yoluyla yansımadığı varsayımını ele alalım: Bu durumda üretim süreci içerisindeki özel yerleri, hiç kuşkusuz politik düzeyde belli bir var olmayla, gerek diğer sınıfların politik örgütlenmesi gibi basit bir olguyla, gerekse devlet kurumlarının küçük çiftçileri dikkate almak zorunda kalmasıyla –örneğin genel seçimler– ortaya çıkacaktır.²⁹ Bununla birlikte yeni bir öge oluşturmayacaklar, “uygun etkiler”e sahip olmayacaklar, yalnızca başka ögelerin uygun etkilerinin çizdiği sınırlar içerisinde, örneğin anayasal demokrasi çerçevesinde kalacaklardır. Bu durumda küçük çiftçilerin *ayrı bir sınıf* oluşturmayaacağı açıktır. Aslında küçük çiftçilerin, ataerki üretim tarzı-

²⁹ Burada politik düzeyde “uygun etkiler”in olmaması, politik pratiğin de olmaması anlamına gelmiyor: Örneğin genel seçimler, uygulayan için politik bir pratiktir.

nın egemen olduğu Fransız toplumundaki özgül alt-belirleme yoluyla ve yalnızca ekonomik düzeyde proleterleşme süreci epeyce ilerlemiştir. Marx bu konu üzerinde ısrarla durur:³⁰ Böyle olmakla birlikte Bonapartizmin tarihsel fenomeni, kuşkusuz onları somut olarak ayırık bir sınıf gibi işlev görmeye yöneltmiştir. Buna karşılık Almanya'daki küçük köylülerin –zoraki çalışmaya tâbi olmayan küçük çiftçiler, feodal işletmeciler ve tarım işçileri– *devletin üst yapısı ve Bismarckçılık nedeniyle* ayırık sınıf olarak toplumsal bir güç gibi fonksiyonları olmamıştır. Bu sorun Engels'te açıktır: Engels Fransa'daki Bonapartizmi, burjuvaziyle toprak sahibi soylular –mutlak devlet– arasındaki değil, bu iki sınıfla işçi sınıfı arasındaki dengeden yola çıkarak inceleme eğiliminde olmuştur. Bu denge nosyonunun, Bonapartizmin burjuvazi/proletarya ilişkilerindeki yerini belirlemek için yetersiz olduğuna daha sonra değineceğim, ama bir yandan da Engels'in, Marx'ın tersine köylülerin rolünü daha az önemseme eğiliminde olduğunu görebiliyoruz. Bu anlamda Engels bize, İkinci İmparatorluk Dönemi'nden tamamen ayrı tutmaya çalıştığı *Prusya Bonapartizmi* (Bismarck) denilen bir fenomenden söz eder. Burada bizi ilgilendiren şey, Almanya'daki küçük köylülerin, KÜT'ün ekonomik düzeyde ataerkil ve feodal üretim tarzına egemen olması nedeniyle, devletin ekonomik açıdan dekalajlaşmış feodal yapıları nedeniyle Bismarckçılık döneminde –Bonapartizmin tersine– toplumsal güç fonksiyonu üstlenmemiş olmasıdır.³¹

³⁰ *Le 18 Brumaire*, éd. Pauvert, s. 393 ve devamı. Öte yandan Fransa'da küçük çiftçilerin toplumsal güç olarak bu fonksiyonu *ideolojik* olanın yapılarından da kaynaklanır. Marx bize, Louis Bonaparte'nin kendisini nasıl küçük çiftçilerin “temsilcisi” olarak gösterdiğini, yani Fransız Jakobenciligi denilen o son derece belirsiz politik ideolojiye uzanan fenomeni gösteriyor (bkz. E. Hobsbawn: *The Age of Revolution, 1789-1814*, 1962, s. 109 ve devamı, 149 ve devamı.).

³¹ Bkz. Engels, *Question du logement* (1872, 2. Bölüm, 2. Kısım) ve *Guerre des Paysans'ın 1874'deki önsözü* (ed. Sociales, s. 15-23, özellikle de s. 20 –le bonapartisme bismarckien). Köylülerin analizi, *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim*'de (s. 203-211) daha da geliştirilmiştir: Engels

Öte yandan küçük çiftçilerin bu durumu Marx'ın bize verdiği sayısız örnekten yalnızca biridir. Burada yalnızca İngiltere'de feodalizmden kapitalizme geçiş dönemine ilişkin analizlerinden söz edeceğim. Marx'ın bu dönem için yaptığı politik analizlerinin ana konusu, bu geçişin İngiltere'deki özellikleri göz önüne alınarak, burjuva sınıfının (henüz "özgün" politik ve ideolojik örgütlenmesi olmadığı halde) ne zamandan itibaren önce *özerk fraksiyona*, ardından feodal soyluluğa dönüşmüş olduğudur: Analizlerini, özetlediğim bu perspektif içerisinde yürütmüştür.³² Bu süreç, burjuva sınıfının aslında toprak sahipleri fraksiyonunun bir bölümünü oluşturan *Whig*'ler (İngiltere'de 19. yüzyıl ve öncesi burjuva temsiliyeti, ve ardından liberal parti) tarafından "temsil edilmesiyle" sonuçlanır.

Açıktır ki "uygun etkiler"i ve bunların düzeylerin tipikliğine göre yenilenmesini karakterize etmek, her zaman somut bir tarihsel durumun somut konjonktürüne bağlıdır. Sınırlarla çeşitlerin arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ancak bu konjonktürün incelenmesi ile mümkündür ve "uygun etkiler" ancak böyle karakterize edilebilir. Bu uygunluk, politik ve ideolojik sınıf mücadelesi alanındaki değişikliklerde olduğu gibi, politik ve ideolojik yapılarıdaki önemli değişikliklerde de yansıyabilir. Kendisini, sınıfın "temsil" ilişkilerindeki önemli bir değişikliklikle gösterebilir. Çünkü bir sınıfın ekonomik varlığı, *bir başka sınıfın* partisinin strateji ya da yapısındaki önemli deği-

burada küçük çiftçileri, tarım işçilerini ve feodal işletmecileri birbirinden ayırır. Alman köylülerin büyük bölümünü feodal işletmecilerin oluşturması, ekonomik açıdan bu üç sınıfın fonksiyonunu Bismarckçılık döneminde ayrıklıklar olarak yerine getirmediği anlamına gelmez: Feodal işletmeciler, feodal ayrıcalıkların ortadan kaldırılması için küçük çiftçilerle ve tarım işçileriyle toplumsal güç olarak birlikte iş görebilirlerdi: *Ama, ama* ortada devlet ve Bismarck vardı...

³² Bkz. "La Theorie politique marxiste en Grande-Bretagne"daki makalem, (*Les Temps Modernes*, Mart, 1966) ve Marx'ın analizlerine ilişkin ayrıntılı yazıları.

şiklikler yoluyla ve bu partinin politik sınıflar mücadelesinde önemli bir rol oynaması durumunda –*Whig*’ler gibi–, kendisini bu partinin de temsilcisi olarak görebileceği bir tarzda yansır. Ya da diğer sınıfların politik mücadelesi çerçevesinde gelişkinin yer değiştirmesi yoluyla, vb. yansır. Önemli olan bir sınıfın bir formasyondaki varlığının, politik düzeyde “uygun etkiler”le açıklandığını görmektir; bundan böyle bu sınıfın “özgün” politik örgütlenmesine ya da kesin bir ifadeyle “özgün” ideolojisinin kurulmasına kadar genişlemesi gerekmeyen etkilere bunlar. Aslında hem toplumsal bir formasyonda egemen üretim tarzı sınıflarının egemenliği, hem de egemen üretim tarzının egemen sınıflarıyla bir formasyonun politik ve ideolojik yapıları arasındaki ilişki, sürekli olarak diğer sınıfların alt-belirlenmelerini dikkate alır.³³ Bu yapılar, sınıflar mücadelesi alanının tümü üzerindeki etkilerinden dolayı, egemen olmayan üretim tarzlarındaki sınıfların bağımsız politik ve ideolojik örgütlenmesini sıkça engeller ve bunların egemen üretim tarzındaki sınıfların çevresinde *kutuplaşmasına* neden olur. Bununla birlikte “uygun etkiler”, alt-belirlenen bir sınıfın bir formasyonda ayrı sınıf olarak, toplumsal güç olarak var olmasından, yani işlev görmesinden hareketle, *eşiğin* kesin olarak belirlenmesine olanak verir–bu, bir sınıfın özerk fraksiyonları için de geçerlidir.

Toplumsal bir formasyonda egemenlik altında bulunan üretim tarzları sınıflarının, egemen üretim tarzı sınıfları tarafından üst-belirlendiği sürecin ana hatlarını biliyoruz. Bu süreç, bu egemenliğin somut biçimlerine bağlıdır. Yani feodal soyluluğun, burjuvazinin fraksiyonuna dönüşmesine (toprak rantının merkezileşmesi); küçük burjuvaların (köylüler, zanaatçılar), gerek burjuvazinin (küçük kapitalistler), gerekse işçi sınıfının fraksiyonuna dönüşmesine; küçük çiftçilerin, ücretli işçilere dönüşmesine; kısaca alt-belirlenen sınıfların *çözülme-*

³³ Sözümlü ettiğim makalede, P. Anderson’un sınıfın alt-belirlenim sorunu nu ifade etmek için *Satre*’nin “bütünselliğini yitirmiş bütünlük” kavramını kullanmasını eleştirdim.

sine ve bu çözülmeye karşı gösterilen ve kesin olarak bir sınıf ya da fraksiyonun toplumsal güç olarak, ayrı sınıf ya da özerk fraksiyon olarak var olmasını ya da olmamasını belirleyen *direnış* bağıdır.³⁴

Bu gözlemlerin önemi politik düzlemedir. Gerçekte toplumsal bir grubun *ayrık sınıf* ya da *özerk fraksiyon* olarak niteliğinin, hem bu sınıfın toplumsal güç olarak konjektürdeki rolüne, hem de toplumsal güçlerin “*bildirilmiş eylemindeki*” rolüne ilişkin olan ve sınıfların politik pratiğiyle özdeşleşmeyen çok önemli sonuçları vardır. Bir başka ifadeyle bir sınıfın “uygun etkiler” yoluyla politik düzeydeki varlığının, onun “politik sahne”de temsil edilme tarzında, “*bildirilmiş eylem*”inin biçimlerinde, ittifakların oluşmasında, vb. etkileri vardır.

Öte yandan sınıfın ekonomik mücadelesiyle politik mücadelesi arasındaki, bir sınıfın örgütlenmesinde ekonomik ve politik düzeyler arasındaki ayrılmamayı hemen derinleştireceğiz. Ama bir sınıfın ekonomik örgütlenme düzeyinin egemenliğinden, bu düzeyi onun tamamen politik örgütlenme düzeyinden ayrımlayarak söz ettiğimizde, bu sözlerden bu sınıfın, politik mücadele düzeyinin “uygun etkiler”i olarak var olma-

³⁴ Bu sorun sistematik olarak Lenin tarafından *Rusya’da Kapitalizmin Gelişimi*’nde ele alınmıştır. Bu yapıtta sınıflar sorununun konumuna ilişkin olarak, Lenin’in daha ilk baskının önsözünde, kendisini *süreçlerin yalnızca ekonomik yönüyle* sınırlamak zorunda olduğunu vurguladığını söylememiz gerekiyor. Bu ekonomik yönle politik yön arasındaki ilişkiye, ikinci baskının önsözünde, “onanma” terimiyle işaret edilmiştir: “Ekonomik araştırmalara ve istatistiksel bilgilerin eleştirel bir incelemesine dayanarak, Rusya’daki ekonomik ve toplumsal sistemin ve sınıf yapısının analizine ilişkin olarak bu eserde sunacaklarımız, Devrim boyunca, tüm sınıfların doğrudan politik eylemiyle *onanmış* durumdadır.” Bununla birlikte Lenin’in toplumsal sınıflara ilişkin analizlerinin tümüne bakacak olursak, *doğrudan ve açık eylemin*, sınıfların ekonomik varlığını politik düzeyde onamadığını görebiliriz: *Doğrudan ve açık ya da bildirilmiş eylem* Lenin’e göre toplumsal bir gücün konjektürünün yansımasıdır.

dığı anlamı çıkarılmamalıdır. Bu basitçe, bir sınıfın kompleks örgütlenmesinde son yargıda belirleme rolünün de, egemen rolün de ekonomikte olduğuna işaret eder.

Nitekim örneğin Lenin *Ne Yapmalı*'da işçi sınıfının, politik aşamadan ayrı olan –ayrık parti, vb.– sendikalist aşamasını betimleyerek –ve eleştirerek– politik mücadeleyi ve ekonomik mücadeleyi açıkça ayımlarken, işçi sınıfının hiçbir zaman politik mücadele var olmadığını ve kendisini yalnızca ekonomik mücadeleyle sınırladığını söylemez. Onun söylediği açıkça, bu durumda, sınıfın örgütlenme ve mücadele düzeyleri alanındaki egemen rolün, ekonomik mücadelede olduğudur. Ekonomik mücadelenin bu egemenliği burada, politik mücadele düzeyinde “uygun etkiler”in yokluğu aracılığıyla yansımaz; Lenin’in yetersiz bularak eleştirdiği belli bir politik mücadele biçiminde yansır. Sorunun önemine Lenin’in bir notunda şöyle işaret edilmiştir: “Sendikalizm zaman zaman sanıldığı gibi her “politiki” tamamen dışlamaz. Sendikalar her zaman belli bir ajitasyon ve belli bir politik mücadele (ama sosyal-demokrat olmayan) yürütmüştür. Bundan sonraki bölümde sendikalist politikayla sosyal-demokrat politika arasındaki farkı göstereceğiz.”³⁵ Öte yandan bu, *mutatis mutandis* ideolojik sınıf mücadelesi için de geçerlidir. Burada bir sınıfın politik düzeyde uygun etkiler yoluyla var olmasının, yani ayrık bir sınıf olarak var olmasının koşulu olarak örgütlenmesiyle, politik sınıf iktidarının koşulu olarak örgütlenmesi arasındaki ayrımın, aynı zamanda Leninist örgütlenme kuramının temelini oluşturan ayrımı filizlenlendirdiğini görürüz.

V. FRAKSİYONLAR–KATEGORİLER–KATMANLAR

Bu analizden sonra nihayet, şimdi aydınlatılabilecek olan bir terminoloji sorununa geçiyorum: Sınıfın bölümlerini ifade eden *kategori*, *fraksiyon* ve *katman* terimlerine ilişkin olan sorundur bu.

³⁵ *Oeuvres choisies*, 3.Bölüm, Moskova, I. Cilt, s. 159. Ayrıca bkz. bu kitapta s. 81. ve devamı.

a) *Toplumsal kategorilerden* daha çok, “uygun etkiler”i –Lenin’in de gösterdiği gibi toplumsal güçlere dönüşebilen uygun etkiler– olan, ayırt edici özelliği, *ekonomik yapıların dışındaki yapılarla olan özgül ve üst belirleyici* ilişkilerine dayanan toplumsal birliktelikler anlaşılabilir. Buna örnek olarak özellikle, devletle ilişkilerinde bürokrasiyi ve ideolojikle ilişkilerinde “entelektüeller”i verebiliriz. Bu kategorilerin, ait oldukları sınıf ya da sınıf fraksiyonlarıyla olan ilişkilerine daha sonra döneceğiz.

b) *Özerk sınıf fraksiyonları* derken, olası toplumsal güçlerin dayanağını oluşturan fraksiyonlar; yalnızca *fraksiyonlar* derken de, “uygun etkiler” ölçütüne göre özerk fraksiyonlar olmaya elverişli toplumsal birliktelikler belirtilmiştir.

c) *Toplumsal katmanlar* terimi, üretim tarzlarının toplumsal bir formasyondaki kombinasyonunun, sınıflar –örneğin Lenin’in “işçi aristokrasisi” dediği durum–, kategoriler –örneğin Lenin’in söz ettiği biçimde bürokrasinin ve yönetimin “tepeleri”– ve fraksiyonlar üzerindeki *ikincil* etkilerini ifade etmek için kullanılabilir.

Marksist kuramın genel olarak kategori, katman ve fraksiyon terimlerini sıkça birbirinden ayırmadan kullandığını belirtmek istiyorum: Yine de terminolojiye uymak önemlidir. Kategoriler ve fraksiyonların –özellikle de özerk fraksiyonların– ayrımlanması konusunda, her ikisinin de toplumsal güçleri oluşturmak için elverişli olduğunu not etmek gerekiyor. Sorun, şimdiden üretim ilişkileri düzeyinde yerini bulan fraksiyonlar için –örneğin burjuvazinin ticarî, endüstriyel ve malî fraksiyonları– herhangi bir güçlük yaratmaz: Sorun bu durumda bunları kategorilerle, yani ekonomiğin dışındaki yapılar düzeyinde yerini bulanlarla ayrımlar. Ama Marx’ın sözünü ettiği ve yalnızca politik düzeyde yerini bulan bazı fraksiyon örneklerinde daha da kompleks bir hale gelir.³⁶ Bu durumda bunlarla kategorileri ayrımlayan şey kesinlikle, kategorilerin

³⁶ Örneğin Fransa’daki Ulusal Kurucu Meclis’in “cumhuriyetçi burjuva fraksiyonu” (18 Brumaire, s. 233 ve devamı).

politik ve ideolojik yapılarla olan üstbelirleyici ilişkisidir ve kendileri de bu ilişkinin özgül sonucudur. Örneğin politığe ilişkin olarak, sözcüğün tam anlamıyla bürokrasinin devlet aygıtıyla olan ilişkisi söz konusudur.

Katmanlar ve fraksiyonların ayrımlanmasına gelince, bu ayrımlama özellikle bunların politik düzeydeki yansımalarında uygundur: Fraksiyonlar, katmanların tersine bir toplumsal güç olmaya özerklikleri ölçüsünde elverişlidir. Ama bu hiçbir zaman, fraksiyon-katman ayrımlamasının tam olarak, ekonomîğin ve politik-ideolojinin karşılıklı etkilerinin ayrımlaşmasını kapsadığı anlamına gelmez. Hem yalnızca politikten kaynaklı fraksiyonları, hem de ekonomide henüz yerini bulmuş basit katmanları –örneğin işçi aristokrasisi– fiilen deşifre etmek mümkündür. Öte yandan katmanların –böylece fraksiyonlardan ayrımlanmış olan– yerli yerine oturtulmasının, akademik bir “katmanlaştırıcı” aşırı-ampirizme yönelik olduğu sanısına kapılmamak gerekir. Bu konumlandırma, *toplumsal güç olmadıkları halde bunların politik pratiği üzerinde etkili olabilen* bazı sınıf, kategori ve fraksiyonların *belirsiz sınırlarını*, üretim tarzlarının kombinasyonlarının ikincil etkilerinin ürünleri olarak ifade etmesi bakımından önemlidir. Örneğin Lenin’in *Emperyalizm*’de toplumsal katman olarak ifade ettiği “işçi aristokrasisi”, belirsiz aracılık karakterinden dolayı, toplumsal bir güç oluşturabilir, ama politik olarak burjuvazinin işçi “işbirlikçisi” olma işlevini görerek, işçi sınıfının politik pratiğini etkiler.

VI. YAPILAR ve SINIF PRATİKLERİ: SINIFLAR MÜCADELESİ

Yukarıdaki analizler iki ilişki sistemi, yapılar sistemi ve toplumsal ilişkiler sistemi arasındaki ilişkileri ve ayrılığı ortaya koymuştur: sınıf kavramı toplumsal ilişkilerin üretimini, yapıların etkisi anlamında kapsar. Şimdi aşağıdaki iki önermeyi ileri sürmek için gereken öğelere sahibiz:

1°) Bu ayrımlama, *yapılara* ve *pratiklere*, yani sınıf pratiklerine ilişkindir.

2°) Toplumsal ilişkiler sınıf pratiklerine dayanır, çünkü

toplumsal sınıflar bu pratikteki *karşıtlıklar* içerisinde yer almıştır: Toplumsal sınıflar ancak sınıf pratikleri olarak kavranabilir, çünkü bu pratikler, *kendi üniteleri içerisinde sınıflar mücadelesi alanını oluşturan* karşıtlıklarda bulunur.

Bu denemenin sınırları içerisinde ancak birkaç bilgi verebilirim. Birinci önerme, önceki analizleri yeni bir sorun gündeme getirerek özetlemektedir: toplumsal sınıflar, yapısal yargıları değil, toplumsal ilişkileri kapsar: Bu toplumsal ilişkiler sınıf pratiğine dayanır, yani toplumsal sınıflar, ancak sınıf pratikleri terimleriyle kavranabilir. Söz konusu alanlar arasındaki ayrımın büründüğü ve burada yapılarla pratikler arasında bir ayırma dönüşen yeni biçim üzerinde duracağım.

İkinci önerme, toplumsal sınıfların yalnızca kendi *karşıtlıklarından ortaya çıkmış* olduğunu gösterir: Sınıf pratikleri ancak, karşıtlık ilişkilerinden, sözcüğün en basit anlamıyla çelişki ilişkilerinden oluşan sınıf mücadelesi alanındaki çatışmaya dayalı pratikler olarak analiz edilebilir. Çeşitli sınıf pratiklerinin çatışmaya dayalı ilişkisi, sınıflar “mücadelesi”, yani bizzat sınıfların varlığı, her düzeyde, yapıların ilişkilerinin sonucudur, yapıların çelişkilerinin toplumsal ilişkilerde büründüğü biçimdir: Bu çelişkiler *her düzeyde*, özel çelişkiler olarak varolan sınıfların temel *egemenlik* ve *bağımlılık* ilişkilerini –sınıf pratiklerini– ifade eder.³⁷ Örneğin kâr elde etmeyi hedefleyen pratiklerle ücretlerin yükseltilmesini hedefleyen pratikler –ekonomik mücadele– arasındaki çelişki, varolan toplumsal ilişkilerin korunmasını hedefleyen pratiklerle bu ilişkilerin dönüşümünü hedefleyen pratikler –politik mücadele– arasındaki çelişki, vb. Yapı ilişkilerindeki çelişkilerin bilimsel incelemesinin uygunlaştırılmış kavramlar gerektirmesi gibi, *çeşitli sınıf pratiklerinin çatışmaya dayalı ilişkilerinin ve sınıflar “mücadelesi” alanının* incelemesi de, ekonomik toplumsal ilişkilerin –ekonomik mücadele–, politik toplumsal

³⁷ Sınıf çelişkileri konusunda bkz. Mao Zedung, *De la contradiction et De la juste solution des contradictions au sein du peuple*.

ilişkilerin –politik mücadele– ve ideolojik toplumsal ilişkilerin –ideolojik mücadele– söz konusu olduğu özel kavramlar –yani yapıların incelemesinde önem taşımayan kavramlar– özellikle de sınıf “*çıkarları*” ve “*iktidar*” kavramlarını gerektirir. Bu soruna burada girmeyeceğim, ama yapılarla pratikler arasındaki ilişki ve ayrımı daha yakından incelemeye çalışacağım.

Tarihselci sorunsalı etkileyen bu ayrım, önemli bir karmaşaya yol açmıştır: Bu karmaşa, yapılar en sonunda kendi kökenlerini oluşturan pratiğin süreklilik derecesine göre konumlandırıldığı için, yapılarda, “kemikleşmiş bir praksis” görmekten kaynaklanır. Althusser’in, pratiği bir *üretim* –dönüşüm çalışması– olarak aldığını ve bu kavramı, yapısal bir yargıyla özgül bir pratik arasındaki ilişkiyi göstererek eleştirdiğini biliyoruz. Bununla birlikte, bu anlamda *yapısal bir yargının doğrudan bir pratik oluşturmadığını* görmek önemlidir: Burada, kendi yapılarına sahip, ama bu yapıların ilişkisinin, yapılar ve kendilerine göre yapılanan pratikler arasındaki ilişki olduğu iki özel sistem –ya da düzenli ilişkiler dizisi– söz konusudur. Yineleyelim; devletin hukukî-politik üstyapısının ya da ideolojik yapıların, politik ya da ideolojik sınıf mücadelesi olmaması gibi –devlet aygıtı ya da ideolojik dil sınıf değildir–, üretim ilişkileri de ekonomik sınıf mücadelesi değildir –üretim ilişkileri sınıf değildir. Bu nokta önemlidir, çünkü hiçbir zaman açık olmamıştır. Yapıların pratiklere indirgenmesi, yapıların ve pratiklerin çeşitli düzeyleri arasındaki ilişkileri ve böylece hem yapıların, hem de sınıf pratiklerinin oluşturduğu iki ilişki sisteminin arasındaki ilişkileri doğru olarak yerine oturtmamak gibi önemli sonuçlara yol açabilir.

E. Balibar’ın *Kapital’i Okumak* adlı eserinden³⁸ bu bakımdan karakteristik olan ve hem sorunun ifade edildiği hem de bir muğlâklığının kendisini hissettirdiği bir bölüm alıyorum.

³⁸ II. Cilt, s. 319 ve devamı.

Balibar, sorunu öncelikle çeşitli düzeylerin eklemlenmesinin *iki biçimi* olarak ortaya koyar, aslında burada iki farklı alanı kapsayan eklemlenmenin söz konusu olduğunu belirtmez. Toplumsal yapının çeşitli düzeylerinin eklemlenmesi konusunda bize şunları söyler: “*İki biçimi olan* bu eklemlenmeyle daha önce karşılaştık: Biriyle toplumsal yapının belirleyicisi olan ve söz konusu üretim tarzındaki özgün kombinasyona bağlı bulunan “son yargı”nın belirlenmesinde, *diğeriyle* bir *pratiğin* etkisinin, görece özerk olduğu bir diğeri dönüşürebilme sınırlarının belirlenmesinde karşılaştık... Uygunluğun özel biçimi *iki pratiğin yapısına* bağlıdır.” Aslında bu iki eklemlenme biçimi hem yapılarda hem de pratiklerde bulunmaktadır. Yapılar ve pratikler bir anlamda aynı ilişkiler dizisindeki farklı basit eklemlenme biçimlerine denk düşer gibi görünse de, bu iki eklemlenme biçiminin hiçbir zaman birbirine karıştırılmaması gerekir. Balibar’ın metninin devamındaki sonuçlara bakalım: “Görece özerkliği olan ve örneğin *ekonomik pratikle politik pratiğin* ilişkisinde *devlet, hukuk ve sınıflar mücadelesi* biçimlerinde ortaya çıkan iki yargı arasındaki bu ilişki tipini genelleştirebiliriz... Uygunluk burada da *bir pratiğin*, bir diğeri tarafından belirlenen sınırlara *müdahale tarzı* olarak analiz edilmiştir. *Bu, “sınıflar mücadelesi”nin, ekonomik yapının belirlediği sınırlara müdahalesi için de geçerlidir... Hukuk ve devletin, ekonomik pratiğe müdahalesi için de geçerlidir... O halde bu durumda, toplumsal yapının çeşitli yargıları* arasında basit bir ifade, anlam ya da nakil ilişkisi bulamıyoruz. Bunların “uygunluğu” ancak, görece özerklikleri, özgün yapıları temelinde ve bu pratik tipinin bir diğeri müdahaleler sistemi olarak düşünülebilir (kuşkusuz burada yaptığım şey bir bilgi üretmek değil, kuramsal bir sorunun yerini belirlemektir).

Yapılarla pratikleri ayırmamamanın sonuçları burada açıktır: İlk olarak devletin hukukî-politik üstyapısıyla –devlet, hukuk– politik sınıf pratiğinin politik düzeyde özdeşleştirilmesi. Devletin ve hukukun –yapılar– ekonomik yapıya müdahale tarzı, politik pratiğin –politik sınıf mücadelesi– ekonomik pra-

tik –ekonomik sınıf mücadelesi– üzerine müdahalesi olarak düşünülür. Öyle görünüyor ki bu indirgeme burada, mecazi anlamda “pratik” adını alan “müdahale” terimi yoluyla yapılmıştır. Müdahale adı altındaki pratik, yapıların bir eklemlenme biçimi olarak görülmektedir.

İkinci olarak (ve çok daha önemlisi) ekonomik, kendisini yalnızca politik ve ideolojik düzeylerle sınırlayan sınıf mücadelesinin “faktör olduğu” bir yapı gibi değerlendirilir: “Bu, “sınıflar mücadelesi”nin ekonomik yapının belirlediği sınırlara müdahalesi için de geçerlidir”. Yapılarla pratiklerin birbirine karıştırılması burada, kendisini toplumsal sınıfların ve sınıflar mücadelesinin, ekonominin bilinmeyen yasalarını “harekete geçirmek” için, politığın ve ideolojinin düzeylerinde ortaya çıktığını öne süren eski belirsizliğe kanıtı olarak gösterir. Politik ve ideolojik, sınıflar mücadelesidir, pratiktir –devletin ve ideolojinin hukukî-politik yapısının silinmesi–, ekonomik ise, yapıdır– ekonomik sınıf mücadelesinin silinmesi.

Bu belirsizliğe vurgu yapmamın nedeni, sonuçlarıdır: İşaret ettiğim ikinci sonuç, bizi Leninist *konjonktür*³⁹ kavramından söz etmenin olanaksız olduğu bir yere getirecektir. Şimdi birinci noktaya, yani düzeylerin yapılarda ve sınıf pratiklerinde eklemlenmesine dönüyorum. Devletin hukukî-politik üstyapısının ya da ideolojik yapının ekonomik yapıya eklemlenmesi, kısaca yapıların herhangi bir düzeyin bir diğer düzeyin çizdiği sınırlara müdahalesi, hiçbir zaman, politik ya da ideolojik pratiğin ekonomik pratiğe müdahalesi olarak anlaşılamaz. Örneğin sözleşme –hukuken– ve değiş-tokuş ilişkisi yapısal bir ilişkidir. Bu, devletin ekonomiğe müdahalesi için de geçerlidir: Burada müdahale, pratik anlamına gelmez, yapıların bir eklemlenme türünü gösterir.

Bununla birlikte yapısal düzeyler, bir formasyon içerisin-

³⁹ Burada elbette Balibar’dan söz etmiyorum.

deki özgül dekalaj ilişkilerini sürdürür; çünkü özgül bir ritim sergilemekte ve eşitsiz gelişimleriyle karakterize edilmektedirler. Pratiğin çeşitli düzeylerinin sınıflar mücadelesi alanındaki ilişkilerinde de aynı şey söz konusudur. Bir formasyonun ekonomik, politik, ideolojik yapıları arasında dekalajlar olduğu gibi, bir sınıfın, diğer sınıflarla olan ilişkilerinde de, mücadelenin çeşitli aşamalarında pratik düzeyleriyle örgütlenme düzeyleri –ekonomik, politik, ideolojik– arasında dekalajlar görülebilir: bir sınıfın ekonomik mücadelesi bakımından dekalaj halinde olan politik mücadelesi, politik mücadelesi bakımından dekalaj halinde olan ideolojik mücadelesi, vb. Kısacası, yapıların düzeyleri arasındaki ilişkileri karakterize eden merkezden kayma durumu aynı zamanda, yargılarla desteklerin ilişkisini yansıtan sınıf pratiklerinin yapısal bir sistem oluşturması ölçüsünde, sınıf pratikleri arasındaki ilişkileri de karakterize eder.⁴⁰ *O halde önemli olan, burada iki ilişki sisteminin söz konusu olduğunu görmektir.*

Bu iki ilişki dizisi arasındaki ilişkiler, bizzat bu sistemin karşılıklı düzeylerindeki uygunsuzluğun karakterize ettiği dekalaj ilişkileridir. Örnek olarak Marx'ın 1680 sonrası İngiltere'ye ilişkin analizlerini alalım. Yapısal düzeylerin ilişkilerinde ekonomik, politik ve ideolojik arasında bir dekalaj görüyoruz: KÜT kendi egemenliğini kurma yolundayken, devlet ve ideolojide hâlâ egemen feodal yapılar görülmektedir.⁴¹ Şimdi

⁴⁰ Burada her türlü karışıklık riskini ortadan kaldırmak için bir noktaya dikkat çekelim. Pratiklerin destekleri içerdiğini söylemek hiçbir zaman, özne, “somut insanlar” ya da toplumsal sınıflar –pratiklerin özneleri– sorunlarına geri dönmek anlamına gelmiyor. *Kim* pratik yapıyor, *kim* mücadele ediyor, *kim* çalışıyor sorularının yanıtını herhangi bir özneye yönelmeden pekâlâ *toplumsal sınıflara dağılmış destekler* olarak verebiliriz. Bir başka deyişle pratiklerin bir esas özneye bağlanamıyor olmasının nedeni, pratik yapanların yapılar olması değil, sınıflara dağılmış desteklerin kuramsal olarak özne gibi kabul edilememesidir. Ekonomik mücadele; politik mücadelenin devletin eylemi ya da ideolojik mücadelenin ideolojik olanın eylemi olmasından daha fazla üretim ilişkilerinin eylemi değildir.

⁴¹ Devletin feodal yapılarının bu egemenliği 1853'e, Marx'ın Palmerston hakkında bize şunları söylemesine kadar sürecektir: “O, aristokraside kurumun feodal niteliğini yitirmeyeceğini öne sürüyordu...” (*Oeuvres politiques*, Costes, I. Cilt, s. 139 ve İngiltere üzerine yazdığı tüm yazılar).

de burjuva sınıfının mücadele düzeylerini ele alalım. Bu düzeylerle yapının düzeyleri arasındaki dekalajları görmek için, kendi aralarındaki dekalajları bir yana bırakacağız. Aynı dönemde, feodal devletin “savunucusu” olan toprak sahibi soylu sınıfın aslında yalnızca burjuvazinin politik çıkarlarının “temsilcisi” olması nedeniyle, burjuva sınıfının politik örgütlenmesinin ve politik mücadelesinin çok ilerlemiş olduğu biliyoruz.⁴² Devletin hukukî-politik üstyapısının yalnızca, basitçe diğer yapılar göre değil, aynı zamanda burjuvazinin sınıf mücadelesi alanındaki politik mücadelesinin düzeyine göre de dekalaj halinde olduğu, bu örnekte açıkça görülmektedir. Burada söz konusu olan, ekonomiğe göre dekalaj halindeki bir feodal devlet değildir; burada politik olarak egemen toprak sahibi aristokrat sınıfa denk düşen bir feodal devlet söz konusudur, ama bu sınıf da ekonomik olarak egemen bir burjuvaziyle dekalaj halindedir. Burada ayrıca iki dekalaj ilişkileri sistemi arasında da dekalaj ilişkileri söz konusudur. Sözü-nü ettiğimiz somut konjonktürde KÜT’ün feodal bir devletteki egemenliğinin yansıma biçiminin, burjuvazinin sınıflar mücadelesi alanında politik egemenliğine yol açmasını sağlayan şey, kesinlikle bu iki sistemin ilişkileridir.

Öte yandan bu durum yapıların ve pratiklerin *egemenlik göstergesi* örneğinde de son derece açıktır. Örneğin politığın yapılarıdaki egemenliği –tekelci devlet kapitalizmi ve müdahaleci devlet örnekleri– zorunlu olarak, politik sınıf mücadelesinin pratikler alanındaki egemenliğine denk düşmez. Ör-

⁴² Marx’ın, İngiltere’deki politik sorunlar üzerine yaptığı bu analizler konusunda şu eserlere başvurdum: K. Marx ve F. Engels, *On Britain* (Moskova, 1953) ve K. Marx, *Oeuvres politiques* (éd. Costes, Molitor). Marx’ın toprak aristokrasisini burjuvazinin “temsilcisi” ya da “suç ortağı” olarak ele aldığı açıktır: a) Toprak sahibi soyluluğun iktidarda olan ve aslında burjuvazinin politik çıkarlarını kollayan partisi “Toriler”e ilişkin analizlerinde: “Tüm aristokrasi, hükümette burjuvazinin çıkarları için bulunmak gerektiğine tek kelimeyle ikna olmuş durumdadır; ama aynı zamanda hükümeti burjuvazinin ellerine bırakmamak gerektiği görüşündedir.” (Oeuvres, op. cit., III. Cilt, s. 106 ve devamı); b) devletin “savunucusu” olarak toprak sahibi soyluluğu temsil eden, ama aslında “aristokrasiye karşı burjuvazinin temsilciliğini” yapan *Whig*’lere ilişkin analizlerinde.

nekleri çoğaltma niyetinde değilim, ama somut bir konjonktürün politik analizi için bu gözlemlerin önemi ortadadır.

Şimdi bu değerlendirmelerin ışığında, politik mücadelenin ekonomik mücadeleye ve ekonomik mücadelenin de politik mücadeleye müdahale biçimleri sorununa daha derinden bakabilir ve Lenin'in ekonomik mücadeleyle politik mücadele arasındaki *ilişki* ve *ayırılmaya* ilişkin kuramsal tavrını aydınlatabiliriz. Temel eseri *Ne yapmalı*'dan, SSCB'ndeki (1921) sendikalar sorunu üzerine Trotskiy ve Buharin'le yaptığı tartışmalara kadar uzanan bir tavidir bu. Bu tavrı aşağıdaki noktalarla karakterize edebiliriz:

1) Ekonomik mücadeleyle politik mücadelenin *ayrışması*: Bu ayırılma Lenin'in, karşı tavırlara yönelik eleştirilerinde net bir biçimde ortaya çıkar. *Ne Yapmalı*'da, "politik mücadeleyi yalnızca ekonomik mücadelenin en gelişmiş, en geniş ve en etkili biçimi olduğunu" sanan ekonomistleri eleştirir ve kesinlikle *bunun böyle olmadığını* söyler. Aynı zamanda "ekonomik mücadeleye politik bir karakter *kazandırılması* gerektiğini" öne süren ekonomist tezi de eleştirir. Sendika sorununa ilişkin yazılarında, "ekonomik ve politik bakış açılarının *birliğini* överek *kuramsal eklektizme* kayan"⁴³ Buharin'i eleştirir. Oysa Lenin'in: a) ekonomik mücadeleden, Engels'in "kapitalistlere direnme" olarak ifade ettiği ve... profesyonel ve sendikal mücadele dediğimiz ekonomik mücadeleyi, b) politik mücadeleden, özgül hedefi *devlet iktidarı* olan mücadeleyi anladığını biliyoruz. Bu mücadelelerin ayrılaşması, bunların örgütlenme biçimlerinin farkını yaratır: Sendikalar-partiler.

2) Bu ayırılma ekonomik mücadeleyle politik mücadele arasında bir *ilişkiyi* içerir: İlişkinin temel karakteri, politik mücadelenin sınıflar mücadelesinin *üst-belirleyici* düzeyi ol-

⁴³ *A nouveau les syndicats. La situation et les erreurs de Trotsky et Boukharine.*

masına ve sınıf mücadelesinin düzeylerini *merkezileştirmesi-ne* dayanır. Buradan şu sonuçlar çıkar:

A– Politik mücadele, mücadelenin önce ekonomik, ardından politik “aşamaları”ndan söz eden ekonomist anlayışın tersine, her zaman ekonomik mücadeleye göre *öncelikli olmalıdır* –partinin rolü bunu sağlamaktır: “Politikanın ekonomi üzerindeki önceliğinden vazgeçilemez... doğru bir politik tavır olmadan hiçbir sınıf egemenliğini sürdüremez, ayrıca üretim içerisindeki görevini de yerine getiremez.” Ya da “ekonomik çıkarların belirleyici bir rol oynamasından hiçbir zaman ekonomik mücadelenin öncelikli çıkar olduğu sonucu çıkmaz, çünkü sınıfların en “belirleyici” ve en temel çıkarları genellikle yalnızca radikal *politik* dönüşümlerle karşılanabilir...”⁴⁴

B– Politik mücadelenin diğer mücadele düzeylerine, özellikle de ekonomik mücadeleye sürekli müdahalesi, ya da tam tersi. Örneğin: a) Politik sınıf mücadelesinin olmaması hiçbir zaman bu sınıfın ekonomik mücadelesinin “uygun etkiler” tarafından politik düzeye yansıtılmadığı anlamına gelmez: Salt ekonomik mücadeleyle sınırlı kalmak, karşı tarafın politika yapmasına olanak veren tamamen pozitif “uygun etkiler” doğurabilir. b) Ekonomiğe öncelik vererek bir anlamda politika yapmak mümkündür. Ancak bu, Lenin’in ironik bir biçimde ifade ettiği politika olur: “*Hükümete karşı ekonomik mücadele!! ...Hükümete karşı ekonomik mücadele sendikalist bir politikadır... kesinlikle işçi sınıfının burjuva politikasıdır.*”⁴⁵

3) Devlet iktidarını *hedefleyen* politik mücadelenin *nesnesi* konjonktürdür. Bu mücadele: a) ekonomik, b) dar anlamda politik, c) ideolojik üzerinde yürütülür. Birinci maddeye ilişkin olarak Lenin bize şunları söyler: “... Bu görevleri yönetsel olarak yerine getirebilecek olan, yalnızca ‘sendikal görevlerini’ ihmal etmeyen politikacıların ve devrimcilerin taktiğidir”. Bunlar, konjonktür kavramının incelenmesine ait sorunlardır.

⁴⁴ A nouveau les syndicats.

⁴⁵ Ne Yapmalı?

VII. KONJONKTÜR–TOPLUMSAL GÜÇLER–POLİTİK ÖNGÖRÜ

Lenin’in politik analizlerinin oturduğu yer, bu kuramsal çizgidir. Lenin, II. Enternasyonal’in sapmalarına karşı, politik pratiğin özgül *nesnesi* olan “şimdiki zaman”la eşdeğer olan *konjonktür* kavramını üreterek Marx’ın otantik düşüncesini yenilemiştir.⁴⁶ Gerçekten de eğer politik pratiğin özgül *hedefi* devlet ise, yani belli bir formasyonun tutunum faktörü ve dönüşümlerinin düğüm noktası olan kurumsallaşmış politik iktidar ise, nesnesi de bir formasyonun (tekil olduğu için her zaman özgül olan) tarihsel bireyselliğini yansıtan “şimdiki zaman” olur. Bu sorunun yerli yerine oturtulması bir dizi sorunun aydınlatılmasına olarak verir: Özellikle politik pratiğin yapılar üzerindeki “eylem”ine, yapıların politik pratiğe sunduğu olanaklar envanterine, politik pratikteki stratejik öngörüye, vb. ilişkin sorunların.

Konjonktür kavramı Lenin’de *sınıfların mücadele ve pratiklerinin alanına* yerleşmiştir. Politik pratiğin nesnesi olan toplumsal bir formasyonun tarihsel olarak bireyselleştirilmiş özgünlüğü öncelikle “*toplumsal güçlerin birleşik eylemi*” ile oluşturulur. Konjonktür alanının homojenliği, *sınıf pratiklerinin* –özellikle *politik sınıf pratiklerinin*–, yapı üzerindeki “eylemler”i bakımından *toplumsal güçler* olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır.⁴⁷ Lenin 1917’deki (Şubat-Ekim) yazılarında Rusya’daki somut durumun özgünlük ve güncelliğini oluşturan temel toplumsal güçlerin analizini yapar: Çarcı monarşi, monarşist burjuvazi, proletarya ve köylü sınıfı.⁴⁸ Aynık sınıflar olan bu toplumsal güçler arasında Lenin, ilk bakışta çarcı devletin politik üstyapısını ifade eder gibi görünen bir ögeye, yani *yapısal* bir ögeye, çarcı monarşiye işaret eder. Bununla birlikte yapısal bir ögenin toplumsal bir güç olarak doğrudan konjonktür içerisine ithali söz konusu değildir. Le-

⁴⁶ Konjonktür konusunda bkz. Althusser, *Lire le Capital* (II. Cilt) ve Cahiers Marxist-Léninistes (Sayı 9-10).

⁴⁷ Bu alanın öğeleri öncelikle sınıflardır, çünkü Lenin’de sınıf belirlemesi hiçbir zaman yalnızca ekonomik bir belirleme olmamıştır.

⁴⁸ “Demokratik devrimde sosyal-demokrasinin iki taktiği”.

nin burada çarcı monarşi ifadesiyle, *toplumsal güçler* oluşturdukları ölçüde çarcı monarşi terimiyle ifade edilen “feodal toprak sahiplerini ve eski memur ve yüksek subaylar gövdesini” kasteder. Bununla birlikte bu toplumsal güçler içerisinde toprak sahipleri *ayrık bir sınıfta* ifade ederken, “eski memur ve yüksek subaylar gövdesi” bir *kategori* oluşturur: Lenin sık sık bürokrasi ya da polisten, sınıfların söz konusu olmadığını belirterek toplumsal güçler olarak söz edecektir. Bunun dışında konjonktürün *öğelerini* sınırlamak istiyorsak şunları söyleyebiliriz: a) Bunlar *öncelikle* politik pratik düzeyine “uygun etkiler”le yansıyan *ayrık sınıflar* ve *özerk fraksiyonlardır* ve böylece kesin olarak toplumsal güçler olarak karakterize edilebilirler. b) Ayrıca yukarıda tanımlandıkları⁴⁹ gibi somut bir momentte politik pratik düzeyinde “uygun etkiler” yaratabilen, ama yine de sınıf ya da sınıf fraksiyonu olamayan toplumsal güçler, *özgül kategoriler* oluşturabilirler.

Yani politik pratiğin nesnesi ve bir formasyonun her zaman tekil olan tarihsel bireyselliğinin yansıdığı özgül yer olan konjonktür, *politik sınıf mücadelesinin* somut durumudur. Bir başka deyişle toplumsal bir formasyonun *yapısını* niteleyen egemenlik göstergesi ve eklemlenme, politik sınıf mücadelesi düzeyine konjonktür olarak yansır. Peki bu yansıma nasıl işler, ya da soruyu başka bir biçimde sorarsak, konjonktür yapının basit bir ifadesi olmayıp, politik pratiğin yapı üzerindeki hareketinin sınırlarını belirlediğine göre, politik pratik yapı üzerinde nasıl hareket eder? Politik pratiğin üzerinde hareket ettiği yapının bu pratiği belirleme tarzı nedir?

Bu soruları, sınıf yapı ve uygulamaları arasındaki ilişkilerin, bu alanların her birinin ilişkileriyle aynı türde olduğunu gördüğümüzde yanıtlayabiliriz. Yargıların ilişkilerinde kullan-

⁴⁹ Bu durumda bu kategoriler, özerk fraksiyon ve ayrık sınıfların uygun etkileriyle emilemeyecek olan “özerk” bir varlık oluşturma durumundadır.

duğumuz ve aslında bir düzeyin diğerine müdahale tarzı anlamına gelen “etkileşim”, bir düzeyin diğerini değiştirebilme sınırlarına dayanır. Bu sınırlar, hem bir formasyonun somut matrisinin, hem de her düzeyin, kendileri de bu matristeki yerleri ve fonksiyonlarıyla belirlenen karşılıklı özgül yapılarının etkisidir. Bu anlamda yapılar arasındaki ilişkilerde bir yapının diğeri tarafından belirlenmesi, bölgesel bir yapının –örneğin devlet– bir diğerine –örneğin ekonomiğe– göre *çeşitlemelerinin sınırlarını* gösterir; bu sınırlar da bu matrisin etkileridir. Bu durum sınıf pratikleri ve sınıflar mücadelesinin düzeylerinin kendi aralarındaki ilişkiler için de geçerlidir.

Yapılarla sınıf pratikleri arasındaki ilişkiler, yani bu iki ilişki sistemi arasında yukarıda değindiğimiz ilişkiler de aynı türdendir. Pratiklerin yapı tarafından belirlenmesi ve yapıya müdahalesi, yapının sınıflar mücadelesi *çeşitlemelerinin* sınırlarını üretmesine dayanır: Yapının etkileri olan sınırlar, işte bu sınırlardır. Bununla birlikte bu durum, politik pratiğin yapıyla olan ilişkisinin çerçevesini henüz tam olarak çizmemiştir: Aslında bu düzeyde *sınırlar karmaşıktır*. Politik pratiğin, yani sınıf mücadelesinin diğeri düzeylerinin çelişkilerini kendisinde yoğunlaştıran üst-belirleyici pratiğin kendisi de sınıflar mücadelesinin ve bu mücadelenin çeşitli düzeylerinin global alanının politik pratik üzerindeki etkileri olan sınırlar içerisine dâhil edilir. Ancak bu sınırlar, pratik alanının kendisinin de yapının etkileriyle sınırlanması ölçüsünde *ikinci dereceden* sınırlar olur. Bu anlamda politik pratik, diğeri pratiklerin ve sınıf pratiklerinin –ekonomik, politik, ideolojik mücadele– global alanının çizdiği sınırlar içerisinde kalır (bu alan yapının etkileriyle sınırlandırıldığı sürece): Bu sınırlama dizisinin ayrımlanması daha sonra açıklığa kavuşturulacaktır. Ama burada şunu belirtmemiz gerekiyor: Bu bağlamda konjonktür, yapıların, *politik sınıf mücadelesi düzeyinde hep birlikte yoğunlaşmış* pratiklerin alanı üzerindeki etkileri olarak ortaya çıkar. Bu sınırlar bu biçimleriyle toplumsal güçlerin olası *çeşitlemelerini*, kısaca politik pratiğin müdahalesini düzenler; söz konusu müdahale burada pratikler alanının yapılar üzerindeki yoğunlaşmış mü-

dahalesidir. Bu nedenle yapının pratikler alanı üzerindeki etkisi, politik pratiğin yapıya müdahalesiyle sınırlıdır.

O halde burada önemli olan, konjonktürün, yani politik pratiğin nesnesi olan “şimdiki zaman”ın, *yapı düzeylerin hep birlikte* pratikler alanına yansımalarının ürünü olduğu görmektir. Eğer devletin üstyapısı, yapı düzeylerinin çelişkilerini yoğunlaştıran imtiyazlı bir yerse ve bunların eklemelenmesinin somut olarak açıklanmasına olanak veriyorsa, *konjonktür de bir formasyon bütünüdür tarihsel bireyselliğini*, kısaca yapıların somut bireyselliğiyle sınıflar mücadelesinin somut görünümü arasındaki ilişkiyi *açıklamaya olanak verir*. Bu anlamda devletin üstyapısı da (politik pratiğin *hedefi*) konjonktürde bu pratiğin *nesnesinin* bir ögesi olarak yansıtılır: Lenin, devlet iktidarının, devlet aygıtı parçalanarak kazanılacağını söylemiştir, hepsi budur.

Bu nedenle politik pratikte ve konjonktürde, sınırları yalnızca ekonomik yapı tarafından üretilmiş bir çeşitlemeler alanını görmek hiçbir durumda mümkün değildir: Lenin’in böyle “ekonomist-volantarist” bir biçimde yorumlanması, kesinlikle yapıları ve sınıflar mücadelesi alanını birbirinden ayırmayan yanlış bir toplumsal sınıflar anlayışına denk düşmektedir. Bu anlayış hâlâ vardır ve C. Luporini gibi donanımlı bir yazarda bile kuramsal olarak formüle edilmiştir: Güçlerin eyleminin çeşitlilik eşiği yalnızca, “ekonomik-toplumsal formasyon” kavramının içerdiği ekonomik yapı tarafından oluşturulur.⁵⁰

⁵⁰ Lenin’in *Halkın Dostları Kimlerdir* (Oeuvres, I. Cilt, s. 155 ve devamı) adlı eserindeki bazı formüleştirmeleri söz konusudur. Lenin burada “ekonomik-toplumsal formasyon”la “üretim ilişkileri”ni –ekonomik– özdeşleştirir görünmektedir. Ancak Lenin’in eserlerinin tümünün değerlendirilmesi yapıldığında bu formüleştirmenin onda bir terminoloji dalgalanması sonucunda olduğu açıkça görülür. Öte yandan bu eserde politik öngörü olanağının, ekonomik yapı olarak anlaşılan “ekonomik toplumsal formasyon” içerisinde ortaya çıkabilecek bir “düzenli yinelenme” sürecine bağlı olduğunu görürüz. Lenin’in bu “ekonomist” tanımının burada tek yönlü bir tarihselcilik anlayışıyla birlikte görünmesi rastlantı değildir. Aslında deyim yerindeyse “olgunluk dönemindeki” Lenin, poli-

Bu kavram Lenin’de yalnızca, toplumsal sınıfların “hareketi-ni” ve sınıflar mücadelesinin politik düzeyini içeren ekonomik yapının düzeyini göstermektedir. Bu kavram “sınırladığı alan açısından yorumlayıcı fonksiyonu olan bir modeldir (genel olarak her bilimsel modelde görüldüğü gibi)... Bu yorumlayıcı fonksiyon nesnel gelişme eğilimlerinin saptanmasına ve bu anlamda öngörülerde bulunulmasına olanak verir. Ekonomik alanın ve yasalarının özgün niteliklerine denk düşen... ve politik bir gücün ya da bilinçli bir toplumsal grubun somut eyleminin bu alana katılmasına olanak sağlayan bir öngörü türü söz konusudur”⁵¹ Aslında tarihselci toplumsal sınıflar anlayışının ifadesinden başka bir şey olmayan ve bu sınıflarda, ekonomik yapı üzerinde hareket halinde olan politik ve ideolojik düzeyi –sınıflar mücadelesi– gören bir yorumdur bu. Ve hiçbir şey Lenin’in düşüncesine bundan daha yabancı değildir. Rus konjonktüründe emperyalist zincirin en zayıf halkasını görürken Lenin’in, işçi sınıfının somut politik pratiğinin sınırları olarak, tüm yapıların, gerek ekonomik yapının, gerek çarçı devlet üstyapısının ve gerekse ideolojik yapıların konjonktürde sınıflar mücadelesi alanına yansıyan etkilerini gördüğünü biliyoruz. Bu anlayış olmasaydı, Lenin II. Enternasyonal’in Marx’a ilişkin ekonomist yorumunda, yani sonuçta en güçlü halkanın ekonomist kuramı olan yorumda takılıp kalacaktı.

Kısaca özetliyorum. Bir sınıf ya da fraksiyonun *politik pratiği*, bir sınıf ya da fraksiyonun “uygun etkiler”le politik pratik düzeyine yansısıyla aynı şey değildir. Bir sınıf ya da frak-

tik öngöründe bir konjonktürü her zaman, toplumsal bir formasyonun sözcüğün tam Leninist anlamıyla *özgüllüğünün* yansıması olarak anlamıştır. Bu anlamda Leninist öngörü kavramı yalnızca herhangi bir “düzenli yinelenme”ye değil, aynı zamanda şimdiki anın *değişmez özgüllüğüne* ve *yeniliğine* dayanır.

⁵¹ “Realta et storicita”, Critica Marxista, Ocak-Şubat, 1966.

siyonun bir formasyonda *ayrık sınıf* ya da *özerk fraksiyon* olarak somut işleyişi, yalnızca benzer etkileri olan bir politik pratikle karakterize edilir. *Toplumsal güçleri* yalnızca ayrık sınıflar ve özerk fraksiyonlar oluşturur. Bununla birlikte Lenin, konjonktürde toplumsal güçlerin somut eylemine bir de *açık ya da bildirilmiş eylem* ölçütünü getirir: İttifakların tek reel ölçütünün toplumsal sınıfların açık eylemi ve bunların “mücadeleye fiilî katılımı” olduğunu sık sık söyler.⁵² Peki, toplumsal güçlerin, yalnızca ekonomik belirlenimleri açısından değil, politik düzeyde de sınıf olduklarını bildiğimize göre, bu ek ölçüt neden getirilmiştir? Aslında Lenin açık ya da bildirilmiş eylem derken ilk olarak toplumsal bir gücün, “uygun etkiler”le politik düzeyde basit yansımalarının ötesinde, politik ve ideolojik olarak özgül örgütlenmesini ifade eder. Burada söz konusu olan, bundan sonraki bölümde inceleyecek olan konu, yani bir sınıfın *iktidar örgütlenmesidir*. Bir sınıf ya da fraksiyon kuşkusuz, politik iktidar ilişkilerine girmesini sağlayacak *örgütlenme koşullarını* oluşturmada da toplumsal güç olarak var olabilir: Açık eylem, genel kural olarak toplumsal bir gücün “kendine özgü” politik *iktidarını* belirtir ve yine genel kural olarak ayrık ve özerk bir parti örgütlenmesiyle at başı gider. Eğer bunlar bildirilmiş eylemin de koşulları ise bu eylem, “toplumsal güçlerin birleşik eylemi”nin, konjonktürün belirlenemez alanına denk düşer. Bu kombinasyonun belli bir momentinde, belirtilen sınırlar dizisi içerisindeki tüm olası çeşitlenmeler arasında hangi somut biçimi alabileceğini gösterebilecek tek ölçüt, örgütlenmesinin özel koşullarını oluşturan bir sınıfın fiilen mücadeleye katılımıdır.

⁵² *İki Taktik...*, éd. Moskova, s. 47 ve devamı ve *Oeuvres complètes*, 8. Cilt, s. 68 ve devamı.

3. iktidar kavramı üzerine

I. SORUN

Yaptığımız değerlendirmeler bizi politik kuram için temel bir sorun olan iktidar sorununu gündeme getirmeye yöneltiyor. Bu sorun öylesine önemli ki, Marx, Engels, Lenin ve Gramsci kuramsal olarak bir iktidar kavramı üretmediler. Öte yandan bu iktidar kavramı politika kuramında bugün için en çok tartışılan kavramlardan biri.

İşe bu kavramın sınırlarını belirleyerek başlayabiliriz: Bunun için toplumsal bir formasyonun yapısal düzeyiyle sınıf mücadelesi –pratiğinin– düzeyinin ayrımlanmasına, kısacası yapılarla toplumsal ilişkiler arasındaki ayrıma ilişkin önceden yapılan analizlere başvurmak gerekecek. İktidar kavramı *sınıf pratiği alanında oluşan* bir kavramdır. Zaten Marx ya da Engels de, hem iktidar ya da otorite, hem de egemenlik, vb. gibi birbirine yakın kavramları her kullanışlarında, bunları sınıf ilişkileri alanına yerleştirmişlerdir. Bu durum, “toplumsal güçlerin eylem” alanını “güç ilişkileri” ile ya da *iktidar ilişkileri* alanını sınıf mücadelesi alanıyla sınırlayan Lenin’de daha net görülür.

Böylece iktidarla toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler sorununa yönelik şimdiden bazı sonuçlar çıkarabiliriz. *Sınıf ilişkileri, iktidar ilişkileridir*. Sınıf ve iktidar kavramları, ikisinin de toplumsal ilişkilerle sınırlı alanda oluşması ölçüsünde, bir-

birine yakın kavramlardır. Ancak bu iki kavramın yakınlığı, bir kavramın diğerinin temeli olması gibi bir ilişkiden değil, alanın homojenliğinden kaynaklanır: İktidar ilişkileri sınıf ilişkilerinin temeli olmadığı gibi, sınıf ilişkileri de iktidar ilişkilerinin temeli değildir. Sınıf kavramı, yapının tüm düzeylerinin destekler üzerindeki etkilerini gösterir; iktidar kavramı, tüm bu düzeylerin mücadele halindeki toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler üzerinde yarattığı etkileri özgüleştirir: *Yapının, “mücadele halindeki” çeşitli sınıfların pratikleri arasındaki çatışmalı ilişkiler üzerinde yarattığı etkilere işaret eder.* Bir başka deyişle iktidar yapının düzeylerinde yer almamıştır, bu düzeylerin tümünün sonucudur ve sınıf mücadelesinin düzeylerinin her birini niteler. O halde iktidar kavramı, yapının bir düzeyine uygulanamaz: Örneğin *devlet iktidarından* söz edildiği zaman bu, devletin, yapının diğer düzeylerine eklemlenme ve müdahale tarzını değil, çıkarları devletin çıkarlarına denk düşen *belirli bir sınıfın* diğer toplumsal sınıflar üzerindeki *iktidarını* gösterir.

Başlangıç niteliğindeki bu değerlendirmeler önemlidir. Aslında yapıların, sınıf pratiği –mücadelesi– ilişkilerinin ve iktidar ilişkilerinin birbirine karıştırılması, Marksizmin birçok yanlış yorumuna yol açabilmektedir. Burada, bunların bugün için en önemli olanlarından birini ele alalım: Bu yanlış yorum, hem örneğin K. Renner,¹ J. Shumpeter,² R. Dahrendorf,³ dahası Burnham, M. Djilas, vb. gibi Marksizmden geniş ölçüde etkilanmiş olan düşünürler tarafından, hem de *egemen sınıfın*, daha sonra inceleyeceğimiz çok sayıda “kuramcı”sı tarafından temsil edilmiştir. Bu kuramların temel amacı, toplumsal sınıfların yalnızca üretim ilişkilerinin ekonomik düzeyinde ve özellikle de üretim araçları mülkiyetiyle ilişkileri bakımından tanımlanacağını savunan “ekonomist” bir toplumsal sınıflar

¹ *Mensch und Gesellschaft*, Viyana, 1952; *Wandlungen der modernen Gesellschaft*, Viyana, 1953.

² *Capitalisme, socialisme et démocratie*.

³ A. g. e.

anlayışını geliştirmeye çalışmaktır. Bu kuramlar üretim araçlarının formel mülkiyetinde, yalnızca ekonomiğin ifadesini bulur. Sözüünü ettiğim yazarlara göre sınıfları ve sınıf çatışmasını oluşturan şey üretim araçları değil, *iktidarın*, “otoriter” toplumlarda, yani bu iktidarın her düzeydeki “eşitsiz” dağılımına dayanan global bir egemenlik–boyun eğme düzenlemesinin karakterize ettiği toplumlarda, her düzeydeki global dağılımıdır.

Bu ideolojik eğilim, üretim ilişkileriyle –burada üretim araçlarının formel mülkiyetine indirgenmiş olarak– iktidar ilişkileri ve sınıf mücadelesi arasındaki ilişki sorununu da şöyle formüleştirir: Üretim ilişkileri mi (yani buna göre üretim araçlarının mülkiyeti) iktidarın *özü* bir durumudur, yoksa iktidar mı üretim ilişkilerinin *özü* bir durumudur.⁴ Yapılarla sınıf pratiği arasında bir çatışma içermesi bakımından kötü ortaya konmuş olan ve böylece Marksist bilimin yanıtını ideolojik bir ikileme mahkûm eden bir sorudur bu. Gerçekten de soru, iktidar ilişkilerinin, yani sınıf ilişkilerinin, üretim ilişkilerine ait *özü* bir durum olduğunu söyleyerek yanıtlanmaya kalkışıldığında, ne demek istenecektir? Bundan anlaşılan şey, toplumsal sınıfların tek temelini üretim ilişkileri olmasıdır; çünkü sınıf mücadelesinin diğer düzeyleri, örneğin politik iktidar ya da ideolojik iktidar yalnızca ekonomiğin basit fenomenidir. Ayrıca iktidar ilişkileri, *doğrudan* iktidar ilişkileri olarak *değerlendirilen* üretim ilişkileri üzerinde kurulmuş gibi görünecektir. Tersine, hem üretim ilişkilerinin, hem de üretim araçlarının formel mülkiyetinin, iktidar ilişkilerinin *özü* bir durumu olduğu söylendiğinde ortaya çıkan sonuçlar ne olacaktır? Burada da üretim ilişkilerinin ve hukuk sisteminin iktidar ilişkilerine indirgenmesi söz konusudur. Üretim ilişkileri ve üretim araçlarının formel mülkiyet ilişkileri, yapılar olarak, üretim failleriyle üretim araçları arasındaki kombinasyon biçimleri olarak değil, her üretim biriminde olduğu gi-

⁴ Bu konuda bkz., Dahrendorf’da sorunun sentetik incelemesi, *a. g. e.*, s. 21.

bi toplumsal ölçekte de “kararlar”ını başından beri bu araçların “denetimi” yoluyla “işçiler”e dayatan “kapitalistlerin” kendi arasındaki iktidar ilişkileri olarak anlaşılacaktır.

Burada vurgulanması gereken, sorulan sorunun yöntem açısından yapıları ve sınıf mücadelesinin düzeylerini birbirine karıştıracak bir içeriğe sahip olmasıdır. Aslında sınıf ilişkileri *her düzeyde iktidar ilişkileridir*; çünkü iktidar yalnızca, yapıların tümünün *mücadele halindeki çeşitli sınıfların pratiklerinin ilişkileri* üzerindeki etkisine işaret eden bir kavramdır. Bu anlamda yukarıda sözü edilen ideolojik ikilemden çıkmak için, aynı karmaşayı içerecek olması nedeniyle bir yanıt bulmaktan vazgeçilebilir. Çünkü bu yanıt, iktidar ilişkilerini yapının diğer düzeylerinde de (örneğin politik düzeyde) göstermek pahasına, üretim ilişkileri düzeyinde reddetmeye dayanacaktır. Böylece, ekonomik düzey –ekonomik “yasalar”ın nesnesi– iktidar ilişkilerine dayanmadığı ölçüde, üretim ilişkilerinin de iktidar ilişkilerinin özgül bir durumunu oluşturamadığı söylenecektir. Ekonomik düzeyde “kendinde” olarak tanımlanan sınıflar, bu düzeyde iktidar ilişkilerinden bağımsız olacaktır. İktidar ilişkileri yalnızca politığın ya da ideolojinin düzeyinde, yani en sonunda “sınıf mücadelesi”nin, kendi için sınıfların yer alacağı düzeylerde var olacaktır. Ayrıca bu yanıt açıkça, “*sınıf durumu*”nu ekonomik yapılar –üretim ilişkileri– düzeyinde ve “sınıf mücadelesi”ni ve iktidar ilişkilerini de politik yapılar düzeyinde tanımlayacak olan yanlış bir perspektiften yola çıkar. Ekonomik böylece, içerisinde politığın, sınıf mücadelesinin “hareket ettiği” alan olur. Buna paralel olarak, ekonomik olmayan diğer düzeyler de (örneğin devlet yapıları) iktidar ilişkilerine, ya da yalnızca *devlet iktidarına* indirgenir.

Burada kesin olan, doğrudan sınıf ilişkileri ya da iktidar ilişkileri olarak ele alınmaması gereken yapının, politığe ya da ideolojığe değil, üretim ilişkilerine ait olmasıdır. Öte yandan sınıf ilişkilerinin, pratiklerin her düzeyinde iktidar ilişkilerini

oluşturduğu da kesindir. Üretim ilişkilerinin, iktidar ilişkilerinin özgül bir durumu olmaması, “ekonomiğin”, politiğin tersine iktidar ilişkilerine dayanmayacağı anlamına gelmez: Bu, hiçbir yapısal düzeyin kuramsal olarak iktidar ilişkileri gibi anlaşılmaması demektir. Buna karşılık ekonomik, bir sınıfın örgütlenme düzeyi olarak ya da bir sınıfın ekonomik pratiğinin diğer sınıflara göre özgül düzeyi olarak yukarıda tanımlanan alana, yani sınıfların “mücadele” –pratiğin ilişkileri– alanına yerleşmiştir ve kesinlikle iktidar ilişkilerine dayanmaktadır.

Burada, “ekonomik iktidar” ve onun “ekonomik yasalar”la olan ilişkileri sorunu söz konusudur: Sorun defalarca incelenmiş, ancak önerilen çözümlerin işaret edilen iki alanı özdeşleştirmesi nedeniyle, ortaya çözülmez çelişkiler çıkmıştır.⁵ Ekonomik yasaların bilimsel perspektifini ekonomik bir iktidarın perspektifiyle bağdaştırmak mümkün müdür? Tartışmaya girmeye hiç gerek yok; yapılar-toplumsal ilişkiler ilişkisinde şu açıkça görülür: *ekonomik-yapının* ekonomik yasaları, iktidar ilişkilerini sınıfların *ekonomik mücadelesi* (bu mücadele, bu düzeyin yapısının destekler üzerindeki etkilerini gösterir) düzeyinde hiçbir biçimde engellemez. Ekonomik sınıf mücadelesi düzeyinde yer alan *ekonomik iktidar*, bu anlamda Marx’ın sıkça kullandığı bir kavram olmuştur: Marx bize sık sık kapitalist sınıfın ekonomik iktidarından söz eder; öte yandan, yine oldukça sık kullandığı –ve politik egemenlikle ideolojik egemenlikten ayrı olan– *ekonomik egemenlik* terimini de bu bağlamda ele alır. Üretim ilişkilerinin üst-belirlenmiş bir sonucu olan ekonomik iktidar pek çok yerde, örneğin üretim sürecinde –hem teknik hem toplumsal işbölümü– iş sözleşmesi ön pazarlığında, vb. kendini kapitalistin otoritesi ola-

⁵ Sorunla ilgili eserler arasından bkz., J. Lhomme, *Pouvoir et société économique*, Paris, 1965, s. 70 ve devamı; F. Perroux, *Esquisse d'une théorie de l'économie dominante*, E. A. 'nın içinde, 1948, s. 243 ve devamı; Morgenster, *The limits of Economics*, 1947, s. 67 ve devamı; Boehm-Bawerk, *Gesammelte Schriften*'in içinde, 1924, s. 100 ve devamı, vb.

rak gösterir. Öte yandan politik iktidar ve politik egemenlik ilişkileri, politik sınıf pratikleri ilişkilerinde yani politik sınıf *mücadelesinde*, politığın bölgesel yapısının politik sınıf pratiği üzerindeki etkileri olarak değerlendirilebilir; ideolojik için de aynı şey geçerlidir.

Böylece sınıf ilişkilerinin tüm düzeylerde iktidar ilişkileri olduğunu söylemek, *hiçbir biçimde toplumsal sınıfların iktidar ilişkilerinin üzerinde kurulduğunu ya da bu ilişkilerden türemiş olduğunu kabul etmek değildir*. İktidar ilişkileri, toplumsal ilişkiler alanına sahip olduğu için sınıf ilişkileridir ve sınıf ilişkileri de, toplumsal sınıf kavramı yapının pratik üzerindeki etkilerini gösterdiği ölçüde ve iktidar kavramı da yapının “*mücadele eden*” sınıfların pratik ilişkileri üzerindeki etkilerini gösterdiği ölçüde, iktidar ilişkileridir.

Bu gözlemlerin önemi görmezden gelinemez. Aslında⁶ *politik elitler* ve *politik sınıf* kuramlarına ilişkin olan Marksçı akım, ekonominin iktidar ilişkilerine dayandırılmayacağını ön gören sözde bir Marksist anlayışın kabulüne dayanmaktadır. Ekonomist bir toplumsal sınıf anlayışının uzantısından ibaret olan bir anlayıştır bu. Böylece, hem sınıfın yalnızca ekonomik açıdan tanımlanması, hem de politik ilişkilerin iktidar ilişkilerine dayandırılması nedeniyle, elitlerin ve politik sınıfın bu akımı doğal bir sonuca varır: Politik ilişkilere –iktidar ilişkilerine– katılan gruplar *kendi kuramsal statülerinde* ekonomik toplumsal sınıflardan –var oldukları kabul edilen– *farklıdır*. Farklılık, bu grupların kendilerini iktidar ilişkileriyle –politik ilişkilerle– sınırlamalarından ve her yazarın bu terime verdiği, ama ekonomikle olan ilişkisi bilimsel bir statü kazanmayan –ve kazanamayacak olan– tanımdan kaynaklanmaktadır. Burada tam olarak Weber’in *statüsel grupları*, R. Michels’in *politik sınıfı*, Wright Mills’in *iktidar eliti*, vb. sorunsalının çekir-

⁶ Bkz.; bu kitapta s. 383.

deği söz konusudur. Yozlaştırılmış bir Marksist anlayışla –çünkü ekonomik “sınıf durumu” iktidar ilişkilerini çağrıştırmaz – ekonomik toplumsal sınıfların birbirine *paralel* olduğunu kabul eden kuramcılardır bunlar.⁷ Ama sözünü ettiğimiz ve her düzeyde iktidar ilişkileri üzerine kurulu bir sınıf kavramı keşfederek toplumsal sınıfların ekonomist tanımını aşmaya çalışan ve en sonunda yapılarla pratikler (iktidar) alanını birbirine karıştıran ideolojik girişim daha farklıdır. Bu son durumda daha açık bir biçimde ekonomik “gruplar” –sınıflar– ve politik “gruplar” içerisinde statüsel bir kopuş söz konusu olacaktır ve bu da zaten, “kendinde sınıf” ve “kendi için sınıf” perspektifinin vardığı sonuçtur. Bu akımın uğradığı düş kırıklığı, bu “ekonomik sınıflar”la “politik gruplar” arasında ilişki kurmaya kalkıştığı zaman ortaya çıkan karmaşalarda açıkça görülür.

II. İKTİDAR, SINIFLAR ve SINIF ÇIKARLARI

Bu gözlemlerden yola çıkarak bir iktidar kavramı önermeyi deneyebiliriz: İktidar, *toplumsal bir sınıfın kendi özgül nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesini* belirtir. Ve bu kavram, özellikle “çıkarcı” kavramının da eklenmesi ölçüsünde güçlüklerle karşılaşır. Marksist iktidar ve sınıflar anlayışı “sınıf çıkarları” anlayışına bağlı olduğu için, bu kavramın Marx ve Lenin’deki önemini biliyoruz. Yine de bu iktidar tanımını, politik kuramda önemli yankıları olan diğer birkaç tanıma göre kısaca yerli yerine oturtmak önem taşıyor:

1) Bu tanım, iktidarın “karar alma sürecine katılma olgusu” olduğunu öne süren Lasswell’in⁸ tanımından farklıdır.

⁷ Sorun Wright Mills tarafından, Marksist “egemen sınıf” kavramına yönelik eleştirisinde açık bir biçimde ortaya kondu. Mills bu eleştirisinde neden bunun yerine “iktidardaki elitler” kavramını kullandığını açıklıyor: “Egemen sınıf” son derece ağır bir terimdir. “Sınıf” ekonomik bir terimdir; “egemenlik” politik bir terimdir. Bu nedenle “egemen sınıf” terimi, ekonomik bir sınıfın politik olarak egemen olması anlayışını içerir...”

⁸ Lasswell ve Kaplan, *Power and Society, a Framework for Social Enquiry*, 1950, s. 70 ve devamı; Lasswell, *Politics: Who gets what, when, now*, 1936, s. 40 ve devamı.

Lasswell'de *decision-making process* (karar alma süreci, -ç.n.) kuramlar dizisinin alışılmış tanımını biliyoruz. Bu anlayışın temel yanılsı, en azından sınıf çatışmasının karakterize ettiğı bir toplumda, bir yandan ortaya "kararlar" sürecinin, yapıların etkisini görmezden gelen voluntarist bir kavramını çıkarmak ve iktidar dağılımının söz konusu olduğı fiilî karar merkezlerini tam olarak yerine oturtmamak, öte yandan kararlara "katılma" kavramından türeyen "bütünleştirici" toplum anlayışını ilke edinmektir.

2) Öne sürdüğüm iktidar tanımı, iktidarın (*Herrschaft*), "özgül içeriğı olan belli bir kumandanın belirli bir gruba boyun eğdirme olasılığı" olduğunu öne süren M. Weber'in⁹ tanımından farklıdır. Ve bu farklılık, bu tanımın tarihselci bir özne-toplum perspektifine (Weberci "olasılık" ve "özgül kumanda" kavramlarının temelini oluşturan perspektif) oturtulması ölçüsünde, özne-faillerin normatif davranışlarını üretir. Bu kumanda "otoriter bir topluluğun" içerisine uygulandığı için, bu faillerin çıkarlarının-değerlerinin kristalleşmesi olarak düşünülmüş, iktidar kavramı da böylece Weberci meşruluk sorun-salına indirgenmiştir.

3) Önerdiğim tanım, iktidarın "kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirilen toplumsal sistemin lehine bazı fonksiyonları yerine getirme kapasitesi" olduğunu öne süren T. Parsons'un¹⁰ tanımından da farklıdır. Böyle bir tanım aslında "fonksiyonalist-bütünleştirici toplumsal sistem anlayışıyla kesin bir dayanışma içindedir.

Kuşkusuz burada politik bilimdeki çok sayıda iktidar kavramının ayrıntılı eleştirisine girişemeyiz. Bu birkaç örnek yalnızca sorunun karmaşıklığına işaret ediyor. Önerdiğim iktidar kavramı benimsenirse, bu kavramın bu soruna ilişkin Marksist analizlerin bütününe dikkate aldığı görülecektir.

⁹ *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1947, s. 28 ve devamı.

¹⁰ *Structure and Process in Modern Societies*, Glencoe, 1960, s. 199 ve devamı; "On the concept of Power", *Proceedings of the American Philosophical Society*'nin içinde, 107. Cilt, no 3, 1963.

A– Bu kavram açıkça “sınıf” pratikleri ve sınıf pratiklerinin ilişki alanıyla, yani sınıf mücadelesi alanıyla ilgilidir. *Referans* olarak sınıflara bölünmüş bir toplumdaki sınıf mücadelesi alınmıştır. Bu da, bu toplumlarda yapının etkilerinin, toplumsal sınıflar dediğimiz bu özel bütünlerin pratiklerinde yoğunlaştığını gösterir. Burada ilk vurgulamayı yapmak gerekiyor: İktidar kavramı, sınıf “çatışma”sıyla, sınıf mücadelesiyle nitelenen bir toplumsal ilişki tipine, yani kesin bir sınıflaşma nedeniyle, sınıflardan birinin kendi pratiğiyle kendi çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesinin diğer sınıfların kapasitesiyle (ve çıkarlarıyla) *karşıt* olduğu bir alana aittir. Bu olgu sınıf pratiklerinin, açıkça iktidar ilişkisi olarak karakterize edilen *özgöl* bir *egemenlik* ve *boyun eğme* ilişkisini belirler. O halde iktidar ilişkisi, bu antagonizmden hareketle egemenlik ve boyun eğme *yerleri* arasına net bir sınır çizme olasılığını içermektedir. Sınıflara bölünmenin olmadığı –bunun, sosyalizmden komünizme geçişte uzlaşmaz olmayan sınıf ilişkileri için de hangi ölçüde uygulanabilir olduğunu incelemek ilginç olurdu– ve böylece bu ilişkilerin, sınıf egemenliği ve boyun eğme ilişkileri anlamındaki bu mücadeleyle özgülleşmediği toplumlarda, farklı bir kavramın, büyük olasılıkla *otorite* kavramının kullanımı söz konusu olacaktır.¹¹

¹¹ Burada M. Weber’in, özel bir “çatışma” koşullarında egemenlik ve boyun eğme yerlerinin arasındaki sınırla nitelenen özgöl bir ilişki sorunsalına denk düşen “iktidar” kavramı sorunsalına işaret ettiğini not etmek gerekiyor (*Wirtschaft und Gesellschaft*, *op. cit.*, s. 50 ve devamı). Weber bu ilişkiyi “iktidar” ilişkilerini yaratmaya özgü *yasallığın* yaratıcısı olan bir “*Herrschaftsverband*” olarak belirtiyor ve her toplumsal düzenlemede bulanabilen ve yalnızca *özgöl* egemenlik-boyun eğme ilişkisi olan aynı kavram tarafından sezilebilen genel yöneten-yönetilen ilişkisinden ayırıyor –ama “*Macht*” kavramı tarafından. Burada eklenmesi gereken şey, egemenlik-boyun eğme ilişkisine sınır çizmeyi gösteren ve “çatışma”yı yerleştiren şeyin, aslında başlangıçta bu aynı ilişkinin *dışında bir yerde* bulunmasıdır: Bu “çatışma”, yapıyla sınırlanmıştır. Bu anlamda her “yöneten– yönetilen” ilişkisi, aynı özsel yapısından dolayı bir “çatışma”,

Öte yandan iktidar kavramı “kişilerarası”¹² ilişkilere ya da üretim sürecindeki yerlerinden, yani sınıflara bölünmüş toplumlarda sınıf mücadelesinden bağımsız olarak belirli koşullara göre oluşan ilişkilere uygulanamaz: Örneğin dostluk ilişkileri ya da bir spor derneği üyelerinin ilişkileri, vb. Bu gibi durumlarda *güç* kavramı kullanılabilir. Bu kavram özellikle politik bilimde “zor” (*force*) ögesine işaret etmek için kullanılmıştır. Çünkü iktidar kavramı, uygulanmakta olan *meşrulaşmış* bir “zor” durumunda, yani üzerinde iktidar uygulanan insanların minimum “rıza gösterdiği” bir referans çerçevesinde kullanılmaktadır.¹³ Öte yandan çok yararlı olabilen bu ayırım, aslında iktidar ilişkilerinin içerdiği ve *iktidar biçimlerine*, egemenlik-boyun eğme biçimlerine ilişkin olan bir ayırımdır. Şimdilik, iktidarla güç arasındaki ayırımın, içerisine şu fenomenlerin yerleştiği referans çerçevesine ilişkin olduğunu bilelim: İktidar fenomeni, bir formasyondaki yapıların ünitesinin destekler üzerindeki etkilerini yansıtan sınıf *mücadelesi* çerçevesi içerisinde yer alır. Bu anlamda, yapılardan hareketle ifade edilen iktidarın tipik bir fenomen, gücün ise sosyolojik bir şekilsizlikle karakterize edilen bir fenomen olduğunu söyleyebiliriz.

bir başka türlü Marksist terimlerle ifade edecek olursak, bir sınıf “mücadelesi” içermez. Öte yandan yalnızca yapılardan, Marksist ifadeyle bir sınıf mücadelesinden hareketle anlatılan bir çatışma, iktidar kavramı tarafından seçilen özel bir egemenlik-boyun eğme ilişkisi yaratabilir.

¹² Burada R. Dahl’tan K. Lewin’e kadar, psikolojik-toplumsal tanımlardan hareketle iktidarı “kişiler arası” görüngü olarak ele alan çeşitli ideolojilerin temel yanlışını belirtmenin yararı yok. “A kişinin B kişisi üzerindeki iktidarı, onun B’yi kendi müdahalesi olmadan bir şey yapamaz konumuna getirme yeteneğidir” (R. Dahl: “The Concept of Power” *Behavioral Science*, 2, 1957, s. 201-215). Kuşkusuz Fr. Bourricaud’u da aynı kuramsal çizgide değerlendirmemiz gerekecek.

¹³ R. Aron: “Macht, Power, Puissance: prose démocratique ou poésie démocratique?” *A.E.S.*, no 1, 1964; G. Lavau: “La dissociation du pouvoir” *Esprit*, Haziran 1953 (“Politik iktidar ve ekonomik iktidar” sorununa ayrılmış sayı).

B– Bu iktidar kavramı, bir sınıfın özgül nesnel çıkarlarını gerçekleştirme *kapasitesiyle* ilgilidir. Bu iktidar kavramı ögesi de özellikle Marx'ın ve Lenin'in *sınıf örgütlenmesine* ilişkin analizlerine dayanır.

Sorun önemlidir ve karışıklıkları önleyecek ayrımları göstererek üzerinde durmak gerekir. Kitabın sınıflara ilişkin olan bölümünde, bir sınıfın toplumsal bir formasyonda, *alt-belirleme* durumunda bulunsa bile, dahası kendine özgü politik ve ideolojik bir örgütlenmesi olmasa bile, *ayrık sınıf* olarak var olabileceğine işaret ettik; yeter ki ekonomik düzeydeki varlığı, politik ve ideolojik pratikleri düzeyinde “uygun etkiler”le özgül bir varlık olarak ifade edilsin. Öte yandan bir sınıfın *toplumsal güç* olarak varlık bulması, sözcüğün geniş anlamında belli bir örgütsel *eşiği* gerektirir. Örneğin küçük çiftçiler konusunda Marx, soyutlanmış durumlarının ayrıık sınıf varlığının koşulu olan örgütlenme olasılığına yer vermemesi nedeniyle, onları genel olarak ayrıık sınıf olarak karakterize etmeyi reddeder. Sözcüğün geniş anlamındaki bu örgütlenme, onlara İkinci İmparatorluk döneminde Louis Bonaparte tarafından tanınmıştır. Örgütlenme terimi bu geniş anlamıyla yalnızca, “uygun etkileri” olan bir sınıf pratiğinin koşullarını içerir. Bununla birlikte dar anlamıyla, Marx'ta, özellikle Lenin'de, yalnızca sınıf pratiklerini, sınıfın ayrıık sınıf olarak –toplumsal güç– varolma koşullarını değil, ayrıca *sınıf iktidarının koşullarını, yani sınıf iktidarına yol açan bir pratiğin koşullarını* da içerir. Örneğin Marx'ın bir sınıfın “kendine özgü” politik ve ideolojik örgütlenmesine ilişkin yazıları aslında sınıfın ayrıık sınıf fonksiyonuyla ilgili değildir. Bu yazıların önemi, sınıf iktidarına ve bu iktidarın koşulu olan örgütlenmeye ilişkindir. Marx'ın bize söylediklerinin anlamı şudur: “Böylece politik bir hareket... *sınıf çıkarlarının genel olarak zorlayıcı evrensel bir toplumsal güç oluşturularak gerçekleştirilmesi bakımından* bir sınıf hareketidir.”¹⁴

¹⁴ Bolte'ye, Gotha Programı Üzerine, 1871 Kasım Mektubu (italikler bana ait).

Öte yandan bu kuramsal çizginin, örgütlenmeye, özellikle işçi sınıfının parti örgütlenmesine ilişkin Leninist analizlere yol gösterdiği açıktır. Lenin, politik ve ideolojik sınıf pratiğinin, sınıf iktidarının koşulu olarak örgütlenmiş bir pratiği kapsamadığını, pratiğin eyleminden farklı olan açık eylem (ya da bildirilmiş eylem) kavramıyla vurgulamıştır. Bir sınıfın *iktidar için örgütlenmesi* Lenin’de sık sık, *onun açık eyleminin koşulu olarak* görülür. Ancak sınıf iktidarının onun politik olarak örtülü kalmasına bağlı olduğu durumlarda, böyle bir örgütlenme bildirilmiş bir eylemle sonuçlanamayabilir: Örneğin İkinci İmparatorluk Dönemi’ndeki burjuvazi. Bunun dışında “*uygun etkiler*”e sahip pratik kavramına denk düşen geniş anlamdaki sınıf örgütlenmesiyle, *iktidar için örgütlenme* arasında temel bir fark ve önemli dekalajlar görürüz. Örneğin 18 Brumaire’deki küçük çiftçiler L. Bonaparte döneminde ayrı bir sınıf olarak örgütlenmiş, ancak bu sınıfın iktidarı olmadığı için, çıkarları hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Öte yandan bir sınıfın bu özgül örgütlenmesi, onun iktidarının *zorunlu koşulu* olsa da yeterli koşulu değildir. Bu gözlem bize, bir sınıfın “*uygun etkiler*”i olan pratiği ve iktidar için örgütlenmesi arasındaki ayrılığın gerekçelerini daha iyi görme olanağını verir. Bir sınıfın iktidar için örgütlenmesi iktidara gelmesi için yeterli değildir, çünkü öncelikle bu iktidar, pratikler içerisindeki yapısal etkilerin sınırları içerisinde kazanılır; “volontarist” anlayışın tersine, çıkarların fiilen karşılanması bu sınırlara bağlı olduğunu görmek mümkündür. Öte yandan bir diğer neden bize “*uygun etkiler*”i olan pratik ve iktidar için örgütlenme arasındaki ayrımın temelini açıklar: İktidar kavramı, *çeşitli sınıf mücadelesi pratikleri ilişkilerindeki* yapısal etkileri, sınırlar olarak özgülleştirir. Bu anlamda iktidar, yapı tarafından dolaylı olarak belirlenen ilişkileri gösterir ve sınıflar mücadelesindeki toplumsal güçlerin şaşmaz ilişkisine bağlıdır. Bir sınıfın çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi, ki iktidar için örgütlenmesi bunun zorunlu koşuludur, diğer sınıfların kendi çıkarlarını gerçekleştirme kapasiteleriyle ilişkilidir. Bir sınıfın fiilî iktidarda olma derecesi, doğrudan diğer

sınıfların iktidarda olma derecesine bağlıdır – sınıf pratiklerinin diğer sınıf pratiklerinin çizdiği sınırlar içerisinde belirlenmesi çerçevesinde. Daha kesin bir ifadeyle, *iktidar bu ikinci dereceden sınırları kapsar* ve bir sınıfın bir düzeyindeki pratiğin, aynı sınıfın diğer düzeylerindeki pratiklere değil, diğer –her sınıf pratiğinin diğerine çizdiği sınırlar içerisinde– sınıfların aynı düzeylerinin pratiklerine doğrudan müdahale tarzını gösterir. Öte yandan sınırların *bu belirgin anlamı* özellikle önemlidir ve iktidar sorunu dışındaki diğer sorunlar üzerinde de sonuçları vardır: Örneğin politik düzeye ve strateji sorunu-na ilişkin olarak, bir sınıfın politik pratiğinin bir diğer sınıfın politik pratiği üzerindeki özgül etkilerinde, kısaca *hasmın* [adversaire] *stratejisinde* ortaya çıkar.

C– Şimdi sınıfın, “çıkarları” ve “nesnel çıkarları” sorununa gelelim. Sorunun çok geniş kapsamlı olduğu açık; ben yalnızca bazı belirlemeler yapacağım. Sorunu şu tema üzerinde yoğunlaştıracam: Sınıf “çıkarlarının” yapılarla ve pratiklerle olan ilişkileri nelerdir? “Nesnel sınıf çıkarları” ifadesinin anlamı nedir? Amacım tam bir çıkar kavramına ulaşabilmek.

Öncelikle bazı yanlış yorumların ayıklanması gerekiyor. İlk olarak sınıf çıkarları, pratikler alanına, sınıflar mücadelesi alanına ilişkindir. Bu nedenle bunların yapılarla yerleştirilmesi, Marksizmin antropolojik yorumlanması (yalnızca bireyler-özneler değil, sınıflar-özneler konusunda da) gibi bir yanılsa düşmeden mümkün değildir. Aslında “psikolojik” bir nosyon olmayan “çıkarlar”, ancak sınıfların ve pratiklerin özgün alanına yerleştirilebilir. Örneğin ücret ya da kâr, yapılarda kapitalistin çıkarını –örneğin para hırsını– ya da işçinin çıkarını ifade etmez, ama kombinasyon biçimlerine ait ekonomik kategoriler oluşturur. Yine de çıkarların kuramsal olarak ancak bir pratiğe dayalı bir biçimde kavranabileceğini ve bunun çıkarlarla “bireysel davranış” arasında bir ilişki kurmak anlamına gelmediğini ifade etmek gerekiyor: Bu, daha ilk anda çıkarla-

rın yapılara yerleşmesini devre dışı bırakır.

Bu devre dışı bırakma önemlidir. Aslında bazen Marksist klasiklerin, ilk okumada sınıf çıkarlarını üretim ilişkilerine yerleştirir gibi görünen analizlerine rastlarız. Bu, yapılarla pratikleri özdeşleştiren ve pratikte kendi için sınıfa –örgütlenmesine– dayanan politik ve ideolojik okuma düzeylerinin tersine, üretim ilişkilerinde kendinde sınıfı –sınıf çıkarlarını– gören bir yaklaşımdır. Marx, sınıf mücadelesindeki sınıf çıkarlarının bir sınıfın formasyonunda, bir anlamda pratiğinden önce varolduğunu söylemeye kadar gider. Proletaryanın çıkarları konusunda *Alman İdeolojisi* adlı eserinde bize şunları söylemiştir: “Böylece Alman burjuvazisi, proletaryanın sınıf olarak örgütlenmesinden önce bile onunla karşıt durumda olmuştur.”

Bununla birlikte yukarıdaki analizlere dayanarak sınıf çıkarlarının, pratiklerle, yani sınıflar mücadelesiyle ilişkileri açısından, yapıların pratiklerle kurduğu bir ilişkinin içinde olmadığını görebiliriz. Bizi çıkarlarla yapılar arasındaki ilişkiler sorununu ortaya koymaya iten şey budur. Burada bu kaygının, bugünkü sosyolojinin “fonksiyonalist” akımı için büyük önem taşıdığına işaret etmenin yararı vardır; sorunu ortaya koyması, bu akımın başarılarından biri olmuştur. Son tahlilde öznenin tarihselci bir sorunsalına uzanan ve böylece pratiği faillerin davranış-tutumu olarak tanımlayan bir perspektife ulaşan bu akımın, sorunu şöyle ortaya koyduğunu biliyoruz: Faillerin yapıya göre yeri, *faillerin rolünü* oluşturan *nesnel çıkarlarla* belirlenecektir.¹⁵ Böylece çıkar kavramı, ilk bakışta psikolojik soyutlamalardan arındırılmış görünür. Ancak burada yapı, faillerin davranış-tutumunun ürünü ve dayanağı olarak anlaşıldığından, çıkarlar-yapılar, *rol*-durum, faillerin yapısal rollerinin fonksiyonu bakımından bazı davranışlarının umut verici özelliğine –olasılıklara– dayanır. Burada bizim için özellikle önemli olan, nesnel çıkarların yapılar içerisindeki bu konumlandırılmasının –durumunun– tamamen, yapılarda faillerin ürününü gören bir özne sorunsalından kaynaklanıyor

¹⁵ Bu genel çizgi Parsons, Merton, Dahrendorf, vb. inde görülür.

olmasıdır. Pratikler davranışlar-çıkarlara indirgendiği için, bu çıkarlar yapılaraya yerleştirildikleri ölçüde “nesnel” olur.

Çıkarlar sorununun bu konumu, yapılar sorununu dar bir tarzda ortaya koymaya kalkışmasıyla birlikte fonksiyonalist akımı açmaza götürmüştür. Çıkarların fiilen yalnızca destekler-failler- alanında görülmesi nedeniyle, bilerek, diyelim ki pratikler alanına yerleştiren nosyonlar, faillerin yapısal rolünü belirleyen “gizli çıkarlar” nosyonu ve “açık çıkarlar” nosyonu kullanılmıştır.¹⁶ “Grup”un kuramsal statüsüne ilişkin olarak, gizli çıkarlar “yarı-gruplar”ın –kendinde grupların–, açık çıkarlar ise “çıkar grupları”nın –kendi için grupların– doğmasına olanak verecektir.¹⁷ Grup teriminin sınıf yerine kullanılmasına aldırmayan bu perspektif, Marksizmin ekonomik-tarihselci perspektifiyle bire bir aynı sonuçları doğurur: Kendinde sınıfın ekonomik çıkarlarını –“durumunu”– ekonomik yapıda görmek. Burada da yine toplumsal “sınıf”ın kavramsal olarak çifte statüye bölünmesi söz konusudur: Bir yanda kendinde sınıf, sınıf durumu, gizli çıkarlar –yarı gruplar–, öte yanda kendi için gruplar, yapısal gruplar, politik elitler, açık çıkarlar –çıkar grupları.

Sınıf çıkarlarını yapılar içerisine yerleştirmeye yönelik bu girişimlerin bilimsel bir anlayışla bağdaşmayacağı açıktır. Çıkarlar kavramı ancak, çıkarların bir sınıfa, toplumsal sınıflara dağılmış desteklere ait olması ölçüsünde, pratikler alanına denk düşebilir. Ama pratikleri toplumsal ilişkiler içerisine yerleştirme olgusu, nasıl bir özne sorunsalına dönmek anlamına gelmiyorsa, bu da çıkarların davranış motivasyonlarına dayandığı anlamına gelmez. Sınıf kavramı yapının destekler üzerindeki etkilerini belirtirse, ayrıca eğer pratik kavramı davranışları değil de yapının dayattığı sınırlar içerisindeki bir çalış-

¹⁶ Bu özellikle R. Merton’un “açık fonksiyonlar” ve “gizli fonksiyonlar!” kavramlarını kullandığı Birleşik Devletler’de “boss-politics” analizinde açıkça görülür. Bkz: *Social Theory and Social Structures*, 1957, s. 72 ve devamı.

¹⁷ Özellikle bkz. M. Ginsberg: *Sociology*, 1953, s. 40 ve devamı.

mayı içerirse, çıkarlar da kuşkusuz bu sınırları belirtir. Ama bu sınırları, bir sınıfın pratiğinin özel bir düzeyde diğerlerine oranla *yayılma alanı* olarak, kısaca, sınıfların “eylem”inin iktidar ilişkileri içerisindeki yayılması olarak belirtir. Öte yandan bu durum, hiçbir zaman sınırlar ve alan terimleri üzerinde bir metafor oyunu oluşturmaz, ama bu terimlerin içerdiği ilişkilerin karmaşıklığı gibi bir sonuca yol açar.

Politik konjonktür konusundaki sorun, zaten Lenin’in tahlillerinde yeterince belirtilmiştir. Aslında Lenin’de şimdiki ânu karakterize edenler: a) *toplumsal sınıflar*, politik sınıf pratikleri –toplumsal güçler– ve b) işçi sınıfının politik pratiği açısından “proletaryanın uzun erimli çıkarları”¹⁸ olarak ifade edilen *çıkart ilişkileridir*. Bu iki terim –toplumsal güçler ve çıkarlar–, her ikisi de politik sınıf pratiği alanında kullanılmasına rağmen, çok da *totolojik anlamlı değildir*. Toplumsal güçler, bir sınıfın “*uygun etkiler*” yoluyla ve sınıfların politik pratiği düzleminde bulunan özgül varlığına ilişkindir. Bir başka ifadeyle yapıların sınıflar mücadelesi alanına etkileri, burada bir sınıfın ayırık sınıf olarak, toplumsal güç olarak *varoluş eşiği* biçiminde yansır. Ancak bu etkiler, bu sınıfın, ulaşabileceği özgül örgütlenme –iktidar için örgütlenme– derecelerini izleyerek kaplayabileceği *alanın genişlemesi* biçiminde *de* yansır: Bu alan, bu sınıfın nesnel çıkarlarına kadar yayılır. Eğer alanın –ikisine de sahip olan her alan– bu çifte sınırını dikkate alırsak, sınıfın nesnel çıkarları, onun doğrudan ayırık sınıf olarak varoluş *eşiği* biçiminde değil –herhangi bir “kendinde” sınıf “durumu”–, toplumsal güç olarak eyleminin *ufuğu* biçiminde görünür. Bu durum sınıflar mücadelesi alanının pratiklerine özgül tüm düzeyler için geçerlidir. Bu nedenle ekonomik çıkarların ekonomik düzeyde bir kendinde sınıf “durumu” oluşturmaması –ama eyleminin ufkunu oluşturmaması– gibi, politik çıkarlar da kendi için bir sınıfın “praksis”inin “erekliliği” olarak görülemez: Politik çıkarlar, politik pratik düzeyinde, bir sınıfın politik pratik sahasını sınırlayan ufuktur.

¹⁸ “Lettres de loin”, *Oeuvres*, 23. Cilt, s. 330 ve devamı.

Sınıf çıkarları, varolan diğer sınıf çıkarlarını izleyerek, özgül bir sınıf pratiğinin yayılma sınırları olarak *yer değiştirir*. Daha doğru bir ifadeyle burada her zaman sınıf çıkarlarının stratejik antagonizmi söz konusudur; *uzun ve kısa erimli çıkarlar* arasındaki –sözcüğün tam anlamıyla– stratejik ayrım bu perspektifte bulunur. Bir başka deyişle bu yayılma sınırları hem yapının sınırlarını–etkilerini, hem de özel bir düzeyde çeşitli sınıf pratiklerinin –sınıf mücadelesinin– müdahalesiyle dayatılan ikinci dereceden sınırları–etkileri oluşturur. Bu anlamda, bu aynı zamanda içerisinde bir sınıf pratiğinin kendi sınıf çıkarlarının çizdiği sahayı fiilen kaplama ölçüsü ya da derecesidir; bu saha hasımdaki [*adversaire*] ölçü ve dereceye bağlıdır. Bir sınıfın nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi, dolayısıyla sınıf iktidarı, hasmın kapasitesine, dolayısıyla hasmın iktidarı-na bağlıdır.

Burada, davranış motivasyonlarının söz konusu olmadığını vurgulamak için, sınıf çıkarlarının “nesnel” çıkarlar olduğundan söz ettik. Bu anlamda Marx *Alman İdeolojisi*’nde bize şunları söyler: “bir sınıfın... ortak çıkarları... bir genelleştirme olarak düşte değil, özellikle aralarında toplumsal iş bölümü olan bireylerin karşılıklı bağımlılığı olarak realitede bulunur”. Bununla birlikte, ideolojinin bu bakımdan işleyişi ve faillerin ve hatta sınıfların bu çıkarlar bakımından *temsiliyeti* göz önüne alındığında, bu çıkar sınırlarının pratikler alanında farklılaşabileceği açıktır. Bu, yaşayan ya da sunulan çıkarların, çıkarlar–sınırlarla olası ayrışmaları durumunda “öznel” çıkarlar olmaları anlamına gelmez: Tıpkı ideolojinin bu sınırların failleri üzerindeki örtülü etkisinin, “öznel”in kategorisinde görülemeyeceği gibi. Bu bakımdan “nesnel” teriminin kullanımı gereksiz gibi değerlendirilebilir, ama burada yalnızca çıkarlar kavramının her psikolojik çağrışımdan arıtılabileceğini ve arıtılması gerektiğini vurgulamak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte ideolojinin bu çıkarlar sahasındaki fonksiyonunun çok sayıda *yanılsamaya* yol açacağı kuşkusuzdur. Basitçe, çıkarları gerçekleştirme kapasitesi anlamındaki iktidarın, sunulan çıkarların ideoloji nedeniyle çıkarlar–sınırlarla ayrılaşması du-

rumunda, sunulan çıkarlara değil, bu sonunculara bağlı olduğu bilinmelidir.

D- İktidar kavramının sonuncu ögesi, gerçekleştirilmesi gereken sınıf çıkarlarının *özgüllüğüdür*. Aslında bir sınıfın ekonomik, politik ve ideolojikteki görece özerk çıkarlarından söz edilebilmesi, sınıflar, yapılar içerisine, üretim ilişkilerindeki sınıf “durumu” olarak değil de, pratikler alanının düzeylerinin sınırları olarak yerleştirilmişse anlaşılabilir. İktidar, ekonomiğe, politığe ve ideolojiğe ait sınıf çıkarlarının varlığı ölçüsünde, *çeşitli* sınıf pratikleri düzeyine yerleşir. Özellikle, yapı ve pratik düzeylerinin ve karşılıklı sınıf çıkarlarının özgül özerkliğiyle karakterize edilen kapitalist bir formasyonda, bir sınıfın her düzeydeki görece özerk çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesini izleyerek, *ekonomik iktidarın, politik iktidarın, ideolojik iktidarın*, vb. ayrımlanmasını net olarak görmek mümkündür.¹⁹ Bir başka ifadeyle, sınıf çıkarlarının salt ekonomik düzeye yerleşmemesi gibi, iktidar ilişkileri de salt politik düzeye yerleşmemiştir. Bu çeşitli güçlerin ilişkisi –etkinlik göstergesi, vb.–, çeşitli sınıf pratiklerinin –çıkarlarının– eklemelenmesine dayanır; bu sınıf pratikleri –çıkarları– toplumsal bir formasyonun, onun alan ya da aşamalarından birinin çeşitli yapılarının eklemelenmesini farklılaşmış bir tarzda zenginleştirmektedir.

Kısacası yapılar ya da pratikler gibi, iktidar ilişkileri de basit bir anlamlı bütünlük oluşturmakla kalmayıp, son yargıda ekonomik iktidar tarafından belirlenen kompleks ve dekalaj halinde ilişkiler oluşturur: Politik ve ideolojik iktidarlar ekonomik iktidarın basit bir ifadesi değildir. Bir sınıfın politik ola-

¹⁹ Burada, Marx, Lenin ve Gramsci'deki, ekonomik çıkarlar (Lenin), ekonomik-korporatif çıkarlar (Gramsci) ve özel ekonomik çıkarlar (Marx) ile politik çıkarların net ayrımı üzerinde çok fazla durmak yararsız olacaktır. Bu, ekonomik mücadeleyle politik mücadelenin işaret edilen ayrımına bağlıdır.

rak egemen olmadan ekonomik olarak egemen olduğu,²⁰ ekonomik ya da politik olarak egemen olmadan ideolojik olarak egemen olduğu, vb. çok sayıda örnek verilebilir. Ayrıca bir sınıf, politik çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesine sahip olmadan, ekonomik çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesine –işçi sendikacılığı sorunu– sahip olabilir. “Uygun” bir politik iktidarı olmadan ekonomik iktidara ya da “uygun” bir ideolojik iktidarı olmadan politik iktidara, vb. sahip olabilir.

Çeşitli düzeylerdeki egemenlik yerlerinin, bu yerlerin farklı sınıflar tarafından işgâl edilmesi nedeniyle merkezden kayması sorununa ilişkin son bir gözlem: Merkezden kayma durumu, bir formasyondaki egemen sınıf ya da sınıfların hangileri olduğuna ya da başka bir deyişle *hangi egemenlik yerinin diğerleri üzerinde egemen olduğuna* kesin bir yanıt verilebileceği anlamına gelmez. Bu kompleks ilişkilerin bütünü dikka-

²⁰ İngiltere’de 1688’den önceki burjuvazinin klasik örneği. 1640 Devrimi’ne rağmen, toprak aristokrasisi *politik olarak egemenken*, burjuvazi *ekonomik olarak egemendir*. 1688’de hegemonyacı sınıf olmayan İngiliz burjuvazisi (bu konuya daha sonra geleceğiz) iktidar bloğuna girer ve geç de olsa hegemonyasını kabul ettirir. İngiltere’nin bu özel durumu Marx, özellikle de Engels tarafından *Bilimsel Sosyalizm ve Ütopik Sosyalizm*’in 1892’deki ilk İngilizce baskısının önsözünde ve ardından Dietz baskısında belirtilmiştir: Engels: *Die Entwicklung des Sozialismus von Utopie zur Wissenschaft*, 1966, s. 20 ve devamı. Öte yandan Engels’in genel olarak bu konuya ilişkin olan ve iki sınıf, toprak sahibi soylularla burjuvazi arasındaki “denge”yi yansıtan mutlakiyetçi devlet üzerine pek çok yazısını biliyoruz. Marx, söz konusu dönemde İngiltere’nin durumuna açıklık getirmiştir: Burada bu iki sınıf arasında politik bir denge –Fransa’da devrimden önceki dönemde olduğu gibi– değil, “politik gücün” ve “ekonomik gücün” aynı ellerde toplanmaması söz konusudur. (*Oeuvres politiques, op. cit.*, II. Cilt, s. 18). Ayrıca Bismarkçı dönemin sonlarına doğru Prusya örneğini de biliyoruz: Bu konuda bkz. Engels, *La question du logement* (1872), 2. Kısım, 2. Bölüm –burjuvazinin ekonomik, toprak sahibi soyluluğun politik egemenliği– (ben burada 1851-1852 de *New-York Daily Tribune*’de, *Almanya’da devrim ve karşı-devrim* adıyla tanınan makalelerinden söz etmiyorum, çünkü bunlar farklı bir olguya ilişkin). Aynı zamanda bkz. R. Miliband, “Marx and the State”, *Socialist Register*, 1964, s. 283 ve devamı.

te alındığında, benzer bir merkezden kayma durumunda bir formasyondaki egemen sınıf ya da sınıfların, son tahlilde bu formasyonun tüm karmaşıklığı içerisinde egemen role sahip olarak sınıf mücadelesi düzeyindeki egemenlik yerlerini işgal eden –yani *egemen olan*– *iktidarı* elinde tutan sınıf ya da sınıflar olduğu görülecektir. Örneğin 1688’den önceki Büyük Britanya’da egemenlik yerlerinin ayrışmasında Marx sık sık, “doğrudan egemenliği” –yani politik egemenliği– olmadığı halde, ekonomik olarak egemen olan burjuvaziden “egemen sınıf” olarak söz eder. Bunun nedeni Büyük Britanya’nın somut durumunda ekonomiğin, egemen role sahip olarak görünmesidir. Buna karşılık Bismarkçı rejimin sonlarındaki Prusya’da egemenlik yerlerinin ayrışmasında egemen sınıf olarak kabul edilen sınıf, politik olarak egemen olan toprak sahibi soyluluktur: Burada egemen rolü, politik üstlenmiştir.²¹

III. DEVLET İKTİDARI–DEVLET AYGITI– GÜÇ MERKEZLERİ

Böylece bu iktidar kavramından yola çıkarak, “devlet iktidarı” vb. gibi ifadelerin, kısaca iktidarı kurumlara atfetmiş görünen ifadelerin anlamını açıklığa kavuşturabiliriz. Çeşitli toplumsal kurumların, özellikle de devlet kurumunun aslında iktidarı yoktur. İktidar açısından değerlendirilen kurumlar, ancak *iktidarı elinde tutan toplumsal sınıflara* ait olabilir. Devlet bu bağlamda *politik iktidarın uygulama merkezi* olduğu için, toplumsal sınıfların bu iktidarı pratikte, özgül kurumların içinde, güç merkezlerinin içinde örgütlenmiştir. Bu yine de güç merkezlerinin, yani ekonomik, politik, askerî, kültürel, vb. nitelikli çeşitli kurumların, toplumsal sınıfların iktidarının basit araç, organ ya da ekleri olduğu anlamına gelmez. Bunların kendi özerkliği ve salt iktidar terimleriyle yapılacak doğrudan bir tahlile indirgenemeyen yapısal bir özgüllüğü vardır.²²

²¹ Bkz. Marx ve Engels’in daha önce sözünü ettiğim yazıları.

²² *Yapı-kurum*: Bu iki kavram birbirinden iyi ayırmak gerekir. *Kurum* derken anlaşılması gereken, toplumsal olarak onaylanmış bir ölçütler ve ku-

Öte yandan bir kurumda yoğunlaşan iktidar sınıf iktidarı olduğu için, çeşitli toplumsal kurumlar iktidar açısından yapılacak bir inceleme çerçevesinde, sınıflar mücadelesi alanındaki çarpıcı etkileri izlenerek değerlendirilmelidir. Bir başka ifadeyle çeşitli kurumların –güç merkezlerinin– toplumsal sınıflardan görece özerk olması, bunların sınıf iktidarından ayrı özgün bir iktidara sahip olmaları olgusundan değil, yapılarla olan ilişkilerinden kaynaklanır. Bu anlamda çeşitli kurumlar iktidar açısından, “iktidar organları”, yani onlardan önce varolan ve kendini etkili bir biçimde gerçekleştirmek için onları yaratan bir sınıf iktidarının uygulama araçları değil, güç merkezleri olurlar. Böylece somut durumları izleyerek ve birçok iktidar biçimini birbirinden ayırabildiğimiz ölçüde *var olan birden fazla güç merkezinin –belli bir momentteki kurumlar ve ilişkileri, örneğin girişimler, devlet, kültürel kurumlar, vb.– somut incelemesini yapabiliriz.* Sınıflar mücadelesinin çeşitli düzeylerini ve iktidarın çeşitli alanlarını karakterize eden dekalajla, herhangi bir düzeyin bir güç merkezinde bulunan sınıfların iktidar ilişkilerinin, diğer yargıların güç merkezlerinde *olduğu gibi, basit bir tarzda anlaşılamayacağı* açıktır. Bu güç merkezlerinin hiyerarşik örgütlenmesinin (örneğin karakteristik devlet-kilise-okul ya da devlet-okul-kilise olarak sıralanma çeşitlemelerinin), hem yargıların eklemlenmesine, hem de sınıflar mücadelesindeki güçler ilişkisine bağlı olduğu da açıktır.

rallar sistemidir. Bu nedenle kurum kavramı, yaygın ve öte yandan Marksizmin sıkça kabul ettiği –üstyapı kurumları– bir anlama göre yalnızca hukukî-politik kurumlar için kullanılmamalıdır: Şirket, okul, kilise, vb. de kurum oluşturur. Buna karşılık yapı kavramı, kurumların *örgütleyici* matrisini içerir. İdeolojik olanın işleyişi bakımından yapı her zaman, örgütlemiş olduğu kurumsal sistem içerisinde –ve sistem tarafından– saklı tutulur. Bundan böyle bu gözlemler, bu kavramların bu anlamıyla kullanımında dikkate alınmalıdır. Yine de yapının kurumun *dışında basit bir örgütlenme ilkesi* olmadığını eklemek gerekiyor: yapı, aynı kurum içerisinde benzeşik ve ters bir tarzda yer alır. Kurumların incelenmesinde açıklayıcı olan ilke, ancak bu varoluşların –saklı– sürekli yinelenmesinde bulunabilir. Bu durum, yapı kavramını kurumsal yerleri belirtmek için kullanırken dikkate alınmalıdır.

Öte yandan Rusya'daki *formel iktidar* ya da *reel iktidar* gibi kurumlara –güç merkezlerine– ilişkin ayrımları yerleştirebileceğimiz çerçeve de budur. Lenin, Rusya'daki “çifte iktidar”a (burjuva devletine ve Sovyetlere) ilişkin yazılarında bize politik iktidar konusunda bir analiz örneği vermiştir.²³ Bu ayrım, *biri diğerinin tersine iktidarı fiilen elinde tutan iktidar sahibi kurumlar* arasındaki ayrımı kapsamaz. Bu ayrım sınıfların iktidar ilişkilerinin, bu iktidarın yoğunlaştığı “merkezler”in arasında ağırlığın yer değişmesini tetikleyebileceğini gösterir; sınıfların reel iktidar ilişkilerinin bir merkezde diğerine göre daha çok yansımaları bu anlamdadır. Bu reel yer değiştirme, sınıflar mücadelesi alanındaki iktidar ilişkileri kadar, bir güç merkezinin, toplumsal bir formasyonun yapıları bakımından bulunduğu yere de bağlıdır.

Lenin'in, *devlet iktidarı* ve *devlet aygıtı* arasında yaptığı ayrım kesinlikle bu anlamda yorumlanabilir.²⁴ Lenin *devlet aygıtı* derken iki şeyden söz eder: *a)* devletin, toplumsal bir formasyonun yapılarının tümündeki yeri, kısaca çeşitli teknik-ekonomik, dar anlamda politik, ideolojik, vb. fonksiyonlar; *b)* *devlet personeli*, yönetim, bürokrasi, ordu kadroları, vb. Buna karşılık Lenin *devlet iktidarı* derken de, iktidarı elinde tutan toplumsal sınıfı ya da sınıf fraksiyonunu belirtir.

Devlet aygıtının ilk anlamında bir güç merkezinin reel iktidarının bir diğerine geçmesi (örneğin resmî devletten Sovyetlere), kesinlikle sınıfların politik iktidarının fiilî ilişkilerinin yoğunlaştığı yerin değişmesine işaret eder. Ancak bu yer değiştirme, bir kurumun politik üstyapı fonksiyonlarının bir diğerine geçmesine²⁵ ya da dolayısıyla yapılarda yeni bir dev-

²³ *Oeuvres*, 25. Cilt, özellikle “Une des questions fondamentales de la Révolution”, s. 398 ve devamı ve “A propos des mots d'ordre”, s. 198 ve devamı.

²⁴ *Oeuvres*, 33. Cilt, s. 284 ve devamı, 440 ve devamı, 501 ve devamı.

²⁵ Devletin fonksiyonlarını iktidar terimiyle belirten eski karışıklığın tersi.

let örgütlenmesine ve diğer güç merkezleri arasından yeni “reel iktidar” kurumundaki belli bir yere denk düşmelidir. Sovyetler, bir *devlet* olmaları ölçüsünde “reel iktidar”dırlar –Lenin’in üzerinde ısrarla durduğu önemli nokta–; resmî devlet aygıtının bazı fonksiyonları bu devlete geçmiştir. Ve böylece sınıflar, fiilî iktidar ilişkilerinin kendilerinde yoğunlaşması ölçüsünde iktidardırlar. Devlet aygıtı ikinci anlamında devlet personeline işaret ettiği için, hem iktidarı elinde tutan sınıfla devletin “başındaki” bu personelin, hem de bu personelle devletin ilişki sorununu içerir: Bu son nokta üzerinde daha ayrıntılı duracağız. O halde burada söz konusu olan, Leninist devlet aygıtı ifadesini hiçbir zaman, devleti bir iktidar aracı ya da organı olarak gören “araççı” bir anlayışına indirgememek, ama bir yapılar bütünlüğündeki yerine ve fonksiyonuna göre politik üstyapıda konumlandırmaktır.

IV. “SIFIR YEKÛN” İKTİDAR ANLAYIŞI

Bu gözlemlerden hareketle, günümüz iktidar kuramlarının pek çoğunda görülen (genellikle üstü kapalı) en önemli yanlış varsayımlardan birini incelemeye çalışabiliriz: Bu inceleme, günümüz kapitalist toplumları sorununa ilişkin çok sayıda kuramın, “yönetici sınıflar”, “iktidarlar-karşı iktidarlar”, “telafi edici iktidarlar” vb. kuramlarının bu varsayımı içermesi ölçüsünde yararlı olacaktır. Bu yanlış varsayım Wright Mills²⁶ tarafından formülleştirilmiştir ve *sıfır-yekûn* olarak tanımlanan bir iktidar anlayışına dayanmaktadır. Burada söz konusu olan, iktidarın bir anlamda bir toplumun içerisinde belli bir *nicelik* olarak değerlendirilmesidir. Böylece belli bir grubun iktidarının daralması doğrudan doğruya bir diğer grubun iktidarının genişlemesine yol açacak, yani her sınıf ya da toplumsal grup bir diğerinin iktidar sahibi olmaması oranında iktidar sahibi olacak, iktidar dağılımı değişse de, bu hep değişmez bir nicelik olarak kalacaktır. Reformizmin günümüzdeki pek çok bi-

²⁶ *The Power Elite*, 1956. Giriş; *Power, Politics, and poeple*, s.23 ve devamı, 72 ve devamı.

çiminde²⁷ yer alan bu anlayış, ileride açıkça göreceğimiz gibi, iktidara ilişkin bazı analizlerin ideolojik ön yargılarını oluşturur. Sonra da dengeli bütünleşme ilişkileri sürdüren eşdeğerli öğelerin oluşturduğu “fonksiyonalist” bir toplumsal bütün anlayışına varır²⁸ ve bir formasyonun yapıları sorununu görmezden gelir. Bu yapılar, toplumsal sürecin failleri olarak anlaşılan toplumsal grupların davranış-tutumları içerisinde emilip dağılmıştır –bu davranışların birbirini karşılıklı sınırlamasına dayanan iktidar ilişkilerinin güçler paralelkenarı.

Bu sıfır yekûn iktidar anlayışının neden savunulamayacağına bakalım:

a) İktidarı, yapıların sınıflar mücadelesi alanındaki etkisi olarak değerlendirirsek, bir sınıfın, çıkarlarını gerçekleştirme konusunda bir diğer sınıfın mücadelesine bağlı olan kapasitesi, buradan da toplumsal bir formasyonun, sınıf pratikleri alanının sınırları olarak yapılarına bağlıdır. Bir sınıfın bu kapasitesindeki herhangi bir düşüş, otomatik olarak bir diğer sınıfın kapasitesinin genişlemesi anlamına gelmez; çünkü iktidarın olası yeniden dağılımı yapılarla bağlıdır: Diyelim ki burjuva sınıfının iktidarındaki bir kayıp, bu iktidarın bu nedenle işçi sınıfına katılmış olduğu anlamına gelmez. Öte yandan bu, Marx tarafından, Bonapartizm fenomenine ilişkin olarak yazdığı *Fransa’da İç Savaş*’ta şu cümleyle belirtilmiştir: “bu, burjuvazinin kaybetmiş olduğu bir zamanda tek olası yönetim biçimiydi, işçi sınıfı henüz ulusu yönetme kapasitesine sahip değildi.”

b) *Toplumsal bir formasyona global ölçekte uygulanan* bu sıfır yekûn iktidar anlayışı, çeşitli iktidar biçimlerinin çeşitli düzeylerdeki özgüllüğünü ve dekalajını tanımaz. Ekonomik düzeydeki iktidar kaybı, bir sınıfın *özgül* ekonomik çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesindeki daralma, doğrudan doğruya

²⁷ Bkz.; bu kitapta s. 314-15.

²⁸ Mills’in Parsons tarafından eleştirilmesi, bu bakımdan son derece anlamlıdır: “The distribution of Power in American Society”, *World Politics*, no:1, Ekim 1957.

politik ya da ideolojik iktidarda da bir kayıp anlamına gelmez ve tersi de böyledir. Öte yandan bir sınıfın ekonomik iktidarının genişlemesi, doğrudan doğruya onun politik ya da ideolojik iktidarının büyümesi anlamına da gelmez. Öyleyse eğer sıfır yekûn iktidar kavramı, iktidar ilişkilerinin özgül bir düzeyine –ekonomik, politik, ideolojik– ilişkin olarak ne kadar yeterli değilse, toplumsal bir formasyonun global ölçekteki iktidarına, yani çeşitli iktidar düzeylerinin karakteristik dekalajına ilişkin olarak da o kadar yeterli değildir.

c) Yapıların, pratikler alanının sınırları olarak yansımaları sorununa ilişkin olan sıfır yekûn iktidar anlayışına yapılan bu itirazların dışında, bu anlayışın, iktidar ilişkilerine dayanan sınıf ya da grupları ayırtlama anlayışına uzandığını görmek gerekir. Burada Weber’in işaret ettiği bir anlayış, *otoriter* toplum ya da örgütlenme tiplerinin iki temel grup, egemen grupla boyun eğen grup biçiminde *dikotomisi* söz konusudur. Bu kuramın fonksiyonalist bir uyarlanması, iktidarın iki “rolünün”, komuta ve itaat rollerinin dikotomisini buluruz. Günümüzde yönetici sınıf kuramlarının birçoğunu yöneten, bu perspektiftir. Bu anlamda, otoriter tipteki toplum ya da örgütlenmelerde iktidarın yer değiştirmesi, bir grubun iktidar kaybı diğerinin iktidarını genişlettiği için, sıfır yekûn iktidarın *iki* grup arasındaki değiş-tokuşuna dayanmaktadır. Oysa biz kompleks bir toplumsal formasyonda her zaman, pek çok üretim tarzının üst üste binmesine bağlı olarak iki değil, pek çok toplumsal sınıfın söz konusu olduğunu biliyoruz. Bu anlamda sıfır yekûn iktidar ilişkilerinin dikotomisini hiçbir düzeye yerleştirmek mümkün değildir. Bir sınıfın ya da sınıf fraksiyonunun iktidar kaybı yalnızca, bağımlı “grupta” var olan tek bir diğer grubun değil, ama tüm düzeylerde mücadele halindeki çok sayıda sınıf ya da fraksiyonun arasından herhangi bir sınıf ya da fraksiyonun iktidar kazancına da işaret edebilir ya da etmeyebilir. Egemen bir sınıf ya da fraksiyonun iktidar kaybı, yalnızca işçi sınıfının değil, egemenlik altındaki bir diğer sınıfın da, ya da yalnızca egemenlik altındaki çeşitli sınıfların değil, ama büyük olasılıkla diğer egemen sınıf ya da fraksiyonların

da iktidar kazancına denk düşebilir ya da düşmeyebilir. Bir başka deyişle egemenlikle bağımlılık arasındaki özgül çatışma ilişkisinin belirleyicilik çizgisi fiilen iktidar ilişkilerini karakterize ettiği için, sıfır yekûn iktidarı hiçbir zaman ve hiçbir düzeyde, değiş-tokuş yapan iki özne-grubun dikotomisine işaret etmez.

d) Son olarak özellikle politik iktidar düzeyinde uygulanan bu anlayış, bu iktidar ünitesinin, bir formasyonun ünitesinin tutunum faktörü olan devletle ilişkileri sorununu görmezden gelir. Politik iktidar özerk “parseller”in bütünlüğü olarak kavranmıştır; bu parsellerden birinin işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesi, bu parselin burjuva sınıfının iktidarından koparılması ve işçi sınıfının iktidarına katılması anlamına gelmektedir. Bu sorun bu kitabın dördüncü bölümünde incelenecektir.

II.

kapitalist devlet

1. sorun

Artık kapitalist devleti incelemeye başlamak için yeterli ögeye sahibiz. Kapitalist devleti diğerlerinden ayıran temel çizgi, bu devlette “bireyler”, “yurttaşlar”, “politik şahsiyetler” olarak saptanan öznelerin, *üretim failleri* olarak belirlenmemiş olmasıdır; diğer devlet tiplerinde bulunmayan bir durumdur bu. Bu sınıf devleti aynı zamanda, kendi kurumlarında hiçbir zaman politik sınıf egemenliğinin bulunmadığı gibi özgül bir görüş öne sürer. Kendisini halkçı bir devlet olarak takdim eder. Kurumları, “bireyler”in ya da “politik şahsiyetler”in eşitliği ve özgürlüğü ilkeleri çerçevesinde örgütlenmiştir. Bu devletin meşruluğu, artık monarşik ilkedeki kutsal iradeye değil, formel olarak özgür ve eşit olan bireyler-yurttaşlar topluluğuna, halk egemenliğine ve devletin halka karşı laik sorumluluğuna dayanmaktadır. “Halk”, toplumsal sınıflara dağılmış üretim faillerinden oluşmamıştır; ulusal politik topluluğa “genel irade”nin ifadesi olan halk oylamasıyla katılan bireyler-yurttaşlar kümesidir. *İmtiyazlara* dayalı feodal düzenlemeden farklı olan modern hukuk sistemi, özgürlük ve eşitlik ilkelerinden hareketle sistematikleştirilmiş yasalarda ifadesini bulan “normatif” bir niteliğe bürünmüştür: Bu, “yasa”nın hükümdarlığıdır. Bireyler-yurttaşların eşitlik ve özgürlüğü, onların, bu genel iradenin bir “hukuk devleti”ndeki yansıması gibi görülen soyut ve formel yasalarla olan ilişkilerin-

de yatar. Modern kapitalist devlet böylece kendisini, tüm toplumun genel çıkarını cisimleştiren, “ulus”u oluşturacak olan bu “politik gövde”nin iradesini maddileştiren bir devlet olarak gösterir.

Kapitalist devletin bu temel karakteristikleri *ideoloji*ge indirgenemez: Bunlar KÜT’ün bölgesel düzeyine denk düşmektedir ve bu düzey, devletin parlamenter temsiliyet, politik özgürlükler, halk egemenliği, vb. gibi kurumlar tarafından oluşturulan hukukî-politik yargısıdır. Bu durum, ideolojinin burada temel bir rol oynamadığı anlamına gelmez; ancak bu rol, son derece kompleks ve hiçbir biçimde kapitalist devletin yapılarının işleyişiyle özdeşleştirilemeyen bir roldür.

Kapitalist devleti açıklama ilkelerinin neler olacağı sorusu, Marksist devlet biliminde şu temanın çevresinde yoğunlaşan pek çok soruyu gündeme getirmiştir: Ekonomiğin, bu kapitalist devleti içeren reel karakteristikleri nelerdir? İster Marx’ın gençlik dönemi eserleriyle olgunluk dönemi eserleri arasında bir kopma olmadığı (örneğin Lefebvre, Rubel, Marcuse, kısaca tipik tarihselci eğilim), ister *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* düzeyinde bir kopma olduğu kabul edilsin (örneğin Galv. Dela Volpe, Umb. Cerroni, M. Rossi’nin İtalyan Marksist akımı), her iki durumda da verilen her yanıt dizisinde sık sık, değişkenler arasında bir değişmez ortaya çıkar: “*sivil toplum*” kavramına ve bu kavramın devletten ayrılmasına yapılan gönderme.

Bu yanıtlarda değişmez olan, KÜT’ün ekonomiğinde (yani kapitalist üretim ilişkilerinde) üretim faillerinin *bireyler* olarak ortaya çıkmasından kaynaklanır. Marx gerçekten de, özellikle *Grundrisse*’lerde..., üretimin bireyler-faillerinin –*sade bireyler*–, doğrudan üretici, “özgür işçi” olduğu kadar üretici olmayan mülk sahibi olarak da ortaya çıkması, kısaca bu iki ögenin üretim araçlarıyla birlikte, üretim *ilişkileri* dediğimiz bu ilişkilerdeki özel kaynaşma biçimi olarak ortaya

çıkması konusunda ısrarla durmamış mıdır? Üretim faillerinin, *açıķça kapitalist üretim ilişkilerinin reel karakteristiği olarak görölen* bu bireyselleştirilmesi, modern devletli yapıların dayanağını oluşturacaktır. Bu bireyler-failler in tümü sivil toplumu, yani bir anlamda toplumsal ilişkilerdeki ekonomiği oluşturacaktır. Devlet ve sivil toplumun birbirinden ayrılması böylece, tamamen politik bir üstyapının, değişimci ve *rekabetçi* toplumun özneleri olan bu ekonomik bireylere karşı üstlendiği role işaret edecektir.

Oysa Hegel'den ve XVIII. yüzyıl politik kuramından alınan bu sivil toplum kavramı, tam da "ihtiyaçlar dünyası"nı yansıtmaktadır ve ekonominin öznesi olarak kavranan "somut birey" in, "cinsel insan" in antropolojik perspektifi olan tarihselci sorunsalla bağlantılıdır. Modern devlete ilişkin olan ve sivil toplumla devletin birbirinden ayrılması sorunundan hareketle başlatılan inceleme, karşımıza bir *yabancılaşma* şemasıyla çıkar; öznenin, (somut bireylerin) nesnelleşmiş özüyle (devletle) kurduğu ilişkinin şemasıdır bu.

Bu anlayışın eleştirisi üzerinde fazla durmadan sadece yol açtığı ve kapitalist devletin bilimsel olarak incelenmesini olanaksız kılan çok ciddî sonuçları incelemekle yetinelim.

a) Bu anlayış, devlet ve sınıf mücadelesi ilişkisinin anlaşılmasını engeller. Bir yandan, üretim failleri temelde yapı destekleri olarak değil de bireyler-özneler olarak kavrandığı için, bunlardan yola çıkarak toplumsal sınıfların oluşturulması mümkün olmaz; öte yandan, devletin temelde bu ekonomik bireyler-faillerle ilişkilendirilmesi nedeniyle, devletin sınıflarla ve sınıf mücadelesiyle ilişkilendirilmesi mümkün olmaz.

b) Bu anlayış sonuçta, kapitalist devletin gündeme getirdiği *bir dizi reel sorunu*, devlet ve sivil toplum ayrımına ilişkin ideolojik sorunsalın altına gizleyerek maskeler. Özellikle KÜT'te ekonومیęin ve politiğin özgül özerkliğini, ideolojiğin bu yargılar üzerindeki etkilerini, yapılar arasındaki bu ilişkinin sınıf mücadelesi alanına yansımısını, vb. düşünmek mümkün olmaz.

Kapitalist devletin bir yandan üretim ilişkilerinin yapılarıyla, diğer yandan sınıf mücadelesi alanıyla olan ilişkilerinin orijinalliğini yerli yerine oturtmayı deneyelim.

I. KAPİTALİST DEVLET ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ

İlk olarak Marx'ın *Grundrisse*'lerde..., özellikle de *Kapitalizm öncesi üretim biçimleri*¹ bölümünde, *kuramsal varsayım* (*Voraussetzung*) ve KÜT'ün tarihsel koşulu (*historisches Bedinburg*) olarak "sade birey"le anlatmak istediği şeyi inceleyelim.

Öncelikle tarihselci bir anlayışın tersine, KÜT'ün tarihsel koşulu olarak ele alınan bu "sade birey"in, Marx'a göre bu tarzın *oluşum tarihini* değil, *bazı öğelerinin soy ağacını* ifade ettiğini belirtmek yararlı olacaktır. Aslında bir üretim tarzının tarih öncesi ve yapısı arasında ayrım yapmak gereğinin nedeni, öğelerin oluşumunda farklı efektif süreçler olması değil, ama öğeler bir kez oluştuktan sonra kombinasyonlarının her zaman aynı yapılarla sonuçlanmasıdır.

A– *Grundrisse*'lerde doğrudan üreticiyi ifade eden "özgür işçi" –*freie Arbeiter*– terimiyle bir tuttuğu "sade birey"i –*nacktes Individuum*–, KÜT'ün tarihsel koşulu olarak ortaya çıkması Marx'a göre ne anlama gelmektedir?

Bu terimin hiçbir biçimde, tarihsel realite içerisinde üretim faillerinin bireyler olarak ortaya çıkması anlamında kullanılmadığı açıktır. Terim, belli bir *yapılar* ilişkisinin, yani feodal üretim tarzı ilişkisinin *çözülmesini* göstermek için *betimsel* bir tarzda kullanılmıştır. Feodal üretim tarzı, Marx tarafından *Kapital*'e kadar yanlış anlaşılmış ve yargılarının *karma oluşuyla*, "organik" ilişkilerinin özgül mitsel anlayışına dayanan bir karınlıkla karakterize edilmiş ve KÜT'e *karşıt* olarak değerlendirilmiştir. Marx'ın bu feodal üretim tarzı *sunumun-*

¹ Bu konuda bkz. *Grundrisse zur Kritik der politischen Ökonomie*, Rowohlt, 1966, s. 40 ve devamı, s. 65 ve devamı, s. 127 ve devamı ve özellikle s. 132, 138, 150, 154, 157, 167.

dan daha önce söz etmiştik.² Bizim için önemli olan, “sade birey”in ve “özgür işçi”nin burada yalnızca, tam olarak üretim faillerinin, üretim sürecinin “karma” ekonomik-politik engelleri olarak kavranan feodal, “doğal” (*Naturwüchsige Gesellschaft*) “kişisel bağımlılık zincirleri”nden (*persönliche Herrschafts-und Knechtschaftsverhältnisse*) kurtulmalarını ifade eden basit sözcükler olmasıdır. Feodal yapıların çözülmesi betimsel olarak üretim faillerinin *yoksunlaşması* gibi anlaşılmıştır; bu yalnızca, *etkileri* bakımından ve tamamen betimsel bir tarzda kavranan yapısal bir dönüşüme vurgu yapma tarzıdır. Öyleyse tarihsel koşul olarak “sade birey” terimi hiçbir biçimde, ünitelerle önceden “organik olarak” bütünleşmiş olan faillerin *realitede*, parçalanmış –ve *ardından* kapitalist üretim ilişkilerine katılacak ya da daha sonra aşamalı olarak toplumsal sınıfları oluşturacak olan– bireyler olarak ortaya çıktığını göstermez.³ Yalnızca, faillerin “sadeleşmesi” ve “özgürleşmesi”, hatta “bireyselleşmesi” –*Vereinzeling*– anlamında bazı ilişkilerin çözüldüğünü –*sich auflösen*– gösterir.

B– Bununla birlikte “sade birey” terimi KÜT’ün *kuramsal varsayımı* anlamında da kullanılmıştır. Burada bu terim, yine betimsel olarak, bambaşka ve bundan dolayı çok açık bir realiteyi kapsamaktadır. Gerek kendisinden önceki üretim tarzlarında... gerekse *Kapital*’de, KÜT’ün kuramsal karakteristiği olan *reel temellük ilişkisi* anlamına gelir, yani *doğrudan üreticinin*, “doğal” *çalışma koşullarından ayrılmasıyla* özgülleşir. Burada betimsel olarak üretim faillerinin “sadeliği” olarak anlaşılan şey açıkça, büyük sanayinin tarihsel sürecinde ortaya çıkan ve KÜT’ün geniş çapta yeniden üretiminin başlangıcına damgasını vuran doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılığıdır.

² Bu konuda bkz. bu kitabın giriş bölümü.

³ Bu aslında Marx’ın Grundrisse’lerde, aşamalı olarak sınıf oluşturan “özgür işçi kitlesi” konusunda söylediği şeydir. Kitabın toplumsal sınıflarla ilgili bölümünde konuyla ilgili açıklama yapılmıştır.

Marx'taki bu terminoloji dalgalanmalarının nedenlerine girmek niyetinde değilim. Burada önemli olan “sade birey” teriminin, KÜT'ün kuramsal varsayımlarını içeren ikinci anlamında, hiçbir zaman üretim faillerinin “bireyler” olarak *reel ortaya çıkışını* ifade etmediğini iyi görmektir. Gerçekten de burada bu terimin reel olarak, doğrudan üretici ile üretim araçları ayrılığının tamamen farklı sonuçlara yol açmasını içerdiğini biliyoruz. Bu terim açıkça çalışma sürecinin kolektifleşmesine, yani, kolektif bir üretim mekanizmasının (Marx bu mekanizmayı üretici güçlerin toplumsallaşması olarak tanımlar) organı olarak çalışana, üretim araçlarının sahipleri açısından da sermayenin *yoğunlaşma* sürecine işaret etmektedir.

Ayrıca bilimsel Marksist sorunsalda sonuçta “sivil toplum”un ve onun devletten ayrılması sorunsalının temeli olan ünlü reel “bireyler”-özneler varlığını kabul etmek mümkün değildir. Buna karşılık kapitalist devleti KÜT'ün bölgesel yargısı olarak, yani üretim ilişkileriyle kurduğu kompleks ilişkileri içerisinde değerlendirerek, onun ekonomik açısından özgül özerkliğini anlamak mümkündür. Öte yandan İtalyan Marksist Okulu için, devletin ve sivil toplumun bu ideolojik *ayrılma* şemasının, KÜT içerisindeki politik ve ekonomik reel yapıların *karşılıklı özerkliği* sorununu abartılı olarak içerdiğine hiç kuşku yoktur. KÜT'ün politik ve ekonomik yapılarının bu özgül özerkliği –Marx tarafından feodal üretim tarzının yargılarının sözde “karma”lığının karşıtı olarak gösterilen– en sonunda doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılmasına ve reel temellük ilişkisiyle mülkiyet ilişkisinin özgün kombinasyonuna (Marx'a göre üstyapıların oluşumunun “gizini” taşıyan) denk düşer. Doğrudan üretici ile üretim araçlarının, ekonomîğin ve politîğin özgül yerlerini düzenleyip dağıtan ve bölgesel yapılardan birinin diğerine müdahale sınırlarını ortaya koyan kombinasyondaki bu ayrılığın, üretim ilişkilerindeki faillerin reel anlamda “bireyler” olarak görünmesiyle hiçbir

ilişkisi yoktur. Bu ayrılık tersine bu failleri yapıların destekleri olarak ortaya çıkarır ve böylece devletle sınıflar mücadelesi alanı arasındaki ilişkiye bilimsel inceleme yolunu açar.

Sivil toplum kuramının yüklendiği fonksiyon Marksist devlet kuramı açısından böyle değerlendirildiğinde, bu fonksiyonun en iyi durumda *olumsuz* ya da *ayırıcı* olduğunu görürüz. Sivil toplum, politığın özgül özerkliğini olumsuz belirten bir nosyon oluşturmuştur, ama yine de üretim ilişkilerini, ekonomiğin yapılarını kapsayabilen bir kavram değildir.

Ayrıca kapitalist devletin hukukî-politik üstyapısı, üretim ilişkilerinin bu yapısıyla ilişki halindedir; kapitalist hukuka bakıldığında açıkça görülen bir şeydir bu. Doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılığı, buraya üretim faillerinin hukukî özneler, yani politik bireyler-kişiler olarak kurumsallaştırılmış anlamdaki saptanmasıyla yansır. Bu durum ayrıca özel bir uzlaşma olan iş sözleşmesinde, işgücünün alım-satımında olduğu gibi, üretim araçlarının formel hukukî mülkiyet ilişkisinde ya da kurumsallaştırılmış kamusal-politik ilişkilerde de görülür. Bunun anlamı, aslında üretim faillerinin yalnızca hukukî ilişkilerin oluşturduğu üstyapı ilişkilerinde “bireyler” olarak görünmesidir. İş sözleşmesi ve üretim araçlarının formel mülkiyeti de, aslında dar anlamda üretim ilişkilerine değil, bu hukukî ilişkilere dayanır. O halde “birey”in hukukî realite düzeyindeki ortaya çıkışının doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılığına bağlı olması, bu ayrılığın üretim ilişkileri içerisinde “üretim bireyleri- failleri”nin ortaya çıkmasına neden olduğu anlamına gelmez. *Tam tersine açıklanması gereken şey*, ekonomiğin içerisinde sermayenin yoğunlaşmasına ve çalışma sürecinin toplumsallaşmasına neden olan *bu ayrılığın*, ekonomik belirlemeden ve sınıf aidiyetinden yoksun bırakılan üretim faillerini, hukukî-politik düzeyde, *nasıl* hukukî ve politik “bireyler-özneler”e dönüştürdüğüdür.

Burada bu hukukî-politik yargının bu özel statüsünün, ideolojik yargıdan kaynaklanan *hukuki ve politik bir ideolojiye* denk düşmesi üzerinde ciddî anlamda durmak gerekiyor. Bu hukukî-politik ideolojinin bu üretim tarzının egemen ideoloji-

si içerisinde, dinsel ideolojinin feodal üretim tarzının egemen ideolojisiindeki yeriyle benzer bir yeri vardır. Burada, faillerin “özneler”e dönüşme sürecinde doğrudan üretici ile üretim araçlarının ayrılması, ideolojik söylevde bireyselci kişiciliğin son derece karmaşık biçimleriyle ifade edilir.

Bununla birlikte reel temellük ilişkisinde –çalışma sürecinde– doğrudan üretici ile üretim araçlarının, politığın ve ekonominin özgül özerkliğine yol açacak olan ayrılığının, faillerinin hukukî-politik “özneler”e dönüşme sürecini belirliyor olmasının nedeni, *bu ayrılığın çalışma sürecinde belli bir yapı oluşturmaktadır*. Marx bunu meta ve değer yasası üzerine yaptığı incelemelerde göstermiştir: “... Yararlı nesneler ancak birbirinden bağımsız yürütülen özel çalışmaların ürünü oldukları için meta olurlar.”⁴ Aslını söylemek gerekirse burada üreticilerin, çalışmanın toplumsallaşmasıyla –toplumsal çalışma– ortaya çıkan reel bağımlılığın gizlendiği çalışma süreçlerinin nesnel bir eklemlenme tarzı söz konusudur: Çalışmalar, bazı nesnel sınırlar içerisinde birbirinden bağımsız olarak yürütülür –özel çalışmalar–, *yani üreticilerin önceden örgütlenmiş bir işbirliği yoktur*. O halde egemen olan, değer yasasıdır. O halde üreticilerin –özel mülkiyet sahiplerinin değil– reel temellük ilişkisindeki bu “bağımlılık/bağımsızlık” çifti, *yani üreticiler ile üretim araçlarının ayrılığının ortaya çıkardığı bu çift, üreticilerin bağımlılığının, çalışma sürecindeki görece bağımsızlığın zorunlu sınırlarını çizdiğini göstermektedir*. Burada bu temel sorun üzerinde daha fazla duramayacağım. Yine de bazı konuların altını iyice çizmem gerekiyor:

a) *Emek sürecinin* nesnel bir yapısı söz konusudur. Bu yapı bir yandan *ekonomik kombinasyondaki mülkiyet ilişkisini*

⁴ Kapital, I. Cilt, s. 85. Bu konuda bkz. Ch. Bettelheim, yazarın bana iletmeyi çok istemesine rağmen yasaklanan eseri, *Le contenu du calcul économique social*.

ve buradan hareketle KÜT'ün ekonomisinde bulunan ve üretici güçlerin toplumsallaşmasıyla üretim araçlarının özel mülkiyeti arasında ortaya çıkan özgül çelişkiyi belirler; *böylece* bir yandan da faillerin –bağımsız çalışanlar– hukukî-politik üstyapıda özneye dönüşmesini belirlemiş olur.

b) Failler burada “özneler-bireyler” olarak değil, emek sürecinin bir yapısının destekleri olarak, yani emek araçlarıyla belirli ilişkilere giren failler-üreticiler ortaya çıkarlar.

Emek sürecinin bu yapısı hukukî-politik olarak üst-belirlenir: Süreç, hukukî-politiğe yansması ve politiğin ekonomide müdahalesiyle, toplumsal ilişkilerde, sınıflar mücadelesi alanında *üst-belirlenmiş* bir *etkiler* dizisinin oluşmasına yol açar.

II. KAPİTALİST DEVLET ve SINIFLAR MÜCADELESİ

Kapitalist devleti açıklama ilkelerinin aydınlığa kavuşturulması henüz tamamlanmış değildir. Politik yapıların üretim ilişkileriyle olan ilişkisi, aslında devletin *sınıflar mücadelesi alanıyla* ilişkisi sorununa bağlıdır.

KÜT'ün ekonomik ve politik yapılarının bu özgül özerkliği, sınıflar mücadelesi alanına (toplumsal ilişkiler alanına), ekonomik toplumsal ilişkilerle politik toplumsal ilişkilerin özerkleşmesi biçiminde, yani Marx, Engels, Lenin ve Gramsci'nin vurgulamış olduğu gibi, ekonomik mücadelenin ve tamamen politik olan sınıf mücadelesinin özerkleşmesi biçiminde yansır. Devletin sınıflar mücadelesi alanıyla ilişkisi, ideolojinin geçici soyutlanmasıyla, devletin ekonomik sınıf mücadelesi ve politik sınıf mücadelesiyle olan ilişkisine bölünebilir.

Oysa işe ekonomik sınıf mücadelesini, KÜT'ün *ekonomik toplumsal ilişkilerini* inceleyerek başlarsak, bundan sonra “*yalıtıcı etki*” olarak tanımlayacağım orijinal ve temel bir karakterle karşılaşırız. Bu karakter, son yargıda emek sürecinin yapısıyla belirlenmiş olan politik ve ideolojik yapıların, toplumsal sınıflara dağılan üretim faillerini hukukî ve ideolojik “özneler” olarak kendi düzeyine yerleştirmesinden ve ekono-

mik sınıf mücadelesi üzerinde, ilişkilerinin sınıf ilişkileri olduğunu bu faillerden gizleyen bir etki yaratmasından kaynaklanır. Ekonomik toplumsal ilişkiler destekler sayesinde, bir fraksiyonlaşma ve özgül bir atomlaşma tarzı üzerinden fiilen *yaşamaktadır*. Marksist klasikler bu niteliği sık sık, “bireysel”, “yerel”, “kısmî”, “yalıtılmış”, vb. olan ekonomik mücadeleyi, bir bütünlük, hatta sınıf bütünlüğü niteliği sunma eğilimindeki politik mücadelenin karşısına koyarak ifade etmiştir. Bu yalıtılma: 1) hukukinin, 2) hukukî-politik ideolojinin, 3) genel olarak ideolojinin ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerinin sonucudur. Bu yalıtıcı etki *korkunç bir biçimde gerçektir*. Bir adı vardır: Ücretli çalışanlarla özel mülkiyet sahibi kapitalistler arasındaki *rekabet*. Aslında bu, ideolojik bir kapitalist üretim ilişkileri anlayışıdır; ilişkileri, üretim bireyleri-faillerinin pazardaki değiş-tokuş ilişkileri olarak kavrar. Ama *kapitalist üretim ilişkilerinin yapısını* ifade etmekten uzak olan rekabet, kesin olarak, hukukinin ve ideolojinin *ekonomik toplumsal ilişkiler* üzerindeki etkisinden kaynaklanır.

Bu yalıtıcı etkinin, özellikle ekonomik mücadeledeki ilişkilerinin aslında sınıf ilişkileri olduğunu üretim faillerinden gizlemesi bakımından çok büyük bir önemi vardır. Zaten bunun, Marx’ın sınıfların –KÜT’teki– oluşumunu sürekli olarak *oldukları gibi* politik sınıf mücadelesi düzeyine yerleştirmesinin gerekçelerinden biri olduğu kuşku götürmez. Bu, “üretim bireyleri-failleri”nin yalnızca politik mücadelede sınıf olarak oluştukları anlamına gelmez. *Kapital*’in 1. Cildi’nde değinilen iş sözleşmesi çerçevesinde üretim faillerinin toplumsal sınıflara dağılması olgusunu, özellikle 3. Cilt’ten biliyoruz. Ekonomik mücadelenin sınıf mücadelesi olarak yürümemesi, hukukinin ve ideolojinin ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki ve ekonomik mücadele üzerindeki etkilerinden dolayıdır.

Öte yandan ekonomik toplumsal ilişkiler üzerinde görülen bu “yalıtıcı etki” basitçe her bir üretim faili düzeyinde ve bu failleri “bireyselleştiren” etki olarak görülmez. Örneğin ücretli çalışanla özel mülkiyet sahibi kapitalist arasındaki ilişki-

leri, ücretli çalışanların kendi arasındaki ilişkileri, özel mülkiyet sahibi kapitalistlerin kendi arasındaki ilişkileri, bir fabrika işçisinin ya da bir sanayi dalının diğerleriyle olan ilişkileri, bir sanayi dalının ya da sermayenin bir fraksiyonunun diğerleriyle olan ilişkilerini de kapsayan bir dizi ilişki içerisinde görülür. Rekabet terimiyle ifade edilen bu yalıtıcı etki, ekonomik toplumsal ilişkilerin tümünü kapsar.

Öte yandan kapitalist bir formasyonun bazı sınıflarında, bu formasyon içerisindeki diğer üretim tarzlarının varlığından kaynaklanan ekonomik toplumsal ilişkilerde bir yalıtım sapmak mümkündür. Buna örnek olarak küçük çiftçileri verebiliriz. Yine de bu örnekte bu yalıtımın, küçük çiftçilerin ekonomik yaşam koşullarına, yani kesinlikle üretim araçlarından ayrılmamış olmalarına bağlı olduğunu dikkate almak gerekir. Oysa kapitalist mülk sahipleri ve ücretli çalışanlar örneğinde yalıtım, hukukî ve ideolojîğin etkisidir. Bununla birlikte KÜT'ün bu özgül "yalıtıcı etki"si, kapitalist bir formasyonda egemen olmayan üretim tarzlarındaki sınıfları da *üst-belirleyerek* içine alır ve böylece bunların kapitalist devletle ilişkilerinden kaynaklanan ekonomik yaşam koşullarına özgü yalıtılmışlıklarının üzerine eklenir.

KÜT'teki ekonomik mücadelenin bu karakterlerinin hukukinin ve ideolojîğin etkilerinden kaynaklanmasını, belki de hiçbir şey şu olgudan daha iyi gösteremez: Marx yalıtım terimini ekonomik sınıf mücadelesi konusunda, tamamen politik olan mücadelenin karşıtı olarak gösterirken, *özel* terimini de politik mücadeleye ilişkin *kamusal* teriminin karşıtı olarak kullanmıştır. Bu özel-kamusal ayrımı, bireylere dönüşmüş faillerin –hukukî ve politik özneler (özel)–, bu öznelerin ünitesinin (kamusal) "temsili" politik kurumlarında da var olmasının yarattığı çelişki nedeniyle hukukî-politikten kaynaklanır. O halde Marx'ın "özel" kategorisini ekonomik mücadeledeki yalıtılmışlığı ifade etmek için kullanması, hiçbir zaman ekonomik bireyler-özneler (özel) ile politik bireyler-özneler arasında bir ayrımı ifade etmez; tüm bir ekonomik toplumsal ilişkiler dizisinin yalıtılmışlığını, hukukinin ve ideolojîğin etkisi

olarak gösterir. Bu nedenle gözlemlerini bu anlamda değerlendirmek zorundayız: “Ne olursa olsun bu amaca (işgünü satatlarının sınırlanması) işçilerle kapitalistler arasındaki *özel* bir uzlaşmayla varamayız. Genel politik bir eylemin gereği bile, saf ekonomik eylemde en güçlüünün sermaye olduğunu kanıtlamaktadır”⁵; “Bu bozgun proletaryayı devrimci sahnede arka planına attı... Proletarya bir harekete girişiyor... eski dünyayı kendine özgü büyük araçlarla değiştirmiyor, tersine kurtuluşunu varlık koşullarının dar sınırları içerisinde *özel bir tarzda* gerçekleştirmeye çalışıyor ve sonuçta kaçınılmaz olarak başarısızlığa uğruyor.”⁶ Burjuva sınıfı üzerine: “*Kamusal* çıkarlarını, kendi *sınıf çıkarlarını*, *politik* iktidarını savunma mücadelesi, yalnızca *özel* işlerini engelliyor, canını sıkıyor ve keyfini kaçırıyordu”; “Her ân kendi genel sınıf çıkarını, politik çıkarını, en gelişmemiş, en kirli kişisel ve *özel* çıkarlarına fedâ eden bu burjuvazi...”⁷

Bu gözlemler kapitalist devlet ile ekonomik sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiyi doğru anlamak bakımından önemlidir. Bu ilişkinin hem kapitalist devlet yapıları arasındaki ilişkiye hem de üretim ilişkilerine tam olarak denk düşmediğini (üretim ilişkileri devlet ile sınıflar mücadelesi alanının ilişki sınırlarını çiziyor olsa da) yineleyelim. *Kapitalist devlet aslında, hukukî ve ideolojik etkinin sonucunda yalıtılmış biçimde ortaya çıkan ekonomik toplumsal ilişkilerle ilişki içerisinde*dir. Ekonomik toplumsal ilişkilerin sınıf pratiklerine, hatta toplumsal sınıflara dağılmış faillerin üst-belirlenmiş fiilî eylemine dayanması ölçüsünde söz konusu olan bir ilişkidir bu: Bu pratik hiçbir zaman “saf” değildir, somut realitede her zaman üst-belirlen-

⁵ I. Enternasyonal tüzüğü. Aynı zamanda bkz.: I. Enternasyonal’in birinci kongresinin Çözümler metni, sendikalara ilişkin olan 5. Paragraf ve Marx’ın sendikal mücadeleye ilişkin olan tüm yazıları.

⁶ *18 Brumaire*, éd. sociales, s. 20-21.

⁷ A.g.e., s. 88 ve devamı.

miştir. O halde kapitalist devlet, ekonomik sınıf mücadelesine ilişkin olan ve az önce işaret ettiğimiz yalıtıcı etkiyle ortaya çıkan fonksiyonuyla belirlenir.

Bu nedenle bu devlet, kendisini sürekli olarak, bu yalıtılmışlığı kendi doğasında açığa çıkaran ekonomik mücadelenin tamamen politik *ünitesi* gibi gösterir. Kendisini “genel çıkarın”, sınıf karakterini faillerden gizleyerek ayrımcı ve rekabetçi ekonomik çıkarların temsilcisi gibi gösterir. Kapitalist devlet doğrudan sonuca gitme yoluyla ve ideolojinin tamamen kompleks işleyişi aracılığıyla, politik sınıf karakterini politik kurumlar düzeyinde sistematik olarak gizler: Burada sözcüğün en tam anlamıyla bir ulusal-sınıfsal-halkçı devlet söz konusudur. Bu devlet, kendisini halk-ulusun halkçı iradesinin cisimleşmesi gibi gösterir. Halk-ulus kurumsal olarak, ünitesi kapitalist devlet tarafından temsil edilen tüm “yurttaşlar”, “bi-reyler” olarak saptanmıştır ve kesinlikle KÜT’ün ekonomik toplumsal ilişkilerinin *reel dayanak olarak* açığa çıkardığı bu yalıtıcı etkiye sahiptir.

Bununla birlikte ekonomik sınıf mücadelesi bakımından, devletin bu fonksiyonuna tamamen ideolojik bir işlem dizisinin müdahale ettiği kesindir: Ancak bu devletin ekonomik toplumsal ilişkiler fonksiyonuna bağlı olan yapıları, hiçbir durumda ideolojiğe indirgenemez. Bu yapılar, reel kurumlara devletin bölgesel yargısı olarak yer açar. İdeolojik burada, hem özgün yalıtıcı etkisiyle ekonomik toplumsal ilişkilere, hem de bu etki oranında devletin somut işleyişine müdahale eder. Bu müdahale hiçbir zaman parlamenter temsiliyet gibi reel kurumlarda, halk egemenliğinde, genel oy hakkında, vb. kısıntı yapmaz. O halde burada devletin hukukî-politik üstyapısının, bu gözlemlerden hareketle kesin olarak açıklığa kavuşturabileceğimiz *çifte fonksiyonu* vardır.

1) Özellikle normatif hukuki sistem, hukukî realite görünümüyle sınıflara dağılmış üretim faillerini hukukî-politik öznelerle dönüştürerek ekonomik toplumsal ilişkilerdeki yalıtıcı etkiye katkıda bulunur.

2) Bu yalıtıcı etkiyi ortaya çıkaran ekonomik toplumsal

ilişkilerle olan bağında, halk-ulus denilen bu politik gövdede kurulmuş olan yalıtılmış ilişkiler *ünitesini temsil etme* fonksiyonunu yüklenir. Yani bir başka ifadeyle devlet, *büyük ölçüde kendi etkisiyle oluşan* –çünkü burada ideolojinin tek bir rolü vardır – *bir yalıtım ünitesini temsil eder*. Devletin yapılarındaki iç çelişkilerde yansıyan bir çifte fonksiyondur bu– ünitenin yalıtılması ve temsil edilmesi. Bu çelişkiler, özel ve kamu arasındaki, bireyler-politik şahsiyetler ve halk-ulus ünitesinin temsili kurumları arasındaki, politik özgürlükler ve genel çıkarlar arasındaki, vb. çelişkiler biçimine bürünür.

Ama benim amacım esas olarak, ne üretim ilişkilerinden hareketle devlet yapılarının örgütlenmesini analiz etmek, ne de bunların iç çelişkilerini açıklığa kavuşturmak; çünkü bunlar, hukuk sistemiyle emek sürecinin yapısı arasında sözünü ettiğimiz ilişkinin derinleştirilmesini gerektirecek. Amacım özellikle bu yapıların sınıflar mücadelesi alanına göre fonksiyonlarını belirlemek olacak. Burada değerlendirilmesi gereken, devletin tamamen politik rolünü bu yapılar açısından ve buradan hareketle politik sınıf mücadelesi açısından aydınlatmak amacıyla, bir anlamda bunların ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki (*veri* olarak alınan) yalıtıcı etkisidir.

Marx'ın da altını çizdiği gibi, kapitalist devletin ekonomik toplumsal ilişkilerle, yani ekonomik sınıf mücadelesiyle ilişkisinin önemi büyüktür. Bununla birlikte Marx sık sık ya betimsel terimleri –toplum terimi gibi– ya da gençlik döneminde kullandığı terimleri –sivil toplum terimi gibi– kullanır; sözünü ettiğimiz yanlış yorumlamaların nedeni bu terimlerdir. Marx gerçekten de politik eserlerinde, daha *18 Brumaire*'de, ekonomik toplumsal ilişkileri, ekonomik sınıf mücadelesini ve yalıtıcı etkinin ortaya çıkışını ifade etmek için (bir yandan da global olarak toplumsal ilişkileri, sınıf ilişkilerini ifade eden) “toplum” terimini kullanmıştır. Dahası bazen, görünürde devletle sivil toplum arasındaki ayrım sorunsalıyla ilişki kurarak, sivil toplum terimini kullanacaktır: “Toplumsal kendisine yeni bir içerik verdiği yerde, yalnızca devletin ilkel bi-

çimine geri döndüğü görülür...”;⁸ “bazı dönemlerde toplumun üstün bilgeliği olarak tanınan bıyık ve üniforma, sonuçta sivil toplumu kendi kendini yönetme kaygısından tamamen kurtarmanın... daha iyi olduğunu görmek zorunda kalmadı mı?”⁹ “Şu hemen anlaşılıyor: Ulusal Meclis, devletin sivil toplumu kuşattığı, denetlediği, düzenlediği, gözlediği ve vesayet altına aldığı... Fransa gibi bir ülkede sivil topluma ve kamuoyuna kendi organlarını yaratma olanağı vermeseydi, bakanlık koltuklarını elinde tutma hakkını yitirmekle kalmayıp tüm reel etkisini de yitirecekti...”;¹⁰ “her ortak çıkar hemen toplumdan koparıldı, genel üst çıkar sıfatıyla toplum karşısı olarak değerlendirildi, toplum üyelerinin inisiyatifi dışında bırakıldı, yönetsel etkinliğin nesnesine dönüştürüldü... Devletin tamamen bağımsız gibi görüldüğü dönem, yalnızca II. Bonaparte dönemi oldu...”;¹¹ “ama Fransız ulusunu gelenek yükünden kurtarmak ve Devletle Toplum arasında varolan uzlaşmaz karşıtlığı tüm açıklığıyla ortaya çıkarmak için emperyalizm parodisi gerekiyordu.” Alıntıları burada bırakıyoruz; çünkü bu konuda *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri, Fransa’da İç Savaş, Gotha Programının Eleştirisi*, vb. gibi eserlerden daha pek çok alıntı yapmak mümkün.

Önceki gözlemlere baktığımızda Marx’ın bu analizlerinin, bir yandan eski bir sorunsalın basit yankıları, bulanık anıları olmadığını, ama diğer yandan devletle sivil toplum arasındaki ayrılığın şemasına da denk düşmediğini görürüz. Bu analizler aslında *yeni* bir sorunu eski bir sorunsaldan alınmış (farklı bir sorunu kapsamaları çerçevesinde) terimlerle ifade etmektedir. Burada devletle sivil toplumun –ya da toplumun– “uzlaşmaz karşıtlığı”, “ayrılığı” ya da “bağımsızlığı” açıkça şu anlama gelir: KÜT’te kapitalist devletin özgül özerkliği ve üretim ilişkileri, sınıflar mücadelesi alanına, sınıfın ekonomik ve politik mücadelesinin özerkliği olarak yansımaktadır. Bu yansıma,

⁸ 18 Brumaire, éd. sociales, s. 16.

⁹ A.g.e., s. 27.

¹⁰ A.g.e., s. 52.

¹¹ A.g.e., s. 102-103.

ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki yalıtıcı etkiyle ifade-sini bulur; çünkü devlet kendisini halk-ulus ünitesinin yani ekonomik toplumsal ilişkilerin yalıtılmasına dayanan toplumsal gövdenin temsilcisi gibi görerek bu ilişkiler açısından özgül bir özerkliğe bürünmüştür. Marx'ın olgunluk döneminde, yapıların ve pratiklerin mevcut özerkliğinin devletle sivil toplum arasındaki ayrılık gibi yorumlanması, ancak Marx'ın eserindeki sorunsalın değişimini görmezden gelerek ve bir *sözcük oyununa* başvurarak mümkündür.¹²

Bu özellikle, eserlerini açıkça kabul etmek zorunda olduğumuz Marksist İtalyan Ekolü için geçerlidir: Galvano della Volpe'nin ardından Marx'ın düşüncesini aydınlatmak çabası içerisinde olan ve esas olarak Marksist politika biliminin sorunlarına ilişkin önemli eserlerde bu yorumun önemli bir *eleştirel* fonksiyonu vardır. Yorumda basit bir egemen öznesınıf aracı ya da âleti olarak ele alınan kaba devlet anlayışı kökten bir biçimde reddedilir. Bu ekol kuşkusuz, gerçekten KÜT içerisindeki yapıların ve sınıf pratiklerinin özgül özerkliği sorununa ilişkin özgün sorunları da ortaya koymuştur. Bununla birlikte Hegel'in sorunsalını karakterize eden spekülasyon-ampirizm değişmezinin eleştirisine (Hegelci devlet kuramına ilişkin eserlerde) Marx'ın Hegel'e göre yeniliğini yerleştirir.¹³ Ancak bu eleştiri aslında Feuerbach'ın Hegel konusundaki eleştirisinin Marx tarafından basitçe yeniden ele alınmasından başka bir şey değildir. Ayrıca bu ekol, devletle sivil toplumun ayrılığı teması altında sorunları gizlemekte ve bu da, somut sorunlar konusunda değineceğimiz bir dizi yanlış sonuca yol açmaktadır.¹⁴

¹² Örneğin Fransa'da H. Lefebvre: *La sociologie de Marx*, Paris, 1966, "La théorie de l'Etat" bölümü; M. Rubel: *Marx devant le bonapartisme*, Paris-La Haye, 1960, vb.

¹³ Özellikle Galvano della Volpe, *Rousseau e Marx*, 1964, s. 22 ve devamı; *Umanesimo positivo e emancipazione marxista*, 1954, s. 27 ve devamı, s. 57 ve devamı; Umberto Cerroni, *Marx e il diritto moderno*, 1963, passim; Mario Rossi, *Marx e la dialettica hegeliana*, 1961, II. Cilt, passim.

¹⁴ Örneğin Galv. Della Volpe'ye göre –*Rousseau e Marx*, s. 27 ve devamı, vb.– politığın ve ekonominin özerkliği ve ilişkisi sorunu, Hegel'in spe-

Öte yandan bu gözlemler, kapitalist devletle *politik sınıf mücadelesi* arasındaki ilişki bakımından da önem taşımaktadır. Ekonomik mücadeledeki bu yalıtıcı etkinin, kapitalist bir formasyondaki politik sınıf mücadelesinin özgül işleyişi üzerinde yansımaları vardır. Ekonomik mücadeleden görece özerkleşmiş olan bu mücadelenin karakterlerinden biri, Marksizmin klasiklerinde sürekli altı çizildiği gibi, ekonomik sınıf mücadelesinin yalıtılmasından hareketle *sınıf ünitesini* oluşturmaya yönelmesidir. Bunun, *kapitalist devlet* ile *egemen sınıfların politik pratiği –mücadelesi– arasındaki ilişki*de özel bir önemi vardır ve bu önem bu pratiğin, bu devletin sakınılmasını amaçlaması ve böylece var olan toplumsal ilişkilerin korunmasını hedeflemesi olgusunun özgülleşmesiyle orantılıdır. Ayrıca egemen sınıfların bu politik pratiği, yalnızca ekonomik mücadelelerinin yalıtılmasından hareketle egemen sınıf ya da sınıflar ünitesini oluşturmak zorunda kalmayacak, aynı zamanda tamamen özel bir politik-ideolojik işleyişle kendi politik çıkarlarını halk-ulusun genel çıkarının temsilcisi gibi göstermek zorunda kalacaktır. Bu zorunluluğu dayatan, kapitalist devletin sınıflar mücadelesiyle ilişki içerisindeki özel yapıları mümkün kılan ise, kesin olarak egemenlik altın-

külasyon-ampirizm kavramına Marx tarafından getirilen eleştiriye bağlıdır. Marx, Hegel'i politik-ekonomiği birbirine karıştırmakla suçluyor ("spekülatif" anlayışının doğrudan deneyselci anlayışına denk düşmesi ölçüsünde) ve bir sentez yapmak istiyordu. Ekonomik, Marx tarafından "kaba deney" olarak anlaşılmıştır ve burjuva toplumunda bunu tamamen politik bir biçimde oluşturan arabulucuların belirlenmesi gerekmektedir. Marx'a göre Hegel'in devlet anlayışında, onun model-devletini oluşturan *durumlarda* ekonomiğin ve politığın paralel bir ortak varoluşu söz konusudur. Ancak bunların, burjuva sınıfının soyut "evrensel" niteliğindeki –arabulucu– modern ayrımının ve sonra da bu ayrımın proletaryanın somut evrensel niteliğinde aşılmasının –politığın ortadan kalkması– keşfedilmesi de söz konusu olacaktır. Bu "evrensellik" kavramı burada "cinsel insan"ın antropolojik modeli üzerine kurulmuştur. Genç Marx'ın, Hegel'deki politik-ekonomik ilişkisi anlayışına yönelik olan ve bir yandan deney-somut ilişkisine, öte yandan soyutlama-spekülyasyona dayandığı eleştirideki anlayış şudur (öz-nesnelleştirme-yabancılaşma antropolojik modelinde): Politik, Hegel'in spekülasyon-ampirizm anlayışının "antropolojik" olarak aşılmasında "aracı kılınmış" ekonomiktir.

daki sınıfların ekonomik mücadelesinin yalıtılmış olmasıdır. Bu ulusal-halkçı-sınıf devletiyle politik bir formasyonda egemen olan sınıflar arasındaki ilişki, tüm bu karmaşık işleyişin analiziyle belirlenebilir.

III. HEGEMONYA KAVRAMI ÜZERİNE

Hegemonya kavramını şu belirgin bağlamda kullanacağım: Bu kavram, kapitalist bir formasyondaki politik sınıf mücadelesini, özellikle de bu formasyonlarda egemen olan sınıfların politik pratiklerini içerir. *Böylece kapitalist devletle egemen politik sınıflar arasındaki ilişkinin yerini belirleyerek, bu devletin hegemonik sınıf yönetiminde bir devlet olduğunu söyleyebileceğiz.*

Bu kavramı üreten Gramsci'dir. Kavramın hem kendi içinde pratik durumunda kaldığı, hem de kendisine çok geniş bir uygulama alanı yaratarak belirsizleştiği gerçektir. Öyleyse burada öncelikle bir dizi açıklama ve sınırlamaya başvurmak gerekiyor. Gramsci, Leninist sorunsalla özel ilişkisinden dolayı, her zaman bu kavramı Lenin'de, özellikle de onun egemen olmayan sınıfların politik mücadelesinde işçi sınıfının ideolojik örgütlenmesine ve yönetme rolüne ilişkin eserlerinde bulduğuna inanmıştır. Aslında *gelişmiş kapitalist formasyonlardaki egemen sınıfların politik pratiklerini* dikkate alabilen yeni bir kavram söz konusudur. Gramsci bu anlamda bu kavramı kapitalist devletin yapılarını kapsayacak tarzda, yanlış bir biçimde kullanmıştır. Bununla birlikte hegemonya kavramının kurulma ve uygulama alanı sınırlandığında bu konudaki analizleri çok ilginçtir: Tahlillerin konusu bu formasyonların somut durumudur; bunlara, Lenin'in farklı bir somut konuya, Rusya'daki duruma ilişkin analizi sırasında gün yüzüne çıkardığı ilkeler uygulanmıştır.

Ancak Gramsci'nin bu analizleri, düşüncesinin Croce ve Labriola'nın tarihselciliğinden¹⁵ etkilenmesi ölçüsünde önemli bir sorunu ortaya koyar. Bu sorun burada derinlemesine ele

¹⁵ Gramsci'nin "tarihselciliği" üzerine bkz. Althusser, *Lire le Capital*. II. Cilt.

alınmayacak kadar geniştir. Ben Gramsci'nin gençlik dönemindeki tipik tarihselci eserleriyle –*Yeni Düzen'de* yayınlanan ve *Tarihsel materyalizm ve Benedetto Croce'nin Felsefesi*'nin de dâhil olduğu makaleler–, politik kurama ilişkin olan ve hegemonya kavramının geliştirildiği olgunluk dönemi eserleri *Hapishane Defterleri –Machiavel, vb.–* arasında açık bir kopukluk olduğunu göstermekle yetineceğim.¹⁶ Bu kopuş, Gramsci'nin Leninist sorunsalını ortaya çıkaran eserlerinin titiz bir okumasıyla netleşirken, Lenin ve Gramsci arasındaki kuramsal ilişkileri bulmaya çalışan tarihselci bir okumayla gizlenmiştir.¹⁷ Bununla birlikte Gramsci'nin olgunluk dönemi eserlerinde de tarihselciliğin izleri pek çoktur. Ayrıca bu eserlerin ilk okumasında hegemonya kavramı, sınıf egemenliğinin basit bir güç ve şiddet egemenliğine indirgenmediği, ama bir *yönetme* fonksiyonunu, *özel bir ideolojik* fonksiyonu kapsadığı ve böylece egemenlik altındaki sınıfların “etkin rızasına” dayanan bir egemen-boyun eğen ilişkisinin kurulduğu tarihsel bir durumu belirtir.¹⁸ Oldukça belirsiz ve ilk bakışta Lukács'ın, Hegelci özne sorunsalına yerleşmiş sınıf bilinci-dünya görüşü kavramıyla yakın görünen bir anlayış. Marksizme geçirilen bu sorunsal, tarihin özne-sınıf olarak kavranmasına yol açar; burada da Hegelci kavramın rolünü üstlenen bu sınıf bilinci yoluyla, toplumsal bir formasyonun yargılarının genetik bütünleyici ilkesi olur. Bu bağlamda bir formasyonun ünitesini kuran şey, egemen olmayan sınıfların belli bir egemenlik sistemine bağlılığını belirlemesi ölçüsünde, tarihin özne sınıfının, hegemonik sınıfın, “ideolojisi-bilinci-dünya görüşü”dür.¹⁹

¹⁶ Bu konuda bkz. L. Paggi: “*Studi e interpretazioni recenti di Gramsci*”, *Critica marxista*, Mayıs-Haziran, 1966, s. 151 ve devamı.

¹⁷ Bkz. Togliatti: “Il Leninismo nel pensiero et nell'azione di A. Gramsci” ve “Gramsci e il leninismo”, *Studi Gramsciani*, Roma, 1958, ya da M. Spinella'nın A. Gramsci'ye yazdığı giriş: *Elementi di politica*, Roma, 1964, özellikle de J. Texier'in Gramsci'yi tarihselci açıdan yorumladığı *A. Gramsci*, Seghers, 1967.

¹⁸ *Note sul Machiavelli e lo Stato moderno*. Einaudi, a.g.e., s.87 ve devamı, s. 125 ve devamı.

¹⁹ Öte yandan bu hegemonya kavramı Gramsci tarafından egemen sınıflar-

Bu arada Gramsci'nin, hegemonya kavramını kullanırken, devletle sivil toplum arasındaki ayrılık konusunda analiz ettiği reel sorunları kesin olarak gizlediğini görmek ilginçtir. Gerçekten de KÜT'ün yargılarının özgül özerkliğini ve ekonomik içerisindeki yalıtıcı etkiyi içeren bu sorunların üzeri örtülmüştür. Bu "ayrılık" Gramsci'de, Marx'ın gençlik dönemi örneğinde olduğu gibi, yargıların "karma" oluşuyla nitelenen (loncasal-ekonomi tema aracılığıyla) feodal formasyon anlayışına *yaslandırılmaktadır*.²⁰ Loncasal-ekonomi özellikle, politığın ve ekonomiyin üst üste binmesiyle karakterize edilen feodal toplumsal ilişkileri ifade etmektedir; Gramsci buna "ekonomiye *aşılmuş* politika" der. Gramsci'nin modern "halkçı-ulusal" devlet konusunda İtalyan Rönesans'ı dönemindeki çeşitli devletlere ilişkin analizleri, feodalizmden kapitalizme bu geçişin çerçevesinde yapılmıştır. Onun, modern devlet ünitesinin hegemonik fonksiyonunu, yani halk-ulusun temeli olan sivil toplumun "atomize olması" konusundaki fonksiyonu analiz etmesini sağlayan da bu çerçevedir. Gramsci'nin Makyavel'den etkilenmesinin nedeni, onun ilk politik pratik kuramcılardan biri olması değil, özellikle modern devletin, burada feodal ilişkilerin çözülmesinin ürünleri olarak değerlendirilen "halk kitleleri" açısından üzerine aldığı bu ünite fonksiyonunu fark etmiş olmasıdır. Bu özellikle, Gramsci'nin İtalya'daki bu devlet formasyonu girişimlerinin başlangıçtaki başarısızlığına ilişkin analizlerinde açıktır: "Kolektif bir halkçı-ulusal iradenin yaratılması girişimlerinin sürekli olarak başarısızlığa uğramasının nedenini, belirli grupların varlığında (Orta Çağ Cemaatlerinin fonksiyon ve karakterleri) aramak gerekir... Buradan "loncasal-ekonomi" diyebileceğimiz bir iç durum, yani politik olarak feodal toplum biçimlerinin en kötüsü ortaya çıkar ..."²¹

ın, özellikle de işçi sınıfının politik pratik alanında da kullanılmıştır. Bu konuya ileride değineceğiz.

²⁰ *Lettres de prison*, Ed. soc. s. 212 ve devamı, *Gli intelletuali e l'organizzazione della cultura*, Einaudi, s. 8 ve devamı.

²¹ *Il Risorgimento...*, Einaudi, s. 35 ve devamı.

Bu loncasal-ekonomi teriminin Gramsci’de bir ikinci anlamı daha vardır. Bu terim yalnızca feodal formasyonun ekonomik ve politik “karma” ilişkilerine değil, aynı zamanda kapitalist formasyonların politiktan ayrı olan “ekonomiğine” işaret eder. Gramsci’nin analizlerini sık sık lekeleyen tarihselci etkilerden hareketle açıkça anlaşılabilecek olan belirgin bir terminoloji dalgalanmasıdır bu. Gramsci’nin, feodal formasyonların “karma” loncasal-ekonomik ilişkilerinde ve kapitalist formasyonların politik ilişkilerden ayrı olan “ekonomik” ilişkilerinde bulunduğu ortak nitelik, her iki ilişki türünün de kapitalist formasyonların “tamamen politik” ilişkilerinden ayrı olmasıdır.

Böylece Gramsci’nin bu analizlerinde tarihselciliğin olumsuz etkilerini iyice görmüş oluyoruz. Yine de bunları arındırmayı deneyebiliriz. O zaman bu analizlerin ortaya koyduğu reel sorunların hiçbir biçimde kapitalist devlet ile karma ya da organik feodal ilişkilerin çözülmesinin sonucu olarak değerlendirilen atomize sivil toplum arasındaki herhangi bir ayrıma ait olmadığı görülebilecektir. Bu reel sorunlar KÜT’ün yargılarının özgül özerkliğine, bu tarzın ekonomik toplumsal ilişkilerdeki yalıtıcı etkisine ve devletle egemen sınıfların politik pratiğinin bu yalıtılmayla olan ilişkisine aittir.

Bu durumda *yalnızca kapitalist bir formasyonun egemen sınıflarının politik pratiğine* –devlete değil– uygulanabilen hegemonya kavramının *iki anlamı* olduğu görülür.

1) Bu kavram, bu sınıfların kapitalist devletle ilişkilerinde (halk-ulus denilen ve ekonomikte yalıtıcı etkiye sahip olan bu politik gövdenin “genel çıkarı”nın temsilcisi olarak) politik çıkarlarının oluşmasına işaret eder. Yukarıdaki gözlemleri dikkate aldığımızda, bu birinci anlamı örneğin Gramsci’den yaptığımız alıntıda görürüz: “Bir üçüncü moment, tamamen ekonomik bir grubun kendi loncasal çıkarlarının şimdiki ve gele-

cekteki gelişmesinde lonca sınırlarını aştığının ve diğer alt grupların da çıkarları durumuna gelebildiğinin ve gelmek zorunda olduğunun bilincine vardığı momenttir. Bu, önceden filizlenen ideolojilerin “taraf” olduğu, aralarından yalnızca birinin ya da bir kombinasyonun kendini kabul ettirmeye, tüm toplumsal ortama yayılmaya başlamasına kadar diğerleriyle boy ölçüşmeye giriştiği, mücadeleye katıldığı evredir... bu süreçte ideoloji ya da kombinasyonun fonksiyonu entelektüel ve ahlâkî üniteyi belirler, çevresinde loncasal düzlemdeki değil “evrensel” düzlemdeki mücadelenin yoğunlaştığı tüm sorunları ortaya koyar ve böylece temel bir toplumsal grubun alt bağımlı gruplar üzerindeki hegemonyasını yaratır. Devlet, kuşkusuz bir grubun, onun en geniş yayılımını sağlayacak koşulları yaratmaya yönelik özgün organizması olarak kavranmıştır; ama bu gelişme ve yayılma, evrensel bir gelişmenin, tüm “ulusal” enerjilerin gelişiminin motor gücü olarak gösterilmiştir; yani egemen grup, alt bağımlı grupların genel çıkarlarını düzenler ve devlet yaşamı da temel grubun çıkarlarıyla alt bağımlı grubun çıkarları arasındaki kararsız dengeyi (yasanın sınırları içerisinde) sürekli koruyan bir formasyon olarak kavranır; ancak bu koruma yalnızca belli bir noktaya kadardır, yani bayağılaşmış ekonomik-loncasal çıkarlara kadar uzanmaz”.²²

2) Hegemonya kavramının, Gramsci tarafından belirtilmemiş olan bir diğer anlamı daha vardır. Kapitalist devletin ve kapitalist bir formasyondaki sınıflar mücadelesinin özgül karakterlerinin, *politik olarak egemen olan* pek çok sınıf ya da fraksiyondan oluşan bir “iktidar bloğu”nun işleyişini *mümkün kıldığını* göreceğiz. Bu egemen sınıf ya da fraksiyonlardan biri, *hegemonik rol* olarak nitelenebilen özel bir *egemen rol* üstlenmiştir. Hegemonya kavramı bu ikinci anlamında, ka-

²² Machiavelli..., s. 40 ve devamı.

pitalist bir toplumsal formasyondaki egemen sınıf ya da fraksiyonlardan birinin, diğer egemen sınıf ya da fraksiyonlar üzerindeki özel egemenliğini içerir.

Hegemonya kavramı, kapitalist formasyonlarda görülen politik sınıf egemenliği tipinin bu iki karakteristiği arasındaki ilişkiyi deşifre etmeye olanak verir. Hegemonik sınıf, halkulusun genel çıkarını temsil etmek ve egemen sınıf ve fraksiyonlar arasında kapitalist devletle kurduğu özel ilişki yoluyla özgül bir egemenliğe sahip olmak gibi *çifte fonksiyonu* politik düzeyde kendisinde yoğunlaştıran sınıftır.

2. kapitalist devlet tipi ve tipolojisi

Yapılan bu gözlemler kapitalist devlet “tipini” belirlememize olanak veriyor. Marksist politik bilimde, belirli üretim tarzlarına denk düşen despotik, köleci, feodal, kapitalist gibi bazı devlet “tipleri” vardır. Öte yandan Marx, Engels ve Lenin, “devlet biçimleri”yle “yönetim biçimleri”ni bu özgül devlet tiplerinin içinde tanımlamışlardır. O halde devletin üstyapısını belirlemeye ilişkin tipolojik sorun iki şeyi gözetir:

a) Belli bir üretim tarzının *bölgesel* bir *yargısını* –bu durumda devletin hukuki-politik üstyapısını– kuramsal araştırma nesnesi olarak oluşturmak söz konusudur. Bu, Marksist bilim açısından her şeyden önce bu “nesne”nin *özgüllüğünü* ve ünitesini belirlemenin söz konusu olduğu anlamına gelir: Bu nesne, kuramsal nesne olarak ve bu biçimde tanımlanmış tipik yapılarının bu üretim tarzının kompleks ünitesindeki yerini ve fonksiyonunu deşifre etmesine olanak verecek bir tarzda oluşturulmalıdır.

b) Bu tipik nesneyi, kuramsal ilkelerden yola çıkarak oluşturmak söz konusudur ve bu oluşum geçici olarak onun *dönüşümleri* olarak ifade edilebilen şeyi anlamamıza olanak vermelidir. Örneğin kapitalist devlet biçimleri hangi anlamda kapitalist devlet tipine aittir, KÜT’ün egemen olduğu toplumsal bir formasyonun “evre” ya da “aşamaları”nı hangi ölçüde etkiler? Tipolojik sorun burada *dönemleme* sorununa denk düşmektedir.

Burada bir başlangıç yorumu zorunlu: Bir üretim tarzındaki bir yargının tipolojisi sorunu, bu yargının tarihsel oluşumunun tematiğine denk düşmez. Modern kapitalist devletin oluşumu da söz konusu olamaz. Burada, bir üretim tarzının bölgesel bir yargısındaki sorunla, toplumsal bir formasyondaki ve onun bir diğerine geçiş sürecindeki sorun aynıdır.

Belirli bir üretim tarzının bölgesel yapılarının, örneğin KÜT'teki kapitalist devletin özgüllüğünü anlamak için, bu özgüllüğün bu tarzı niteleyen matris içerisindeki yerini belirlemek gerekir: Bu da ancak *bu yargının kavramını* kurabileceğimiz noktadan yola çıkarak olur.

KÜT'ün yargılarının devlete bu "saf" tarzda yerini veren özgül özerkliği, bu devletin ekonomiğe göre özgül özerkliğidir: Politığın ekonomiğe ve ekonominin de politığa müdahale etme ve etmeme çeşitlemelerini sabit değişmez olarak özellikle düzenleyen, bu özerkliktir.¹

Bununla birlikte (ki bu çok önemlidir) bu değerlendirmeler tek başına ve bu üretim tarzındaki *sınıflar mücadelesinin alanına göre biçimlenen ilişkilerine hatta fonksiyonlarına*, kendi tipik yapılarının da katılmak zorunda olması ölçüsünde, kapitalist devlet kavramının yerli yerine oturtulmasına olanak vermez. Aslında yapıların birlikteliği içerisinde devletin yeri, en sonunda bu devletin hem ekonomik sınıf mücadelesiyle, hem de politik sınıf mücadelesiyle ilişkisi incelenmeden önce kavram olarak ortaya çıkamayacak olan basit bir şema vermektedir. Yani kapitalist devlet konusunda yeterli bir kavra-

¹ I. Bölüm'de devlet kavramının çeşitli üretim tarzlarında kuruluşunun, yani devlet tiplerinin sınırlamasının, devletin genel fonksiyonunun bu çeşitli tarzlarda, bir formasyonun ünitesinin bağıntı etkeni olarak büründüğü farklılaşmış biçimlere bağlı olduğunu görmüştük: Bu farklılaşmış biçimlerin devletin çeşitli üretim tarzları içerisindeki yerine bağlı olduğunu vurgulamış ve böylece bu fonksiyonun, KÜT'te ekonominin ve politığın karşılıklı özerkliği nedeniyle kapitalist devlet için özgül olduğunu belirtmiştik. Ben de tipoloji sorununa, bu özerkliğin analiziyle başlıyor, kapitalist devletin fonksiyonunun, kapitalist bir formasyonun ünitesinin bağıntı etmeni olarak büründüğü somut biçimler üzerindeki yansımalarını 3. Bölüme bırakıyorum.

mın kurulması için devletin yeri, bu devletin sınıflar mücadelesi alanı ile ilişkisinin sınırlarını ortaya koyarak ürettiği etkiler içerisinde değerlendirilmelidir.

Bu nedenle kapitalist devlet tipi her şeyden önce, bu devletin KÜT'ün ekonomik toplumsal ilişkilerdeki yalıtıcı etkisiyle olan ilişkisi içerisinde, yapılarının ve ekonomik sınıf mücadelesinin özgül özerkliğine denk düşer. Bu konuda netleşmek için bundan sonra bu ilişkiyi devlet ile ekonomîğin ya da ekonomik toplumsal ilişkilerin yalıtılması arasındaki ilişki olarak ifade edeceğim. Son olarak bu devlet tipini, politik sınıf mücadelesiyle olan ilişkisiyle, özellikle de bu üretim tarzındaki egemen sınıfların politik pratikleri ile olan ilişkisiyle karşılaştırmak zorundayız: Burada önemli olan devletin, halk-ulus ve iktidar bloğu açısından sınıf hegemonyasıyla, yani formasyonu kapitalist devlet tipine denk düşen bir sınıfın hegemonik olarak ortaya çıkmasıyla olan ilişkisidir.

Bu devlet tipinin, toplumsal bir formasyondaki belli bir devlet tipiyle ilişkileri nelerdir? Tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir formasyonun, birçok üretim tarzının bir arada bulunmasına bağlı olduğunu biliyoruz. Bu anlamda benzer bir formasyondaki devlet, bu formasyonda bir araya gelmiş çeşitli üretim tarzlarından doğan birçok devlet tipinin kombinasyonunun sonucudur. Özellikle de KÜT'ün egemen olduğu somut bir toplumsal formasyonda reel kapitalist devlet, bu formasyonda bir arada bulunan diğer üretim tarzlarına denk düşen devlet tiplerinin birçok karakteristiğini gösterebilir. Bu karakteristikler bu devletin yalnızca “saf olmayan artakalanları” değil, aynı zamanda verili bir formasyondaki oluşturu parçalarıdır. Ben her durumda kapitalist devletten söz edeceğim ve bu zaten bir devlette kapitalist tip egemen olduğu zaman, kapitalist formasyon anlamına gelir.

Bununla birlikte şunu da belirtmem gerekiyor: Bir toplumsal formasyonda KÜT'ün egemen olması, bu formasyo-

nun karmaşıklığı ve çeşitli yargılarının dekalajı nedeniyle, devletin politik üstyapı düzeyinde de mutlaka kapitalist tipin egemen olması anlamına gelmez. KÜT'ün egemenliğinde olan ama devletin feodal nitelikte olduğu kapitalist bir formasyondan da söz edebiliriz. Marx ve Engels'in *Bismarkçılık* üzerine yazdıkları ve kapitalist bir formasyonda feodal tipteki devletin varlığını inceledikleri yazılarından da tam olarak bu anlam çıkar. Bu, egemen KÜT'ün, bu tarzdaki devleti karakterize eden tipten başka bir tipin egemen olduğu bir devletin politik yargı düzeyinde varolmasına olanak vermesine bağlıdır; KÜT bunu yargıların özerkliği adına yapar; bu yargılar kendisini karakterize etmekte ve kendisi de bunları kapitalist formasyona aktarmaktadır. Egemen KÜT *tüm sistemi etkiler* ve diğer alt bağımlı üretim tarzlarının işleyiş koşullarını değiştirir. Bu durumda bu feodal devlet, feodal yapılarına rağmen, kapitalist bir devletinkine benzer *fonksiyonları ödünç alabilir*, bu ödünç almayı, KÜT'ün formasyonundaki egemenliğine ve bu egemenliğin feodal devlete ayırdığı yere borçludur. Devlet özellikle de feodal karakterlerine rağmen, kapitalist devlet tipinin karakteristik görece özerkliğiyle işleyişini sürdürebilir: Bu işleyiş somut Bismarkçılık örneğinde Bismark'ın getirdiği "yukarıdan devrim"i mümkün kılar. Aslında Bismarkçılığın bu işleyiş anlayışı, işleyişin Bismarkçı devlette feodal devlet tipinin karakteristikleriyle kapitalist devlet tipinin karakteristiklerinin bir arada bulunmasına denk düşmesi ölçüsünde bir ödünç alma olarak nitelenebilir: kapitalist devlet tipinin karakteristikleri Bismarkçı devlette neredeyse bulunmaz. Böyle olmakla birlikte bir yargının yapılarıyla fonksiyonları arasındaki bu kopuşun tamamen istisnâî bir durum olduğu açıktır.

I. M. WEBER'İN TİPOLOJİSİ

Yukarıdaki analizler şimdiden şu sonucu çıkarmamıza olanak vermektedir: Hiçbir şey, bir üretim tarzına ait bir yargının kavramını üretmeyi hedefleyen tipolojik Marksist sorunsala, "şemalar", "modeller" ya da "ideal tipler"e dayalı bir tipolo-

ji kadar uzak değildir. Bu sonuncu durumda bu modeller ya da ideal tipler, bilginin ampirist sorunsalından kaynaklanan “reel-soyut” bir ilişkide yer alır. Örneğin M. Weber’in ideal tipinin oluşması, aynı “soyut”² tipe ait olan birçok “reel” fenomen arasındaki ayrımsal sapmaların yerinin bulunmasına dayanır. Bu tipe işlemsel değerini veren, bu soyut tipten sapmış olan fenomenleri, soyut reeli, aydınlatma kapasitesidir.³ Reelin şemalaştırılması, sonuçta olarak genelleştirilmesi ve soyutlanması anlamına gelen bu tipoloji kavramı kesinlikle, kuramın özgün özerkliğini tanımayan ampirist bir bilgi anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu anlayış, “soyut” ve “reel” arasına önceden yerleştirilmiş bir uyum ön doğrusunu, bu anlayışın reel somutla sonuçmaz bir denklikte yer alan tipolojik soyutlamayı içerir. Buna karşılık Marksist kuram sorunsalında bir üretim tarzının bölgesel yargısı kavramının, toplumsal bir formasyonun reel somut fenomenlerinden hareketle yapılan bir soyutlama yoluyla değil, bu üretim tarzının kavramının ve yargıların bu üretim tarzını özgülleştiren eklemlenmesinin kuramsal oluşum süreci yoluyla üretilmesi söz konusudur. Modellerin ya da şemaların bilimi, özel bir bilimin özgül nesnesini dikkate alamayan nosyonlarla sonuçlanmaktadır: Gerçekte bu nesne, şemalaştırılmış reel somut olamaz; kuramsal olarak kurulmuş bir kavram olabilir.

² Eseri Fransa’da hâlâ yeterince tanınmamış olan M. Weber’e ilişkin olarak, J. M. Vincent’in, özellikle *L’homme et la société*’nin 3. ve 4. sayılarındaki başlıca makalelerine, ayrıca J. Freund’un *La sociologie de M. Weber* (1966) adlı eserine bakmak gerekiyor. İdeal tipler konusunda eksiksiz bir eleştiri için, bkz. R. Establet, *Lire le Capital*, II. Cilt, s. 338.

³ Bu önemli sorun aslında bugün toplumsal bilimlerin yönetimine ilişkin yapılan tartışmaların anahtarı olacak niteliktedir. Bu konudaki tartışmalar Fransa’da yeni başladığı için, bunlara ilişkin, E. Topitsch tarafından derlenen eksiksiz bir esere başvuruyorum: *Logik der Sozialwissenschaften*, Köln/Berlin, 1965. Burada K. Popper ve Th. Adorno arasında bu konuda yapılan ünlü tartışmanın metinlerini buluruz (s. 113 ve devamı ve 311 ve devamı). Bu eserin aynı zamanda H. Lasswell’in sorunu politik bilimde ortaya koyuşunu (*Das qualitative und das quantitative in Politic-und Rechtswissenschaftlichen Untersuchungen*, s. 64 ve devamı) aydınlatıcı bir niteliği vardır.

Weberci tipoloji özellikle ilginçtir, çünkü tarihselci sorunsala ait kendi ön yargıları ve ampirist bilgi anlayışı arasındaki ilişkileri hiçbir kuşkuya yer bırakmadan açığa çıkarır. Bu ilişkiler Weber'in, bilginin öznesini ve nesnesini özdeşliğini –kısmî?– içeren “algı” anlayışında ortaya çıkar. Weber’de ideal tiplere bölünmeye olanak veren epistemolojik ilkeler araştırmacının özgün değerleridir (araştırmacının, kendisini de toplumun, tarihin ve “oluşumuna” katkı sağladığı “beşeri bilimler”in nesnesinin bir parçası olarak görmesi ölçüsünde). Bilimin nesnesi olan reel-somut, bu reel somutun şemalaştırılma ilkeleri olan bazı değerlerden hareketle, araştırmacının davranışının –kolektif bir pratiğe dahil edilmiş– ürünüdür: şema ve realite arasındaki ontolojik denklik burada bu temel özneye, toplumun, tarihin ve bilimin öznesine, yani araştırmacıya bağlıdır.⁴ Hegelci sorunsalla ilişkileri rastgele tanınacak olan bu anlayış, Lukács’ın, tarihin ve toplumun özne-sınıfından, bilginin öznesinden söz ettiği *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı eseri üzerindeki etkisi hatırlanacak olursa, özellikle ilginçtir.

Özet olarak Weber, hukukî-politik üstyapıların tipolojisini çeşitli mistik kombinasyonlara ve bunların ortaya koyduğu rasyonaliteye göre değerlendirir ve otorite tipleri arasından, rasyonel-yasal, geleneksel ve karizmatik tipleri ayırır.⁵ Bu tipler-bilim nesneleri, bir yandan değerleri, idealleri, projeleri, bunları üreten insan-öznelerin praxisinin davranış güdülerini izleyerek birbirinden ayrılacak, bir yandan da araştırmacının

⁴ Weber’in, çalışmalarına dağılmış olan genel yöntemsel “ideal tip” değerlendirmeleri dışında, “ideal tip” ile “değişkenler” anlayışı arasındaki ilişki için bkz. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen, 1922-23, I. Cilt, s. 21 ve devamı, 37 ve devamı, 233 ve devamı. “Değerlerin tarihselciliği” ile “model” arasındaki ilişki, T. Parsons’un politik analizlerinde nettir: Burdick ve Brodbeck’in derlediği *American Voting Behaviour*, 1959, s. 115 ve devamı. Bu konuda ayrıca bkz. Nagels: *Logic Without Metaphysics*, 1956, I. Kısım, 10. Bölüm, “A Formalisation of Functionalism” Parsons’un bu eğilim, Weber’le fonksiyonalist akım arasındaki doğrudan bağlantının sonucundan başka bir şey değildir.

⁵ *Wirtschaft und Gesellschaft, a.g.e.*, 2. Kısım, VII. Bölüm ve Weber’in J. Winckelmann tarafından derlenen toplu eserleri: *Reschtssoziologie*, Berlin/Neuwied, 1960.

kendi değerlerinin ışığında ele alınacaktır. Reel-somut ve ideal tiplerin epistemolojik ilişkisinin tarihselci sorunsalla bağını konusunda hiçbir şey Weber'in anlayışı kadar net değildir: Weber, ideal tipleri tarihsel reel-somut içerisinde *gerçekleşme şansına sahip* soyut şemalar olarak formülleştirir. Bu soyut modeller, tarihin –araştırmacı da dâhil olmak üzere– somutu üreten öznelere değerlerinden başka bir şey olmayıp, esas-öznenin nesnelleştirilmesine yöneliktir. Devletin ve otoritenin ideal tipleri ise terimin dar anlamıyla yapıları değil, son tahlilde “aktörler”in tavır ve davranış güdülerini kapsar. Öte yandan bu Weberci sorunsal, onun “kapitalist devlet” –“aktörlerin” rasyonel tavrı– ya da bürokrasi –rasyonalitenin ve rasyonel devlet tipinin öznesi– anlayışında olduğu kadar iktidar anlayışında da ortaya çıkar.

Tüm bunlar Weber'in rasyonel, karizmatik ve geleneksel otoriteler arasına koyduğu farklılıkların, devlet tiplerinin fiili ayrımsal karakterlerini kapsadığı anlamına gelmez. Kapitalist devlet tipinin belli bir ölçüde Weber'in “rasyonel-yasal” otorite tipi nosyonu ile betimlediği karakteristiklerin, bu devlet kavramının oluşturu nitelikleri olarak ele alınabileceğini daha sonra göreceğiz.⁶

II. DEVLET TİPLERİ, DEVLET BİÇİMLERİ

ve TOPLUMSAL BİR FORMASYONUN DÖNEMLEŞMESİ

Şimdi de Marx, Engels ve Lenin'in ifadelerini kullanmayı sürdürerek devlet tipleri, devlet biçimleri ve yönetim biçimleri arasındaki ilişkiler sorununa geelim. Burada her şeyden önce bir terminoloji sorunu var: Devlet biçimleri ve yönetim biçimleri ifadeleri Marksizmin bu klasiklerinde, örneğin “parlamentar cumhuriyet”i, “anayasal monarşi”yi, vb. belirtmek için genel kural olarak aynı anlamda kullanılmıştır.⁷

⁶ Tarihselci sorunsalla ilişkili olan bu pozitivist ve deneyselci bilgi anlayışı, Gal. Della Volpe'de ve onun anlayışında –“soyut-belirli” model– başka bir biçimde yeniden buluyoruz. Bkz. *Logica come scienza positiva*, 1947.

⁷ Örneğin Marx ve Engels'in tüm politik eserlerinde ve Lenin'in *Dönem Kautsky*, *Devlet ve Devrim* gibi eserlerinde.

Öncelikle sorunu ortaya koyalım: Aynı *devlet tipinin* çeşitli *devlet biçimlerini* hangi ölçüde birbirinden ayırabiliriz? Devlet tipinin ortaya çıkardığı kuramsal soruna benzer bir sorundur bu ve bir devlet biçimleri tipolojisinin kurulması söz konusudur. Bunu yaparken bu devlet biçimlerinin, hem toplumsal bir formasyondaki sınıf mücadelesi alanı ve yargılar arasındaki ilişkiye oturtulabilmesi, hem de aynı devlet tipinin biçimleri olarak görülmesi gerekir. Yani ortada çifte bir görev vardır: *a)* devlet biçimlerinin farklılaşmasını, yani bu devlet tipinin oluşturunca ilişkilerindeki değişikliklerden hareketle ortaya çıkan farklılaşmayı hesaba katabilen bir devlet tipini yerli yerine oturtmak; *b)* bu değişikliklerin, ilişkilerin matrisini etkilemediğini ama bu ilişkilerin farklılaşmış biçimlerini oluşturduğunu kabul etmek.

Kapitalist devlet tipi ilk olarak ekonomik ve politik toplumsal yapıların, hem devletin hem de ekonomik toplumsal ilişkilerin özerkliği içerisinde yer bulabilen özgül bir özerkliğini içeriyorsa, bu tip devlet biçimlerinin, devletle bu ilişkiler arasındaki bağlantıda gerçekleşen bir değişikliğe göre belirlenmesi gerekir. Bununla birlikte bu değişiklik, bunların karşılıklı özerkliğinin tipik çerçevesinde bulunur ve böylece bu ilişkinin terimlerini, yani devlet yapılarını ve ekonomîğin yalıtıcı etkisini söz konusu etmez. Bu devlet biçimleri, bu özerkliğin *derecesine* ve *özgül biçimlerine* göre belirlenecektir. Bu tipteki devletin ve bu tipteki biçimlerin kuramı, *ekonomik sınıf mücadelesiyle* ilişkileri içerisinde ancak böyle oluşturulabilir. Sorun, devletin *politik sınıf mücadelesiyle*, özellikle sınıf hegemonyası ve iktidar bloğuyla ilişkilerinde de aynıdır.

O halde burada sorunu daha dolaysız kılan şey, toplumsal bir formasyonun bölgesel yargısının *dönüşümleridir*. Peki kapitalist devletin dönüşümleri, aynı yargının dönüşümleri olarak kalmaları için nasıl belirlenmelidir? Bu sorun, yapılar ve politik pratikler düzeyinde *dönemleşme* gibi temel bir sorunla çakışmaktadır. Öyleyse toplumsal bir formasyonun kendi vurgu ritmini içeren tipik “dönemleri”ni, yani politik düzeyde özel

bir devlet biçimine denk düşen dönemlerini tanımlamak mümkün müdür?

Önce, gerek üretim tarzlarının, gerek toplumsal bir formasyonun “evreleri”nin, gerekse bir formasyonun bölgesel bir yargısının biçimlerinin birbirini basitten karmaşığa safhalar halinde bir zamansallıkla izlediğini varsayan evrimci ve tarihselci anlayışı bir yana bırakmak gerekiyor. Bu anlayış, toplumsal bilimlerin alanında tahribatlar yapmaya devam eden o *kronolojik parçalamaya* yol açar. Devlet biçimleri örneğinde ise kapitalist devletin dönüşümlerinde birbirini izleyen ve kapitalist formasyonların basit evrimindeki etaplara denk düşen etaplar görülür.

Oysa bir formasyonun bir yargısının (burada kapitalist devlet biçimlerinin) dönüşümleri sorunu, bir formasyonun birlikteliğinin *evreleri* ve *aşamaları* sorununa denk düşmelidir. Ch. Bettelheim şuna işaret eder: “‘evreler’ teriminin, toplumsal bir formasyonun gelişiminin iki büyük momentini, yani, 1) *başlangıcını*, yani dar anlamda geçiş evresini... 2) *yapının yaygın yeniden üretim evresini* ifade etmek için kullanılması doğru görünüyor... Bu evrelerin her biri, toplumsal formasyon düzeylerinin ve bu düzeylerdeki çelişkilerin özgül eklemlenmesiyle, yani bu çelişkilerin belli bir eşitsiz gelişim tipiyle karakterize edilir. Aynı evre süresince, belli bir momentte baş çelişki olan, tali çelişki olur ya da tali çelişki baş çelişki haline gelir. Çelişkilerin bu yer değiştirmesi, belli bir evrenin farklı aşamalarına ritim verir... bunlara sınıflar arasındaki ya da aynı sınıfın farklı katmanları arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan değişiklikler damgasını vurur.” Burada bir evrenin “tipik aşamaları” söz konusu olacaktır.⁸

Bu evre ve aşamalar terminolojisini bazı açıklamalar ekleyerek de akılda tutabiliriz. Evre ve aşamalar burada *toplumsal bir formasyona* aittir: Bir formasyonun yaygın yeniden üretiminin evre ve aşamaları, bu durumda bir üretim tarzının

⁸ *Cahiers de Planification socialiste*, Sayı: 3, s. 141 ve devamı. Bettelheim’den alınan metinler bugün *Sosyalist Ekonomiye Geçiş*’te (Maspéro, 1968) yeniden üretilmiştir.

egemen olduğu bir formasyonun, bu durumda KÜT'ün egemen olduğu kapitalist bir formasyonun evre ve aşamalarıdır. Bununla birlikte bu formasyonun aşamaları, “saf” kapitalist üretim tarzının bazı özgül ve ayrımsal biçimlerinin reel olarak bir arada bulunmasına bağlıdır. Bu biçimler, “ilkel kapitalist üretim, toplumsal kapitalist üretim ve tekelci kapitalizm aşamalarından geçerek, basit pazar üretiminden tekelci devlet kapitalizmine ulaştığı için tamamen farklı ekonomik realiteleri”⁹ içerir. Kapitalizmin bu biçimleri, Lenin’in *Emperyalizm*’de sözünü ettiği anlamda “saf” KÜT’ün biçimleridir: “Emperyalizm ve finans kapitalizmi eski kapitalizmin üstyapılarıdır. Üst bölümü ayırın, eski kapitalizm ortaya çıkacaktır...” Kapitalist üretim tarzının bu biçimleri, kuramsal olarak çeşitli yargıların bazı eklemleme biçimleriyle karakterize edilmiştir. Bu eklemleme biçimleri bu üretim tarzının matrisi çerçevesine yerleşmiştir ve kapitalist bir formasyonda KÜT’ün diğer üretim tarzlarıyla *kombinasyon eğilimleri* içerir. Bu biçimlerin ortak yanları aynı matrisi kapsamaları, farklı yanları ise kendilerini karakterize eden değişikliklerin kesinlikle bu matrisin sınırladığı yargıların eklemlemesine denk düşmesidir. KÜT bu durumda devletin ve ekonominin özgül bir özerkliğini içermekte ve bu özerklik politigin ve ekonominin eklemleme tipine, bir yargının, bir diğeri tarafından çizilen sınırlar içerisindeki etki tipine işaret etmektedir. Ancak “saf” kapitalizm kuramsal olarak politigin ekonomikten görece özerkliğini içerse bile, ilkel kapitalizmde müdahaleci olmayan bir devletin ve tekelci kapitalizmde de müdahaleci bir devletin bulunduğu açıktır. Devlet biçimlerindeki bu farklılıklar kesinlikle, görece özerk olan ekonomik ve politik arasındaki ilişkinin büründüğü özgül biçimlere denk düşer: *Özgül bir değişimin değişkenlerini oluşturlar.*

KÜT’ün egemen olduğu toplumsal bir formasyonun aşı-

⁹ Bettelheim: “La construction du socialisme...”, *La Pensée*, sayı: 126, Nisan 1966, s. 58 ve devamı. Bettelheim burada hem geçiş evresinden hem de yaygın yeniden üretim evresinden, kısaca “kapitalizmin farklı aşamalarının” birliğinden söz etmektedir.

maları sorununa geri dönelim. Bu formasyonda farklı üretim tarzlarının birlikte var olmasının dışında, *KÜT'ün birçok "saf" biçiminin* birlikte var olduğunu görmek de mümkündür: İlkel kapitalizm, tekelci kapitalizm, tekelci devlet kapitalizmi, vb. Bununla birlikte bir formasyonun yaygın yeniden üretim evresinin tek bir üretim tarzının –bu durumda KÜT'ün– egemenliğine bağlı olması gibi, *bir formasyonun bu evresinin aşamaları da, bu "saf" üretim tarzının bir biçiminin diğer biçimler üzerindeki egemenliğine bağlıdır; bu da KÜT'ün diğer üretim tarzlarıyla belli bir somut kombinasyonuna yol açar.* Bu anlamda kesinlikle bir ilkel kapitalizm aşamasından, bir toplumsal kapitalizm aşamasından, bir tekelci kapitalizm aşamasından ve bir tekelci devlet kapitalizmi aşamasından söz edebiliriz. KÜT'ün bu biçimlerinden birinin egemenliği altında bulunan kapitalist bir formasyonun farklı aşamalarındaki devlet biçimleri, KÜT'ün bu biçimlerine denk düşen devlet biçimleriyle ilgilidir.

Böylece bir formasyondaki devlet biçimleri, politığın ekonomikle ilişkisindeki özgül bir değişikliklerle karakterize edilir. Ancak yapıların ilişkisindeki bu değişiklik burada, sınıflar mücadelesi alanına yansımaları ölçüsünde geçerlidir ve bu açıdan kesinlikle şunlarla ilgilidir:

- 1) Devletin, *ekonomik toplumsal ilişkilerin* –ekonomik mücadele– *yaltıltılmasıyla* olan ilişkisi: Bu ilişki burada, meşruluktaki dönüşümlerine, yürütme ve yargının ayrımsal ilişkilerine, vb. ait bir dizi somut sonuçla tamamlanır.
- 2) Devletin, *sınıf hegemonyası ve iktidar bloğuyla* –politik mücadele– olan ilişkisi: Toplumsal bir formasyonun bir aşamasındaki devlet biçimi, bu iktidar bloğunun tipik bir konfigürasyonuna denk düşer: Devletin farklı biçimleriyle karakterize edilen bu çeşitli aşamalara, bu bloktaki değişiklikler damgasını vuracaktır.¹⁰

¹⁰ Bu noktalara analitik olarak daha sonra döneceğim için, burada basitçe bu devlet biçimlerindeki, aynı değişmez çerçevesindeki ekonomik ve politik yapıların özgül eklemlenmesiyle nitelenen değişikliklerin, *yerlerini geçerli bir tarzda ancak devletin sınıflar mücadelesiyle olan ilişki-*

Ve hem ekonomiğin ve politiğin çeşitli devlet biçimlerine damgasını vuran ilişkilerine hem de kapitalist bir formasyonun aşamalarında bu yapılardan birinin diğerine müdahalesinin çeşitli biçimlerine ilişkin son bir söz ekleyelim. Böylece bazı yanlış anlamaları ortadan kaldırmak mümkün olacak. Aslında ekonomiğin ve politiğin özerkliğinin ideolojik bir sınırlamasından yola çıkan genel politik kuram geleneği, yani XIX. yy.'ın kesin olarak devletle sivil toplumun ayrılığı temasını içeren kuramsal geleneği, politiğin bu özerkliğiyle, liberal devlet biçiminin, ilkel kapitalizmin karakteristik ekonomiğine özgül müdahalesizlik tavrını birbirine karıştırmaktadır. Günümüz tekelci kapitalist devleti böylece (devletin ekonomiğe müdahalesinden dolayı), kapitalist bir formasyonun ve KÜT'ün karşılıklı karakteristik özerkliğinin ilgası anlamına gelecektir. Çıkan sonuç şudur: Tekelci devlet kapitalizminin devlet biçimi, bu nedenle *bir geçiş biçimi* olacaktır.

Bu anlayışın yanlışlığı üzerinde ısrarla durmanın anlamı yoktur. Çünkü kapitalist devletin ekonomiğe müdahale ya da müdahalesizlik biçimlerinin, yani bu devlet biçimlerine damgasını vuran biçimlerin, politiğin ve ekonomiğin özgül özerkliğini ön doğru olarak kabul ettiği kuşku götürmez. Müdahalelerinin sınırlarını çizerek değişiklikleri düzenleyen şey, bu

lerinde bulabileceği olgusu üzerinde duruyorum. Örneğin Marx'a göre kendi değişiklikleri içerisinde kapitalist devlet tiplerini karakterize eden yasama ve yürütme ilişkilerini ele alalım. Yasama-yürütme ilişkisindeki değişiklik ölçütünün uygunluğu, yapılar içerisinde, bir bölgesel yapının diğerinin çizdiği sınırlar içerisindeki müdahale biçimleriyle belirlenmez. Örneğin ekonomik olana ciddi anlamda müdahale eden bir devlet biçiminin, yürütmenin egemen olduğu bir devlet biçimi olduğunu söylemek, yalnızca bir *açıklama* için basit bir *korelasyon* kurmak değildir, aynı zamanda yanlıştır. Buradaki sorun çok daha karmaşıktır: Yasama-yürütme ilişkilerindeki ölçütün uygunluğu, daha sonra göreceğimiz gibi, ancak devletin, ekonomik toplumsal ilişkilerin yalıtılmasıyla olan ilişkisindeki –burada yasallık biçimlerinin dönüşümleri sorunu söz konusudur– ve devletin iktidar bloğundaki sınıf hegemonyasıyla olan ilişkilerindeki değişikliklerle açıklanabilir.

özerkliğin sabit çerçevesindeki ilişkilerin değişiklikleridir. Örneğin müdahaleci devlet, müdahalesini kesinlikle özerkliğin ekonomiğe oranla büründüğü özel biçimler aracılığıyla uygular. Bir başka deyişle bu müdahale KÜT matrisinin sabit çerçevesinde uygulanır.

Öte yandan bu sonuç *Kapital*'in doğru bir okumasıyla net olarak ortaya çıkar. Eserde liberal devletin ekonomiğe özgül müdahalesizliğinin betimlemesini okuyarak, sık sık ilkel kapitalizm aşamasına yönelik bir inceleme görürüz. Aslında *Kapital* bize bir kapitalist devlet kavramını kurmanın anahtarlarını vermektedir: Eserde bulunacak şey, liberal devlet biçiminin ilkel kapitalizm aşamasının ekonomiğine özgül müdahalesizliği değil, ekonominin ve politığın KÜT'ü özgüleştiren karşılıklı özerkliğidir. Bu nedenle genellikle devletin –liberal– ilkel kapitalizme müdahalesizliğinin betimlemesi olarak yorumlanan şey, *kapitalist devlet tipinin* ve ekonominin özerkliğinin analizinden başka bir şey değildir; bu özerklik, bir aşamadaki bir devlet biçiminin bu üretim tarzının sınırları içerisinde yapacağı her müdahale biçiminden *önce gelir*.

Böylece ikinci bir yanlış anlama ortaya çıkar: *Kapital*'de, kapitalist devlet tipinin ekonomiğe müdahalesinin yer almadığı söylenir ve bu tamamen yanlıştır. Bu, *Kapital*'de yer almış, ancak fabrikalar mevzuatına ilişkin bölümün dışında geçiştirilerek ele alınmıştır. Bir başka deyişle Marx bu konuya sınırlı bir yer ayırmış ve *Kapital*'de açıkça incelememiştir: çünkü KÜT yargılarının özgül özerkliği ve ekonominin burada üstlendiği egemen rol nedeniyle, diğer yargıların ekonomiğe müdahaleleri yetersiz ifade edilmiştir. *Kapital*'de kapitalist devlet tipinin bir incelemesi bulunmadığı gibi bu devlet tipinin ekonomiğe müdahalesinin incelemesi de bulunmaz. *Kapital*, KÜT'ün bütün yapılarının ünitesini ve bu ünitenin ekonominin bölgesel yapısı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Eserde ünitenin diğer bölgesel yapılar üzerindeki etkilerini değil, bunların özgül özerkliğinin matrisini; daha kesin bir ifadeyle, bir bölgesel yapının bir diğer bölgesel yapı üzerindeki etkile-

rinin incelemesini değil, ekonomiğe yapılan bu müdahalenin yetersiz ifade edildiğini buluruz.

Ama başlıca yanlış, *Kapital*'de KÜT'ün matrisinin analizinden ve devletin ekonomiğe müdahalesinin yetersiz ifade edilmesinden hareketle devletin ekonomiğe müdahale etmediği bir üretim tarzının anlatıldığı sonucuna varmaktır. Bu yanlış, *Kapital*'de ya ilkel kapitalizm gibi kapitalist bir formasyonun basit bir aşamasının, ya da günümüzdeki –geçiş statüsü dediğimiz– dönüşümlerle “aşılmış olan” bir üretim tarzının incelemesini görmekle sonuçlanır. Aslında Marx'ın *Kapital*'de KÜT'ün niteleyicisi olarak belirlediği sınırlar, yani politığın ve ekonominin karşılıklı yeri, hem liberal devlet biçiminin özgül müdahalesizliğini –tam anlamını yukarıda gösterdiğim müdahalesizlik–¹¹ hem de kapitalist devlet tipinin diğer biçimlerinin, hatta tekelci devlet kapitalizmi aşamasındaki devletin müdahalelerini içermektedir.

III. REJİM BİÇİMLERİ ve POLİTİĞİN DÖNEMLEŞMESİ

Ancak bu devlet biçimlerinin, yerine hükümet biçimleri gibi belirsiz bir terimi kullandığımız rejim biçimlerinden ayırt edilmesi gerekir; Marksist klasiklerde olmayan bir şeydir bu. Bu çeşitli *Devlet biçimleri*, aynı devlet biçimine ait olan farklı *rejim biçimleri* olarak ortaya çıkabilir. Örneğin liberal devlet, hem anayasal monarşi –Büyük Britanya– hem de parlamenter demokrasi –Fransa– biçiminde görülebilir. Müdahaleci devlet, Amerikan başkanlık rejimi, İngiliz iki partili parlamenter rejimi, kıtasal çok partili parlamenter rejim gibi birçok rejim biçimi altında görülebilir. Rejim biçimlerinin bu farklılıkları, bir formasyonun aşamalar halinde dönemleşmesine doğrudan denk düşmez; çünkü farklılıklar bu yargılar birliğinin ilişkilerine aittir: *Farklılıklar, politik düzeyin özel zamansallığından –dolayısıyla özgül yapılarından– kaynaklanır*. Görece özerkliği olan bu düzey aslında bir zamansallığa, diğer yargıların zamansallığına eklenerek toplumsal bir formas-

¹¹ Bkz.; bu kitapta s. 58-59.

yonun tarihsel bir aşamasını oluşturan özgün bir ritme sahiptir. Somut bir politik konjonktürün somut incelemesi kesinlikle, karşılıklı olarak politik düzeye ve tipik bir aşamanın birlik-teliğine ait olan bu çifte dönemleşmenin kaynaşmasına bağlıdır. Bir devlet biçimindeki politik rejimlerin bölümlere ayrılması, ilk olarak politik düzeyin özgün koordinatlarına, örneğin “iktidar bloğu” açısından, sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının politik partiler tarafından “politik sahnede” temsilinin somut durumuna ilişkin olan koordinatlarını saptar. Politik rejimler burada tipik bir aşamadaki devlet biçiminin çizdiği sınırlar içerisinde bulunan değişkenler olarak, partilerin rejimle olan ilişkileri ve somut işleyişleri de, iktidar bloğunun çizdiği sınırlar içerisinde, bu aşamadaki devlet biçimine denk düşen değişkenler olarak ortaya çıkar.

Böylece hemen dönemleşme sorununa ilişkin bazı sonuçlar çıkarabiliriz.

1) Bir formasyonun bu biçimde aşamalara bölünmesi, evrimci bir kronolojik model izleyerek gerçekleşemez: Burada birbirini kronolojik olarak izleyen aşamalar ya da birbirini basitten karmaşığa safhalar halindeki modele göre izleyen devlet biçimleri söz konusu değildir. Kapitalist bir formasyonda birçok üretim tarzının ve KÜT’ün birçok biçiminin birlikte var olması ve özgül zamansallıklara sahip yargıların kompleks eklemlenmesi nedeniyle, bu formasyonda KÜT’ün bir biçiminin bir diğeri üzerindeki egemenliği, basit bir gelişme anlamına gelmez. Toplumsal bir formasyonda, ilkel kapitalizmin ve liberal devletin egemen olduğu bir aşamadan önce, tekelci kapitalizmin ve müdahaleci devletin egemen olduğu bir aşama bulmak mümkündür: Örneğin I. Dünya Savaşı’ndan önce Batı ülkelerinde “savaş ekonomisi”ni izleyen dönem. Bu dönem, görece olarak daha kısa olan ve ilkel kapitalizmin ve liberal devletin egemen olduğu bir aşamaya denk düşen bir diğer dönem izlemiştir. İkinci olarak sıralanma eğiliminin kuramsal yasasında, aracı bir aşama olarak basitten karmaşığa safhalarla tarihsel bir sıralanma yolu zorunlu görülse bile, sık sık

aracı bir aşama olmadan da bir aşamadan diğerine geçiş görülebilir. Örnek olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra, savaş öncesi ilkel kapitalizm ve liberal devlet aşamasından, tekelci kapitalizm ve müdahaleci devlet aşamasının aracılığı olmadan, tekelci devlet kapitalizmi ve “güçlü devlet’e geçişi verebiliriz. Fransa’da durum tersi olmuştur. Üçüncü olarak devlet tipleri konusunda yapılan aynı gözlemler devlet biçimleri için de geçerlidir: Belli bir devlet, bu formasyon aşamasında KÜT’ün birçok biçiminin bir arada var olmasına bağlı olarak birçok devlet biçiminin karakteristiklerini gösterir. Ancak yine de belli bir devletin kompleks ünitesinde tek bir devlet biçimi egemendir ve bu egemenlik ona ayırıcı somut nitelikler verir.

2) Devlet biçimleri konusunda ayrıca, yapıların kendi arasındaki ilişkiler ve yapılarla –hukukî-politik üstyapılar– sınıf pratikleri alanı –sınıflar mücadelesi– arasındaki ilişkilerle ilgili olarak saptanan dekalaja da işaret etmek gerekecektir. Bu dekalajlar örneğin ilk olarak toplumsal bir formasyonun tekelci kapitalizm aşamasının bazen liberal devlet biçiminin egemen olduğu bir devlete sahip olabildiğini gösterir. Bunun nedeni, bir aşamanın dekalaj öğelerinden birini oluşturmayı sürdüren devlete rağmen, öğelerin ve bunların ilişkilerinin, tekelci kapitalizmin *tipik aşamasının* karakteristiklerini, bu formasyonun nitelenmesine yetecek bir *derecede* sunuyor olmasıdır. Bu dekalaj bu devletin *yapılarıyla fonksiyonları* arasındaki ilişkide bir bozulmayı tetikleyecek kadar ileri gider. Tipik liberal bir devletten, müdahaleci bir devletin fonksiyonlarını yerine getirmesi istenir. Bu bozulma, bir *kopuşa* ve bazı yapıların tipik olarak diğer yapılara “denk düşen” fonksiyonları “ödünç alma”sına, kadar gidebilir. Devlet tipleri konusunda Bismarkçılıkta rastladığımız fenomendir bu.

Fonksiyonel dekalajla *kopuştan kaynaklanan dekalaj* olarak ifade edilebilecek dekalajlar arasındaki farkları en açık bir biçimde bu noktada saptayabiliriz. Birinci durumda ve “fonksiyonalist” bir anlayışın tersine yapılar arasındaki dekalaj

–“fonksiyon bozukluğu”–, Marksizme göre ünitenin, burada toplumsal bir formasyonun tipik aşamasının oluşturuğu ögesi-
 dir: Burada yapıyla fonksiyon arasında *benzerlikten bozulma*-
 ya giden fonksiyonel bir dekalaj söz konusudur. Ama bu de-
 kalaj, bölgesel bir yargının, parçası olduğu üniteneden kopuşun-
 dan kaynaklanan bir dekalaj eşğine kadar gelebilir. Ancak yi-
 ne de genellikle Marksizmin kaba yorumcularının kullandığı
 “artakalan” terimi ile ifade edilemez: Kopuş eşğinin ötesin-
 deki bir dekalaj olan bu yargı, birliğin ölü bir dalını ya da asa-
 laktan türeme bir uru oluşturmaz. Fonksiyonlarını yerine ge-
 tirmeyi ve böylece bir formasyonun aşamalara bölünmesinde
 dikkate alınması gereken *öğelerden birini* oluşturmaya sürdü-
 rür; dahası yapılarından kopmuş olan *yeni fonksiyonları* yeri-
 ne getirir. Bir başka ifadeyle, ünite sınırları içindeki bu tek
 eşğin ötesindeki dekalaj bu ünite çerçevesinde işlev görme-
 ye devam eder, ama kopuştan kaynaklanan bir dekalaj olarak
 ve kopuşun her zaman ünitenin içerisinde belirlenmesi duru-
 munda devam eder.¹² Öte yandan bu dekalajlar bir aşamada,
 yapılarla sınıf pratikleri alanı arasında da ortaya çıkabilir: Bu-
 rada da devlet biçimleri ile toplumsal bir formasyonun aş-
 malarındaki iktidar bloklarının somut konfigürasyonu arasın-
 daki dekalajlar söz konusudur.

¹² Burada global yapının bir ögesine ya da ünitenin bölgesel bir yapısına uygulanabilen ve *kopuştan kaynaklanan bir dekalajdan* söz ediyorum. Bunu kesinlikle bir formasyonun ünitesinin bütünlüğündeki bir kopuş durumuyla karıştırmamak gerekir; çünkü bu durumda bir “kopuş ünitesi” oluşacaktır ve burada da *devrimci durum* söz konusudur. Bu sonun-
 cu durumda ünitenin bütünlüğünün dönüşümünü isteyenler, bir formas-
 yonun bölgesel yapıların eşitsiz gelişimi nedeniyle belirli bir anda bir-
 leşen çelişkileridir (Bkz. L. Althusser: “Contradictions et sur-déter-
 mination”, *Pour Marx*). Buna karşılık bölgesel bir yapıya ilişkin olarak,
 kopuştan kaynaklanan dekalaj durumunda ünite kendi tipikliği içerisin-
 deki fonksiyonunu sürdürür. Bir başka deyişle bir kopuş ünitesinin dev-
 rimci durumu “taban”la “artık ona denk düşmeyen” bir üstyapı arasın-

Kapitalist devlet biçimleri ve rejim biçimlerine ait tipolojinin somut sorunları üzerinde daha fazla durmayacağım: Tüm gerekli öğelere sahip olduğumuz ve kapitalist devletin karakteristiklerini açıkça göstermiş olduğum kuramsal çizgiye oturttuğumuz zaman konuya geri döneceğim. Şimdilik gerekli olan, kapitalist devlet *kavramının* devlet biçimleri ve rejim biçimleriyle ilişkisi sorununu, *dönemleşme* sorunsalı içerisinde net olarak ortaya koymaktı.

3. mutlakıyetçi devlet, geçiş devleti

I. DEVLET TİPİ ve GEÇİŞ SORUNLARI

Burada feodal devlet tipinden kapitalist devlet tipine geçişe ilişkin birkaç gözlem yapabiliriz. Genel olarak geçiş dönemlerine fazla girmeden, bunların tarihselci yöntemle bir üretim tarzının oluşumuna indirgenemeyen özgül bir sorunsaldan kaynaklandığını hatırlatmak yeterli olacaktır. Geçiş dönemleri kuramı, öğelerin soy ağacı kuramı değildir, kökenler kuramı da değildir; yeni bir yapının başlangıçlarının kuramıdır. Bu kuramda, çeşitli üretim tarzlarının geçiş dönemindeki bir formasyonda karmaşık biçimde bir arada varolmasına ve bir üretim tarzının bir diğeri üzerindeki egemenlik göstergesinin genellikle örtülü olarak *sürekli yer değıştirmesine* bağılı olarak, yargıların özgül ve tipik bir eklemlenmesi söz konusudur.

Bununla birlikte, burada Batı Avrupa alanında feodalizmden kapitalizme geçiş devleti olarak görülen mutlakıyetçi devlet özel sorunlar sergilemektedir. Aslında tarihçilerin büyük çoğunluğu, feodal devletle kapitalist devlet arasındaki kopuşun, burjuva sınıfının politik egemenliğinin pekişmesine denk düşen devletin (Fransız Devrimi'nden doğan devlet bunun karakteristik bir örneğidir) görüldüğü momentte değil, *mutlakıyetçi devletin* görüldüğü momentte gerçekleştiği konusunda anlaşırılar. Öyleyse şu sorun ortaya çıkacaktır: Batı Avrupa alanında feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde

devlet, tipolojik açıdan kapitalist devlet tipine aitmiş gibi –feodal devlet tipinin birçok karakterini taşımasına rağmen– görünmesine olanak veren karakteristikler göstermeye *başlar*; bununla birlikte geçiş dönemi, KÜT’ün “pekişmiş” egemenliğinin yokluğuyla karakterize edilir. Buradan şu sonuç çıkar: Feodalizmden kapitalizme geçiş burada, kendi özgüllüğü içerisinde politik üstyapıyla ekonomik yargı arasındaki bir uygunsuzluğu karakterize etmektedir.

Öte yandan bu, fazlasıyla basitleştirme eğilimi taşıdığımız bir sorunun kompleks halini açığa vurur. Devleti egemen sınıfın ürünü ve uzantısı olarak gören anlayışa göre söz konusu geçiş genellikle, burjuva sınıfının *önce* ekonomik olarak ve *sonra* da, burjuva devletin gecikmiş kuruluşuyla –Fransız Devrimi’nden doğan devlet örneği– politik olarak egemen bir sınıf haline gelmesi olgusuyla karakterize edilmektedir. Ancak bu saptamalar, geçiş devletiyle sınıflar mücadelesi alanı arasındaki dekalaja ilişkin olarak doğrudur; devletin yapılar içerisindeki üstyapısına ilişkin olarak doğru değildir, çünkü mutlakiyetçi devleti feodal bir devlet tipi olarak değerlendirmeye yol açar. Oysa mutlakiyetçi geçiş devleti genel kural olarak, kapitalist devlet tipinin önemli karakteristiklerini sergilemektedir ve bu karakteristikler, burjuva sınıfı henüz politik olarak egemen bir sınıf olmadığı halde, feodal devletten kopuşun göstergesidir. Şu noktada ısrar ediyorum: Kapitalist devlet tipinin mutlakiyetçi devletteki bu özgül varlığı, politik olarak egemen olan toprak sahibi soylularla ekonomik olarak egemen olan burjuvazi arasındaki politik bir ittifaka bağlı değildir. Bu aşamada baş çelişki kesinlikle soylulukla burjuvazi arasındadır.¹

¹ Öte yandan bu gözlemlerin sınırlı niteliği nedeniyle feodalizmden kapitalizme geçişin diğer aşamaları arasında bir ayrım yapamayacağız: Bunu yapmak için, bazı tarihsel geçiş koşullarını sunan ve bir üretim tarzının kökenleri kuramına dayanan geçiş dönemindeki bir üniteyle, kopuşu izleyen ve bir üretim tarzının başlangıçları kuramına dayanan dar anlamda geçiş dönemindeki bir ünite arasındaki kopuşu belirlemek amacıyla, somut durumların somut tahlilini yapmak gerekecektir.

Bununla birlikte genel olarak geçişin yapısı –yeniden Bettelheim’in ifadesini kullanırsak *ideal geçişin* yapısı– *mülkiyet* ilişkisiyle *reel temellük* ilişkisi arasındaki *uygunsuzlukla* belirtilmiştir.² Feodalizmden kapitalizme geçişte bu uygunsuzluk, feodalizmden kapitalizme geçişin özgül biçimi olan *manüfaktür* karakterize eder. Marx’ın “tarihsel gelişimin oluşturduğu teknik koşullarda, sermaye önce emeği ele geçirir; üretim tarzını hemen değiştirmez”³ diyerek formüleştirdiği şey budur. Manüfaktürün karakteri çok açık bir biçimde, mülkiyet tarzının daha o zamandan kapitalist mülkiyet biçimi olmasıdır: Bu mülkiyet ilişkisinde sermaye, çalışanı “formel olarak kapsar” ve kendisini manüfaktür içerisinde yeni bir iş örgütlenmesi biçimiyle –kapitalist– ifade eder. Buna karşılık emek sürecinde, doğanın üretim tarafından reel temellükünde manüfaktür, çalışan ve üretim araçlarının birbirinden ayrılmasıyla değil, her zaman bunların birliğiyle nitelenir. Ayrılık, mülkiyetle reel temellük arasında benzeşiklik kuran *büyük sanayi*yle birlikte ortaya çıkacaktır.

Batı Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçişte, geçiş özgülleştiren bu uygunsuzluk, devletin politik üstyapısı olan hukukun biçimleri ve ekonomik yapı arasındaki *kronolojik* dekalajla kendisini gösterir. Aslında hukukî-politik ile ekonomik arasındaki bu kronolojik dekalaj, burada ekonomik kombinasyon içindeki mülkiyet ilişkisi –hukukî ifadesinden farklı– ve reel temellük ilişkisi arasındaki kronolojik dekalaja denk düşmektedir. Mülkiyet ilişkisi –ekonomik– olarak sermaye, emekçinin “reel olarak” sermaye “kapsamına dâhil olması”ndan ve böylece işçiyle üretim araçlarının birbirinden ayrılmasından *önce* vardır.⁴ Bu ilişki, geçiş devleti için olduğu kadar formel hukukî özel mülkiyet ilişkileri için de geçerlidir. Geçiş döneminin hukukî mülkiyet biçimi, kapitalist bir mülkiyet biçimidir; politik egemenliğin kurumsallaşmış biçimi

² Balibar, *Lire le Capital*, II. Cilt, s. 207 ve devamı ve özellikle Bettelheim, *a.g.e.*

³ *Le Capital*, I, s. 303.

⁴ Marx bunu *Kapital*’de, rantın kökenine ait bölümde anlatmıştır.

mi, yani mutlakıyetçi geçiş devleti de, doğrudan üreticiyle üretim araçlarının ayrılmasından önceki dönemin kapitalist devlet biçimidir –kapitalist üretim ilişkilerinin *kuramsal ön koşulu*–. Aslında bu geçiş dönemi sırasında, mutlakıyetçi devletin formasyonu ile ilişkili olmasına rağmen her zaman KÜT’ün *tarihsel koşulları* olarak kalan kapitalist üretim ilişkilerine özgü bazı *öğeler* görürüz. Bu anlamda KÜT’ün kökenlerinin bir analizini yaparsak, Marx’ın *Grundrisse*’lerde... manüfaktüre ilişkin olarak “sade birey” ya da “özgür emekçi” terimleriyle ifade ettiği “koşullar”ı buluruz. Bununla birlikte bir geçiş kuramı öğelerin soy ağacı değil de bir başlangıçlar kuramı olduğu için, *kuramsal olarak* mutlakıyetçi devletin kapitalist yapıları da en az formel kapitalist mülkiyet kadar bu tarihsel koşulların reel varlığıyla ilişkili değildir. Bu koşullar ancak geçiş döneminin özgüllüğü içerisinde, yani yukarıda işaret ettiğimiz uygunsuzluk içerisinde kavranabilir.

Yine de burada bizi önemli bir ayrım yapmaya götürecek olan ek bir gözlem yapmak gerekiyor. Geçiş belirmen uygunsuzluk aslında *genel olarak geçişin*, mülkiyet ilişkisiyle reel temellük ilişkisi arasındaki kronolojik dekalaja dayanan ortak bir karakteristiğine yol açar. Burada her zaman bu dekalajın, bir toplumsal formasyondan diğerine geçişte büründüğü kompleks biçimleri anlayabilmek ve böylece geçişin çeşitli *aşamalarını* açığa çıkarabilmek için, ekonomik mülkiyet ilişkisiyle hukukî mülkiyeti birbirinden ayırmak gerekmektedir. Batı Avrupa alanında feodalizmden kapitalizme geçiş belirmen olgu, mülkiyetin emek süreci üzerindeki *önceliğinin*, ekonomik mülkiyete –çalışmanın manüfaktür içinde örgütlenmesi– *olduğu kadar*, bu mülkiyetin kurumsallaştırılmış hukukî ifadesine de ilişkin olmasıdır. Bir başka deyişle, çalışma sürecindeki *ilişkilerinde yer değiştirerek farklılaşan iki mülkiyet ilişkisi arasında* belli bir uygunluğun –aşamalara göre değişen– olduğunu görürüz. Buna karşılık kapitalizmden sosyalizme geçişte, uygunsuzluk ve dekalaj farklı biçimlere bürünmüştür. Bu farklılık son tahlilde, feodalizmden kapitalizme geçişle,

kapitalizmden sosyalizme geçiş arasında bulunan ve Marksist klasiklerin fazla derinleştirmeden altını çizdiği o *farka* denk düşer: KÜT, feodal üretim tarzının içerisine şimdiden yerleşmiş olan ve özel kapitalist mülkiyete dönüşen özel mülkiyet alanında gelişir; oysa sosyalizm, üretim araçlarına bizzat üreticilerin sahip çıkmasını sağlar. KÜT içerisinde hiçbir zaman görülmeyecek bir durumdur bu.

Bu uygunsuzluk, hâlâ birçok feodal niteliğe sahip olan bu geçiş devletindeki kapitalist yapıların *karakteristik varlığını* açıklamak açısından da önemlidir: Bu yapılar fiilen bu devlete nüfuz etmiştir. Daha da özel olarak bu devlet, üretim ilişkileri karşısında, kapitalist devletin özgül özerkliğini içeren bir devletin karakteristiklerini gösterir; oysa bu özerkliğin kuramsal ön koşulları –doğrudan üreticiyle üretim araçlarının birbirinden ayrılması– henüz fiilen gerçekleşmemiştir. Buna bağlı olarak bu devlet, toplumsal üretim ilişkileri karşısında, bu ilişkilerin kapitalist yalıtımıyla ilişkili bir devletin karakteristiklerini gösterir; oysa bu yalıtıcı etkinin ön doğruları *kapitalist biçiminde* henüz oluşmamıştır.

Öte yandan bu uygunsuzluk, bu geçiş devletinin fonksiyonundan yola çıkarak deşifre edilebilir: Burada Marx'ın, ilkel sermaye birikimine ilişkin ve amacı bir geçiş kuramı değil, öğelerin soy ağacını sunmak olan analizleri söz konusudur. Mutlakıyetçi devletin fonksiyonu, kesinlikle *önceden belirlenmiş* bir üretim tarzının saptadığı sınırlar içinde işlem yapmak değil, *henüz belirli olmayan üretim ilişkilerinin* –kapitalist ilişkiler– *üretilmesi* ve feodal üretim ilişkilerini tasfiye etmektir: Fonksiyonu, üretim tarzının sınırlarını *dönüştürmek* ve *sabitleştirmektir*. İlkel birikim sırasında ise bu geçiş devletinin fonksiyonu, politighin, geçişin ilk aşamasındaki özgül etki gücüne bağlıdır. Bu nedenle mutlakıyetçi devletin bu müdahalesinin derece ve biçimleri, özellikle kapitalizmin tarihsel koşullarının çeşitli toplumsal formasyonlar içindeki somut varlığına bağlıdır.

II. MUTLAKİYETÇİ DEVLET, KAPİTALİST DEVLET

Batı Avrupa alanında mutlakiyetçi devletin doğuşu çeşitli ulusal birlikteliklerin eşitsiz gelişimine göre değişiklik gösterir, ama feodalitenin tarihçiler tarafından kabul edilen *dönemleşmesine* göre, XIV. ve XV. yüzyıllarda feodalizmin “büyük bunalım”ı döneminde ortaya çıkar. Bunalıma damgasını vuran, manüfaktürün ortaya çıkmasıyla feodal tarımın büyük ölçekte çöküşü, uluslararası ticaretin gelişmesi, nüfusun azalması, vb. olmuştur. Bu devlet, XV. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar uzanan yeni yayılma dönemi sırasında, feodal üretim ilişkilerinin “tümünün bunalımı”nı yaratarak ve Marx’a göre “kapitalist dönem”in başlangıcına damgasını vurarak güçlenir.⁵ Quattrocento’nun İtalyan prensliklerinde embriyon biçiminde bulabileceğimiz bu devlet, Fransa’da XI-II. Louis ve Richelieu döneminde ve İspanya’da Katolik kralar Ferdinand ve İsabelle’yle birlikte yeniden ortaya çıkar.⁶ İngiltere’nin somut durumu farklı olduğu için feodal devletten kapitalist devlete geçiş, aslında hem daha yavaş, hem de daha dolaysız olur; mutlakiyetçi devlet yalnızca eğreti bir varlığa sahiptir. Bu durum Hollanda örneğine benzer.⁷

* Orijinal kitapta 5 no’lu dipnot muhtemel dizgi yanlışlığı sebebiyle yok. 4 no’lu dipnottan 6’ya atılıyor. Aşağıdaki satırlarda gösterilen 5 No’lu dipnot orijinal kitapta 6 olarak gösteriliyor. Bundan sonra düzelterek ilerledik.-y.n.

⁵ Bkz: M. Dobb ve E. Hobsbawn: “Du féodalisme au capitalisme”, Recherches Internationales à la lumière du marxisme: Le féodalisme ve The Transition from Feudalism to Capitalism, a Symposium by P. Sweezy, H. Takahashi, M. Dobb, R. Hilton, Chr. Hill-London, Fore Publications.

⁶ Almanya’nın durumu özeldir: Aslında Almanya öyle görünmesine rağmen burada analiz edildiği biçimiyle mutlakiyetçi devlet biçiminden hiçbir zaman geçmemiştir. Bismarkçı devlete kadar feodal yapılar egemendir (merkezî iktidar yokluğu, iktidarın yaygınlığı vb.) Engels’in, Bismarkçılığı bize bazen *hem* mutlakiyetçi devlet *hem* de bir çeşit “Bonapartçı” devlet olarak sunduğu doğrudur (*La question du logement*, II. Bölüm, 2. Paragraf). Ama bu, daha sonra da göreceğimiz gibi Engels’in, devletin göreceli özerkliğini varolan sınıfların güçler dengesi olarak kavramasındandır.

⁷ Genel olarak modern devletin doğuşu ve mutlakiyetçi devlet hakkında bkz: O. Hintze, *Staat und Verfassung*, 1962, s. 470-496; R. M. Maciver,

Mutlakıyetçi devlet, devlet gücüne (genellikle monarşi) sahip olan kişinin, diğer kurumlar tarafından denetlenemeyen bir iktidarı kendi ellerinde toplamasıyla karakterize edilir. Uygulaması, hiçbir *sınırlayıcı yasayla* (ister olumlu bir yasa, ister doğal-ilahi bir düzen olsun) engellenemez. İktidar sahibi *legibus solutus*dur [yasalara bağlı değildir, -ç.n.]. Mutlakıyetçi devlet, feodal devlet tipinin tersine *güçlü bir merkezî devlet* olarak ortaya çıkar. Feodal devlet tipinde devlet iktidarı hem *ilahi yasayla* sınırlıdır (çünkü devlet, kozmik-ilahi düzenin ifadesi olarak değerlendirilir); hem de Orta Çağ'a özgü çeşitli *katmanların imtiyazlarıyla* sınırlıdır (çünkü feodal bağlar, feodallerin sahibi olduğu ve insanların da bağlı bulunduğu toprak üzerinde tekeldir bir güçler hiyerarşisine damgasını vurur). Bu *katmanların* elinde bulunan ve faaliyetleriyle merkezî iktidarın uygulamasını sınırlayan çeşitli meclisler -Genel Meclis, diyet meclisleri, vb.- yıkıma doğru giderken, devlet merkezileşmiş bir kurum olarak, *yerel-ulusal* bir alanda *tüm* "politik" *iktidarın kaynağı* olarak ortaya çıkar. *Devlet egemenliği* nosyonu artık yavaş yavaş biçimlenmektedir: Bu nosyon, merkezî gücün yerel-ulusal bir birliktelik üzerindeki egemenliğini (kurumsallaşmış, *dışlayıcı, tek* ve tamamen *kamusal* olan) ve fiilî uygulamasını (feodal devleti niteleyen hukukî, dinsel ya da ahlâkî düzenin "aşırı politik" kısıtlamaları olmadan) ifade eder. Öte yandan devletin bu egemenliği dışarıya da uzanır ve monarşiyi uluslararası ilişkilerde tek hakem olarak yetkilendirir: Örneğin kilisenin feodal devletler arasındaki ilişkilerde üstlendiği rol hatırlanacak olursa, yeni bir durumdur bu. Kısaca mutlakıyetçi devletin temel karakter-

The Modern State, 1926; F. Oppenheimer, *The State: its History and Development Viewed Sociologically*, 1914; Kienast: "Die Anfänge des europäischen Staats-systems im späteren Mittelalter", *Historische Zeitschrift*, 153 (1936), s. 259 ve devamı; R. Mousnier: *Les XVI. Et XVII siècles*, 1954 ve "Quelques problèmes concernant la monarchie absolue", *X. Uluslararası Tarih Bilimler Kongresi*'ne rapor, 4. Cilt; G. Lefebvre: "Le despotisme éclairé", *Annales hist. de la Révolution Française*, sayı 21, 1949. Aynı zamanda *New Cambridge Modern History*'deki makalelere de işaret etmek gerekiyor.

ristiği, topraksal alanlara bölünmüş, parçalara ayrılmış ve buna paralel olarak ilişkileri dışlayıcı ve üst üste binmiş iktidar hiyerarşisine dayanan kapalı ekonomik-politik hücreler oluşturmuş bir iktidarın tersine, ulusal birliktelik üzerinde merkezileşen bir iktidarın tamamen politik ünitesini temsil etmektedir.

Mutlakıyetçi devlet böylece ekonomik yargıya göre bir özerklik gösterir. Feodal devlette ilahi tarz gereği kurulan feodal bağların yerini “tamamen politik” bağlar alır. Genel niteliğiyle özelin alanından ayrılan merkezî iktidarın, “aşırı politik”, dinsel ve ahlâkî sınırlamalardan kurtulduğu ve “ulusal-halkçı” bir birliktelik üzerinde “mutlak” bir tarzda işlem yaptığı görülmektedir. Bu, Orta Çağ devletlerinin merkezî iktidara kurduğu bariyerlerin çökmesi demektir. “Genel çıkar”ı temsil ettiği düşünülen bir devletin kurucu ilkeleri olarak, “halk” ve “ulus” kavramlarının oluştuğunu görürüz.

Öte yandan faillerin ilkel üretim tarzına “devletin öznelere” biçiminde kurumsal olarak yerleştiği bir sürece de tanık oluruz. Merkezî ve egemen iktidarın, terimin feodal anlamında hiçbir “yasa” tarafından sınırlanmadığı doğruysa, bu devletin ortaya çıkmasıyla birlikte *Orta Çağ imtiyazlarının* –yazılı ve geleneksel– yerini *yazılı bir hukuk sisteminin* alması da doğrudur. Modern hukuk sisteminin soyutluk, genellik ve formalite niteliklerini sunan ve devletin öznelereyle merkezî iktidar arasındaki ilişkileri düzenleyen “kamu” hukuku kuralları söz konusudur. Merkezî iktidar, genelde bu yasalara uyduğu ve özel alana doğrudan müdahaleyi ihtiyatla sürdürdüğü için, bu öznelere, devletin politik kurumlarına ilkel üretim tarzında yerleşmiştir.

Bodin’in yansıttığı devlet egemenliği burada, “tamamen politik” olan iktidarın ünitesi sorununa bağlı görünüyor: Bu iktidar, kamusal alanda devletin öznelere birliğini temsil edecektir. Devletin, genel kamu çıkarının –gündemin yeni konusu–⁸ ifadesi olduğu düşünülür: *Devlet akı* kavramının ilke-

⁸ Bu konuda bkz. J. Ritter, *Die Neugestaltung Europas in XVI Jahrhundert*, s. 19 ve devamı.⁸ Bu konuda bkz. J. Ritter, *Die Neugestaltung Europas in XVI Jahrhundert*, s. 19 ve devamı.

si.⁹ Bu kavram kesinlikle, iktidarın genel çıkarı temsil etmesi *ölçüsünde* her türlü aşırı politik sınırın dışında kalan bir devlet iktidarının bağımsızlığını belirtir. Toplumsal sözleşme kuramlarının ilk oluşumuna tanık oluyoruz: bir XVIII. Yüzyıl anlayışı (ama bunun bir sonraki ve daha iyi işlenmiş biçimi) olan ve ekonomik ve politik yargıların özerkleşmesinin kuramsal ifadesi olarak değerlendirilebilen bir anlayıştır bu. İlk olarak ortaya çıktığında, toplumsal sözleşmenin kuramsal alanı XII. yüzyıldan itibaren kurulan üniversitelerde eğitim gören hukukçulara kadar uzanmaktadır: Bu hukukçular, kilisedeki din adamlarının yazılarında ve dinsel kurallara ilişkin bazı bölümlerde Geç Roma İmparatorluğu'nun *kamusal sözleşme –lex regiae–* kuramının kaynaklarını bulmuş ve *politik egemenlik paktı* kuramının temellerini atmışlardır. Mutlak iktidar, “yönetilenler”in özel “yalıtılmışlık”ları içerisinde, politik bir gövde oluşturmak üzere birleşmeyi kabul ettiği ve “yöneten”in kamusal iktidarına boyun eğdiği sözleşmeye dayanmaktadır. Buna paralel olarak, ulus sorununun mutlakıyetçi devletin, yani kendi “doğal sınırları”nın içinde olduğu kadar dışında da egemen olan devletin formasyonunda merkezî bir yer tuttuğu görünür.¹⁰

Öte yandan mutlakıyetçi devlet aygıtının formasyonunda *ordunun* ve *bürokrasinin* önemli bir rol oynadığını biliyoruz: Bu rolü, devleti belli bir üretim tarzıyla ilişkilendiren Marksist anlayışın çürütülmesi olarak göstermek için çok sayıda girişim yapılmıştır. Oysa bu rol, ordunun ve bürokrasinin feodalizmden kapitalizme geçiş dönemindeki özel fonksiyonlarından hareketle analiz edilmelidir: Bunlar mutlakıyetçi devletin, ordunun ve bürokrasinin fonksiyonlarını tanımlayan koor-

⁹ Bu konuda bkz. F. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neuen Geschichte*, 1924.

¹⁰ Bu konuda bkz. H. Hauser, *La modernité du XVI. Siècle*, Paris, 1930 ve E. Chabod, *Actes du Colloque sur la Renaissance organisé par la société d'histoire moderne*'e (1958) katkı: “Y a-t-il un Etat de la Renaissance”?

dinatlari koyan ve *bunlara mutlakiyetçi devlet aygıtındaki rollerini veren yapılarıdır*. Mutlakiyetçi devlet ordusunun, devlet aygıtı içerisindeki yeri merkezî iktidar tarafından belirlenir: Bu iktidar kendi ordusuna sahiptir, askerî hizmet artık feodal bağlara göre değil, feodal bağlardan görece kurtulmuş politik iktidarın hizmetindeki paralı bir orduya dayanmaktadır.¹¹ Piyadeleri –soyluluğun süvarilerinin tersine– pek çok toplumsal sınıftan oluşan bu paralı ordu temel bir rol üstlenir, bazen halkın ünitesini temsil eden bir devletin halkçı ordusu niteliğine de bürünebilir: Makyavel’in analizlerinin önemli bir ögesidir bu.

Durum bürokrasi açısından çok daha açıktır: Bürokrasinin fonksiyonu geçiş döneminin birçok koordinatından hareketle ortaya çıkarılabilir. Ancak *devlet aygıtındaki rolü* yine de mutlakiyetçi devletin kapitalist yapıları tarafından belirlenmiştir: burada terimin modern anlamıyla bürokrasinin doğuşuna tanık oluyoruz.¹² Çeşitli kamu görevleri artık doğrudan, “kast” sınıfların üyeleri olarak hak sahiplerinin niteliğini değil, aşamalı olarak devletin *politik fonksiyonlarının* niteliğini alır. İktidarın bu gerçek organlarının yetki kapsamı artık karasal alanın bir bölümüyle kurdukları ekonomik-politik bağlara değil, devletleşmiş iktidarın uygulamasına dayanmaktadır. Böylece bu fonksiyonların yerine getirilmesi, fonksiyon sahiplerinin ekonomik ve politik çıkarlarının gerçekleştirilmesi olarak değil, genel çıkarı temsil eden devletin fonksiyonlarının yerine getirilmesi olarak görünür. Aslında hak sahibine bir sınıf aidiyeti atfeden fonksiyon da aynı fonksiyondur.¹³ M. Weber bu

¹¹ Bkz. J. Van Doorn, “The Officier Corp: A fusion of profession and organisation”, *European Journal of Sociology*, VI. 1965, s. 262 ve devamı.

¹² Bkz. Santoro, *Gli uffici del dominio sforzesco (1450-1500)*, 1948; R. Mousnier, *La vénalité des offices sous Henri IV et Louis XIII*, 1946; K. W. Swart, *Sale of offices in Seventeenth Century*, 1949. Bürokrasiye ilişkin bölümde Weber’in bu konuyla ilgili analizlerine yeniden döneceğim.

¹³ Burada bir gözlem yapalım: Mutlakiyetçi devletle ekonomik yargının dekalajı, mutlakiyetçi devletin kapitalist üretim tarzının –enüz egemen olmayan– lehine işlemesi sorununu ortaya koyar. Bu sorun *doğrudan*, bur-

bürokratik fonksiyonla, mutlakıyetçi devletin temsil ettiği genel çıkarın ortaya çıkması arasındaki ilişkiye modern devleti karakterize eden rasyonel-meşru otorite tipi analizlerinde işaret eder.

Mutlakıyetçi devlet ve feodalizmden kapitalizme geçiş döneminin ekonomik yargısı arasında gerçekleşen ve işaret ettiği bizim uygunsuzluğa bağlı olan bu kronolojik dekalaj, devletin ilkel sermaye birikimindeki fonksiyonlarıyla *açıklanabilir*. Aslında devletin bu fonksiyonları –küçük toprak sahiplerinin mülksüzleştirilmesi, vergilendirme, sanayileşmenin başlangıcı için fon arayışı, derebeyi iktidarına saldırı, ulusal sınırlar içerisindeki ticarî engellerin ortadan kaldırılması– ancak *kapitalist nitelikteki bir devletle*, tamamen politik nitelikteki mer-

juvazinin ve toprak sahibi soyluluğun bir “politik” *ortak-egemenliği* ya da *ittifakı* ile açıklanamayacağı gibi, *doğrudan*, burjuvazinin *mutlakıyetçi devlet aygıtını* ele geçirmesiyle de açıklanamaz. Yönetim ve bürokrasinin “üst kademesi”nin Fransa’da Eski Rejim döneminde “soyluluğun” elinde olduğu doğrusu, bunun Mathiez’in de gösterdiği gibi onları toprak sahibi soyluluğa yaklaştıran bir işleyiş olduğu unutulmamalıdır. Büyük Britanya’ya gelince, Marx *New York Daily Tribune*’deki makalelerinde (*Oeuvres politiques*, Costes, I., II., V., VII. Ciltler, vb.), özellikle de *Whiglere* ilişkin yazılarında çok açık bir biçimde olmasa da devlet aygıtının bu üst kademesinin toprak soyluluğunun bir fraksiyonunun elinde olduğunu gösterir. Marx’a göre aynı durum İspanya için de söz konusudur (*Oeuvres politiques*, VIII. Cilt, “La révolution espagnole”, s. 131 ve devamı). O halde mutlakıyetçi devletin kapitalist üretim tarzının lehine işleyişi *doğrudan*, ne burjuvazinin sınıflar mücadelesi alanındaki politik yerine, ne de devlet aygıtının sınıf aidiyetine bağlıdır. Ayrıca mutlakıyetçi devletin geçiş dönemindeki yapılarını ve rolünü de dikkate almak gerekmektedir. Dahası: Mutlakıyetçi devlet aygıtına fiili olarak sınıf aidiyetinin “özerk” bir işleyiş olanağı veren şey, bu aygıtın ekonomik yargıdan görece özerkliğidir. Kısaca burjuvazinin henüz pekişmemiş olan ekonomik egemenliğiyle (yalnızca ekonomik egemenlikten söz ediyoruz) mutlakıyetçi devletin işleyişi arasındaki ilişki, yalnızca, yargılar arasındaki ve bunların sınıf mücadelesiyle arasındaki bir dizi dekalajın aydınlatılmasıyla çözülebilir.

kezî bir kamusal iktidarla *yerine getirilebilir*. Bunlar devletin “ulusal-halkçı” kurumlarıdır ve devletin henüz *açıkça* burjuvaziye *yaslanmamış* olduğu bir dönemde, soyluluğun çıkarına karşı işlem yapması için devlete büyük ölçüde olanak verirler. Devlet “*gücü*”nün, “doğmakta olan burjuvazi”nin lehine olan bu rolü, Marx’ın da belirttiği gibi, ancak mutlakiyetçi geçiş devletin *müdahalesi* olarak analiz edilebilir. Bir başka deyişle bu, herhangi bir devletin, henüz verili olmayan bir üretim tarzının sınırları içerisinde bu “güç” rolüne sahip olabileceği anlamına gelmez. Devlete bu fonksiyonları veren geçiş dönemi, mevcut fonksiyonların ancak kapitalist nitelikte bir devlet tarafından yerine getirilmesine izin verir.

Ve bu geçiş dönemiyle sınıflar mücadelesi arasındaki ilişki üzerine son bir gözlem. Mutlakiyetçi devletin, hem ekonomik yargı, hem de sınıflar mücadelesi alanına oranla sahip olduğu ve ilkel sermaye birikimi anlamındaki fonksiyonuna olanak veren karakteristik özerkliği, Engels’in dediği gibi, tam olarak soylulukla burjuvazi arasındaki güçler *dengesine* bağlanabilir mi? Devletin, varolan toplumsal güçler arasındaki “denge”ye bağlı olan görece özerkliğinin genel açıklayıcı şemasının, belirli kapitalist özellikler gösteren bir devlet için yeterli olmadığını daha sonra göreceğiz. Özellikle mutlakiyetçi geçiş devleti, politik olarak egemen soylulukla ekonomik olarak egemen burjuvazi arasındaki güçler dengesine (en azından geçişin her aşamasında) denk düşmez. Burjuvazinin bu ekonomik egemenliği yalnızca aşamalı olarak yerleşmekte ve yalnızca istisnâî durumlarda –örneğin Eski Rejim’in sonlarına doğru Fransa’da olduğu gibi– soyluluğun politik egemenliğiyle eşdeğer olabilmektedir.¹⁴ Bu aşamalar sırasında çelişkinin, hatta baş çelişkinin bazen yer değiştirmesi ve burjuvaziyle toprak sahibi soyluluk arasında değil, bunlarla bağımsız küçük üreticiler arasında olması, bu iki sınıf arasındaki bir güçler dengesi olduğunu göstermez. Bu durumda soylular sı-

¹⁴ Bu konuda bkz. M. Dobb: *Studies in the Development of capitalism*, 1963, s. 83 ve devamı.

nıfı-burjuvazi ittifakına genellikle damgasını vuran, soyluluğun net egemenliğidir. Mutlakıyetçi devletin görece özerkliği kapitalist karakterine ve bir yandan da hem geçiş dönemindeki fonksiyonuna hem de sınıflar mücadelesi alanıyla olan *kompleks* ilişkisine bağlıdır.

Böylece devlet açısından feodalizmden kapitalizme geçişin ilk aşaması, burjuvazinin henüz politik olarak, hatta bazen ekonomik olarak egemen bir sınıf olmamasına rağmen, bu aşamada kapitalist nitelikleri olan bir devletin bulunmasına dayanır: Bu *başlangıç aşaması* burjuvazi ile soyluluk arasındaki bir güçler dengesine genellikle denk düşmez. Geçiş dönemi, burjuvazinin politik iktidarı ele geçirmesinden sonra –bu zorunlu olarak politik hegemonyasını içermez– KÜT’ün pekişmesine ve yaygın yeniden üretim evresinin başlangıcına kadar sürecektir: Bu evrenin ilk aşaması hep eşitsiz gelişimlerden geçerek, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa’da oluşan liberal devlete denk düşer.¹⁵

¹⁵ O halde, doğrusunu söylemek gerekirse geçiş döneminden kaynaklanmayan “Bonapartçılık” ile mutlakıyetçi monarşiyi birbirinden ayırmak gerekir. Bu söylüyorum, çünkü Engels Bonapartçılığı mutlakıyetçi devletin *devamı* gibi görerek, bazen iki fenomenin kuramsal farklılığını tarihsel terimlerle *kısa devre* yapma eğiliminde olmuştur (özellikle *Questions du logement*, a. g. e., II. Bölüm, II. Paragraf). Bu, işaret ettiğim iki olgudan kaynaklanır: a) Engels Bismarkçılıkta Bonapartçı bir fenomen görme eğilimindedir. b) Bismarkçılıkta mutlakıyetçi devletinkine benzer bir işleyiş görür ve böylece bu işleyişi bu devlete dâhil eder. *Çifte yanlışlık*: Eğer dar anlamda geçiş terimini kullanmayı sürdürürsek, Bonapartçılık geçici bir devlet biçimi değildir ve Bismarkçılığın başlangıcı, geçici kapitalist devlet tipine benzer feodal bir devlet tipiyle nitelenir ve tüm sorun da buradadır. Bu çifte eksiklik ona Bonapartçılığı –ismarkçılığa dahi edilen– mutlakıyetçi devletin uzantısı gibi görme olanağı vermiştir (Bismarkçılık = mutlakıyetçi devlet).

4. burjuva devrimi modelleri üzerine

Batı Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçişin birkaç genel *eğilimsel* özelliğini açıklayarak, çerçevesi çizilen ulusal birliklere göre belirli özellikler sunduğunu gösterdim: Bu ulusal birlikler artık somut toplumsal formasyonlarla özdeşleşmeye başlıyor ve biz önemli bir soruyla karşılaşyoruz: *Tipik* bir “burjuva devrimi” *modelinden* söz etmek mümkün müdür? Fransız Devrimi’ni burjuva devrimine *örnek* olarak değerlendiren oldukça yaygın bir anlayışın tersine, Büyük Britanya, Fransa ve Prusya örneklerini inceleyerek böyle “model”in var olmadığını göstermeye çalışacağım. Aslında genel olarak geçiş *-ideal geçiş-*, kuramsal bir eğilimselliğe bağlı ortak özellikler gösterse de, geçişin büründüğü somut biçime bağlı olan burjuva devrimi sorunu, her zaman orijinal tarihsel bireysellik olarak bir formasyonun konjonktürüne bağlıdır. Öte yandan burjuva devrimi modelleri sorunsalı ancak, iki dekalaj ilişkileri sistemi (yapıların dekalaj ilişkileri sistemiyle sınıf mücadelesi alanının dekalaj ilişkileri sistemi) arasındaki eşitsiz gelişmeler ve dekalajlar perspektifiyle yerli yerine oturtulabilir.

Aşağıdaki bölümde *Marx ve Engels’in politik analizlerindeki satırları* (eklemeler yaparak) izleyeceğim. Burada referans göstermeyeceğim; çünkü onların, bu denemenin çeşitli bölümlerinde analitik olarak ilgilendiğim kesin gözlemlerinin bir sentezini yapıyorum.

I. İNGİLTERE ÖRNEĞİ

Büyük Britanya örneğinde burjuva devrimi XVII. yüzyılda, hem 1640 yılında, hem de aynı devrimci sürecin bir *dönemeci* olarak görünen 1658 yılında yer alır. Büyük Britanya'daki bu süreç, net bir biçimde sanayi ve tarım arasındaki ilişkiler sorununu gündeme getirir: Marx'ın *Kapital*'de toprak rantının oluşumuna ilişkin kuramsal analizlerinin yanlış yorumlanması ve basit tarihsel analizler olarak değerlendirilmesi nedeniyle genel olarak fazla önemsenmemiş bir sorundur bu. Bu devrimci sürecin, özellikle de 1640 Devrimi'nin sınıfsal karakteri, *toprak rantını sermayeleştirme* yoluyla, KÜT'ün egemenlik sürecinin başlangıcına net bir biçimde damgasını vurmasına dayanır¹: Burada toprak rantını elinde tutan toprak sahiplerinin somut fonksiyonlarının ortaya çıktığı karakteristik bir durum söz konusudur. 1640 Devrimi ve 1688'deki dönüm noktası kesin bir biçimde, feodal soylu sınıfın bir bölümünün kapitalist sınıfa dönüşmesinin başlangıcını gösterir. Sözcüğün gerçek anlamıyla bir burjuva devrimi olan bu devrim, görünürde *muğlâk* bir karakter de sergiler: Henüz varolan ticaret burjuvazisi yalnızca ikincil bir rol oynadığı için, baş çelişki feodal soyluluğun fraksiyonları arasındadır. Bu durumda muğlâklık, devrimci süreci yöneten sınıfın karakterinden kaynaklanmaktadır: Önderlik feodal soylulardan burjuvaziye geçmek üzeredir ve burjuvazi toprak rantını sermayeleştirme sürecinin ardından sanayi burjuvazisinin çekirdeği haline gelecektir.

Yalnızca politik bakış açısıyla değerlendirilen bu Devrim, *erken* bir devrim olarak görülebilir, çünkü ne yeterince gelişmiş olan ticaret burjuvazisi ve ne de neredeyse hiç olmayan sanayi burjuvazisi sürecin yönetimine geçecek durumdadır. Bununla birlikte İngiltere'deki formasyonun tüm ilişkileri dikkate alındığında, açıkça *zamanında* bir devrimdir. KÜT'ün

¹ Bkz. M. Dobb: *Studies in the Development of Capitalism*, 1963, s. 177 ve devamı. P. Anderson: "Les origines de la crise présente", *Temps modernes*, 1964 Ağustos-Eylül. E. P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, 1963.

tarımdaki diğer üretim tarzları üzerindeki egemenliği sorununun devre dışı kalmasına, kısaca küçük ölçekli üretim kârının düzenlenmesine olanak vermektedir. Daha doğrusu KÜT'ün kırlardaki egemenlik sürecine, yani ataerkil üretim tarzının çözülme ve yıkım sürecine özellikle hızlı bir ritim ve özellikle radikal biçimler kazandırmaktadır. Bizi ilgilendiren alanda feodalizmden kapitalizme geçişin yarattığı bu sorun, anlaşıldığı kadareıyla, görünürde *saf olmayan* ve feodal soylulardan ayrılarak oluşmaya başlayan toprak burjuvazisine ait bir fraksiyonun, yani politik düzlemde ve politik olarak hâlâ soyluluğa ait bir fraksiyonun yönettiği devrimci sürecin başlamasıyla çözülebilecektir.² Nitekim Bismarck Prusya'sında KÜT'ün egemenliğinin yerleşme süreci (Büyük Britanya örneğinde formel olarak gördüğümüz gibi), soyluluğun bir fraksiyonunun, henüz toprak rantı aracılığıyla dönüşümünü gerçekleştirmemiş bir fraksiyonun lehine başlar. Son olarak, büyük ölçekli toprak rantı mülkiyeti Büyük Britanya'da soyluluğun bir fraksiyonuyla (sanayi burjuvazisinin çekirdeğini oluşturacak olan) gerçekleşirken, Fransa'da, henüz oluşmuş burjuvaziyle gerçekleşir –aristokrasinin mülksüzleştirilmesi.

İngiliz Devrimi'nin üretim ilişkilerinde yarattığı en büyük sonuç, büyük toprak sahipleri (toprak mülkiyetini tekelleştiren çok küçük azınlık), kiracı çiftçiler ve büyük çoğunluğu oluşturan tarım işçilerinden oluşan üçlü bir sistemin karakterize ettiği kapitalist tarımın kurulması olmuştur. Artık Fransız Devrimi'nin tipik ürünlerinden olan ve Fransa'nın sonraki tüm politik gelişimine damgasını vuran feodal toprak kiracılarının –gecikmiş izlerine Doğu Prusya'da rastlanır– ve orta, özellikle küçük toprak sahiplerinin, yani küçük ölçekli üretim

² Burada Lenin'in ifade ettiği gibi, KÜT'ün kırsal kesime, aristokrasi ya da burjuvazinin politik yönetimindeki yerleşme yollarından biri söz konusudur: Bu, feodalizmden kapitalizme geçiş yoludur ve özellikle toprak rantını elinde tutan büyük toprak sahiplerinin aracılığıyla başlar. İkinci yol, Amerikan yoludur ve feodalizmin yokluğu nedeniyle süreç bağımsız küçük ve orta mülk sahipleri aracılığıyla başlar (Birinci Rus Devrimi'nde Sosyal-Demokrasinin Tarım Programı). Konuyla ilgili olarak bkz.; bu kitapta s. 268-69.

yapan köylülerin olmadığını görürüz. İngiliz “köylülüğü” bundan böyle ülkenin politik gelişiminde toplumsal bir güç olarak yoktur. Tarımda küçük ölçekli üretim olanaklarının ortadan kalkması nedeniyle KÜT’ün egemen olduğu bu özel süreç, ticaret ve sanayi burjuvazisinin, sonra da malî burjuvazinin sıra dışı bir gelişimine neden olur. Ama bu sonuçlar kendisini yalnızca kırsal bölgede göstermez. Küçük ölçekli üretim genel olarak Büyük Britanya’nın her yerinde şansını tamamen kaybetmiştir; aynı şey küçük burjuvazi için de geçerlidir. Büyük Britanya’da küçük burjuvazinin genel anlamda toplumsal bir güç oluşturmadığını ve politik sahnede hiçbir zaman açık bir eylemle, örneğin kendine özgü bir partiyle ortaya çıkmadığını da not edelim.

Bununla birlikte Büyük Britanya’daki sürecin özelliği ve bunun sonucu olan dekalajlar dikkate alınmazsa, KÜT’ün bu açık ve özellikle başarılı egemenliğinin kurulması, politik düzeyde paradoksal görünebilecek bir tarzda yansır. 1640 Devrimi, burjuvazinin politik egemenliğinin temellerini atmış olsa da ona politik iktidarı vermemiştir. Burjuvazinin –ticaret burjuvazisinin ve aynı zamanda toprak rantı sahiplerinin– ekonomik egemenliği başlangıçta, Devrim’den *önceki* Fransa örneğinde olduğu gibi, feodal soylularının politik egemenliğini altında geliştirmiştir. Daha sonra çeşitli aşama ve dönemeler izleyen burjuvazi –ticaret burjuvazisi ve toprak rantı sahipleri–, soyluların egemenliğindeki iktidarı ele geçirir ve ardından, 1832 *Reform Yasası*’ndan sonra iktidar bloğunda hegemonya kurar. Bununla birlikte başlangıçta, yani iktidarı ele geçirme sürecinde, burjuvazinin politik sahnedeki varlığı, toprak rantı sahiplerini ve ticaret burjuvazisini temsil eden soyluların aracılığıyla gerçekleşmiştir. Burjuvazi daha sonra, yani hegemonya kurduğu ve sanayi burjuvazisiyle malî burjuvazinin egemen olmaya başladığı süreçte, toprak rantı sahipleri aracılığıyla temsil edilmiştir. *Whigler*, bu sürecin gereği olarak uzun süre burjuvazinin özerk bir fraksiyonu olarak, toplumsal bir güç olarak işlev görürler. Böylece politik sah-

nede sanayi burjuvazisiyle malî burjuvazinin egemenliği maskelenir; Britanya'nın toplumsal formasyonu ile uğraşan tarihçiler için sorun yaratan bir şeydir bu.

Hukukî-politik yargı düzleminde pek çok özgüllük vardır: 1640 Devrimi, *mülkiyetin hukukî statüsü* ile monarşinin işleyişini dönüştürmüş olsa da, devlette feodal tipin kapitalist tip üzerindeki egemenliğini değiştirmez—Lordlar Kamarası'nın önemi, yerel iktidar merkezleri olarak yerel yargıçlarının önemi, vb. Burada *devletle hukukî sistem* arasındaki dekalaja tanık oluruz; kapitalizmden feodalizme geçişte oldukça sık rastlanan ve hukukun (kapitalist) devletten önce geldiği bu dekalaj kendisini, İngiliz hukukunun, kıta hukuklarının tersine artık yazılı olmayan, kodlanmayan bir hukuk olarak kalması olgusuyla gösterir. Üstelik feodal devlet tipinin egemenliği, burjuvazinin politik iktidarı kazanmasından sonra da sürecektir; devlet yapılarıyla devlet iktidarı arasındaki dekalajın karakteristik bir örneğidir bu. Bu dekalaj kendisini, feodal karakteristiklerin İngiliz burjuvazisinin hegemonyasından sonra bile sürmesinde göstermekte ve toprak rantı sahiplerinin toplumsal güç olarak süregelen işleyişiyle ve burjuvazinin politik sahnedeki örtülü hegemonyasıyla düzenlenmektedir. Fransa'daki durumun tersine devlet aygıtının —ordu, yönetim— “üst kademeleri”nde, soylu sınıf aidiyeti sürer. Ardından toprak rantı sahiplerinin lehine görece bir değişiklik gerçekleşecektir.

Devletin fonksiyonlarına gelince,³ sürecin özelliğinden dolayı, devletin ilkel birikimde büyük toprak sahiplerinin lehine olan rolünü, mutlakıyetçi devlet aşamasından geçmeden, yani feodal yapıların egemenliği aracılığıyla gerçekleştirdiğine dikkat etmek gerekir. Ayrıca yine Fransa'daki durumun tersine, bu birikimin temelini Devrim'den sonra atıldığını söyleyebiliriz. Öte yandan devletin ekonomik fonksiyonu,

³ Bu konuda bkz. E. Hobsbawn, *The Age of Revolution*, 1962, s. 175 ve devamı; M. Dobb, *a. g. e.*, s. 25 ve devamı.

genel birikim fonksiyonuyla sınırlıdır. Geçiş süreci, devletin sanayileşme sürecine bir sonraki müdahalesini gerektirmemiştir. Bu, Fransa'da mutlakıyetçi devlet döneminde ve Prusya'da Bismarck döneminde olmayan bir durumdur. Geçişin son aşamasında, dengeli feodal ve kapitalist yapıları olan İngiliz Devleti'nin yerini, özellikle ekonomiğe müdahalesizliğin damgasını vurduğu liberal devlet almıştır. Ama bu durum bir yandan da feodal karakteristiklerin bu İngiliz liberal devlet biçiminde sürmesine izin vermiştir. Buna karşılık Fransa'da liberal devlet ekonomiye, mutlakıyetçi devlet müdahalelerinin devamı olan daha büyük müdahalelere (burjuvazinin lehine) girişecektir. Öte yandan devletin, küçük üreticinin, yani küçük köylüyle küçük burjuvazinin ortadan kalkmasıyla düzenlenen bu özel işleyişi, devlet aygıtının –ordu ve yönetici bürokrasi– sonradan Fransa'da ya da Almanya'da üstlenmek zorunda kalacağı rolü Büyük Britanya'da hiçbir zaman oynamamasına (sınıf aidiyetine rağmen) yol açmıştır.

Artık bazı sonuçlar çıkarabiliriz: İngiliz Devrimi, KÜT'ün İngiliz toplumsal formasyonundaki diğer üretim tarzları üzerindeki açık egemenliğine olanak vermesi anlamında *özellikle başarılı olmuştur*. Bu açık egemenlik, bu üretim tarzının matrisinin bu formasyona kesin bir biçimde nüfuz etmesini sağlar. Bu da ekonomik yargının, bu formasyonun tarihsel tekilliği içerisinde, tekeli devlet kapitalizmi aşamasına kadar neredeyse sürekli olarak yalnızca son yargıdaki belirlemeyi değil, egemen rolü de elinde tutması anlamına gelir. Yani ekonomik iktidar, politik iktidar üzerinde egemendir: Farklı sınıf ya da fraksiyonların elinde bulundurduğu ekonomik ve politik egemenliklerin yerlerinin merkezden uzaklaşması durumunda ise, ekonominin egemenlik alanını işgâl edenler, son tahlilde hegemonik sınıf ya da fraksiyonlardır. Bu formasyon konjonktüründe, bu devrimci sürecin politik düzlemdeki başarısının nedeni, başlangıçta soyluluk lehine davranmasıdır: Burjuvazinin, önce politik iktidarı, sonra da iktidar bloğundaki hegemonyayı ele geçirmesi geç ve örtülü bir biçimde gerçekleş-

şir. Devlet aygıtı ve devlet yapılarının, hem ekonomik yargıyla, hem de sınıflar mücadelesi alanı, yani devlet iktidarıyla aralarındaki dekalajlarda gerçekleşen dönüşümleri için de aynı şey geçerlidir. Tüm bunlar bu devrimin karakteristik başarısının politik düzlemde bir başarısızlık maskesi takmasına yol açar.

II. FRANSA ÖRNEĞİ

Fransa'nın durumuna gelelim: Fransız Devrimi, genellikle “tipik olarak” başarılı bir burjuva devrimi *örneği* olarak sunulmuştur. Ticaret ve sanayi burjuvazisinin sürecin yönetimini mutlakiyetçi devletin sağladığı özel bir geçişle eline aldığı dönemde, yani feodal toplumun bu geçişle ilişkin tüm “olanakları” bağrında yavaşça “olgunlaştırdığı” momentte gerçekleşen bu devrim, aşağıdaki sonuçlara yol açmıştır: Burjuvazinin iktidara gelişi; devrimle ortaya çıkan devletin kapitalist “tip-te” olması nedeniyle, devlet yapılarının burjuvazinin lehine radikal dönüşümü; Fransa formasyonunda “tipik” bir politik burjuva ideolojisinin, yani Jakobenizmin egemenliği. Kısaca burjuvazi –tarihin öznesi– özünü, Fransa’da, politik düzlemde tamamen yaymıştır. Gramsci’nin son temsilcisi olmadığı Marksist kuramın bir yorumudur bu ve işçi sınıfı kuramındaki başarısı ileride görüleceği gibi son derece kuşkuludur.⁴

Konu çok geniş olduğu için, burada bu yorumun bir *mit* olduğunu göstermeye yetecek birkaç belirtme yapmakla yetineceğim.

1) İlk olarak, KÜT’ün diğer üretim tarzlarının üzerindeki egemenliği ne durumdadır? Aslında bu egemenlik global olarak, Büyük Britanya’ya ve Almanya’ya (Bismarck döneminde *yukarıdan* gerçekleştirilen Prusya Devrimi) göre daha az açık ve

⁴ Öte yandan Fransız Devrimi’nin işçi hareketinin çeşitli politik akımları tarafından yapılan yorumlarına bakmak da ilginçtir. En ilginçlerinden biri de kuşkusuz Trotskiy’in yorumudur. Bu konuda Mathiez ve Lefebvre’nin eserleri gibi klasik eserlerin dışında A. Soboul’un *Histoire de la Révolution Française* adlı eseri önemlidir.

kesin olmuştur. Bu egemenlik özellikle de, bu geçiş sırasında üretim ilişkilerinde kapitalist üretim tarzının diğer üretim tarzlarıyla ilişkisinin yoğunlaştığı *düğümü* kökten çözememiş, Fransa’da küçük ölçekli üretimin yolunu kesememiş, dahası tarım alanında küçük ölçekli üretimin temellerini ortadan kaldırmamıştır. Mutlakıyetçi devletin varlığından ve soyluluğun bu devletteki rolünden dolayı, yani ilkel birikim evresinde bir erken devrimin gerçekleşmemesi nedeniyle KÜT’ün tüm formasyona yerleşme süreci, toprak rantını elinde tutan toprak sahipleriyle değil, ticaret ve sanayi burjuvazisiyle başlatılmıştır. Bu burjuvazi, büyük toprak mülkiyetini müsadere etmek –soyluları mülksüzleştirmek– için, soyluluğa karşı “köylülük” içerisinde destekler aramıştır. Böylece tarım devrimi tarım üreticilerinin mülksüzleştirilmesiyle değil, küçük ölçekli tarım işletmesine mülkiyet statüsü verilmesiyle ve işletmenin yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır.⁵ Tarımdaki feodal yapılar karşı köylü isyanından sonra, Jakoben diktatörlüğün de onayladığı bir sonuçtur bu. Bundan böyle tipik Fransız küçük çiftçileri, uzunca bir süre için politik sahnede önemli bir rol oynayacaktır. Küçük ölçekli üretimin bu sıra dışı zaferi, soyluların mutlakıyetçi devletinde ticaret ve sanayi burjuvazisiyle yan yana gelişerek, Konvansiyon politikasıyla kendisine kesin bir yer sağlayacak olan küçük burjuvazi örneğinde de kendisini gösterir. Bu küçük burjuvazi, Almanya’da olduğu gibi başlangıçtan beri sermayeye bağlanmamış olsa da, –1848’de burjuvaziden yana olurken, Paris Komünü sırasında proletarya partisinin yanında yer alsada– Fransa’da önemi hiç de küçümsenmeyecek bir toplumsal güç olarak kalacaktır–örneğin “radikalizm” fenomeni.

Tüm bunların sonucu, E. Hobsbawn’ın da belirttiği gibi,⁶ XIX. yüzyıl Avrupa’sındaki ekonomik gelişmenin, “devasa bir *paradoks* içermesi oldu: Kâğıt üzerinde hiçbir ülkenin

⁵ Bu konuda bkz. G. Lefebvre, *Questions agraires au temps de la terreur*, 1932.

⁶ A.g.e., s. 177 ve devamı.

Fransa'dan daha hızlı gelişmemesi gerekiyordu. Fransa, kapitalist gelişmeye ideal biçimde uyarlanmış yapılara sahipti... Ama aslında Fransa'daki ekonomik gelişme diğer ülkelere göre daha gerideydi... Bunun nedeni Fransız ekonomisinin kapitalist bölümünün, köylülüğün ve küçük burjuvazinin hareketsiz tabanına yerleşmiş bir üst yapı olmasıydı..." Bu durum sonradan çeşitli biçimlerde yayılmıştır: Teknolojik gelişimin ritmi, sermayenin merkezileşme süreci, vb. Fransa'da İngiltere ya da Almanya'ya göre çok daha yavaş olacaktır—küçük ve orta girişimlerin özel bir biçimde devam etmesi.

2) Politik iktidar ne durumdadır? Aslında Fransız burjuvazisi, 1640 ve 1688 İngiliz burjuvazisinin tersine, iktidarı gerçekten ele geçirmiştir, ama *ne pahasına!* Bunu ancak geniş ölçüde küçük köylülere ve küçük burjuvaziye, dahası bazen de özellikle Parisli baldırı çıplaklar içerisinde yer alan manüfaktür işçilerine dayanarak yapabilmıştır.⁷ Burjuvazi bu kez iktidarı açıkça, ama soyluları net bir biçimde elemesi ölçüsünde ele geçirir. Aslında her şey sanki Fransız Devrimi hiçbir zaman kendisiyle örtüşmemiş gibi, sanki kendisi için hem geç hem de *erken* olmuş gibi gerçekleşir: Geçtir, çünkü küçük ölçekli üretimi henüz embriyon halindeyken boğamamıştır; erkendir, çünkü yeni oluşmakta olan proletaryanın kutuplaştırdığı küçük ölçekli üretimi yakalamak için başından beri öne geçmek zorunda kalmıştır. Öte yandan burjuvaziyle, uzlaşmaz çelişkidensesteğe, dahası ittifaka kadar bir dizi ilişki içerisinde olan küçük burjuvazi ve küçük çiftçiler, Fransız burjuvazisine, İngiltere'de ve daha sonra Prusya'da görüldüğü gibi, soylulukla yapılacak kalıcı ittifak olasılıklarını engellerler. Bu sınıfların varlığını dikkate alan bu türden her ittifak, yalnızca büyük bir *geri dönüş*e işaret edebilecektir —X. Charles döneminde denendiği gibi. Bu, yalnızca burjuvazinin en temel çıkarlarının

⁷ Labrousse ve Soboul'un Mathiez'e karşı, Robespierre'nin nasıl küçük ölçekli üretime dayanmak zorunda kaldığını ve D. Guérin'e karşı, sanayi proletaryasının Devrim sırasında toplumsal güç fonksiyonu sergilemediğini biliyoruz.

yadsınması değil, ayrıca bu geri dönüşü *statüko* lehine durduracak olan sınıfların göz ardı edilmesi demektir. Öte yandan bu sınıflarla burjuvazi arasındaki çelişkinin bürünmüş olduğu özel biçimler, Louis Bonaparte'nin Birinci, özellikle de İkinci İmparatorluk Dönemi'nin tarihsel fenomenlerine yol açar. Burada burjuvazinin, kamusal işlerini küçük burjuvaziye ve küçük çiftçiye dayanarak yürüten devlet aygıtı lehine, kendi politik iktidarından vazgeçtiği kapitalist devletin özel biçimleri söz konusudur.

Bu nedenle politik düzeyde “ilk örnek” olan bu devrim, burjuvazinin politik iktidarında neredeyse sürekli bir *bunalım* durumu yaratmıştır: 1848'e kadar burjuvaziyle hem soyluluk hem de küçük ölçekli üretim arasında kalıcı bir dengesizliğe yol açmış ve burjuvaziye hegemonyasını pekiştirme kapasitesinden yoksun bırakmıştır. Burjuvazi 1848'de soyluluktan kesin olarak ayrılp tamamen küçük ölçekli üretime yönelir ve Louis Bonaparte'nin düşüşünden sonra istikrarlaşmaya çalışır, *ama artık çok geçtir*. 48'de ortaya çıkan sanayi proletaryası Komün dönemecinde onu beklemektedir ve bu da, 1870'den sonraki tarım politikasıyla küçük köylüye destek vermeyi kabul etmesine yol açar.

3) Peki bu Fransız Devrimi örneği, devletin hukukî-politik yargısı düzleminde ne durumdadır? Devrim'in politik başarısı, İngiliz devriminin tersine, tipik bir kapitalist devletin kurulmasında mı aranmalıdır? Elbette hayır. Devrimle ortaya çıkan devletin, feodal niteliklerden kurtulmayı İngiliz devletinden daha fazla başardığı doğrudur; ama madalyonun bir de öteki yüzü var: Bu “tipik” kapitalist devlet anlayışı aslında 1792 Ağustos isyanından sonra kabul edilen genel oy hakkına ve kapitalist devletin ilkel görünümü olarak düşünülen *Montagnard* Konvansiyon'un kurumsal politikasına ilişkin yüzeysel gözlemlere dayanmaktadır. Olup biteni böyle değerlendirmek, bir formasyonun evre ve aşamalara bölünmesini ve kapitalist devlet *tipi*yle bu evre ve aşamalara denk düşen *devlet biçimleri* arasındaki ayrımı yok saymak gibi bir yanılgıya

düşmektir. Bu, tarihsel bir kuram olan kapitalist devleti, tarihsel bir öz olarak doğrudan toplumsal realiteyle özdeşleşebilir olarak değerlendirmektir. Aslında sözü edilen bu devlet, yerleşmiş olduğu geçiş aşamasında oldukça ilerlemiş durumdadır. Bu anlamda bu devletin, *bu momentte ve bu konjonktürde* politik olarak başarılı bir burjuva devriminin değil, politik olarak *engellenmiş* bir burjuva devriminin ürünü olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz. Yani bu momentte hegemonyayı elinde tutan devlet, burjuvazinin değil, köylülüğün ve küçük burjuvazinin devletidir ve Tocqueville yanılmamıştır. Zaten bu devlet devam edememiştir. Aslında köylülüğü ve küçük burjuvaziye yakalayamayan, gelişmekte olan proletaryanın karşısında geri çekilen ve küçük üretime muğlak desteğini sürdüren bir burjuvazinin devleti, Birinci ve İkinci İmparatorluk dönemindeki devlettir.

Öte yandan bu durumda, İngiltere'deki durumun tersine, KÜT'ün egemenliğinin *devlet yargısının egemen rolünde* kalıcı ve sürekli bir yansıması vardır. Öncelikle mutlakiyetçi devlette şimdiden var olan ve hiçbir biçimde ilkel birikimle sınırlanmayan, Jakoben Diktatörlüğü sırasında yeniden canlanan ve iki İmparatorluk döneminde de canlı tutulan –özellikle L. Bonaparte tarafından– ekonomik fonksiyonlar, III. Cumhuriyet'in liberal Fransız Devleti'nde de devam edecektir: Bu fonksiyonlar Büyük Britanya'daki liberal devletin fonksiyonlarından çok daha önemlidir. İkinci olarak devletin sınıflar mücadelesindeki tamamen politik fonksiyonu, köylülüğün ve küçük burjuvazinin, ardından da politik sahnede özel bir biçimde ortaya çıkan işçi sınıfının toplumsal güçler olarak oynadıkları rol nedeniyle Büyük Britanya'ya göre daha önemli olacaktır. Bu ikinci fenomen ayrıca, Fransız burjuvazisi için, onun köylülük ve küçük burjuvaziyle çelişkisinden kaynaklanan kalıcı bir politik bunalıma denk düşer: İşçi sınıfı bu sonuçların arasında uygun bir alanda yol almaktadır; bu da bunlarla her zaman kurmuş olduğu *muğlak* ilişkileri ve ileride göreceğimiz gibi işçi sınıf hareketini her zaman bekleyen özgün tehlikeyi açıklayan bir şeydir.

Engels'in 18 *Brumaire*'nin üçüncü baskısının önsözünde Fransa'yı politik açıdan Avrupa'nın en tipik ülkesi olarak göstermesi, kesinlikle Fransa'da devlet yargısının, politik sahnedeki çeşitli sınıfların özel varlığıyla birleşen bu egemen rolden dolayıdır. Ancak bu tipiklik –Engels'in sandığı gibi–, “politik” burjuva devriminin buradaki tipik başarısından kaynaklanmaz; tersine *tam olarak başarılı olmamasından* kaynaklanır. Sonuç olarak hukukî-politik yargının egemen rolü, Fransa'yı, bu yargının politik sahneye çıkmış çeşitli sınıflar açısından en uygun incelenebileceği bir ülke haline getirir. Nihayet devletin, toplumsal güçler olarak küçük burjuvazinin ve küçük çiftçilerin hızlı işleyişiyle düzenlenmiş olan bu özel rolü, Fransa'da hem devlet aygıtının, yani ordunun ve yönetimdeki bürokrasinin, hem de devlet aygıtının sınıf aidiyetinin –burjuvazi ve küçük burjuvazi– politik önemini açıklar. Genellikle kapitalist “tıpteki” devlette son söz olarak değerlendirilen bu Fransız devlet aygıtının, Fransız burjuvazisinin politik başarılarından çok başarısızlığına bağlı olduğu hiçbir zaman yeterince dile getirilmeyecektir.

4) Son olarak Fransız burjuvazisinin, sık sık İngiliz burjuvazisinin saf olmayan –çünkü pek çok aristokratik nitelik taşımaktadır– politik ideolojisiyle karşılaştırılan ve çelişkili de olsa burjuvazinin, kısaca *Jakobenizmin* “tipik” ideolojisi olarak sunulan politik ideolojisi ne durumdadır? Bu yorum, bir formasyondaki egemen ideolojinin ünitesini egemen sınıf-öznenin ürününün saflığına bağlayan aşırı-politik tarihselci bir ideolojiler anlayışına aittir. Ama şunu iyi bilelim: Politik burjuva ideolojisinin, halk-ulusun genel çıkarına dayanan bir devlet açısından, yurttaşların formel politik eşitlik ve özgürlüğüyle övünen bir dünyaya dayandığı doğrudur. Ancak bu durum, burjuvazinin politik ideolojisiyle ilgili olarak doğru olsa da Jakobenizm için –Jakoben ideolojisinde, Jakobenizmin burjuva görünümü diyebileceğimiz görünümün Robespierre'den Saint-Just'e kadarki dönemi içermesine rağmen– tam olarak geçerli değildir. Burada, bir yandan da “baldırı çıplak-

lar”ın ideolojik fenomeniyle birleşen *özel bir toplumsal içeriğin* varlığını kabul etmemek, Jakobenizm konusunda radikal bir yanılı olacaktır. Bu toplumsal içerik örneğin Saint-Just’te, onun *toplumsal* eşitlik, fırsat eşitliği taleplerinde, “servet” karşıtı saldırılarında ve yurttaşların toplumsal “mutluluğu” üzerine sözlerinde belirsiz bir biçimde yer alır.

Jakobenizmin bu toplumsal içeriği Marksist yazarlar, özellikle de Gramsci tarafından sık sık vurgulanmıştır: Ancak yine de sık sık tarihselci bir perspektifle, *burjuva-öznenin* “tipik” politik ideolojinde *içselleşmiş bir çeşit uzlaşmazlık* olarak yorumlanmıştır: Jakobenizmin bu toplumsal içeriği, burjuvazinin “saf” *politik* ideolojisinin meyvesinde saklı bir kurt, diğer yanıyla gerçek tohumdur, ancak bu tohum proletaryanın, Jakobenizmi kendi ayakları üzerine oturtarak gerçekleştireceği toplumsal evrensellik maskesi altına gizlenmiştir. Bu yorumun yansımalarını gizlememek gerekir: Yoruma göre burjuvazinin *politik demokrasisi* kendi içinde şimdiden proletaryanın *toplumsal demokrasisini* içermekte, politik demokrasi ilkelerinden çıkarılacak sonuçlar yoluyla toplumsal demokrasiye yol açmaktadır; üstelik bu toplumsal demokrasi, Jakobenizmin toplumsal içeriğinin biçimi altında, işçi sınıfının asıl eğilimidir. Bunun Marx’ın gençlik dönemindeki anlayışı olduğunu biliyoruz, ama bu anlayışı İtalyan Marksist Okulu’nda da, özellikle Galv. della Volpe’de ve Rousseau ve Marx üzerine yaptığı ünlü incelemesinde daha gelişmiş olarak görüyoruz. Della Volpe bu incelemede Max Adler’in ardından “Jakoben” Rousseau’yu sosyalist demokrasinin peygamberi olarak görür.⁸

⁸ Bu denemenin sınırları Jakobenizmin işçi hareketi üzerindeki etkisini derinlemesine incelemeye olanak vermiyor. Her duruda son derece dikkat çekici olan –ama şaşırtmayan– şey, Jakobenizm üzerine hem yirmili yılların “kuramsal solculuğu” (örneğin Gramsci ve Jakobenizmin proletarya tarafından “alaşağı” edilmesi) tarafından, hem de sosyal-demokrat akım (örneğin Jaurès) tarafından yapılan yorumların birleşmesidir. Jaurès şunları söyler: “Sosyalizm cumhuriyetçi hareketten çıkar... O halde sosyalizm Fransız Devrimi’nden bir kopma değil, bu Devrim’in pekişmesi olacaktır...”

Hiçbir şey bu yorumlardan daha fazla yanlış olamaz: Burjuvazinin politik demokrasi ideolojisini ve Jakobenezmin toplumsal içeriğini sıkıp durmak boşuna bir çabadır, bunlardan hiçbir zaman *proletarya diktatörlüğünün sosyalist demokrasisinin* ilkeleri çıkmayacaktır.⁹ Jakobenezmin elbette bir toplumsal içeriği vardır, ama bu *özel* bir toplumsal içeriktir: Küçük köylülerin ve küçük burjuvazinin betimlemelerine ve özelemlerine bağlıdır, kısaca esas olarak *küçük mülkiyet* ideolojisinin “toplumsal” içeriğinde bulunur. Jakobenezmin toplumsal ideali, bağımsız küçük üreticilerden, köylü ve zanaatçılardan oluşan bir toplumdur; herkes kendi tarlasına, kendi dükânına, kendi evine sahip olacak ve ücretli bir çalışma gerekmeden ve “büyük servet sahipleri” tarafından sömürülmeden kendi ailesini geçindirebilecektir. Özellikle baldırı çıplaklar, loncasal nitelikteki uyumlu bir toplumda manüfaktür işçilerinin eski ütopyasına denk düşmektedir. Jakobenezmin toplumsal içeriği, elbette burjuvazinin politik demokrasisiyle çelişki içerisindedir –bu, Rousseau yanlısı ideolojiyle Montesquieu ve B. Constant’ın politik ideolojisi arasındaki çelişkiyi son derece şematik bir biçimde temalaştıran şeydir–. Ancak bu çelişki, çıkarları burjuvazinin çıkarlarıyla çelişen *farklı sınıflara*, yani küçük üreticilere ait ideolojik öğelerin bu politik burjuva ideolojisi içerisine katılması ölçüsündedir.¹⁰ Bu konu-

⁹ Aynı şey *devrimci diktatörlüğün* Jakobenezm anlayışı için de geçerlidir. Marat, Babeuf ve Blanqui’de belirtildiği gibi Marksist proletarya diktatörlüğü anlayışından (örneğin M. Adler’in “işçi konseyleri”) çok, küçük üreticilerin “doğrudan demokrasi”sinin “anarşist” eğilimleriyle birleşen *toplumsal Sezarizme* (Proudhon) yakındır.

¹⁰ Öte yandan Jakobencilüğün bu toplumsal yönü, onun burjuva sınıf niteliğine denk düşen politik yönünü de etkiler: Bu nedenle Jakobencilik temelde Montesquieu’nun göklere çıkarılan politik demokrasi ideolojisinden hiçbir biçimde farklı değildir; Robespierre de bu anlamda burjuvazinin bir temsilcisidir. Yine de Jakobencilüğün bu “burjuva” politik yönü, kullandığı dilin politik değil etik bir dil olması olgusuyla gizlenmiştir. Kısaca, Jakobencilüğün burjuva yönü kendisini, küçük üreticinin kendi politik özelemlerini bulduğu klasik –etik– biçimde ifade eder. Bu durum, “erdem” nosyonunun Montesquieu’daki anlamıyla –nosyonu Makyavel’in “virtus”üne [erdem, –ç. n.] yaklaştıran politik anlam– ve Ro-

da önemli olan Jakobenizmin Avrupa'nın diğer bölgelerinde son derece muğlâk bir tarzda kabul edilmesi, Jakobenizmi her iki Bonaparte'nin de küçük üreticilere dayanarak tekeline alması ve Jakobenizmin doğrudan Fransız "radikalizmi"yle ilişkilendirilmesidir. Bunun dışında Jakobenizmin sonraki biçimler altında, özellikle de *ütöpik sosyalizm* tarafından Fransız işçi hareketine aşılandığı da doğrudur: Bu, Louis Blanc'ın ve Proudhon'un sosyalizmidir ve Marx'ın bize *18 Brumaire*'de gösterdiği gibi, Louis Bonaparte'nin, Proudhon'un ayağını kaydırmak için iyi bir nedeni vardır. Daha fazla uzatmadan kısaca şunları söyleyelim: Jakobenizmin derin muğlâklığı, burjuvazinin tipik politik ideolojisi olarak çelişkili saflığından değil, Fransa'daki burjuva devriminin özel niteliğinden kaynaklanır.

III. ALMANYA ÖRNEĞİ

Son olarak Almanya'nın, özellikle de Prusya'nın durumuna gelelim.¹¹ Konuya, modern reformist harekette önemli bir yer tutması ölçüsünde tekrar döneceğim için, şimdilik kısaca değineceğim. Saptadığımız durum, Prusya'daki ve daha genel olarak Almanya'daki burjuva devriminin *açıkça gerçekleşmediği*dir: 1848 hareketi ve Prusya Kralı'nın bir anayasa hazırlamayı kabul etmesi, üretim ilişkilerinin dönüşüm sürecinde önemli bir dönemeç yaratmamış, devletin üstyapısına ve politik iktidarı elinde tutanlara ilişkin hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Toprak sahibi soyluluk yine politik iktidara sahiptir ve Prusya Devleti, bu hareket sırasında gerçekleşmiş olan *Gümrük Birliği*'ne [Zollverein] rağmen, feodal yapıların egemenliğini uzun süre koruyacaktır. Aslında burjuvaziye, Marx ve Engels'in açıkça "yukarıdan devrim" olarak niteledikleri bir biçimde politik egemenlik vermeye çalışacak olan da, Bis-

bespierre'deki anlamı karşılaştırıldığında özellikle netleşir: Nosyonun Jakobencilüğün burjuva yönünden kaynaklanan ikinci anlamı, son tahlilde, bize bu yönün küçük burjuva maskesini gösteren anlamdan farklıdır.

¹¹ Bkz. A. Rosenberg, *Sozialismus und Demokratie*, 1966, yeni baskı.

marck yönetimindeki bu devlettir. Böylece bu devlet, Bismarck yönetiminde içeriden bir çeşit kapitalist devlete dönüşür.

Bunun anlamı, Alman burjuvazisinin kendi devrimini *gerçekleştirmek için çok geç kalmış olmasıdır*. Burjuvazinin ekonomik gelişiminin, sanayileşme sürecinin, kesin olarak XIX. yüzyılın ilk yıllarında başladığı doğrudur. Bu süreç Fransa'da olduğu gibi, toprak rantının sermayeleşmesi *dışında*, ancak Fransa'daki durumun tersine, soyluluğun tartışılmaz politik egemenliğinin *yanı sıra*, mutlakıyetçi devlet düzeyine ulaşmamış bir devlet çerçevesinde örgütlenmiştir. Bu durum başlangıç aşamasında geçişin özellikle yavaş bir ritim izlemesine ve burjuvazinin uykudan uyandığında, işçi sınıfı örgütlenmesinin doğuşuyla karşılaşmasına neden olur: Bu, burjuvazi için bir daha katlanmak zorunda kalmayacağı yaralayıcı bir deneydir. Büyük devrimin Jakobenist anısının ve 1848 Fransız Devrimi'nin etkisinde kalan Alman burjuvazisi, o dönemde ideolojinin eşitsiz bir gelişme gösteren ulusal formasyonların içerisine sızmasından kaynaklanan yanılgılardan birine düşerek, soylulukla bağlarını koparıp-koparmamak arasında sıkışıp kalır: Politik egemenliğini kurma işini devlete bırakır. Bunun sonucu: *a)* hem feodal yapıların neredeyse I. Dünya Savaşı'na kadar sürmesi, hem iktidardaki soyluluğun karakteristik hegemonyasının, yani Bismarckçı devletin özgün özerkliğine karşıt olan hegemonyanın sürmesi; *b)* ilkel birikim aşamasından sonra devletin, sanayileşme sürecinde Büyük Britanya'dakinden, dahası Fransa'dakinden daha önemli bir rol alması olmuştur. Bu rol, bu açıdan I. Dünya Savaşı'nın savaş kapitalizmi devletine ve Nazi devletinin iki savaş arasındaki dönemde ekonomiye özel müdahalesine yol açmıştır.

Öte yandan bu geçiş süreci, Büyük Britanya'da hukuk sistemiyle devlet kurumları arasında başka biçimlerde ortaya çıkan karakteristik bir dekalajla da kendini gösterir. Hukuksal sistem daha XIX. yüzyılın ilk yarısında, devletin feodal yapısına rağmen, *larvalar* halinde formel kapitalist mülkiyet biçimlerini içermektedir. Larvalar diyoruz, çünkü bunlar henüz,

bu yüzyılın başında Alman Medenî Kanunu'nun çıkmasından sonra bile izleri kalacak olan Roma Hukuku'nun (Napolyon Yasası'nın tersine) yeniden diriltilmesinin örtüsü altındadır.

Peki, KÜT'ün diğer üretim tarzları üzerinde, tarım alanındaki egemenliğinin durumu nedir? Bu egemenlik kuşkusuz küçük üreticilerin mülksüzleştirilmesiyle, toprak mülkiyetinin asilzadelerin ellerinde toplanmasıyla ve köylü kitlelerinin tarım işçilerine dönüşmesiyle kurulmuştur. Ama bu süreç, hem *çok yavaş* işlemiş ve Doğu Prusya'da köleliğin izleri uzunca bir süre silinmemiştir; hem de bu formasyonun Büyük Britanya'dan farklı özelliklerinden dolayı Prusyalı asilzadeler ve nüfuzlu şahsiyetler, toprak rantının sermayeleştirilmesi dönemcini kaçırarak, toprak soyluluğu karakterlerini uzunca bir süre muhafaza etmişlerdir. Kapitalist üretim tarzının egemenliğinin bu biçimde kurulması küçük tarım mülkiyetine olanak vermese de, bir anlamda soyluluğun yararına olmuştur. Bu, Fransa'daki gibi toplumsal bir güç olmayan ve işleyişi Büyük Britanya'dakinden farklı olan Alman köylüsü için politik ve ideolojik düzeyde ağır bir yük demektir. *Münzer Ayaklanması* türünden köylü ayaklanmalarının anılarını taşıyan ve ideolojik olarak benzeşemediği muğlâk bir proleterleşmeden korkan Alman köylüsü, özellikle doğu kırsalında Nazizm için tartışmasız bir destek ögesi olmuştur.

Öte yandan burjuvazinin güçlü bir devlet egemenliği aracılığıyla, tedbirli bir biçimde, özellikle de feodal bir formasyonda kuşatılmış olarak gelişmesi, küçük burjuvazinin varlığına ve gelişmesine olanak vermiştir: Küçük burjuvazi burada Fransa'da olduğundan farklı bir rol üstlenir, burjuvaziyle özgün bir işbirliği yapar. Soyluluğun süregelen politik hegemonyasına karşı mücadelede onun sürekli müttefiki olur. Aralarındaki çelişki seyrek olarak açık eylem biçimine dönüşür. Ayrıca bu küçük burjuvazi Jakoben ideolojisinden geçmediği için, burjuvazinin işçi sınıfına olan tavrını da paylaşır; Alman küçük burjuvazisinin proletaryaya olan güvensizliğini gösteren şeydir bu. Alman burjuvazisiyle küçük burjuvazisinin bu

ilişkisi, çok iyi bildiğimiz gibi, Nazizm için merkezî bir önem taşıyacaktır.

Devletin bu rolü, burjuvazideki bu büyüme ve küçük burjuvazinin bu varlığı aynı zamanda devlet aygıtının, yani ordunun ve bürokrasinin Almanya'nın politik gelişimindeki önemini de açıklamaktadır. Burada bu devlet aygıtı, burjuvazinin Fransa'da olduğu gibi sürekli önde olmasına değil sürekli geride kalmasına bağlı olmuştur. Bu durumda soylu, burjuva ve küçük burjuva sınıf aidiyetleri olan bu devlet, burjuvazi ve küçük burjuvazi arasında olan ve soyluluk tarafından yıpratılan ilişkinin hizmetindedir; bu hizmet onun, Bonapartizmin işleyişinden kökten farklı bir biçimde, Nazizm çerçevesinde işlemesine olanak verir.

Sonuç olarak, Batı Avrupa ortamında feodalizmden kapitalizme geçiş ortak karakteristik eğilimler gösteriyor olsa da, bu geçişte burjuva devrimi için örnek bir model bulunmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte belki de çok çarpıcı olan bir ortak ayrıntıdan söz edebiliriz: *Burjuvazinin, sınıf oluşturma konusundaki politik yetersizliğinden dolayı, açık bir eylemde, kendi devrimini iyi yönetememesi.* Yukarıda kısaca değindiğimiz burjuva devrimlerini karakterize eden şey kesinlikle, burjuvazinin devrimci süreci yönetebilecek politik örgütlenmesinin olmamasıdır. Kısaca burjuvazinin kendi demokratik devrimini, yani burjuva-demokratik devrimi politik olarak yönetme konusundaki karakteristik kapasitesizliği söz konusudur ve bu da çeşitli burjuva devrimlerinin konjonktürel özgünlükleri arasındaki *gayri tipikliğin* öncelikli faktörüdür: Marx, Engels ve Lenin'i son derece şaşırtan bir politik kapasitesizlik.

Ayrıca, söz konusu burjuva devrimlerinin özellikleri gibi, bu çeşitli formasyonlardaki geçişin özelliklerinin de *bu ülkelerin işçi hareketlerinde* önemli yansımaları olduğunu belirtmek gerekir. Buradaki en önemli nokta, bu devrim modellerinin, işçi hareketleri üzerindeki *ideolojik* etkisidir: İşçi sınıfı-

nın, egemen ideolojinin dayattığı tarzda yaşamaktan genellikle kaçamadığı öylesine doğrudur ki, bu, var olan sisteme karşı isyanında bile görülür. Bu durumda bu burjuva devrimi modelleri ve onlara eşlik eden ideolojik biçimlerin, işçi sınıfı ideolojisine olan etkileri; devrimci kuramı bekleyen *özgül yozlaşmalar tehlikesi* olarak, işçi sınıfı tarafından kendi ulusal burjuva sınıfının devrimlerini bir çeşit *taklit girişimleri* olarak tezahür eder. Gerçekten de aşağıdaki analizleri dikkate alacak olursak, bu konuda İngiliz, Fransız ve Alman işçi hareketlerini sürekli olarak bekleyen karakteristik tehlikeleri açıklayabiliriz.

1) İngiliz işçi hareketi için, Chartistes ve R. Owen'in korporatist anlayışlarında ortaya çıkmış olan *sendikalizm* tehlikesi söz konusudur. Bu tehlike, ekonomik düzeydeki sınıf mücadelesine, sendikal mücadeleye öncelik verip devlet iktidarının alınması için politik mücadeleyi ihmal etmekten kaynaklanır.

2) Fransız işçi hareketi için, ütöpik sosyalizmde sunulmuş olan *Jakobenizm* tehlikesi söz konusudur. Bu tehlike genel biçimiyle işçi sınıfı ideolojisine ve devrimci kurama, küçük üreticiler, Fransız küçük çiftçileri ve küçük burjuvazi tarafından Jakobenizmin büründüğü anlamın, geniş bir demokratik radikalizm örtüsü altında bulaştırılmasına dayanır. “İşçi” Jakobenizminin kendi bağrında, Blankicilikten başlayıp (anarşizme bulaşmadan) sonunda klasik sosyal reformculuğa varan bir dizi değişikliğe olanak tanıdığı doğru da olsa, işçi sınıfının ideolojisinin ve devrimci kuramının küçük üretimle olan ilişkilerinde bir yozlaşmaya yol açması önemlidir.

3) Alman işçi sınıfı için *Lasalcılık* tehlikesi söz konusudur. Sendikalizmin ekonomist reformizminin tersine, devleti “yukarıdan” yapılacak sosyalist bir devrimin faktörü olarak değerlendirmekten kaynaklanır. Burada devlet aygıtını ve yapılarını parçalamak ya da devlet iktidarını ele geçirmek değil, sınıflar mücadelesinde bir üçüncü taraf olmaya zorlanmak söz konusudur.

III.
kapitalist devletin temel özellikleri

Şimdi kapitalist devletin birkaç temel özelliğini görmeye çalışacağız. Sonradan gerekli olacak bazı önemli gözlemleri burada yeniden formül etmek uygun olacak.

A) Kapitalist devlet tipinin karakteristikleri, *Kapital*'de gösterildiği gibi, bu devletin “saf” KÜT'ten hareketle kurulabilen kavramında bulunur. Bununla birlikte *Kapital*'de kapitalist devletin bu karakteristiklerinin, bu üretim tarzına özgü yargıların özgül özerkliği açısından içi doldurulmamıştır. Ben özellikle Marx, Engels, Gramsci ve Lenin'in politik eserlerine başvuracağım, çünkü Marx ve Engels'in eserlerinin *çifte statüsü*ne özellikle işaret etmiştim: Bu eserler hem belirli tarihsel kapitalist devletlerin incelemesini, hem de buna bağlı olarak kapitalist devlet tipi kuramını içeriyor. Böylece kapitalist devlet tipinin bu kuramsal oluşumunu göstererek, işlemekte olan kapitalist devlet tipini incelemek için KÜT'ün egemen olduğu formasyonları ele alacağım.

B) Devlet, kapitalist formasyonda özellikle önemli olan bir rolle, bir formasyon ait ünitenin tutunum rolüyle pek çok fonksiyon üstlenmiştir: Ekonomik, ideolojik, politik. Bu fonksiyonlar, devletin global politik rolünün tarzlarıdır: *Bunlar devletin tamamen politik olan fonksiyonuyla, yani politik sınıf mücadelesi alanına ilişkin fonksiyonuyla üst-belirlenmiş ve bu fonksiyonda yoğunlaşmıştır*. Yapacağımız analizler, bu fonksiyon ve bu ilişki çevresinde olacaktır.

C) Devletle sınıf mücadelesi alanı arasındaki ilişkinin doğası, yapılarla bu alan arasındaki ilişki tipine aittir. Kapitalist devletin üretim ilişkileriyle olan ilişkisi, özgül özerkliğin ye-

rini belirler ve devlet, kendi özgün bölgesel yapılarıyla sınıf mücadelesi alanı arasındaki ilişkiyi sınırlayan *çizgileri ortaya koyar*. Bir başka deyişle devletin bu yapıları, yargılar ilişkisinde göründükleri biçimiyle, kendi içlerinde *bir dizi çeşitleme* taşımaktadır; bunlar hem sınıf mücadelesini sınırlayan, hem de bu mücadelenin devlete yönelik eylemini izleyerek bu sınırlar içerisinde somut olarak gerçekleşen çeşitlemelerdir. Bundan sonra kapitalist bir formasyonda sınıf mücadelesinin bazı karakteristiklerinin kapitalist devlete denk düştüğünü söylediğimizde, bundan hiçbir zaman bu karakteristiklerin, kendi yapılarından sapmış basit bir fenomen olduğu ya da eksiksiz bir biçimde bu yapılar tarafından belirlendiği anlaşılmamalıdır. Anlaşılması gereken, sınıflar mücadelesi alanının bu devlet üzerinde önemli etkileri olduğudur; kendi yapılarının çizdiği sınırlarda ve bu yapıların bir dizi çeşitlemeyi düzenlemesi ölçüsünde gerçekleşen etkilerdir bunlar.

Devletin egemen sınıflarla olan ilişkisiyle egemenlik altındaki sınıflarla olan ilişkisi arasında bulunan sınır çizgisi, bu devletin incelemesinde iletken bir kablo oluşturabilir. Kapitalist devlet, tamamen politik sınıf egemenliğinin hiçbir yerde, hatta kendi kurumlarında bile,¹ egemen *sınıf*-egemenlik altındaki *sınıf* arasındaki politik bir *ilişki* biçiminde sunulmadığını gösterir. Kurumlarında her şey sınıf “mücadelesi” yokmuş gibi olup biter. Bu devlet, içerisinde karşıt ekonomik çıkarlar barındıran bir toplumun politik ünitesi olarak örgütlenmiştir ve bunlar, sınıfın çıkarları değil ‘imtiyazlı bireyler’in, ekonomik öznelerin çıkarlarıdır. Bu da, devletin ekonomik toplumsal ilişkilerin yalıtımıyla kurduğu ve kısmen devletin kendi özgün etkisi olan ilişkiye denk düşer. Bu yalıttan hareketle devletin politik fonksiyonu, egemen ve egemenlik altındaki sınıfların hangisiyle iş yaptığına bağlı olarak karakteristik bir duygu karmaşası gösterir.

¹ Yapı-kurum: bu kitapta 129. sayfadaki 22 no’lu dipnota bakınız.

1) Kapitalist devletin egemenlik altındaki sınıflar açısından fonksiyonu, bu sınıfları kısmen kendi özgün etkisi olan bir ekonomik yalıtılmışlık içinde tutarak, onların (bu yalıtımı aşmalarına yol açacak) politik örgütlenmelerini engellemektir. Bu fonksiyon, bu devleti diğer devletlerden, örneğin köleci ya da feodal devletlerden kökten bir biçimde ayırmaya olanak veren çok özel bir tarzda yerine getirilir. Köleci ve feodal devletler, kendi yapıları içerisinde, köle ya da toprağa bağlı köle sınıflarını kurumsal olarak *kamusal statülerle* belirleyerek, yani politik sınıf hiyerarşisini –“devletler-kastlar”– kurumsallaştırarak, egemenlik altındaki sınıfların politik örgütlenmesini sınırlamıştır. Buna karşılık kapitalist devlet, bir yandan ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki yalıtıcı etkisi, öte yandan kendisini politik şahsiyetlerden –imtiyazlı bireylerden– oluşan halk-ulusun ünitesi olarak sunarak bu etkiden sağladığı yarar sayesinde egemenlik altındaki sınıfların örgütsüzlüğünün sürmesine özen gösterir. Yani bu fonksiyon, hem egemenlik altındaki sınıfların gözlerinden onların sınıf niteliğini gizleyerek, hem de onları, egemenlik altındaki sınıflar olarak, devlet kurumlarından özgül bir biçimde dışlayarak yerine getirilmektedir.

2) Kapitalist devlet buna karşılık egemen sınıflar açısından, bu sınıfların ekonomik yalıtılmışlıklarını –bu da ideolojik yalıtım gibi kendi etkisidir– ortadan kaldırarak, sürekli olarak politik düzeyde örgütlenmeleri için çalışır.

Kapitalist “halkçı-sınıf” devletinin “özel-kamusal” iç çelişkinin fiilî (sınıf) yönü olan bu temel çelişkiye göre kapitalist devletin fonksiyonlarını şöyle tanımlayabiliriz: Egemen sınıfları politik olarak örgütleyerek, egemenlik altındaki sınıfları politik olarak örgütsüzleştirmek; egemen sınıfları sınıf olarak göstererek, egemenlik altındaki sınıfların sınıf olarak varlığını bağrından çıkarmak; egemen sınıflarla ilişkisini politik olarak örgütlenmiş sınıflarla ilişkisi olarak, egemenlik altındaki sınıflarla ilişkisini de halk-ulus ünitesinin temsilcisi olarak belir-

lemek. Kısacası bu devlet, sınıf “mücadelesi”ni tamamen bağrından çıkarmıştır ve bir egemen *sınıflar* devleti olarak vardır. Bu devletin temel çelişkisi böylelikle, bir sınıf devleti olmasına karşın, tüm halkın devleti olduğunu “söylemesinden” değil, tam da kendisini bizzat kendi kurumlarında, kurumsal olarak sınıflara bölünmemiş olarak saptanan bir toplumun “sınıf” (politik örgütlenmesine katkıda bulunduğu egemen sınıflar) devleti olarak sunmasından kaynaklanır. Kendisini burjuva sınıfının devleti olarak sunarken, tüm “halk”ın bu sınıfın parçası olduğunu ima eder.

1. kapitalist devlet ve egemenlik altındaki sınıfların çıkarları

Kapitalist devletin bu ilk karakteri, kapitalist formasyonlarda, politik mücadelenin ve ekonomik mücadelenin, politik iktidarın ve ekonomik iktidarın, politik sınıf çıkarlarının ve ekonomik sınıf çıkarlarının özgül özerkliğinden kaynaklanır. Hegemonik sınıf yönetimindeki kapitalist devlet, egemen sınıfların *doğrudan* ekonomik çıkarlarını değil, *politik çıkarlarını* temsil etmektedir. Bu devlet, egemen sınıfların politik mücadelesinin örgütlenme faktörü olarak, onların politik iktidarının merkezidir. Gramsci şu saptamaları yaparak bunu çok güzel ifade eder: "...devletin yaşamı, temel grubun çıkarlarıyla alt bağımlı grupların çıkarları arasındaki... kararsız dengelerin sürekli aşılması anlamında, sürekli bir formasyon olarak kavranmıştır; egemen grubun çıkarlarının, sıradan ekonomik-loncasal çıkara değil de ancak belli bir noktaya kadar götürdüğü dengelerdir bunlar." Bu anlamda kapitalist devlet, sistemin sınırları içerisinde, egemenlik altındaki bazı sınıfların ekonomik çıkarları için belli bir güvenceye olanak veren bir oyun oynar. Bu oyun, bu güvence, egemen sınıfların hegemonik egemenliğine, yani egemen sınıfların halkın genel çıkarının temsilcisi olarak politik oluşumuna (bu devlete göre) uygun olduğu ölçüde, onun fonksiyonunun bir parçasıdır. Kapitalist devlet kavramının, *politik ideolojinin* özgül bir fonksiyonunu, egemenlik al-

tındaki sınıfların özel olarak örgütlenme ve yönetilme “rızasına” dayanan bir iktidar biçimini içerdiği doğrudur: Ama kapitalist devletin burada söz konusu olan karakteri, kendisini yalnızca ideolojik düzenlemeyle sınırlamaz. “Halk”ın genel çıkarı nosyonu, yani aslında ideolojik olan ama kapitalist devletin kurumsal bir oyununu içeren bu nosyon, *reel bir olguyu* belirtir: Bu devlet, kendi yapısı adına egemenlik altındaki bazı sınıfların ekonomik çıkarlarının güvence altına alınmasına olanak vermektedir; egemen sınıfların kısa erimli bazı çıkarlarıyla muhtemelen karşıt, ama politik çıkarlarıyla, onların hegemonik egemenliğiyle uzlaşabilir çıkarlardır bunlar.

Bu gözlemler bizi, basit ama hiçbir zaman yeterince yenilenmeyecek olan bir sonuca götürür. Egemenlik altındaki bazı sınıfların ekonomik çıkarları için kapitalist devletin verdiği bu güvence, tek başına egemen sınıfların *politik iktidarının* sınırlanması olarak anlaşılamaz. Bu güvencenin devlete, *egemenlik altındaki sınıfların politik ve ekonomik mücadelesiyle* dayatıldığı doğrudur: Ancak bu yine de basitçe devletin, bir sınıfın kullandığı bir araç olmayıp, sınıflara bölünmüş bir toplum devleti olduğunu belirtir. Kapitalist formasyonlardaki sınıflar mücadelesinde egemenlik altındaki bazı sınıfların ekonomik çıkarları için devletin verdiği bu güvence, sınıfın hegemonya mücadelesine yine devletin dayattığı sınırlar içerisinde, *olasılık* olarak bulunur. Yani bu güvence, kesinlikle egemenlik altındaki sınıfların politik örgütsüzlüğünü hedeflemekte, bazen de, örneğin egemenlik altındaki sınıfların politik mücadelesinin mümkün olduğu bir formasyonda, egemen sınıfların hegemonyasının kaçınılmaz aracı olmaktadır. Bir başka deyişle somut konjonktürü izleyerek, egemenlik altındaki sınıfların ekonomik çıkarları için kapitalist devletin verdiği bu güvencenin, politik sınıf egemenliği ilişkisini doğrudan gündeme getirmekle kalmayıp aynı zamanda bu ilişkinin bir unsurunu oluşturmaya başladığı bir *sınır çizgisini* çizmek her zaman mümkündür.

Bu aslında kapitalist devletin *özel* bir karakteridir ve hem po-

litik üst yapının ve ekonomik yargının, hem de politik iktidarın ve ekonomik iktidarın özgül özerkliğinden kaynaklanır. Yargıların ilişkisinin bu biçime bürünmediği “önceki” formasyonlarda, egemenlik altındaki sınıflardan gelen “ekonomik” bir talep –diyelim ki bir statünün, bir yükün ya da bir imtiyazın feshedilmesi–, doğrudan “kâmusal güç” sistemini gündeme getirmiş ve genellikle politik bir talep oluşturmuştur: Bu formasyonlarda bu kavramların içeriğini inceleyen Rosa Luxemburg, haklı olarak ekonomik mücadelenin bir anlamda doğrudan politik mücadele olduğuna işaret eder.² Egemenlik altındaki sınıfların bu talepleri ancak çok zayıf bir oranda, egemen sınıfların ekonomik-politik çıkarlarına uygun olması, devletin iktidarını tartışma konusu yapmaması ölçüsünde karşılanabilmiştir. Kapitalist devlet örneğinde ise politığın özerk oluşu, egemenlik altındaki bazı sınıfların ekonomik çıkarlarının karşılanmasına olanak verebilir: Bu durumun egemen sınıfların politik gücünü sınırlaması, gerektiğinde ekonomik çıkarlarını kısa erimde gerçekleştirme kapasitelerini frenlemesi olasıdır, ama tüm bunlar tek bir koşulla, egemen sınıfların politik iktidarına ve devlet aygıtına dokunulmaması koşuluyla –ve bu koşul kapitalist devlette *mümkündür*– gerçekleşir. Böylece egemen sınıfların özerkleşmiş politik iktidarı kapitalist devletle olan ilişkilerinde, her somut konjonktürde *bir sınır* ortaya koyar; *bu sınıfların ekonomik iktidarındaki bir kısıtlanmanın, politik iktidarlarını etkilemesine olanak vermeyen bir sınırdır bu*.

Böylece kapitalist devletin bu özel karakteristiği (bir ulusal-halkçı birlikteliğin genel çıkarını temsil etmek), bu devletin bu sınırlar içerisinde bazı egemenlik altındaki sınıfların bazı ekonomik çıkarlarını fiilen karşılayabilmesi anlamında, basit bir aldatma olmaz. Dahası var: O bunu, politik iktidar kazanılmadan da yapabilir. Öte yandan bu hegemonik egemenlik sınırının herkes için bir kez çizileceği açıktır: Bu sınır devlet biçimlerine, devlet fonksiyonlarının eklemelenmesine, eko-

² R. Luxemburg, *Greve de masse, parti et syndicats*, 1964, s. 61.

nomik iktidarın ve politik iktidarın ilişkilerine, devlet aygıtının işleyişine olduğu kadar, mücadele içindeki güçlerin ilişkisine de bağlıdır.

Bu nedenle politik iktidar bu devlette, *değişken* bir *uzlaşma* dengesine dayanır. Açıklayalım. Burada söz konusu olan:

1) Hegemonik bir sınıf egemenliğine denk düşen bu iktidarın, egemenlik altındaki bazı sınıfların (egemen sınıfların kısaca erimli ekonomik çıkarına muhtemelen karşıt olan) ekonomik çıkarlarını, politik çıkarlar düzlemini etkilemeden dikkate alması ölçüsünde bir *uzlaşma*;

2) Tamamen reel olan ve böylece bir denge alanı yaratan bu ekonomik “özveriler”in, bu dengenin sınırlarını kesin bir biçimde saptayan politik iktidarı tartışma konusu yapmaması ölçüsünde bir *denge*;

3) Bu denge sınırlarının politik konjonktür tarafından saptanması ölçüsünde bir *değişkenlik*dir.

Yani terazinin görünümüne göre bu dengenin hiçbir biçimde, mevcut güçler arasında herhangi bir iktidar *denkliğine* işaret etmediği açıktır. Dengenin bu anlamını, Marx ve Engels’in, sınıfların politik mücadelede ya da politik ve ekonomik mücadelenin ilişkisinde dengelenmeye yakın olduğu durumda devletin özerkliğinden söz ederken bu sözcüğe verdiği anlamla karıştırmamak gerekir. Burada söz konusu olan denge, kapitalist devlet çerçevesi içerisinde kurulan iktidar ilişkileriyle, politik iktidarın saptadığı sınırlar içerisindeki ekonomik mücadele alanında kurulan güç ilişkilerinin kompleks yapısına ve dekalajına işaret eder. Bu anlamda Gramsci şunları söylemiştir:³ “Hegemonya olgusu kuşku götürmez bir biçimde, üzerinde hegemonya uygulanacak olan grupların eğilim ve çıkarlarının dikkate alınmasını, belli bir uzlaşma dengesinin oluşmasını, yani yönetici grubun ekonomik-loncasal düzen-

³ Analyses des situations, in *Machiavel...*, loc. cit.

den özverilerde bulunmasını önceden kabul eder, ama aynı zamanda bu tür bir uzlaşmanın ve bu türden özverilerin esasa ilişkin olamayacağı da kuşku götürmez...”

Öyleyse kapitalist devletin *çifte* karakteristiği vardır: Özerklik, ekonomiğe göre somut güçler ilişkisini izleyerek, egemenlik altındaki bazı sınıfların yararına yapılacak ekonomik özverilere ilişkin “sosyal” bir politika olanağını içerir; kurumsallaşmış politik iktidarın aynı özerkliği, bazen de egemen güçlerin ekonomik iktidarını kısıtlamaya (politik iktidarını hiçbir zaman tehdit etmeden) olanak verir. Örneğin *Welfare State* denilen ve aslında tekelci devlet kapitalizmi aşamadaki kapitalist bir devletin “sosyal politika”sının biçimini maskeleyen bir terimden başka bir şey olmayan tüm sorun, bu *çifte* politikadadır. İşçi sınıfının politik stratejisi, somut konjonktürde, uzlaşmalar dengesini sabitleştiren ve ekonomik iktidarla, politik iktidar arasında bir sınır oluşturan bu çizginin tam olarak deşifre edilmesine bağlıdır.

Bununla birlikte *Kapital*’de, özellikle *fabrikalar mevzuatı*na ilişkin I. Kitap’taki metinlerde, kapitalist devletin bu “sosyal politika”sının üzerinde yeterince durulmamış, yalnızca bu durumda sermayenin asıl ekonomik çıkarını kollayan sahte özverilerden söz edilmiştir.⁴ Bu konuyu, *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*’nde, tarihsel bir kapitalist devlet örneği olan ve “toplumsal kurumlarla çevrili bir cumhuriyet” olarak sunulan Şubat Cumhuriyeti konusunda ve *18 Brumaire*’de, L. Bonaparte’nin “sosyal Sezarizmi” konusunda daha açık buluruz.⁵ Öte yandan devletin bu “sosyal politika”sı, terimin dar anlamıyla devletin üretim ilişkilerine herhangi bir müdahalesi anlamına gelmez – bu, başka bir sorundur. Buradan şunu anlıyorum: kapitalist devlet tipi, *Kapital*’deki eksik betimlemesinde gördüğümüz biçimiyle, kendi yapılarının sınırları içerisinde bir “sosyal politika” olanağını içermektedir ve bu politikanın ger-

⁴ Bu konuda bkz. Sweezy: *The Theory of Capitalist Development*, 1962, s. 239 ve devamı.

⁵ Ed. Pauvert, s. 67 ve devamı.

çekleşmesi ve tarzları –çeşitlemeleri– son derece açık bir biçimde sınıflar mücadelesindeki güçlerin somut ilişkisine bağlıdır. Ayrıca bu “sosyal politika”da hiçbir durumda kapitalist devlet tipinin yapılarından söz edilmez, çünkü bu politikaya damgasını vuran reel ekonomik özveriler, egemen sınıflara *egemenlik altındaki sınıfların* bu sınırlar içerisinde verdiği *mücadeleyle* dayatılmıştır.

2. kapitalist devlet ve ideolojiler

I. TARİHSELÇİ İDEOLOJİ ANLAYIŞI

Kapitalist devlet tipinin egemenlik altındaki sınıflarla kurduğu özel ilişki, ideolojik düzeyde de ortaya çıkar. Aslında hegemonik sınıf egemenliği (özel bir sınıf egemenliği tipi olarak) burada, kapitalist formasyonlarda ideolojinin politik olarak ilişkilerindeki özel yerini ve fonksiyonunu, kısacası *burjuva ideolojisi* olarak betimlenen ideolojinin özel politik fonksiyonunu göstermektedir. Devlete göre, burjuva ideolojisinin bu özel karakteri, ideolojinin bu özgül işleyişinin yalnızca politik yanını oluşturur (Marx bunu *Kapital*'de kapitalist üretim tarzının varlık koşulu olarak görmüştür). Sorun, politika biliminin en can alıcı sorunlarından birini, *meşruluk* sorununu içerecek kadar önem kazanmıştır.

Gramsci'nin sınıf hegemonyasına ilişkin analizleri bu bakımdan açıklayıcıdır. Özellikle şu noktada: Gramsci kapitalist bir formasyonda burjuva ideolojisinin politik işleyişinin yarattığı sorunları sıra dışı bir incelikle algılamıştır; öte yandan analizleri, eserine esas olarak yön veren tarihselci sorunsaldan dolayı (Lukács'da görülen tipik tarihselci ideoloji anlayışından farklı olmakla birlikte), bu ideoloji sorunsalının yol açtığı açmazları ve yanlışları özellikle net bir tarzda göstermektedir. Bu da, tarihselci ideoloji anlayışının radikal eleştirisinin, sorunların bilimsel konumunun önceliği açısından ne kadar önemli olduğunun ortaya çıkması demektir.

Bunun için çok kısa olarak, genç Marx'taki ideoloji sorunsalına dönmek gerekiyor: Bu sorunsal özne üzerinde yoğunlaşmıştır. Marx ideolojiiyi (genel olarak üstyapılarda yaptığı gibi) “özne-reel-yabancılaşma” modelinden hareketle kavrar: Özne, “reel” içerisinde somut özünden yoksun kalır –çünkü bu “reel” kavramı kuramsal olarak öznenin ontolojik nesnelleşmesinden hareketle kurulmuştur–, ideoloji de öznenin yanıltıcı özünün hayali bir dünyadaki projeksiyonunu oluşturur; bu kısaca öznenin özünün, ekonomik-toplumsal reel içerisinde “ideal” (nesnelleşmiş-yabancılaşmış) bir biçimde yeniden kuruluşudur. Soyutlanma-yabancılaşma şemasında görülen ideoloji, “yanlış bilinç”le özdeşleşir. Bu nedenle genç Marx'taki ideoloji kavramının kurulmasında tarihselci sorunsala ilişkin olarak, devlet-sivil toplum, üst yapılar-temel, yabancılaşma-öz, soyut-somut çiftleri bulunur.

Bu ideoloji anlayışı, sorunsalın özne üzerinde yoğunlaştığı tarihselci Marksizm akımında canlı kalmıştır. Bu anlayışın, en başta kapitalist formasyonlardaki ideolojilerin ve bugünkü dönüşümlerinin eksik analizi olmak üzere, pek çok sonucu vardır. Aslında bu sorunsal –öznenin toplumsal sınıf olarak kabul edilmesi, somut birey, toplumsal iş, praksis, vb.– *ideolojii* ve *yabancılaşmayı* zorunlu olarak özdeşleştirir ve ideolojilerin statüsünün eksik değerlendirilmesine yol açar: İdeolojiler, bir bilincin –sınıf bilinci– ya da bir özgürlüğün –praksisin özgürlüğü– özneye yabancılaşmış “ürünleri” olarak değerlendirilmiştir. İdeolojilerin bu statüsü böylece “özne”nin “reel” içerisinde yabancılaşmasını, aynı zamanda da bütünsel olmayan yabancılaşmasını varsayar. Örneğin öznenin kendi özünü geri aldığı düşünülen komünist toplumda ideolojiler kaybolacak ve yerini bilincin “bilimsel” saydamlığına, nesnelleşmiş varlığına bırakacaktır. Bununla birlikte burada daha da ilginç olan, bu perspektifin Marksizmden esinlenen bazı ideologlara göre, günümüz “sanayi toplumları”nı niteleyen güncel “ideolojilerin sonu” temasını yönetiyor olmasıdır. Öte yandan öznenin reel içerisinde bütünüyle yabancılaşması durumunda, ideolojiler gerçekten de “realite içerisinde” alaşağı

olacaktır ve bu durum, bilincin tam olarak yerleşmesi ve öznenin tam olarak kaybolması nedeniyle, öze ilişkin olarak, “ideal” bir dünyadaki “yabancılaştırıcı” ve görece uyumlu olan her türlü projeksiyon olasılığının yok olması ölçüsünde gerçekleşecektir –yalnızca imtiyazlı bir sınıf olan proletarya örneğinde “yabancılaştırıcı” yerine “kurtarıcı” ifadesini kullanabiliriz–. Bu kesinlikle, Marcuse’den¹ Adorno’ya² ve Goldmann’a³ kadar birçok yazarda genellikle örtülü bir biçimde “ideolojilerin sonu” temasını yöneten o değişmez ideoloji-reel-yabancılaşma ilişkisidir. Bu yazarlar kapitalist formasyonun güncel değişimlerini, sanayi-teknoloji toplumunun realitesinde, öznenin bütünsel bir nesneleşme-yabancılaşma şemasına göre yorumlarlar. Aralarında kayda değer farklılıklar bulunmasına rağmen vardıkları ortak sonuç, Marcuse’nin sözlerine göre “ideolojinin realitede emilmesi”,⁴ kısacası günümüz kapitalist formasyonlarının ideolojisizleştirilmesi, yani politikasızlaştırılmasıdır.

Bununla birlikte tarihselci ideoloji anlayışı tipik Lukács örneğinde ve onun “sınıf bilinci” ve “dünya görüşü” kuramında çok daha açıktır. Bu konunun üzerinde durmak önemlidir, çünkü bu kuram tarihselci bir ideoloji perspektifinin epistemolojik öngörülleri sorununu son derece açık bir biçimde ortaya koyar. Dahası var: Lukács’ın diyalektik materyalizm anlayışında, özellikle de “tarihsel blok” kavramında Gramsci’nin tarihselciliği görüldüğü için, Marksist kuramcılarının birçoğu hegemonya kavramını, bu kavramı Lukácsçı sorunsala bağlayan bir anlamda kullanırlar. Sonraki gözlemlerimizde

¹ *One Dimensional Man*. 1964 ve “Über das Ideologie-problem in der Hochentwickelten Industriegesellschaft”, in Kurt Lenk, *Ideologie*, 1964, s. 334 ve devamı.

² *Prismen, Kultur-Kritik und Gesellschaft*, 1955, s. 24 ve devamı.

³ *Pour une Sociologie du roman*, 1964.

⁴ *A.g.e.*, s. 151.

önemle üzerinde duracağımız konu, bir formasyonda politik olarak egemen sınıf ve egemen ideoloji arasında, sonuç olarak politik olarak egemen sınıflar ve egemen ideoloji arasında, bu sorunsal yoluyla kurulan yanlış ilişki olacaktır: Gramsci'nin analizlerinin son derece tartışmalı sonuçları özellikle bu son bağlamda yer alır.

Lukácsçı özne sorunsalına göre bir toplumsal formasyonu ve bir üretim dünyasını karakterize eden ünite, son yargıda ekonomiğin belirlemesiyle pek çok özgül düzeye sahip olan kompleks bir birlikteliğin ünitesi değildir. Bu ünite, Gestalt anlayışındaki etkileşimleri barındıran işlevselci tipte bir bütünlüğe indirgenmiştir ve Hegel'in somut-evrensel kavramı bize bunun karakteristik bir örneğini sunar: Burada bir başka ifadeyle *belirtici* bir *bütün* söz konusudur. Bu durumda bir formasyonun ünitesi, bu ünitenin asıl anlamlandırıcısı olan merkezî bir yargıya bağlanacaktır. Bu "bütünleştirici" yargı Lukács'da, tarihin özne-sınıfı tarafından sunulur: Toplumsal bir formasyonun ünitesi bu sınıfın politik örgütlenmesiyle ilişkilidir ve kendisini belirli bir formasyonun ünitesinin merkezî ilkesi olarak öne çıkaran bir "dünya görüşü"nün kurulmasına indirgenmiştir. *Hem ideolojiyi hem de bilimi içine alan* bu dünya görüşü,⁵ döngüsel ve çizgisel bir bütünde ve ünitenin özne-sınıf denilen merkezî ilkesine denk düştüğü ölçüde, bir formasyonun ünitesini *ifade eder*: Bu dünya görüşüyle, "kendi tarihlerini yapan" –praksis– insanlar "bütünü"nün iradesi-bilinci oluşur. Bu nedenle özne-sınıf aracılığıyla ideolojiye verilen rol, bir formasyonun bütünleşme ilkesi rolüdür:

⁵ İdeolojiyle bilimin bu biçimde özdeşleştirilmesi, yani bilimi kapsayan bir ideoloji anlayışı, bir özne sorunsalı çerçevesindeki öznelin ve nesnelin ilişkilerine kadar uzanır. Aslında öznenin ifadesi olarak ideolojinin öznel niteliği, bir "yükselen sınıf" dünyasının öznel bilincinin toplumsal bir formasyonun bütününe kapsamı durumunda, bilimin nesnelliğini kapsamaktadır. Lukács, Korsch ve diğer bazılarının proletaryaya ve "proletarya bilimi"ne uygulamış olduğu bu argümanı biliyoruz: Proletarya özünde evrensel bir sınıf olduğu için öznelliği de evrenselidir. Ama evrensel bir öznellik ancak nesnel, yani bilimsel olabilir. Bu anlayışın sonucunu da biliyoruz: Kendiliğindencilik.

Öte yandan, dünyayı fikirler yönettiği için, dünyayı değiştirebilecek şeyin de eleştirisi silâhları olduğunu ileri süren genç Marx'ın konumu da kesinlikle böyledir.

Toplumsal bir formasyonun ünitesiyle ideoloji arasındaki bu ilişki, modern politika biliminin analizlerinin büyük bir bölümünde yer alan meşruluk konusunda da göreceğimiz gibi, “fonksiyonalist” toplumsal akımın örtülü güncel sorunsalını yönetecek kadar ilginçtir. Lukács'daki Hegelci bütünle fonksiyonalist bütün arasındaki ilişkileri ortaya koymak için, Lukács'la M. Weber arasındaki doğrudan soy zincirine başvurmak zorundayız. Weber'in kuramlarının fonksiyonalizm kuramlarına yakın olmasının nedeni, Parsons'unda söylediği gibi, global toplumsal yapının son tahlilde, bazı toplumsal değer ya da amaçların yaratıcısı olan bir özne-toplumsal *ürünü* olarak değerlendirilmesidir. Fonksiyonalizme göre bu değer ya da amaçlar, çeşitli özel ve “eşdeğer” yapıların toplumsal “bütün”e *eklemlenmesinin* formel çerçevesini saptar. Bu eklemlenme, toplumsal “eylem”i yöneten *normatif* öğelerin –yönetme güdüləri⁶– bazı düzenli ve yinelenen süreçlerine dayanan bir “denge”yle ilişkilidir. Bu toplumsal değerler –toplumsal aktörlerin projelerinin kristalleşmesi– Weber'de,⁷

⁶ Sözcüğün güçlü anlamında yönetme güdüləri, tam olarak “politik denge” nosyonunun Adorno tarafından aydınlığa kavuşturulmasıyla sonuçlanacaktır. Adorno ve Horkheimer: *The Authoritarian Personality*, 1950.

⁷ Weber'le Lukács'ın sınıf kuramları arasındaki ilişkiler için bkz. Weber, *Gesammelte politische Schriften*, 1958, s. 294-431 (özellikle de 1918'de yazdığı “Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland” başlıklı eseri). Weber-Parsons'un ilişkilerinde Weber'in eserinin (*The Social System*, 1964, s. 100 ve devamı, s. 519 ve devamı, vb.) Parsons tarafından pek çok bakımdan yanlış yorumlandığı kesindir: ama Parsons'un Weber'le işlevselcilik arasında kurduğu ilişki son tahlilde doğrudur. Weber'in tarihselciliği sorununa gelince, onun özellikle Ed. Meyer'in eserine ilişkin yaptığı analizlerde, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*'de örtülü bir biçimde tarihselci “bütünlüğün” eleştirisine giriştiğine dikkat edelim. Bununla birlikte Weber'in kuramını “tipik” bir tarihselci kuram olarak değerlendirmek mümkündür. Weber'in “ideal tip”iyle Hegel'in “somut-evrensel” kavramı arasındaki ilişkiler için bkz. özellikle K. Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, 1960.

onun ideal tiplerinin formasyon ilkelerini oluşturur ve devlet örneğinde, yalnızca kesinlikle fail-aktörlerin değerlerinden hareketle kurulmuş meşruluk tiplerini izleyen bir tipolojiye yol açar. Öte yandan bu toplumsal değer ya da amaçların yaratılması Weber’de sık sık, sınıf-durumlarından, yani kendinde sınıflardan –tarihin ve toplumun öznelere– ayrı tuttuğu toplumsal grupların –ünlü statüsel gruplar– eylemine bağlıdır. Bu değerlendirmeler onun bürokrasi anlayışının temelini oluşturur. Yine de Lukács’ın, Weber’le gizli ilişkilerini bildiğimiz sınıf bilinci kuramı, Weber’i büyük ölçüde Marksistleştirme çabası olarak ortaya çıkar: Bu kuram, egemen faktör rolünün hiçbir biçimde üstlenilmediği belirtici bir bütün öngörmesine rağmen, ideolojiye toplumsal bütünün egemen faktörü olma rolünü verir⁸ –ve Weber bu konuda hiçbir biçimde yanılmamıştır–.⁹

Oysa Gramsci’nin bir yandan diyalektik materyalizme ilişkin olan tarihselci anlayışı, öte yandan formüllerinin muğlaklığı, birçok kuramcının, sınıf hegemonyasına ilişkin kendi analizlerini Lukácsçı sorunsala indirgemelerine neden olmuştur.¹⁰

⁸ Ayrıca Weberci tarihselcilik, toplumsal bütüne ilişkin olarak, egemen olmayan belirtici bütün anlayışıyla at başı gider. Bu, Weber’in “etmenler” ya da “değişkenler” kuramında açıktır. Bunu ayrıca Protestan etik ve kapitalizme ilişkin yazılarında, ama özellikle *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*’sinde buluruz.

⁹ Politik analize uygulanan ama farklı sonuçlara da yol açan bu perspektif için verilebilecek en iyi örnek Marcuse’dır. Marcuse eskiden (1935) saf “işlevselci” bir anlayışın tersine, örtülü bir biçimde, toplumsal bir formasyonun ünitesinin, bu formasyonun belli bir ögesinin diğerleri üzerindeki “üstünlüğü”nde bulunduğunu kabul ediyordu: bu öge, bu formasyonda ideolojik olarak egemen olan bir “sınıf”ın “bilinci-dünya görüşü”yle sunulmuştu (*Kultur und Gesellschaft*, 1965, s. 34 ve devamı). Marcuse bugün, kendisine göre sanayi toplumlarını karakterize eden global bir ideolojisizleştirmeye, eklemlenmiş Hegelci-işlevselci “bütünlük” olan bir formasyon anlayışına ulaşmıştır. Bunun nedeni ideolojik olarak egemen bir sınıfın yokluğu ve “her şeye karşı çıkacak” proleter bir “sınıf bilinci” yokluğudur (*One dimensional man*, s. 51 ve devamı).

¹⁰ Karakteristik bir örnek: L. Magri: “Problemi della teoria marxista del

Böylece bir toplumsal formasyona işleyen ve egemenlik altındaki sınıfların “etkin rızasını” kışkırtarak, onlara egemen olmak yerine onları yönetmeyi başaran hegemonik sınıf, Gramsci’nin dünya görüşü sayesinde tarihin özne-sınıfına dönüşür. Gramsci’nin bu yorumu, örneğin ayrıca eleştirme fırsatını bulduğum bir akım olan *New Left Review*’de özellikle açıktır.¹¹ Bu yorumun, bu akımın en önemli temsilcilerinden biri olan Perry Anderson’un yaptığı hegemonik sınıf tanımında filizlendiği görürüz: “Eğer hegemonik bir sınıf, özgün hedef ve perspektiflerini tüm topluma dayatan bir sınıf olarak tanımlanabiliyorsa, tersine loncasal bir sınıf da özgün hedeflerini, global belirlemenin kendi dışında gerçekleştiği toplumsal bir bütünde takip eden bir sınıftır.”¹² Burada toplumsal bir formasyon ünitesinin, yani toplumsal “bütünün”, hegemonik bir sınıfla ilişkilendirildiği algılanır: Sınıfın hegemonyası, ilke olarak kendisini belli bir formasyonun ünitesine yerleştiren bir dünya görüşünün kurulmasına denk düşecektir: “Hegemonik bir sınıf, bir toplumun ekonomik sistemini, politik kurumlarını, kültürel değerlerini, dünyaya “katılım tarzı”nı yeniden yaratarak toplumu kendi imajına göre dönüştürmeye çalışır.”¹³

Öte yandan Gramsci’nin tarihsel materyalizme ilişkin analizlerinin, özellikle de hegemonik sınıf egemenliği denilen politik egemenliğe ilişkin analizlerinin, diyalektik materyalizmi tarihselci bir tarzda kavraması nedeniyle yanlış yorumlamalara çanak tuttuğu kuşku götürmez. Bu durum onun “tarihsel blok” kavramında ve ideolojinin statüsüyle ilgili olarak ortaya çıkar. Tarihsel blok kavramı Gramsci’de, kuramın, pratiğin, ideolojinin –bilimi kapsayan (“organik entelektüel-

partito rivoluzionario”, *Critica Marxista*, sayı: 5-6, 1963, s. 61 ve devamı.

¹¹ “Büyük Britanya’daki Marksist politika kuramı”, *Les Temps Modernes*’in (Mart 1966) içinde, 1967 Mayıs’ında *New Left Review*’de görüldü. Yine de bu akımın kuramsal anlayışının bir süredir dikkate değer bir biçimde değiştiğine işaret etmeliyim.

¹² “Les origines de la crise présente”, *Les Temps Modernes*’in (Ağustos-Eylül 1964, s. 425) içinde.

¹³ *Op. cit.*, s. 428.

ler”)– ve yapının ünitesini, kısaca tarihsel olarak belirlenmiş bir ânda ve kendi birliği içerisinde toplumsal bir formasyonun ünitesini düşünme aracıdır. Bununla birlikte bu ünite, toplumsal yapının birliğinde kuramsalın ve ideolojinin yargısını küçülttüğü için taraflı olarak tarihselci tipte bir belirtici bütündür: “... maddî güçlerin içerik, ideolojilerin de biçim olduğu, biçimin ve safça didaktik olan içeriğin birbirinden ayrıldığı “tarihsel blok” anlayışını güçlendirme gereği...”¹⁴ Bu bağlamda tarihsel blok, Hegelci tarihsel “şimdiki zaman”ın [*présent*] kuramsal formülasyonundan, yargıların belirtici bütünde bir arada bulunmasından, tarihin basit bir ifadesine dönüşen ideolojiden başka bir şey değildir. Öte yandan bir formasyonun ünitesinin merkezî ilkesi olmak üzere dünya görüşü-ideolojiye verilen bu rol, ideolojinin son derece muğlak bir benzetmeyle bir formasyonun “çimentosu” olarak kullanıldığı bağlamda açıktır: “Bir başka ifadeyle ideolojinin söz konusu sorunu, kesinlikle bu ideoloji tarafından birleştirilen ve çimentolaştırılan ideolojik üniteyi toplumsal blokta korumaktır...” Ya da “... bir “ideoloji”ye ancak, ideoloji terimi bir dünya görüşünün, sanatta, hukukta, ekonomik faaliyette, bireysel ve kolektif yaşamın tüm alanlarında örtülü bir biçimde ortaya çıkan en yüksek anlamını taşıdığı zaman “ideoloji” denilebilir.”¹⁵

Bununla birlikte Gramsci’nin eserinin, özellikle de diyalektik ve tarihsel materyalizme ilişkin analizlerinin pek çok kuramsal kopuş gösterdiği de doğrudur. Gramsci’nin, bu çalışmanın çerçevesine girmeyen *septomatik* bir *okumasıyla*, onun ideoloji anlayışının, “mutlak tarihselcilik” polemiğinin örtüsü altında içerdiği bilimsel ve özgün nitelikleri kesin olarak ortaya konabilir. Şöyle ki:

a) Gramsci, toplumsal bir formasyonun ünitesiyle egemen ideoloji arasındaki ilişkinin asıl sorununun, ideolojinin bir toplumun “çimento”su olma metaforuyla, özgün bir tarzda ortaya koyar;

¹⁴ Il Materialismo storico e la filosofia di B. Croce, 1948, s. 49.

¹⁵ Il Materialismo storico e la filosofia di B. Croce, 1948, s. 7.

b) Gramsci, Marksist düşünce tarihinde, ideoloji anlayışından, kavramsal sistem olarak (her iki terimin kesin anlamında) uzaklaşan ilk kişidir.

II. EGEMEN İDEOLOJİ, EGEMEN SINIF ve TOPLUMSAL FORMASYON

Marksizme göre toplumsal bir formasyonda egemen ideolojinin genel olarak egemen sınıfın ideolojisi olma durumuna, Lukács'ı sorunsalın getirebileceği açıklama nedir? Bir başka deyişle Lukács'ı sorunsal, orijinal bir ünitesi olan ve böylece içine işlediği toplumsal formasyonun görece tutarlı bir evrendeki birlikteliğini yansıtan egemen ideolojinin, egemen sınıf ideolojisi haline gelmesini nasıl açıklar? Aslında biz burada egemen ideolojiyle bir formasyonun ünitesi arasındaki ilişkiye ait üç dizi sorunla karşı karşıyayız:

1) Özgün üniteyle, görece tutarlı ve Lukács'ı sorunsalın bilerek ideolojik evren'in "anlam bütünlüğü" olarak, yani bir formasyonun (yargıların *bölgesel yapısı* olarak) egemen ideolojisi olarak ifade ettiği şeyle;

2) Bu tutarlı evren'in, ancak egemenlik altındaki sınıflara da işlemesi ve onların da dünya görüşü olması, kısaca kendi içindeki tutarlılığın, bir formasyonda mücadele halinde bulunan sınıfların tümünü kapsamı ölçüsünde egemen bir ideoloji olma durumuyla;

3) Bu egemen ideolojinin, egemen sınıfın ideolojisi olma durumuyla.

Bu üç dizi sorunu akılda tutmak yararlı olacaktır, çünkü açıklama kesinlikle, toplumun ve tarihin özne-sınıfının genelleyici ilkesine gönderme yaparak bu Lukács'ı sorunların örtülmesine dayanır. Bir formasyonun ünitesinin özne-sınıfa ve dolaşısıyla, bu sınıfın "bilinç"ine dayandırılması momentıyla birlikte, toplumsal bütünün asıl belirleyici yargı rolü de, bu sınıfın doğrudan üretici olarak kabul edileceği global dünya görüşüne verilecektir. Böylece bu soruların yanıtı, egemen ideoloji ile tarihin öznesi, yani "kendi için" sınıf arasındaki genetik ilişkide yatacaktır. Lukács'ın dediği gibi: "Bir sınıfın ege-

menlik eğilimi, toplumun bütününe kendi çıkarlarına göre örgütlemenin, ancak sınıf çıkarlarından, sınıf bilincinden hareketle mümkün olduğunu gösterir... Ve sınıf mücadelesine ilişkin olarak son tahlilde sorulacak soru şudur: Gerektiğinde bu kapasiteye ve bu sınıf bilincine sahip olan sınıf hangisidir? Söz konusu sınıf, tarihin kendisine dayattığı görevleri bilinçli olarak yerine getirmiş midir? Ya da hangi noktaya kadar bilinçsizce, hangi noktaya kadar yanlış bir bilinçle yerine getirmiştir?"¹⁶ Egemen ideoloji hem bir ünite sunar hem de bir formasyon bütününe, genetik olarak egemen sınıfa –ya da daha çok yükselen sınıfa– denk düşmesi ölçüsünde, karakteristik dünya görüşünü oluşturur. Bir tarihsel-oluşun öznesi olan ve özün ve nesnelleşmenin nihaî örtüşmesine kadar uzanan bir bütünleşmeyle ilerleyen egemen sınıf, her zaman tarihin anlamını ifade eder ve toplumsal bir formasyonun ünitesini, anlam bütünlüğünü somutlaştırır.

Bu ideoloji anlayışı bir dizi yanlış sonuca yol açar. Ben yalnızca en önemlilerine işaret edeceğim:

A– Genel kural olarak ideolojilerin *aşırı politikleşmesi* olarak ifade edilebilen bir sonuca yol açar; çünkü ideolojiler bir anlamda, toplumsal sınıfların sırtına asılmış politik plakalar olarak değerlendirilmektedir. İdeolojik yapı, bir sınıfın politik örgütlenmesine, bu politik örgütlenme de, kendisi için sınıf olarak, tarihin öznesi olarak yükseltecek *özgün* bir dünya görüşünün kurulmasına indirgenmiştir –politik sınıf bilinciyle dünya görüşüne ait fonksiyonun özdeşleştirilmesi. Buna karşılık ideolojik yargıya hiçbir özgül özerklik tanınmamıştır. Daha da özel olarak bu anlayış, egemen ideolojiyle politik olarak egemen olan sınıf ya da fraksiyon arasındaki somut ilişkinin deşifre edilmesine olanak veremez: Bu da egemen sınıf ya da fraksiyonun, tarihsel olarak belirlenmiş bir duruma kesin biçimde yerleştirilmesine ilişkin yanlışlara yol açar. Aslında bu yerleşmeye olanak veren göstergelerden biri, kesinlikle bu

¹⁶ *Histoire et conscience de classe*, 1960, s. 76 ve devamı.

sınıf ya da fraksiyonla egemen ideolojinin yapıları arasındaki ilişkide yatar. Bununla birlikte bu ilişki ancak, Lukáççı sorunlara göre egemen ideolojinin, egemen sınıf ya da fraksiyonla ilişkisinin “saflığı”nda görüldüğü çok seyrek durumda kabul edilebilir. Oysa aslında egemen ideoloji, basitçe egemen sınıfın, “saf ve basit” öznenin yaşam koşullarını değil, toplumsal bir formasyonda egemen sınıflarla egemenlik altındaki sınıfların somut politik ilişkisini yansıtır. Genellikle diğer sınıf ya da fraksiyonların “yaşam tarzı”ndan kaynaklanan öğelerde bulunur. Bu, örneğin kapitalist formasyonların egemen burjuva ideolojisinde, küçük burjuvazi ideolojisinin (“Jakobenizm” ve devamı, “radikalizm”), hatta işçi sınıfı ideolojisinin (Engels’in söz ettiği “burjuva sosyalizmi”, örneğin Fransa’da İkinci İmparatorluk sırasındaki Aziz Simonculuk) “öğeleri”nin klasik kabul durumudur.¹⁷

Öte yandan egemen ideolojiyle egemen sınıf ya da fraksiyon arasındaki ilişkiler, ideolojik yargının özgül özerkliğiyle, ideolojinin yapılarıdaki statüsüyle her zaman maskelenmiştir. Bu ideoloji, her ideoloji gibi kendi ilkelerini gizlediği için, ideolojinin kompleks oluşumunda, egemen sınıf ya da fraksiyondan başka bir sınıf ya da fraksiyonun kendi varlık koşullarını yaşattığı tarza daha yakın görünebilir. Kısacası egemen ideolojiyle politik olarak egemen sınıf ya da fraksiyon arasında bir dizi dekalaj olasılığı bulabiliriz. Bunlar pek çok faktöre bağlı olabilir: Örneğin “entelektüeller” kastının somut işleyişine. Ya da yapıların çeşitli düzeylerinin, bunların ritmine ya da bunlarla sınıfların pratik alanı arasındaki dekalaja bağlı olan eşitsiz gelişimine: Örneğin, egemen bir ideoloji, bir sınıf ya da fraksiyonun yaşam tarzına derinlemesine işlemişse, bu sınıf ya da fraksiyon artık egemen durumda olmasa bile, egemen ideoloji olmaya devam edebilir. Bu durum basit bir “artakalan” değildir, ama somut politik fonksiyonu açısından bir dizi değişime uğramıştır. Bununla birlikte bu değişimler, an-

¹⁷ Bu konuda bkz. Cl. Willard, *Socialisme et communisme français*, 1967, s. 18 ve devamı.

cak ideolojinin tarihselci sorunsalının parçalanması koşuluyla deşifre olabilir. Bu son durumun tipik örneğini, aristokrasinin politik egemenliğinin ibresinin burjuvaziye dönmesinin egemen –değişmiş– aristokratik ideolojinin sürekliliğiyle karakterize edildiği Büyük Britanya’da görüyoruz. Lukácsçı sorunsala göre ibrenin bu dönüşü, bu süreklilikten feodal sınıfın egemenliğinin devamı sonucunun çıkması ölçüsünde, örtülü kalacaktır.¹⁸ Kısacası bu sorunsal, işaret edilen sorunlar dizisinin arasına tam bir ilişki yerleştiremez ve ancak egemen ideolojiyle politik olarak egemen sınıfın ilişkisini gündeme getirebilir.

B– Öte yandan bu sorunsal, egemen ideolojiyle *egemenlik altındaki sınıfların* ilişkisi bakımından da yanlışlara yol açabilir: Aslında bu, Gramsci’nin özgün tezlerinden birinde açığa çıkmıştır: Gramsci bu tezinde, hegemonya kavramının işçi sınıfı stratejisine kadar genişletilmesi gibi kabulü mümkün olmayan bir işe girişir. Bu tez, görünürde bu sorunsalın örtülü sonuçlarıyla çelişiyor gibi görünse de, aslında aynı kuramsal ilkeleri ortaya koymakta ve hegemonya kavramının bilimsel içeriğinin boşaltılmasına, hegemonyanın artık bir sınıf egemenliği tipi olarak değerlendirilmesine büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır. Gramsci burada *hegemonya* ile *egemenlik* arasında kuramsal bir *kopuşa* işaret eder. Ona göre bir sınıf, politik olarak egemen bir sınıf olmadan *önce* yönetici bir sınıf olabilir (ve olmalıdır), politik iktidarı ele geçirmeden önce hegemonya kazanabilir. Bu bağlamda hegemonya kavramı fiilî olarak, bir sınıfın bir formasyona kendi dünya görüşünü dayatması, bu anlamda egemen ideolojinin yerini alması ve tüm bunların da politik iktidarın ele geçirilmesinden önce gerçekleşmesi olgusuna işaret eder. Gramsci’nin işçi sınıfı stratejisi çerçevesinde uyguladığı ve Leninist tezlerle çelişen kuramsal analizi budur. Lenin kapitalizmden sosyalizme geçişin somut konjonktürü örneğinde, feodalizmden kapitalizme geçişin bazı örneklerinin tersine –örneğin Fransa’daki burjuva sınıfının

¹⁸ Bkz. sözünü ettiğim makalem.

durumu–, işçi sınıfının politik iktidarı ele geçirmeden önce egemen ideolojinin yerini ele geçiremeyeceği olgusu üzerinde defalarca durmuştur. Lenin’in bu analizi, işçi sınıfının, kendi partisi yoluyla ideolojik örgütlenmesi gereğine ilişkin yazılarının temelini oluşturur. Oysa Gramsci’nin tezi görünürde ve egemen ideolojiyle –Gramsci’de egemenlik altındaki sınıfa da ait olabilecek ideoloji– politik olarak egemen sınıf arasında bir dekalajdan söz etmesi ölçüsünde, Lukácsı sorunsalla karşıttır. Ancak aynı ilkeleri içermektedir: Bir sınıfın politik örgütlenmesi, toplumun birlikteliğine dayattığı özgün bir dünya görüşünün kurulmasına bağlıdır.

Bu durumda, bir sınıf fiilen, yalnızca politik olarak egemen bir sınıf olamamakla kalmaz; ideolojik örgütlenmesiyle tarihin ve toplumun özne-sınıfı olarak ortaya çıkışı birbirine denk düştüğü ölçüde egemen ideolojinin yerini almadan, tamamen politik bir örgütlenmeye de sahip olamaz. Bu konuda Lukács’ın proletaryanın sınıf bilincine ilişkin ve tarihin anlamının taşıyıcısı olan genel “yükselen sınıf” temasına kopyalanan analizlerini biliyoruz. Gramsci’nin tezinde Lukácsı tezin mantıksal sonucunu görebilmemiz bu yolla olmuştur. Gramsci’nin, ideolojik olarak egemen sınıfla –hegemonik proletarya– politik olarak egemen sınıf –burjuvazi– arasında, kısaca hegemonyayla egemenlik arasında işaret ettiği *tarihsel* dekalaj (*kuramsal* bir dekalaj görünümüne bürünen), olguları, görünürde Lukácsı anlayışla çelişen eksik bir kuram açıklamasına yaramıştır. Öte yandan bu, Gramsci’nin, hegemonya kavramından bu tür bir yararlanmanın Lenin’de de her zaman olduğuna neden inandığını açıklar: Lenin, işçi sınıfının, aslında yalnızca politik örgütlenmesinin bir yanı olan özerk ideolojik örgütlenmesinin gereği üzerinde elbette ısrar etmiştir. Ama şu önemli farkla: Bu ideolojik örgütlenmenin, egemen ideolojinin yerinin, proletaryanın iktidarı ele geçirmesinden önce alınmasıyla hiçbir ilgisi yoktur; bu örgütlenme, sistematik olarak egemen ideolojiye karşı bir ideolojik örgütlenme olarak düşünülmüştür: Egemen ideoloji, iktidarın ele geçirilmesinden sonra bile burjuva ve küçük burjuva ideolojisi olarak yaşamaya uzunca bir süre devam eder.

C– Son olarak eğer ideolojiler, tarihselci sunuma göre egemen ideoloji içerisinde politik olarak egemen sınıflar dışındaki diğer sınıfların ideolojilerinden kaynaklanan öğelerin varlığı yok sayılarak, özne-sınıfların sırtlarına asılacak plakalar olarak kavranırsa, *işçi sınıfı ideolojisinin egemen ideoloji ve küçük burjuva ideolojisi yoluyla bulaşması gibi sürekli bir olasılık düşünülemez*. Bu ideoloji anlayışına göre, her sınıf bir anlamda kapalı bir ortamda işlev görecektir ve bu sınıfların ideolojisinin *dışında bir dünya* olması mümkün değildir. Bu nedenle egemen ideolojinin işçi sınıfı ideolojisinin egemenliği üzerindeki etkileri anlaşılamaz. Bu doğrudan, *kendiliğinden-ciliğin* çeşitli biçimlerine ve pratik sonuçlarına yol açar: İşçi ideolojisi yalnızca evrensel proletarya-sınıf ideolojisi olma olgusuyla, Marksist bilimin anahtarlarının sahibi olarak değerlendirilir. Oysa Marx, Engels ve Lenin’in çok sayıdaki eserinden, işçi sınıfının “kendiliğinden” ideolojisinin, sendikalizmin ve reformizmin ardından gelen anarko-sendikalizmin başlangıcında oluştuğunu kesinlikle biliyoruz: Bu, egemen burjuva ideolojisi ve küçük burjuva ideolojisinin, işçi sınıfı ideolojisinin sürekli egemenliği üzerindeki etkisinden başka bir şey değildir. Yirmili yıllardaki tarihselci goşizm anlayışının Lukács, Korsch, vb. gibi temsilcilerinde, entelektüellerin filizlenmesi (proletarya bu tezin özgün entelektüeli olduğu için) tezini, partinin ideolojik rolünün tanınmadığını (R. Luxemburg), vb. gördüğümüz halde, Lenin’in, Kautsky’nin devrimci ideolojinin işçi sınıfına dışarıdan ithal edilmesi gerektiği savunan ünlü tezini kabulünün temelinde de bu anlayışın olduğu biliyoruz. Kısacası işçi sınıfının devrimci ideolojisi ancak, işçi sınıfının kendiliğinden ideolojisine Marksist bilimin getirdiği sürekli bir eleştiri temelinde var olabilir. Bu eleştiri, ideoloji ve bilim arasında, tarihselci anlayışın kuramadığı radikal bir ayırmaşma varsayar.¹⁹

¹⁹ Gramsci’nin “kendiliğindencilik” ile sürekli olarak mücadele ettiği doğrudur; bu, eserindeki kuramsal kopukluklarla açıklanabilir.

III. MARKSİST İDEOLOJİ KAVRAMI

Hegemonik bir sınıf egemenliği durumunda ideolojilerin özel politik fonksiyonunu ortaya çıkarmak için, egemen ideolojik ilişki-politik olarak egemen sınıf konusunda işaret edilen üç sorun dizisi arasında bilimsel bir ilişki kurmak gerekecektir. Bunun için ideolojinin statüsüne dönmemiz gerekiyor.

Aslında ideoloji, özgül bir nesnel düzeye, yani sunum, değer ve inançların *görece tutarlı* birliğine dayanmaktadır: Bir formasyondaki “insanlar”, yani failer hem ekonomik ve politik faaliyete, hem de dinsel, ahlâkî, estetik, felsefî faaliyetlere katılırlar.²⁰ İdeoloji, insanların yaşadığı dünyayla ve onların doğa, toplum, diğer insanlar ve kendi özgün faaliyetlerine –ekonomik ve politik faaliyetleri dâhil– göre kurdukları ilişkilerle ilgilidir. İdeolojinin statüsü, bir formasyondaki failerin, yani bu formasyondaki yapı destekçilerinin kendi varlık koşullarındaki yaşama tarzını ve failerin bu koşullarla olan “yaşanmış” ilişkisini yansıtmasından kaynaklanır. Bu anlamda ideoloji, failerin tüm faaliyetlerinde vardır ve onların *yaşanmış deneyiminden* ayrılamaz. İdeolojiler bu ölçüde, *görece tutarlı* bir evrende, yalnızca reel bir ilişki değil, aynı zamanda *düşsel bir ilişki* saptar; insanların düşsel bir ilişkide kuşatılmış varlık koşullarıyla kurduğu reel bir ilişkidir bu. Yani ideolojiler son tahlilde, ama özne-bilinç sorunsalına indirgenmeden, insan yaşamına bağlıdır. Reel bir toplumsal-pratik fonksiyonu olan toplumsal düşsellik hiçbir zaman bir yabancılaşma sorunsalına, yanlış bilinç sorunsalına indirgenemez.

Buradan bir yandan da, bu toplumsal düşselliğin işleyişinde kurucu olarak yükselen ideolojinin *zorunlu olarak yanlış* olduğu sonucu çıkar. Onun toplumsal fonksiyonu, faillere toplumsal yapıya ilişkin *doğru* [vrai] bir *bilgi* sunmak değil, ama basitçe onları bir biçimde bu yapıyı destekleyen pratik faaliyetlerine katmaktır. Toplumsal bütün kesinlikle kendi yapısı tarafından belirlendiği için, failer nezdinde *donuk* bir yaşantı düzeyinde kalır; sınıflara bölünmüş toplumlarda sınıf

²⁰ Bu konuda bkz. Althusser, “Marxisme et humanisme”, *Pour Marx*’ın içinde.

patlamasıyla ve bu patlamanın toplumsal bütünde işlevli hale gelebildiği süreçlerde büründüğü biçimlerle üst-belirlenen bir donukluktur bu. Böylece ideoloji, bilgi öğeleri içeriyor alsa da reel açısından zorunlu olarak, Marx'ın "tersine döndürme" terimiyle ifade ettiği bir uygunluk-uygunsuzluk gösterir. Buradan bir yandan da, ideolojinin kendi iç düzeni içerisinde failer açısından görünür olmadığı sonucu çıkar: Toplumsal realitenin her düzeyi gibi ideoloji de yaşanmış ilişkiler içerisinde failer için donuk kalan kendi özgün yapısı tarafından belirlenir.

Bu bizi ideolojinin özgün ünitesi, yani *yapısı* ve egemen sınıf-la olan ilişkisi sorununa yaklaştırır. İdeolojinin bu ünitesi, ünitenin genetik olarak bir özne-sınıfla ve onun sınıf bilinciyle ilişkili olmasından kaynaklanmaz. Bu ünite, ideolojinin bir formasyonda insanî yaşantıyla ve düşsel kuşatmasıyla olan ilişkisinden ileri gelir. İdeolojinin, bilimin tersine, kesinlikle reel çelişkileri gizleme, görece tutarlı bir söylevi düşsel bir düzlemde *yeniden oluşturma* fonksiyonu vardır. Bu söylev, failerin reel ilişkilerdeki temsiliyetini biçimlendirerek ve onları bir formasyonun ilişkilerinin ünitesine katarak, onların "yaşanmış" ufkuna hizmet eder. Gramsci'nin ideolojinin toplumsal fonksiyonunu belirtmek için kullandığı muğlâk "*çimento*" benzetmesinin en derin anlamı kuşkusuz buradadır. Toplumsal yapının tüm katmanlarında donan ve failerin yaşanmışlık düzeyinde açık ilişkiler kuran –sözde onların pratik faaliyetlerinin işleyişine (işbölümü, vb.) olanak sağlayan– ideoloji, bir formasyonun ünitesinde bu özel *tutunum* fonksiyonuna sahiptir. Ayrıca ideolojinin bu özgün tutunumu farklı toplumsal fonksiyonlara sahip olmaları nedeniyle, hiç de bilimsinkiyle ayrı değildir. İdeoloji, bilimsel sistem nosyonunun tersine, bağrında çelişki kabul etmez, çelişkiyi yok sayarak çözmeye çalışır.²¹ Bu, ideolojik söylevin yapısıyla bilimsel söylevin yapısının temelde farklı olduğunu gösterir.

²¹ Bu konuda bkz. Macherey, "Lénine critique de Tolstoi", Pour une théorie de la production littéraire'nin içinde, 1966.

Bu anlamda, ideoloji anlayışı *kavramsal sistem* olarak –bu iki terimin de dar anlamında–terk edildiğinde, sıkça bir formasyonun “kültür”ü olarak ifade edilen şeyi içine alır: Elbette genel olarak bu terimle kendi birliği içinde “toplumsal bir formasyon”a işaret eden etnolojik kültüralizme düşmemek koşuluyla.²² Ayrıca Gramsci’nin de gösterdiği gibi ideoloji, yalnızca basit bir biçimde bilginin dağınık öğelerini, nosyonları, vb. değil, ama aynı zamanda simgeleştirme süreci, mitsel yer değiştirme, “zevk”, “stil”, “tarz”, kısaca genel olarak “yaşam tarzı”nı da içerir.

Yine de bu muğlâk “çimento” benzetmesinin sınırlarına dikkat etmek gerekiyor. Aslında bu benzetme hiçbir zaman bir formasyonun faillerine, yapı destekçilerine (bu yapıların kökeni ve temel öznesi anlamında) ya da “yaşanmışlık” içerisindeki insanlara (ideolojinin ünitesinin üreticileri anlamında) uygulanmamalıdır. İdeolojik söylevin, faillerin “yaşanmışlığı”nın düşlemsel kuşatması, yani ideolojik söylevin bilimsel araştırmada reel çelişkileri gizleme fonksiyonu tarafından zorunlu olarak içerilen tutarlılığının –ünitesinin–, öznenin destekler düzeyinde yer değiştirdiği anlamına gelmediği, ama bu yer değişikliğini içerdiği çok doğrudur. Aslında önceki değerlendirmelerde ideolojik söylevin kendi toplumsal fonksiyonuna denk düşen tutarlılığın zorunluluğunu gösterse de, bu tutarlılığın ilkeleri, yani egemen ideolojinin *gizli yapısının* ilkeleri henüz belirlenmemiştir. Oysa ideoloji, bir üretim tarzının ve bir toplumsal formasyonun özgül yargısı olarak, bu tarzın ve bu formasyonun saptadığı sınırlar içerisinde ve bir formasyonun birliğinin reel çelişkilerini yöneten üniteye *düşlemsel* bir *tutunum* sunacak biçimde oluşmuştur. İdeolojinin yapısı, toplumsal bir formasyonun ünitesini *yansıtmaya* bağlıdır. Bu açıdan özgül ve reel rolü bir formasyonun ünitesini oluşturmak değil –tarihselci anlayışın istediği gibi–, bu üniteyi düşlemsel bir düzlemde *yeniden oluşturarak* yansıtmaktır.

²² Bu konuda bkz. R. Establet, *Démocratie nouvelle*’nin içinde, Haziran 1966.

Böylece toplumsal bir formasyonun egemen ideolojisi, bu formasyonun “bütünü” içine alır; bunun anlamı, tarihsel-toplumsal bir öznenin “sınıf bilinci”ni oluşturacak olması değil, yargıların, bu formasyonun ünitesini ortaya çıkaran eklemelenme göstergesini, kendine özgü *ters-yüz etme* ve *gizlemelerle* yansıtmasıdır. Bu durum diğer tüm yargılar için de geçerli olduğu için, ideolojinin bölgesi kendi sınırları içinde, bir üretim tarzının ve bir toplumsal formasyonun global yapısıyla saptanmıştır.

Böylece, sınıflara bölünmüş toplumlarda egemen ideoloji ve politik olarak egemen sınıf arasındaki ilişkinin anlamını tam olarak belirleyebiliriz. Bu toplumlarda ideolojinin temel fonksiyonu, faillerin yapıları paylaşmış olduğu sınıf ilişkileriyle üst-belirlenir. Egemen ideolojiyle politik olarak egemen sınıfın birbirine denk düşmesi hiçbir biçimde, herhangi bir tarihsel-genetik ilişkiye, bu ideolojinin özgün iç tutarlılığından daha fazla bağlı değildir. Bu denklik, ideolojinin –şu ya da bu ideolojinin– bölgesel yargı olarak kuruluşunun, sınıf mücadelesi alanında herhangi bir sınıfın egemenliğine ya da sınıfın herhangi bir egemenliğine yol açan yapının ünitesi içerisinde gerçekleşmesine bağlıdır. Egemen ideoloji burada faillerin toplumsal yapıya pratik katılımını sağlayarak bu yapının sürdürülmesini –tutunum– ve bu da *her şeyden önce* sınıfın egemenliği ve sömürülmesi anlamına gelir. İdeolojinin toplumsal bir formasyonda temsiller, değerler, nosyonlar, inançlar, vb. bütünlüğünün egemenliğine girmesinin anlamı kesinlikle budur; sınıf egemenliği bunlar aracılığıyla sürer. Öyleyse ideolojiye egemen olan şey, egemen sınıfın ideolojisi olarak ifade edilen şeydir.

Bu anlamda egemen ideolojinin yapısının –ünitesinin–, bu yapının bir sınıf bilinciyle, dar anlamda dünya görüşüyle olan ilişkilerinden hareketle değil, *sınıf mücadelesi alanının ünitesinden*, yani mücadele halindeki çeşitli sınıfların somut ilişki-

sinden hareketle deşifre edileceğini anlayabiliriz. Böylece, eğer egemenlik altındaki sınıfların, varlık koşullarını zorunlu olarak egemen ideolojinin söylevi çerçevesinde yaşadığı doğruysa, bu söylevin sıkça egemen sınıftan farklı olan diğer yaşam tarzlarından ödünç alınmış öğeler sunduğunun da doğru olduğunu anlayabiliriz. Lenin buna çok açık bir biçimde işaret etmiştir: “Her ulusal kültür, demokratik ve sosyalist bir kültürün gelişmemiş öğelerini barındırır. Ama her ulusta aynı zamanda... her zaman “öğeler” olarak değil, ama *egemen* kültür biçiminde bir burjuva kültürü vardır.”²³

Öte yandan egemen ideoloji yalnızca kendi özgün yapısına katılmış “öğeleri”, egemen sınıftan farklı olan diğer ideolojilerden alınmış nitelikleri içermez. Kapitalist bir formasyonda, egemen ideolojiye göre belli bir özerklikle işlev gören gerçek *ideolojik alt-birliklikler* de bulunabilir: örneğin feodal, küçük-burjuva, vb. alt-birliklikleri. Bunlar, o koşullara denk düşen sınıfların –feodal sınıf, küçük burjuvazi– ideolojilerinin egemenliği altındadır (ama ideolojik alt-birlikliklere egemen olan bu ideolojilerin de, egemen ideolojinin *egemenliği altında bulunması* ölçüsünde). Bunu hangi biçimde olduğunu göreceğiz. Öte yandan bu ideolojik alt-birliklikler de, kendilerine egemen olanların dışındaki ideolojilerden ya da bir formasyonun egemen ideolojisinden gelen öğeleri içerir: Küçük-burjuva ideolojisi ve işçi ideolojisi arasındaki sürekli ilişkiler bunun karakteristik örneğidir.

IV. POLİTİK BURJUVA İDEOLOJİSİ ve SINIFLAR MÜCADELESİ

Kapitalist formasyonlardaki politik ideolojilerin incelemesine başlamadan önce, önemli bir olguya daha işaret etmek gerekiyor. İdeoloji görece olarak, örneğin ahlâkî, hukukî, politik, dinsel, ekonomik, felsefî, estetik, vb. diye karakterize edilebilecek çeşitli *bölgelere* ayrılmıştır. Ayrıca bu sorunla ilgili olarak daha derine girmeden, genel olarak toplumsal bir formas-

²³ *Notes critiques sur la question nationale, Oeuvres*, Cilt. 20, s. 16-17.

yonun *egemen ideolojisi* içerisinde, *ideolojinin bir bölgesinin diğer bölgeler üzerindeki üstünlüğünün* deşifre edilebilir olduğunu da görmek gerekiyor. Bu egemenlik son derece komplekstir ve ideolojinin diğer bölgelerinin, kendi nosyon ve sunumlarını egemen bölgeden ödünç alarak işlev görmesi ya da bilimin başlangıcının, bu türden ödünç almalardan hareketle oluşması gerçeğinde ortaya çıkar.

Bununla birlikte ideolojik bir bölgenin, egemen ideolojinin sınırları içerisindeki diğer bölgelere egemen olması kesinlikle tesadüfi değildir. Egemen ideolojinin, ideolojik bir bölgenin diğer bölgeler üzerindeki egemenliğiyle güvenceye alınmış olan özgün tutarlılığı, bu ideolojinin, yapının ünitesini yani yapının egemenlik ve üst-belirleme göstergesini örtülü yansıtmışından kaynaklanır. *Bir anlamda şunu söylemek mümkündür: Burada ideolojinin rolü yalnızca, her zaman belirleyici olan ekonomik düzeyi değil, aynı zamanda egemen role sahip olan düzeyi, özellikle de bu düzeyin egemenlik olgusunu gizlemeye dayanmaktadır.* Bu özel gizleme görevini çeşitli nedenlerden dolayı en iyi yerine getiren bölge, kesinlikle ideolojinin egemen bölgesi olur.

Birkaç kısa örnek veriyorum: Feodal formasyonda egemen rol genellikle politığe düşer. Bununla birlikte ideolojinin egemen bölgesinin hukukî-politik ideoloji değil de dinsel ideoloji olduğunu görürüz. Dahası var: Egemen rolü, Marx'ın da vurguladığı gibi, sık sık ideolojik düzey üstlenmiştir. Kuşkusuz dinsel ideolojinin, ideolojinin egemen rolünü, yani onun dolaysız özgün sınıf fonksiyonunu, kendi özgün yapısı sayesinde en fazla maskeleyen olanağının ideolojik bölgede olduğunu söylemek mümkündür. Orta Çağ Katolisizminin dinsel ideolojisinin üstlendiği ve özellikle “mitsel”, “karanlık” ve “yanıltıcı” olan bu fonksiyon, büyük ölçüde, Katolikliğin sık sık egemen role sahip olmasına ve gerçek fonksiyonunu gizlemek zorunda kalmasına dayanır. Genel kural olarak egemen rolün ekonomikte bulunduğu KÜT'te ve kapitalist bir formasyonda, ideolojinin *hukukî-politik bölgesinin* üstünlüğünü görürüz: Ama daha da özel olarak, egemen rolün politikte bu-

lunduğu tekелci devlet kapitalizmi aşamasında, egemen ideolojinin egemen bölgesi olma eğilimi, ekonomik ideolojide –teknokratçılık bu ideolojinin yalnızca bir yönüdür– görülür. *Kısacası her şey, egemen ideoloji, doğru bilginin aranması gereken yerin dışında yoğunlaşıyormuş gibi, gizleme rolünü, bu yeri değiştirerek, yani bilimin nesnesini yozlaştırarak gerçekleştireyormuş gibi olup biter.*

KÜT'te ve kapitalist formasyonda hukukî-politik ideolojinin, ekonomiğin egemen rolünü gizleme fonksiyonunu tam olarak yerine getirmesinin nedenlerini sorgulamadan önce, bu bölgenin egemenliğini açığa çıkaracak birkaç örnek vermek uygun olacaktır. İlk olarak doğrudan baskın olmak: Burjuva sınıfının feodal düzene yeni yeni karşı çıkmaya başladığı, ardından kendi varolma koşullarının farkına vardığı (ve kapitalist formasyonların birliğine işleyen) egemen biçim, hukukî-politik söylev biçimidir. Özgürlük, eşitlik, haklar, görevler, yasanın egemenliği, hukuk devleti, ulus, birey-kişiler, genel irade, kısaca burjuva sınıf sömürsünün, sayesinde tarihe girdiği ve tarihte hüküm sürdüğü tüm parolalar doğrudan doğruya, ilk olarak İtalyan üniversitelerinde Erken Orta Çağ'ın toplumsal sözleşme hukukçuları tarafından biçimlendirilmiş olan bu nosyonların hukukî-politik anlamlarından alınmıştır. Kapitalist ideolojide hukukî-politik bölgenin bu egemenliğini hiç kimse Max Weber kadar iyi incelemiş değildir. Weber bu egemenliğin bir “uzmanlaşmış hukukçular” kastının oluşumuyla ilişkisini gösterir. Şunu söyleyebiliriz: Batı Avrupa'da köleci sınıfın ideolojik egemenliği ahlâkî ve felsefî bir ideoloji, feodal sınıfın dini bir ideoloji, burjuva sınıfınki hukukî-politik bir ideoloji olsa da, bu sonuncu ideolojik bölgenin Marx, Engels ve Lenin'in eleştirilerinin (özellikle Marx'ın *Alman İdeolojisi*, *Komünist Manifesto*, *18 Brumaire* ve *Kapital* adlı eserlerinde) özel konusu ve referans merkezi olması rastlantı değildir.

Öte yandan hukukî-politik bölgenin diğerleri üzerindeki baskınlığı kendisini yalnızca felsefî, ahlâkî ve dinsel ideoloji-

den *ayrımlanmasıyla* değil, aynı zamanda ilk kez bu ideolojilerin oluşturduğu nosyonları, bu ideolojilerin kullandığı ya da kendi egemenliğini yaratmak için *referans noktası* olarak yararlandığı nosyonları onlardan ödünç almasıyla gösterir. Felsefî ideoloji: Spinoza, Kant, Hegel, vb. gibi düşünürlerde “hukuk felsefesi”nin ve “politik felsefe”nin özel yerini ve hem Fransız toplumsal sözleşme kuramcılarında, hem de Locke, Mill, Bentham, vb. gibi kuramcılarda felsefî nosyonların –örneğin “doğa” ya da “özgürlük”– oluşumunu hatırlamak yeter.²⁴ Dinsel ideoloji: Weber’in, “rasyonel-yasal” meşruluk olarak ifade ettiği nosyonlarla ilişkisi açısından, hukukî-politik ideolojinin Protestanizm üzerindeki etkisine ilişkin analizlerini hatırlamak yeter. Ahlâkî ideoloji: “birey” ve “kişi”, “hak” ve “görev”, “erdem” –Makyavel ve Montesquieu’yu düşünelim–, “aşk” –doğru bilgi “sözleşmesi”– nosyonlarının, hukukî-politik ideoloji egemenliğindeki dönüşümünü hatırlamak yeter: Burada basitçe ahlakın politikaya bağlanması değil, ama özellikle nosyonların, politikayı referans olarak, sık sık da *muhaletet referansı* olarak alan bir oluşumu söz konusudur. Dahası var: Oluşmakta olan bilim, genellikle Montesquieu’de rastlanan ya da ondan güçlü anlamda etkilenen modern “yasa” nosyonu gibi, hukukî-politik ideolojiden kaynaklanan nosyonlarla formüle edilmektedir: Marx’ın, ekonominin “politik” olarak ifade edilmesini eleştirdiği ekonomi bilimi bunun tipik bir örneğidir. Son olarak, çerçevesinde egemenlik altındaki sınıfların burjuva sınıfına isyanını “kendi kendine” sürdürdüğü ayrıcalıklı söylev (“toplumsal adalet”, eşitlik, vb.) egemen ideolojinin hukukî-politik bölgesinin egemenliği altındadır.²⁵

²⁴ Bu konuda bkz. M. Villey, *Cours d’histoire de la philosophie du droit*, Cours de droit, 3. ve 4. fasiküller.

²⁵ Hukukî-politik bölgenin egemen burjuva ideolojisi içerisindeki bu egemenliğin değerlendirilen *toplumsal formasyonlara göre farklılaşmış biçimler* aldığı doğrudur. Marx’ın şunları söylerken anladığı şey de buydu: “Almanlar felsefî, İngilizler ekonomik, Fransızlar politik bir kafaya sahiptir.” Marx’ın bu gözlemi, aynı zamanda burada bizi ilgilendirdiği yanıyla, ideolojinin hukukî-politik bölgesinin bu egemenliğinin yalnızca

Bilerek basitleştirdiğimiz ve son derece şematik olan bu örneklerin soruna işaret etmek dışında bir amacı yok. Buna karşılık egemen ideolojinin hukukî-politik bölgesindeki egemenliğin gerekçeleri üzerinde, bunları bu egemenliğin hegemonik bir sınıf egemenliği çerçevesindeki fonksiyonunun özelliği sorunuyla doğrudan ilişkilendirerek, daha uzun duracağız.

Öyle görünüyor ki hukukî-politik ideolojinin burjuva ideolojisinin egemen bölgesi olması, ideolojinin KÜT'te ve kapitalist bir formasyonda kendi özel rolünü ne kadar iyi oynadığına bağlıdır: bu bir yandan da, reel hukukî-politik düzeyde devlete ve hukuka düşen özgül rolle sıkı bir biçimde ilişkilidir. “Çimento” ideoloji, toplumsal yapının *ekonomik pratik ve politik pratik de dahil olmak üzere* tüm katmanlarında donar. Yukarıda ekonomik pratiğe ilişkin olarak, ideolojinin KÜT'te ve kapitalist bir formasyonda, *yalıtıcı etki* dediğimiz, tamamen özel olan ve kendisini hukukî-politik düzeyin ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki üstünlüğünü gösteren bir etkiyle ortaya çıktığını görmüştük. Bu yalıtıcı etki, çeşitli görünüm-ler altında KÜT'ün ve kapitalist bir formasyonun var olmasının ve fonksiyonunun kaçınılmaz koşulu olmuştur. Marx'ın “saf” KÜT'teki, basit ticarî fetişizmden farklı olan kapitalist fetişizme ilişkin analizlerinin anlamı budur. Değiş-tokuşun genelleşmesi, rekabet, vb. gibi fetişizm terimiyle ifade edilen fenomenler, ideolojiye uzanan bu özel yalıtıcı etkiyi kesinlikle olasılık koşulu olarak varsayar. Marx'ın kapitalizm öncesi toplumsal formasyonların “doğal bağları” olarak ifade ettiği şeyin tersine, betimleyici bir tarzda belirttiği etkidir bu.

Bununla birlikte kapitalizm örneğinde bu yalıtıcı etkinin, hukukî-politik ideolojinin, özellikle de hukukî ideolojinin imtiyazlı ürünü olduğunu görürüz. Şunu pekâlâ söyleyebiliriz:

genel bir kural olduğunu ve belirli bir kapitalist formasyonda söz konusu edilebildiğini gösteriyor.

Kutsallık ve din birbirine bağlı olsa bile, hukukî-politik ideoloji ilk harekette failleri “doğal bağlar”dan ayırmakta, çözmektedir; Marx’ın söylediği gibi “*kurtarmaktadır*”. Burada iş sözleşmesine –işgücünün alım-satımına–, kapitalist özel mülkiyete (bu ideolojinin, hukukî mülkiyet ilişkisinin *olasılık koşulu* olarak rolü *özellikle* önemlidir), değiş-tokuşun genelleşmesine, rekabete, vb. olanak vererek hukukî-politik yapıların işleyişini mümkün kılan politik “birey-kişiler”in, “özgür” ve “eşit” “hukukî özneler”in ortaya çıkması söz konusudur. Buna paralel olarak bu yalıtıcı etkinin, ekonomik realitede çeşitli biçimlere girerek ve ideolojik üzerindeki tersine etkileri yoluyla, ekonomîğin gerçek yapı faillerinden KÜT içerisindeki egemenliğinin, sınıf yapılarının, vb. gizlenmesinde temel olduğunu görürüz. Burada Marx’ın fetişizme, rekabetin sınıf ilişkilerindeki rolüne, ideolojinin klasik “politik” ekonomideki etkisine ilişkin analizlerdeki anlam söz konusudur.

Yine de bu, ideolojinin kapitalist formasyondaki fonksiyonunun yalnızca bir yanıdır: Bu fonksiyonun genel olarak ideolojiye düşen bitleştirme ve tutunum rolüne sahip olduğu doğrudur, ancak ideolojinin failler düzeyindeki bu rolünün burada *özellikle önem taşıdığı* da bir o kadar doğrudur. Bu önem öncelikle, KÜT’te ve kapitalist bir formasyonda yargıların içerdiği özgül özerkliğe bağlıdır ve ekonomik, politik ve ideolojik pratiklerin özgül özerkliğine yansır. Bu önem ayrıca ideolojinin yalıtıcı etkisinden ve bu etkiden hareketle kendisine düşen ve büyük ölçüde –çünkü burada hukukî-politik düzeyin de rolü vardır– kendi özgün etkisi olan tutunum rolünden kaynaklanır. Hukukî-politik bölgeye bağımlı olan egemen burjuva ideolojisinin politik rolü, bu ideolojinin, devleti, “imtiyazlı bireyler”in karşısında evrenselin anahtarlarını elinde tutuyormuş gibi, tüm toplumun genel çıkarının temsilcisi gibi gösterdiği bir “yaşam tarzı”nı dayatmasından kaynaklanır. Egemen ideolojinin yarattığı bu ayrıcalıklı bireyler, “halk iradesi”nin cisimleşmesi olarak görülen egemen sınıfların himayesinde, “eşit” ve “özgür” bir biçimde “ulusal” topluluğa katılarak birleşmiş olarak sunulurlar.

Aslında egemen burjuva ideolojisinin özel karakteristiklerinden biri, sınıf sömürsünü, tamamen özgül bir tarzda ve *kullandığı özgün dilde sistematik olarak sınıf egemenliğinden hiçbir iz bulunmaması ölçüsünde*, gizlemesine dayanmaktadır. Statüsü gereği hiçbir ideolojinin kendisini sınıf egemenliğinin ideolojisi olarak göstermediği doğrudur. Ancak “kapitalizm öncesi” ideolojiler örneğinde sınıf fonksiyonu “doğal” ya da “kutsal” olarak değerlendirilmiş ve bu ideolojilerin *ilkel*lerinde her zaman *varolmuştur*. Kendi yapısı içinde insanlar arasındaki “fark”ın “kutsallığa” göre değerlendirildiği feodal dinsel ideoloji bunun tipik bir örneğidir.²⁶ Bu farkın “doğallığa” göre değerlendirildiği köleci toplumsal formasyonların ahlâkî ya da felsefî ideolojisinde de aynı şey geçerlidir. Buna karşılık hukukî-politik bölgenin, egemen burjuva ideolojisi içindeki egemenliğinin, sınıf egemenliğinin o özel büyüme denk düştüğünü kesinlikle söyleyebiliriz. Eğer sınıf egemenliğinin modern hukukta ve kapitalist devletin kurumlarında da bulunmadığını dikkate alırsak, bu rolü yerine getirmesi için işaret edilecek yer ideolojik bölgedir. Bu nedenle hukukî-politik bölgenin ideolojinin diğer bölgeleri üzerindeki çarpıcı etkisi ve öte yandan egemen burjuva ideolojisinin politik rolü, yalnızca egemen sınıfların doğrudan ekonomik çıkarlarını meşrulaştırmasından değil, ama özellikle ulus-devletin politik everenselliğinde birleşmiş bir “eşitlik”, “ayrıcalıklı bireyler”, “özdeşler”, “uyumsuzlar” ve “yalıtılmışlar” sunumunu öngörmesinden, oluşturmaktan ya da dayatmasından kaynaklanır: Burada örneğin “kitle toplumu”, “tüketim toplumu”, vb. ideolojilerin politik içeriği görülecektir. KÜT’te ve kapitalist bir formasyonda ideolojiğe düşen özel tutunum rolünü hukukî-politik ideolojinin oynaması, kesinlikle sınıf egemenliğinin bu özgül gizliliği nedeniyledir. Kısaca burada görünen, yapının

²⁶ Aslında sınıfların “devletler-kastlar-olarak kurulması *hem* ideolojinin egemenliğine, *hem de* ideoloji içerisinde dinsel ideolojinin bölgesinin egemenliğine bağlı olmak zorundadır. Politığın “modern devlet”te kutsallığının kaldırılması konusu gibi bu konuda da bkz. R. Balandier, *Anthropologie politique*, 1967, s. 103 ve devamı, 191 ve devamı.

belirlenmesinin ve üstünlüğünün reel göstergesini gizlemek için *en uygun durumda bulunan* ideolojik bölgenin, aynı zamanda üniteyi düşlemsel bir düzlemde yeniden oluşturarak toplumsal ilişkilerin tutunumunu çimentolaştırmak için de en uygun durumda olmasıdır.

Sınıf egemenliğinin, ideolojinin hukukî-politik bölgesinin egemenliğinde burjuva ideolojisine düşen özel tutunum rolüyle birleşen bu özgül büyü, kesinlikle kapitalist devlet ve ideoloji arasındaki yakın ilişkide yansır. Burada Gramsci'nin, devletin "politik-etik" fonksiyonu olarak ifade ettiği ve kapitalist devletin genel olarak eğitimi desteklemesinde, "kültür" alanını düzenlemesinde saptadığımız fonksiyon söz konusudur. Özellikle kapitalist devletin ideolojiye göre rolü, "*örgütlenme*" rolü olarak ortaya çıkar: bu, ünitenin kapitalist devlete düşen özgün rolünün, (egemen burjuva ideolojisinin özel rolünden hareketle biçimlenen söylevin) egemen ideolojinin söylevinde üstlenilmesiyle ortaya çıkan sonuçtan başka bir şey değildir.

Böylece kapitalist devletin işleyişinde bu ideolojinin özgül *etkililiği* sürüp gider. Şimdi daha sonra ilgileneceğimiz özgün bürokrasi sorununu öne çıkarmadan, devlet aygıtı, bürokrasi örneğini, ele alalım. Marx olgunluk dönemi eserlerinde, özellikle de *18 Brumaire*'de, ideolojinin modern bürokratik aygıttaki bu rolüne işaret etmektedir. Bürokratik aygıt, kendisini doğrudan bir sınıf egemenliği aygıtı olarak değil, bürokratik aygıtın somut fonksiyonunda önemli etkileri olan toplumun "ünite"si olarak, bu toplumun "genel çıkarı"nın örgütlenme ve cisimleşme ilkesi olarak sunar: Bilmenin bu aygıt içerisindeki hiyerarşik kurallar aracılığıyla, (bu aracılık ancak hukukî-politik burjuva ideolojisinin ortaya çıkmasıyla mümkündür) sürekli olarak gizlenmesi. Aslında bürokratik aygıtın "formel rasyonallitesi" yalnızca, politik sınıf egemenliğinin özellikle burada bulunmaması ölçüsünde mümkündür.²⁷

²⁷ Weber'in bürokratik "rasyonallite" ile ulusun "genel çıkar"ına dayalı "ras-

İdeolojinin bu rolü *politik sahne* olan kapitalist devletin, bu devlette politik temsiliyet yeri olan ve Marx, Engels ve Lenin tarafından sık sık modern temsilî devlet olarak belirtilen o özel alanının somut fonksiyonunda da vardır: Parlamentonun, halk iradesinin “temsilcisi” olarak, partilerin de, kamuoyunun “temsilcileri” olarak sunulması, vb. İdeoloji burada, sınıf aktörlerine halkçı-sınıf-devletin kurumlarına girebilecekleri bir giysi giydirmek amacıyla ve kapitalist devlet çerçevesinde bu aktörlerin oyunuyla temsil ettikleri sınıflar arasındaki kaçınılmaz mesafeleri maskeleyebilecekleri bir kılıfla, devletin fonksiyonuna müdahale etmektedir. İdeolojinin bu rolü, olgunluk dönemindeki Marx’ın partiler ve sınıflar arasındaki ilişkiler ya da devlet ve bu sınıflar (kapitalist devletin egemen sınıflarından ayrı olan ve “destek-sınıflar” denilen sınıfları) arasındaki ilişkiler üzerine yaptığı analizlerle belirtilmiştir: İdeolojinin, küçük burjuvazinin, küçük köylülerin, vb. iktidar fetişizmindeki rolü.

Öyleyse hukukî-politik burjuva ideolojileri politik sınıf içeriklerini özel bir tarzla gizlemektedir. Bu gizlemenin son derece dikkat çekici bir karakteristiği vardır: Bu gizleme, bu ideolojilerin kendilerini örtülü bir biçimde bilim olarak göstermesi olgusuyla gerçekleştirilmektedir. Bu konuya ilişkin yüzeysel analizlerin tersine, aslında “*ideolojilerin sonu*” –güncel ifade- temasının, her benzer ideolojinin kuramsal zemini olduğunu görmek mümkündür. Bu durum *kamuoyu* ve *konsensüs* gibi politik kategorilerin kuruluşunda açıktır: Bu kategoriler, egemenlik altındaki sınıfların bu ideolojileri kabullendiği özel tarza denk düşmektedir. Aslında bu ideolojilerin özgül karakteri, kesinlikle Gramsci’nin sandığı gibi, politik egemenliğin, egemenlik altındaki sınıfların az çok etkin “rızası”yla kışkırtılması değildir; bu, her egemen ideolojinin genel bir karakteristiğidir: Söz konusu ideolojileri belirten, egemenlik altındaki sınıfların, egemen sınıflar tarafından, kut-

yonel-yasal” otorite tipi arasında kurduğu ilişkiler bu anlamda düşünülebilir.

siyete katılım tarzı üzerinden kabul görmeyi amaçlamıyor oluşudur. Bunlar kendilerini örtülü olarak gösterir ve bilimsel teknikler olarak kabul görürler. Aslında politik kamuoyu kategorisinin²⁸ ve buna yakın konsensüs kategorisinin –ilk fizyokratların sözünü ettiği– görüldüğü yer, kapitalist formasyonlardır: Egemen ideolojinin söylevinde bu kategoriler, kapitalist bir formasyondaki politığın ve ekonominin görece özerkliğinin kavramlaştırılmasına bağlıdır. Böylece, politığın o zamana kadar Aristotelesçi etik geleneğine sâdik kalan kavramına ilişkin olan, tamamen kuramsal bir devrime denk düşerler.²⁹

Makyavel ve Th. Morus'ta görülen kesik, zorunlu *bilgi* modeline ilişkin politikayı oluşturan akımda derinleşir, kamuoyu kavramında ortaya çıkar. Bu kavram, politığın alanını –özellikle ayrımlaşan kamu alanını– kapsadığı için değişimlerinin arasından politik düzenin –Hobbes'e göre “yurttaşlar” açısından “yapay” olan düzenin– işleme yasalarının “rasyonel” “bilgi”sine işaret eder. Yurttaşların artık tamamen politik bir pratik olan özgül “pratik” –*techne*– koşullarının bilgisi söz konusudur. Kamuoyu biçimi altındaki politik ideoloji, pratik bir kurallar gövdesi olarak, bir teknik bilgi olarak, özgül bir pratikteki yurttaşların “açığa çıkmamış bilinci” olarak ve bu pratiğin “Akıl”ı olarak gösterilir. Düşünce özgürlüğüne, basın özgürlüğüne, vb. ilişkin tüm politik özgürlükler dizisinde açık olan anlayıştır bu. Kapitalist devletin işleyişinde zorunlu bir faktör ve politik rızanın –konsensüsün– modern biçimi olan kamuoyu aslında yalnızca, kendisini “rasyonel”-bilimsel bir teknik tarz üzerinden sunmayı ve kabul ettirmeyi başardığı ölçüde, *kendi ilkeleri içerisinde ayrı bir yer açarak ütopya olarak ifade ettiği şeyin karşısında olduğu ölçüde* işlev görür.³⁰

²⁸ Bu konuda bkz. J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, 1965, s. 65 ve devamı.

²⁹ Özellikle Yunan felsefesinde politığın ve politikanın kavramına ilişkin olarak bkz. F. Chatlet, *Platon*, 1966; J.-P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs*, 1966.

³⁰ Kamuoyunun bu fonksiyonuyla sınıf egemenliğinin olmamasıyla sunu-

Bu anlayışa göre ütopya bu anlamda, içerisinde hangi biçimde olursa olsun sınıflar mücadelesinin var olduğu her türlü canlandırmadır. Öte yandan “ideolojilerin sonu” gibi ideolojik –“ütopya” anlamında ele alındığı için ideoloji terimi– bir mit yaratan güncel “kitle toplumu”, “iletişim teknikleri”, vb. ideolojilerini de aynı aileye net olarak yerleştirmek mümkündür. Burjuva ideolojisi kendi politik işleyişinde her zaman bilimsel teknik olarak gösterilmiştir.

Öte yandan hukukî-politik bölgenin egemenliğindeki burjuva ideolojisinin özel fonksiyonu, bu ideolojinin karakterinin yanlış bir biçimde “totaliter” olarak değerlendirilmesini de açıklar. Aslında modern politika bilimi bu terimi, günümüzdeki politik ideolojileri, “liberal” politik ideolojilerle olan karşıtıllıkları içerisinde ifade etmek için kullanmıştır. Yani totaliter politik ideolojiler ilk olarak, bireyle devlet arasında bulunan ve liberal ideoloji tarafından kabullenilmiş olan bariyerlere zarar verecekleri olgusuyla karakterize edilir; çünkü bireyin devlet içerisine “total” nizamlı yerleşimini öğütleyeceklerdir. İkinci olarak da, toplumsal pratiklerin tüm düzeylerini işgal edecekleri olgusuyla karakterize edilirler; bu karakter, örneğin kendi dışındaki alanları –ekonomik– tanıyarak kendi sınırlarını çizen ve devletin ekonomik ve ideolojik alanlara müdahalesizliği konusunda ısrarcı olan liberal ideolojinin tersidir.

Bu totalitarizm kuramlarının eleştirisine (eleştirinin aynı zamanda kapitalist devletin fiilî işleyişine de ilişkin olması ölçüsünde) yeniden döneceğiz.³¹ Şimdilik bu kuramların, politik burjuva ideolojisinin ortaya koyduğu bazı reel sorunları

lan özgül ideoloji arasındaki ilişkiyi Habermas şöyle anlatır: “Sınıf çıkarı kamuoyunun temelidir. Bununla birlikte bu çıkar belli bir evre boyunca, bu oyun “kamu” oyu olarak değerlendirilebilmesi anlamında genel çıkarla uyum içerisinde olmak zorundadır.”, a.g.e, s. 100. Ayrıca bkz. J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, 1967, Cilt I.

³¹ Bkz.; bu kitapta s. 339.

ideolojik bir biçimde belirttiklerine dikkat edelim: Kapitalist bir formasyondaki ideolojilerin (liberal politik ideoloji hiçbir zaman bir istisna olamaz) özel fonksiyonuna ait sorunlardır bunlar.

A– Politik burjuva ideolojisinin özel yalıtım ve tutunum fonksiyonu, son derece dikkat çekici ve bazen toplumsal sözleşme kuramlarında, *sivil toplum dernekleri paktıyla politik egemenlik paktı* arasındaki ayrımlaşma ve ilişkiyle temalaştırılmış olan bir iç çelişkiye yol açar. Bu ideoloji, bir anlamda toplumsallaşmamış kabul ettiği failleri, özgür ve eşit birey-özneler halinde düzenler, böylece toplumsal ilişkilerdeki o özgül yalıtımı belirlemiş olur. “Burjuva bireyciliği” olarak ifade edilen bu durumu yeterince biliyoruz. Asıl belirtilmesi gereken, madalyonun, belki de iyi olan diğer yüzüdür. Bu şekilde bireyselleştirilen bu birey-kişilerin, tek ve aynı kuramsal harekette birleşebilmeleri ve toplumsal varlıklarını kazanabilmeleri, ancak devlet içerisindeki politik varlıkları aracılığıyla mümkün görünmektedir. Sonuç: İmtiyazlı bireyin bu özgürlüğünün, genel iradeyi kendisinde cisimleştiren devletin otoritesi karşısında birdenbire yok olduğu görünür. Politik burjuva ideolojisi için şunları söylemek mümkündür: Bireysel-özel diye adlandırılan alanda *devletin etkinliği ve yayılması için hiçbir hukukî ve ilkesel sınır olamaz*. Bu alan en sonunda bir referans noktası oluşturmaktan başka bir fonksiyonu, her yerde olan ve her şeyi bilen bir politik yargıya doğru *kaçış noktası* oluşturan bir fonksiyonu da üstlenir. Toplumsal sözleşme kuramlarında Hobbes’in önsel doğruluk, Hegel’in varış noktası olarak görünmesi –örnek burada elbette karmaşık, ama tüm kuramsal örnekler böyle– ne son derece doğrudur. “İnsan, diğer insanlardan mümkün olduğu kadar bağımsız, ama devlete mümkün olduğu kadar bağımlı olmalıdır” diyen karakteristik Rousseau örneğini hatırlayalım. Durum, hem ekonomide “bırakınız yapsınlar” anlayışının katı yandaşları olan klasik fizyokratlar örneğinde, hem de politik otoritarizmin, kuşkusuz genel çıkarı ve iradeyi cisimleştirecek mutlak monarşi talep eden katı yandaşları örneğinde daha açıktır. Bu bir

yandan da liberal politik ideolojinin karakteristiğidir:³² bu açıdan hiçbir şey Hobbes'ın Locke üzerindeki, "faydacılık" denilen klasik politik İngiliz liberal akımı üzerindeki, J. Bentham, J. Mills ve özellikle de J. St. Mill üzerindeki son derece açık ve değeri hiç anlaşılmamış etkisi kadar ders verici değildir.

Kısacası politik burjuva ideolojisinin bireyseldiliği, her ikisi de ideolojik olan iki terimi kullanmak için kendi totalitarizmiyle birlikte gider.³³ Burada politik burjuva ideolojisinin tipine özgü olan ve onun fonksiyonunun özel karakterini alan çelişki söz konusudur. Bireyselleştirme dediğimiz özgül yalıtımı düzenleyen bu hukuksal-politik ideoloji, politik yargıya yüklediği rol sayesinde özgül bir tutunumun araçlarını bir çırpıda almış olarak ortaya çıkar.

B– Hukukî-politik burjuva ideolojisinin özgün yapısı, politik yargının ekonomiğe ve ideolojiğe müdahalesinde *hukukî ve ilkesel* sınırlar içermez. Bu da bu ideolojinin genelde şöyle betimlenmesi anlamına gelir: Bu ideoloji temel olarak tek bir varlık düzlemini, politik düzlemi tanımakta, politiğin alanını insan yaşamının tümüne yaymakta, her düşüncenin ve eylemin politik bir anlamının olduğu ve bunların sonuç olarak politik eylemin yörüngesine girdiği değerlendirmesini yapmaktadır.

Bir yanıyla doğru olan, politik burjuva ideolojisinin, yani egemen ideolojinin egemen bölgesinin, politiğin dışarıdan yaptığı müdahalelere –oluşma yerinin ayrımlanmasına– hak vermiyor olmasıdır. Ama bu, *mutatis mutandis* köle sahibinin ahlâkî ve felsefî ideolojisi için ve feodal dinsel ideoloji dinsel için kesinlikle örnek oluşturmayan bir durumdur. Burada, yalnızca Fransız Devrimi kuramcılarının değil, aynı zamanda

³² Bu konuda bkz. C. B. Macpherson'un temel eseri *The Political Theory of possessive individualism*, 1964.

³³ Genel kuramsal çizgisine ve son derece tartışmalı sonuçlarına rağmen, bu konuda bkz. J. L. Talmon, *Les Origines de la démocratie totalitaire*, 1966.

Locke'den faydacılara kadar klasik liberal kuramcılarının da anlayışlarında, devletin ekonomiğe müdahalesinin övülmesine işaret edilmiştir –bunun elbette devletin reel işleyişiyle ayırılanması gerekir. Hukukî-politik burjuva ideolojisinin bu yanı, aslında kapitalist devlete düşen özel ünite faktörü rolüne, burada egemen ideolojinin söylevinde yer alan role ilişkindir.

Buna karşılık hukukî-politik burjuva ideolojisinin söylevinin, ekonomik faaliyet de dahil, tüm toplumsal faaliyetlere nüfuz ettiği ve onları bürüdüğü doğru olsa bile, bunu özellikle bu ideolojiyi belirten bir nitelik olarak değerlendirmek tam bir değerlendirme olmaz. Örneğin ekonomik faaliyeti burada, köleci formasyonlarda ahlâkî ve felsefî söylevin ya da feodal formasyonlarda dinsel söylevin yaptığı gibi, hukukî-politik ideoloji *bürümüştür*.

Sonuç: Kapitalist formasyonların hegemonik sınıf yönetimindeki egemenliğine, bir sınıf ya da fraksiyonun kendisini halkulusun genel çıkarının cisimleşmesi olarak sunmayı ve böylece egemenliğinin, egemenlik altındaki sınıflar açısından özgül politik kabulünü başarması yoluyla uygulanan *hegemonya* kavramı, burada egemen kapitalist ideolojinin sözü edilen özgül karakteristiklerini belirtir.

V. MEŞRULUK SORUNU

İdeolojiler konusundaki bu gözlemler, modern politika bilimi için merkezî önem taşıyan bir sorunun, politik bir sistemin *meşruluğu* sorununun incelenmesi bakımından kaçınılmaz olan ön hazırlıkları oluşturur. *Aslında politik yapı ve kurumların meşruluğu derken, bunların bir formasyondaki egemen ideolojiyle olan ilişkilerini ifade etmek mümkündür: Daha da özel olarak meşruluk, egemen ideolojinin özgül politik etkisini gizler.*

Bu noktanın önemi, modern politika biliminin bu nosyona

verdiği anlamla ilişkilendirilmesi durumunda ortaya çıkar. Politika bilimi için meşruluk –ya da “politik kültür”– genel kural olarak politik yapıların, bir sistemin failleri tarafından *kabul görme* tarzını belirtir. Bu nosyon M. Weber’in ardından, tarihsel özne anlayışına bağlı olan ve bir formasyonun ideolojik dilinde, toplumsal aktörlerin pratiğe yönelik amaçlarını ortaya çıkaran fonksiyonalist sorunsala da girmiştir. Bu bağlamda, ideolojik olarak belirtilen şey, yani bir formasyonun baskın değer, simge ve stilleri, toplumsal bir sistemin merkezî yargısının anlamını ve kuramsal fonksiyonunu edinir; burada antropolojik kültüralizm anlayışını görürüz. Politik normatif modeller, terimin fonksiyonalist anlamında, bir sistemin öğelerinin ilişkilerinin belirtici ve döngüsel biçimini ortaya çıkaran entegrasyon çerçevesini oluşturacaktır. Böylece politik yapıların meşruluğu da, bu yapıların, toplumsal amaç ve değerlerin yönettiği sistemin fonksiyonuna katılması ve bir toplumsal birlikle bütünleşmiş aktörler tarafından kabul görmesi anlamına gelecektir.³⁴ Politik yapıların bir toplumun normatif modelleriyle uyuşmaması durumunda, bu yapılar, bütünleşmesi tamamlanmamış bir birlikteliğin fonksiyon bozukluğu olarak anlaşılabilecek, yani gayrimeşru görülecektir.³⁵ Şimdi de toplumsal bir sistemin merkezî entegrasyon faktörü olarak, genel fonksiyonalist politik sistem anlayışına bakalım: Politik sistem bu kez, “toplumsal birlik için otoriter bir değer dağılımı” olarak belirlenecek ve politığın incelenmesi, toplumsal sistem ilişkilerindeki meşrulaşma sürecinin incelenmesi olacaktır.³⁶

³⁴ Diğerleri arasında bkz. G. Almond ve S. Verba, *The Civic Culture*, 1963, s. 3-78. Burada meşruluk “politik etkinliğin yönlendirilmesi” olarak tanımlanıyor. Ayrıca bkz. Almond ve Coleman’ın önemli eserinin girişi, *The Politics of Developing Areas*, 1960, s. 3-64; Mitchell, *The American Polity*, 1962; Shils, *Political Development in New States*, 1962 ve *Towards a General Theory of Action*, 1951; Kautsky, *Political Change in Underdeveloped Countries*, 1962, vb.

³⁵ Örneğin L. Binder’in önemli çalışmasında. *Iran Political Development in a changing Society*, 1962, s. 7 ve devamı.

³⁶ Özellikle D. Easton ve az önce belirttiğim çok önemli iki eseri: *A Frame*

Bunun sonuçlarının ayrıntılarına girmek niyetinde değilim; yalnızca sık sık tarihselci ideoloji anlayışının sonuçlarıyla örtüşen en önemli sonuçlara değineceğim:

a) İdeolojinin, yani meşruluğun özgün fonksiyonunun abartılması: Bu durumda politik yapılarla egemen ideoloji arasındaki dekalajın bilimsel bir statüsü olamaz ve bu dekalaj fonksiyonalizmin kuramsal bağlamındaki apaçık anlamsızlığı nedeniyle fonksiyon bozukluğu kategorisinde yer alır.³⁷ Bununla birlikte bu dekalaj, yani meşru olmayan politik yapıların işleyiş olasılığı, Marksist bir kuramla, düzeyleri kopma noktasına kadar dekalajlaşan bir ünite kuramıyla tam olarak açıklanabilir: Politikin ve ideolojinin bu dekalajı, zorunlu olarak politikin ve ekonominin dekalajını, ya da kendi karmaşıklığı içerisinde, formasyonun birliğinde bir kopma durumunu yansıtmamaktır, çünkü devlet bir baskı ve güç aygıtıdır.

b) Bu anlayış, hem politik yapıların esas olarak meşruluk tiplerine dayanan bir tipolojisine, hem de bu meşruluk tiplerinin işlemsel olmayan bir tipolojisine yol açmıştır; bu da M. Weber'in otorite tipleri için örnek oluşturmuştur.

c) Bu anlayış sonuç olarak, bir formasyonda birden çok meşruluk tipinin bir arada varolduğunu ve somut kurumsal yapıların birden çok benzer tipe katıldığını düşünmeyi olanaksız kılmıştır.

Politik ve egemen ideoloji arasındaki ilişkilere bakıldığında bunun anlamı, politik yapı ve kuruluşlar arasında meşruluk tiplerine göre gerçekleşen farklılaşmanın Marksist kuram tarafından apaçık gösterilmesidir. Genel kural olarak politik egemenliğin, bir formasyonun ünitesi (*egemenlik altındaki sı-*

work for Political Analysis, 1965 ve *A Systems Analysis of Political Life*, 1965.

³⁷ Özellikle bu güçlüklerin en fazla bilincinde olan Binder, meşruluk nosyonuna paralel olarak, politik yapıların etkililiği ya da fiililiği nosyonuna işaret edecektir.

nıflar da dahil) tarafından özel bir kabul ve rıza tarzıyla karşılaştığı son derece doğrudur ve bir formasyonun ünitesiyle egemen ideoloji arasında söz konusu olan ilişkiler böylece apaçıklaşır. Ancak bu, elbette bu sınıfların bir anlamda bu formasyona entegre olduğu –sınıf mücadelesinin olmadığı– anlamına gelmez. Bu olgu, ideolojinin kendi statüsüne ve *bir formasyondaki egemen ideolojinin alt ideolojiler üzerindeki kompleks egemenlik biçimine* bağlıdır.

Bu ideolojinin üstünlüğünün, egemenlik altındaki sınıfların kendi politik varlık koşullarını egemen politik söylevin biçimleri içinde gerçekleştirmesiyle ortaya çıktığını biliyoruz: Bu onların, egemen sisteme karşı *isyanlarını bile*, egemen meşruiyetin atfettiği çerçevede yürüttüklerini gösteren şeydir. Bu gözlemlerin büyük bir önemi olabilir, çünkü yalnızca egemenlik altındaki sınıfların “sınıf bilinci”ne sahip olmama olasılığını değil, aynı zamanda bu sınıfların “özgün” politik ideolojisinin, genellikle egemen meşruiyet söyleviden çıktığını gösterirler. Egemen ideolojinin bu üstünlüğü kendisini pek çok biçimde gösterebilir.³⁸ Kendisini genellikle, söylevini basitçe egemenlik altındaki sınıflara dayatarak göstermez; bu sınıflar için bir *muhalefet referansı* olarak, yine de onların ideolojisiyle egemen ideoloji arasındaki farkı tanımlayan bir görünmezlik olarak sunar. Örneğin egemenlik altındaki sınıfların “politik demokrasi”ye karşı tavrı, genellikle “politik demokrasinin öteki biçimlerini” talep etme tavrıdır. Bu tavır her zaman, kendisine karşı muhalefetin *referans modelini* de oluşturarak egemenleşen bir meşruluğa katılım tarzı olmuştur. Muhalefet bazen de basitçe, egemen meşruiyetin dayattığı işaret ve simgeler bakımından farklı bir davranış *tarzı* olarak ortaya çıkar. Bu durumda işçi sınıfında yalnızca egemen meşruiyeti içtenlikle kabul eden klasik reformist bir ideolojiyi değil, devrimci bir ideolojiyle, egemen meşruiyetin temel çerçevesine boyun eğen bir ideolojinin bir arada bulunduğunu saptamak hiçbir zaman şaşırtıcı olmaz. Öte yandan işçi sınıfının

³⁸ Ben burada yalnızca Bourdieu’nun temel bir önemi olan tanınmış eserlerine işaret ettim.

devrimci ideolojisinin, bazen devlet tarafından desteklenen sınıflara, örneğin küçük ölçekli üretim yapan sınıflara yayıldığı durumda bile, yalnızca egemen ideolojiyle kurulan kompleks ilişki içerisinde kabul gördüğünü yinelemenin yararı yoktur.

Böylece somut bir formasyondaki devletin yapılarının, bir devlet tipi egemenliğinde başka tiplerden kaynaklanan yapıları sunması nedeniyle, bu yapıların sık sık bir meşruluk tipinin egemenliğinde farklı meşruiyet tiplerine katıldığını görebiliriz.³⁹ Artık politik olarak egemen olmayan sınıflara denk düşen eski egemen ideolojilere. Örneğin feodal meşruiyetin genellikle yalnızca basit bir biçimde kapitalist devletlerde varolan feodal yapılarla değil, aynı zamanda bu devletlerin tipik yapılarıyla karakterize edildiğini biliyoruz: Genellikle monarşik meşruiyete katılan modern yürütme buna örnektir. Somut bir devlette birçok tipten kaynaklanan yapıların, birçok tipten kaynaklanan meşruiyetler ilişkisinin bunların ilişkilerinin bir dizi kompleks kombinasyonunu doğurduğu görülmektedir. Son olarak somut bir kapitalist devlet konusunda, temel olarak küçük burjuvazi ya da küçük köylülük gibi sınıfların özel ideolojilerinden kaynaklanan meşruiyetlerin varlığını küçümsemek gerekecektir.

Analiz kuşkusuz çok daha derin yapılabilir. Yine de yukarıda yapılan, politik burjuva ideolojilerine ilişkin olan ve hegemonyacı sınıf yönetiminin egemenliğine denk düşen gözlemler, KÜT'ün ve bu üretim tarzının egemen olduğu bir formasyonun karakteristik burjuva meşruluk tipi olarak anlatılan şeyi görmemiz için yeterlidir. Ben yalnızca, kapitalist devlet tipi biçimlerini izleyerek, bu tipin çeşitli meşruluk tiplerinin ayrımlanması sorununa döneceğim.

³⁹ Bu konuda ayrıca bkz. M. Duverger, *Institutions politiques*, 1966, s. 32 ve devamı. Öte yandan bir formasyonda bir devlet tipiyle egemen meşruiyetin dekalajı –farklılaşan politik biçimlere denk düşen– sömürgeleşmekten çıkma ve gelişmekte olan ülkelerde –örneğin Afrika’da– özellikle çarpıcıdır. Bu ülkelerde “modern” devletlerin düzenlenmesi sürekli olarak geleneksel ideolojilerin egemenliği altındadır. Bkz. D. Apter, *The Politics of Modernisation*, 1955 ve R. Balandier, *L’Anthropologie politique*, 1967, s. 186 ve devamı.

3. kapitalist devlet ve güç

Kapitalist devletin özgün yeri ve fonksiyonu, bu devletin çerçevesi içindeki “güç”, “baskı” ya da “şiddet”in fonksiyonunun belirlenmesine de olanak verir. Aslında devlet hiçbir zaman, yalnızca egemen sınıfın elindeki bir güç aygıt ya da aracına indirgenemez. Bu güç ögesi, sınıf devleti işleyişinin *genel* karakteri olarak ortaya çıkar. Bununla birlikte, sınıf egemenliğinin herhangi bir güç ilişkisinden (psikolojik-sosyal) türememiş kurumlarının, belirli bir formasyonda bu baskı gücüne somut fonksiyonunu veren kurumlar olduğu konusunda ısrarla durmanın yararı yoktur.

Peki şiddet nosyonu gibi oldukça belirsiz bir nosyon olan ve en azından belirtilmesinde yarar bulunan baskı gücünden ne anlamak gerekir? *Aslında baskı gücü, ordu, polis, ceza sistemi, vb. gibi bazı organize fiziksel baskı kurumlarının fonksiyonunu ifade eder.* Toplumsal olarak örgütlenmiş olan bu baskı, her iktidar ilişkisinin karakteristiklerinden birini oluşturur. Güç (*force*) nosyonu böylece, ne kuramsal olarak iktidar ilişkilerinden yalıtılabilir --örneğin bir diğer güç (*puissance*) nosyonu altında¹–, ne de genel olarak sınıf egemenliği ilişkilerinde toplumsal sınıfların kapladığı egemenlik ve bağımlılık yerlerini gösterecek tarzda yaygınlaştırılabilir--örneğin *şiddet* nosyonu altında.

¹ Bkz.; bu kitapta s. 119-120.

O halde hegemonik sınıf egemenliğine denk düşen devlet örneğinde örgütlü fiziksel baskının somut fonksiyonunu anlamak önemlidir. Gramsci bu soruna, bu fonksiyonu “zorlama zırhıyla korunan rıza” [*consentement cuirassé coercion*] gibi değerlendirerek işaret etmiştir. Aynı zamanda aşırı bir değerlendirmeye hegemonya kavramının kapsamına devlet yapılarını da katmış ve hegemonyayı –devlet “gidişatına” razı olmayı–, devlet-güç’ün bir “tamamlayıcısı” gibi görmüştür. Bu gözlemler bir sorunun yerini gösterir, ama bu soruya bir yanıt bulmaktan uzaktır: Aslında bu “zorlama zırhıyla korunan rıza”, iktidar ilişkilerinin genel karakteristiğidir. Politik egemenlik ilişkileri, devletin bir formasyon içerisindeki yeri adına –ideolojik fonksiyon, vb.– örgütlü fiziksel baskının fonksiyonuna açıkça olanak veren meşru bir karakteri sergiler. Sıkça *polis devleti* olarak ifade edilen ve bazı konjontürlerde baskı kurumlarının özellikle yoğun eylemine işaret eden şey, aslında sınıfın hegemonik egemenliğine denk düşen tipten ayrı bir egemenlik tipi oluşturmaz: Bu egemenlik tipi, bu eylemin, bu çerçevede ortaya çıkması durumunda, bizatihi tarihsel olarak belirlenmiş fonksiyonuyla ilişkilidir.

Öte yandan Gramsci’nin bu gözlemleri, analizlerinde sık rastlanan kavramsal bir dalgalanmaya neden olur. Bu analizlerde hegemonya, özgül bir kuramsal nesnenin yerini belirttiği için, pratik durumda bir kavram, hatta bir politik sınıf egemenliği tipi oluşturmaz; ama Gramsci’nin rıza “momentini” “entelektüel ve ahlâkî yönetim” ve “örgütlenme”den, “güç” ve “zor” momentinden (eserlerinde her zaman muğlâk olan kavramlar) yalıtmasına yarar. Bu iki “moment” arasındaki ilişki *tamamlayıcılık* terimiyle ifade edilmiştir. Onda sık rastlanan ve hegemonya uygulanacak yerlere ilişkin olan karmaşa buradan kaynaklanır: Güç, “politik toplum”da devlet tarafından, hegemonya, “sivil toplum”da alışıldığı üzere “özel” olarak değerlendirilen örgütlenmeler –kilise, kültürel kurumlar, vb.– aracılığıyla uygulanacaktır. Oysa ekonominin ve politığın alanlarını karşılıklı olarak kapsayan hegemonya ve güç arasındaki ayrışmanın statüsü, bunlar arasındaki ilişkinin

tarihselci bir anlayışla ele alınmasından kaynaklanır. Bu ayırmamada tarihselci anlayışın izlediği ve böylece ekonomik ve politik arasındaki ilişkileri belirlediği modeli deşifre etmemiz mümkündür: Politik –sınıflar mücadelesi– burada, mekanik bir tarzda kavranan “ekonomik yasalar”ın motoru –*gücü*– olarak görünmektedir; bir başka deyişle politik, ekonomik “otomatizm”in –“burada rıza momentiiyle” gösterilen otomatizmin– motoru olarak kavranmıştır.

Aslında kapitalist devlete ilişkin özgül bir inceleme, örgütlü fiziksel baskı olarak belirtilen bu “güç” ögesinin işgâl ettiği yeri gösterebilir. O zaman bu devletin karakteristiği, *örgütlü fiziksel baskı tekeli*ni elinde tutması olur ve bu durum, Kilise, senyörlük, vb. gibi kurumların devlete paralel bir imtiyaz sahibi olduğu diğer toplumsal formasyonlardaki durumun tam tersidir. Örgütlü fiziksel baskı böylece tamamen politik bir karaktere bürünür. Artık yalnızca politik iktidara özgüdür, meşruluğu bundan böyle devletin meşruluğuyla birleşir: Kendisini “kurumsallaştırılmış bir şiddet” olarak sunar ve “hukuk devleti”nin normatif düzenlemesine boyun eğer. Bu anlamda kapitalist devlet, *meşru* gücün –meşruluğun dönüşümleri de dahil– tekeli

gücün devlet elinde yoğunlaşması böylece, KÜT’teki yargıların özerkliğine, devletin politik kurumlarına kamusal karakter atfedilmesine ve aynı devletin, bu *gücü* diğer formasyonlarda uygulayan kurumlara özel karakter vermesine denk düşer. Fiziksel baskı uygulaması artık meşrudur, artık halk-ulusun genel çıkarına uygun olarak sunulmaktadır: Meşruluk burada yalnızca devletle ilişkilidir. Baskıcı örgütlenme, kamu-oyu denetimine –örneğin yargı mahkemelerinin, vb. kurulu-

² Burada Weber’in tezine bakabiliriz. Bu teze göre devlet, kendisine *kapitalist devlet* denmesi koşuluyla, meşru gücün tekeline sahip olmakla karakterize edilmiştir.

şu– itaat etmek demektir ve ayrıca polis örgütlenmesine ilişkin ilk kuramsal yazıların da, “hukuk devleti” kavramı kurucuları tarafından kaleme alınmış olması rastlantı değildir.³ Kısacası kapitalist devletteki örgütlü fiziksel baskı, Marx’ın söylediği gibi “çıplak” bir durumda, yani bir yandan aşırı-politik aklanmalarından soyutlanmış olarak, öte yandan halkçı-sınıf-devleti yapılarına katılmış olarak ortaya çıkar.⁴

Kapitalist devletin örgütlü fiziksel baskının meşru tekeli elinde tutması, aynı zamanda, KÜT’ün egemenliğinde olan ve devlete kendi yerini veren bir formasyonun yargılarının karakteristik özgül özerkliğine bağlıdır. Dahası var: Kapitalist devletin bu karakteristiği, *Marx’ın Kapital’de ifade ettiği gibi, kapitalist üretim tarzının fonksiyonuna da bulaşmıştır*. Ben, iyice bulaşmıştır diyorum, çünkü aynı zamanda burada devletin bu karakteristiğinin içi doldurulmamıştır. Bu “saf” üretim tarzının fonksiyonu ancak, örgütlü fiziksel baskının toplumsal üretim ilişkileri alanına doğrudan failer aracılığıyla uygulanması değil, bu uygulamanın devlete bırakılması ölçüsünde mümkün görünmektedir. Bu esas olarak, Marx’ın KÜT’e ilişkin –özellikle bu tarz ekonomide “şiddetin yokluğu”na ilişkin– analizlerinin büründüğü anlamdır; ama sıkça sanıldığı gibi devlet baskısının, bu tarz *toplumsal üretim ilişkilerine* müdahalesizliği anlamında alınmamalıdır. Sözü edilen baskı aslında burada sürekli olarak vardır ve devletin, *üretim ilişkile-*

³ Özellikle R. Mohl’nin 1832’de şu başlıkla yayınlanan eserine bakınız: *Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*.

⁴ Politik yapılar ve güç arasındaki ilişkiler üzerinde daha fazla durmayacağım, çünkü bu ilişki Marksist politik anlayışında yeterince vurgulandı. “Güç”te, “zor”un geniş anlamında politik yapıların yaratılması etmenini gören “Sorelci” yozlaşmaya karşı çıkmak bana daha önemli geliyor. Yine de güncel politika biliminin büyük bir çoğunlukla, meşru ve örgütlü fiziksel baskı karakteristiğinin, genel olarak politik yapıların oluşturuç çizgisi olduğunu kabul ettiğine işaret etmenin yararı var. (Bu konuda bkz. M. Weber, R. Dahl: *Modern Political Analysis*, 1963, s. 12 ve devamı; Easton, Coleman, Apter, Balandier, *a.g.e.*, s. 32 ve devamı, vb.).

rinin yapısına müdahale ya da müdahalesizliğiyle karıştırılmamalıdır. Kapitalist devletin bu karakteristiği böylece, baskının herhangi bir biçimde azalmasına değil, ama devletin, tekelci baskı yoluyla, baskıyı sürekli olarak halkın genel çıkarına uygunmuş gibi sunmaya çalıştığı reel ve önemli olguya işaret eder. Devlet bu sunumu, bu baskıyı terimin modern anlamıyla kurumsal ve hukukî sınırlar içerisinde uygulaması –öte yandan sıkça uyguladığı– ölçüsünde gerçekleştirecektir.

4. kapitalist devlet ve egemen sınıflar

I. İKTİDAR BLOĞU

Kapitalist devlet, özgül yapısından dolayı egemen sınıf ve fraksiyonlarla ilişkisinde diğer devlet tiplerine göre özel bir durum da sergiler. Bu, “iktidar bloğu” sorununun söz konusu olduğu bir durumdur: Burada, iktidar bloğunda yer alan egemen sınıf ve fraksiyonların politik pratiklerinin fonksiyonunu incelemek ve devletle bu blok arasındaki ilişkileri yerli yerine oturtmak için, hegemonya kavramından yararlanabiliriz.

Aslında bu tip devlet örneğinde, politik çıkarları bu devlet tarafından karşılanan sınıf ya da fraksiyonlar arasında özgül bir ilişki saptıyoruz. Bu saptama bu tip devlet biçimleriyle, bu ilişkinin (kapitalist bir formasyon evresindeki egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki) sunduğu tipik düzenlenme arasındaki ilişkileri, kesin bir biçimde yerli yerine oturtmaya olanak vermektedir.

Öncelikle egemenlik-boyun eğme arasındaki politik sınır çizgisinin, araçsal ve tarihselci bir devlet anlayışının istediği gibi, “ikinci” bir sınıf mücadelesi –egemen olan/egemenlik altında olan– perspektifine göre, yani devletle egemen bir sınıf arasındaki ilişkiden hareketle çizilemeyeceğini bir kez daha hatırlatmak gerekir. Toplumsal bir formasyonun, pek çok üretim tarzının üst üste binişmesiyle oluştuğu, böylece sınıf mücadelesi alanında pek çok sınıf ve sınıf fraksiyonunun ve

muhtemelen pek çok egemen sınıf ve fraksiyonun eşzamanlı varoluşunu içerdiği bilinmektedir.

Bununla birlikte bu karakteristik, iktidar bloğunun, kapitalist formasyonlara özgü görünen fenomenini açıklamak için yeterli değildir. Aslında pek çok sınıfın bu eş zamanlı varoluşu, her toplumsal formasyonun genel karakteridir ve kapitalist formasyonlarda özgül biçimler almaktadır. Bu formasyonlarda, *bir yanda* kapitalist devlet yapısına özgü olan ve fonksiyonunu devlet iktidarının özellikle politik bir ünitesi anlamında yerine getiren kurumsal bir oyun ve *diğer yanda* egemen sınıflar arasındaki ilişkilerin özel bir biçimlenmesi vardır ve bunlar arasında *ilişki* kurmak mümkündür: Bu ilişkiler, iktidar bloğu kavramının kapsadığı özgül bir politik ünite içinde fonksiyon kazanır.

A. – İktidar bloğunun ortaya çıkma gerekçeleri, kapitalist devlet yapısı içerisinde gösterilebilir: Bu yapının, pek çok sınıf ve sınıf fraksiyonunun politik egemenliğinin eşzamanlı varolması gibi bir sonucu vardır. Daha doğrusu kapitalist devlet, politik sınıf mücadelesi alanıyla olan ilişkisinde, yani sınırların durumu olarak kavranan ilişkide, kendi kurumlarının iç oyunuyla iktidar bloğunun kurulmasını *mümkün kılar*.

Marx buna sürekli işaret eder. Örnek olarak bu kurumlardan birini, özerkleşmiş bir devletin tipik kurumu olan ve halkın genel çıkarının cisimleşmesi gibi sunulan genel oy hakkını alalım: “Louis Philippe’nin burjuva monarşisini ancak *burjuva cumhuriyeti* izleyebilir. Bu, monarşide burjuvazinin *sınırlı bir bölümünün* kral adına hüküm sürmesine rağmen, bundan böyle burjuvazinin *tamamının halk adına* hüküm sürmek zorunda olacağı anlamına gelmektedir.”¹ Genel oy hakkı Marx’ta, kapitalist devlet ve *pek çok egemen sınıf ve sınıf fraksiyonunun* egemenliğinin özgül eşzamanlı varolması arasındaki ilişkiyi genişleten bir kurum olarak sunulur: “Genel

¹ 18. *Brumaire*, s. 229. Burada *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri* ve 18. *Brumaire*’nin metinlerini yayınlayan Pauvert’e başvurdum. Bundan böyle ilk metinden *Fr.* ikincisinden *Br.* olarak söz edeceğim.

oy hakkına dayanan cumhuriyetin *her şeyden önce... tüm mülk sahibi sınıfları* malî aristokrasinin yanında politik iktidarın alanına sokarak, burjuvazinin *egemenliğini tamamlaması... gerekiyordu*. Büyük toprak sahiplerinin çoğunluğu... Temmuz Monarşisi'nin kendilerini mahkûm ettiği politik hiçliğe çekildi.”² Ayrıca Marx’a göre genel oy hakkı fonksiyonu, *sahne, alan ya da politik yörünge* olarak ifade ettiği özel bir alanı sınırlamak olduğuna göre –bir sınıfın varlığı kendisini bu sahnede iktidar bloğuna katılımla gösterdiği için–, buna paralel olarak genel oy hakkının çoğu kez, *iktidardaki* birçok sınıf ya da fraksiyon arasında varolan ilişkilerle devlet arasında özel bir ilişki kurduğunu düşünmek de yanlış değildir. Bu ilişki, Marx’ın, sık sık politik iktidara “katılım” ya da bu iktidarın “sahipliği” ifadesiyle belirttiği ve buradan hareketle bu devlet tipini bir sınıf ya da fraksiyonun “kesin egemenliği”ni benimseyen devlet tipinden ayırdığı ilişkidir. Bu anlamda genel oy hakkı pek çokları arasında, iktidar bloğu fenomenine olanak veren kapitalist devletin karakteristiklerini net bir biçimde açığa çıkaran bir örnek oluşturur.

B. – Bu fenomen böylece, kapitalist bir formasyondaki egemen sınıfların politik pratik alanına denk düşer: çünkü bu formasyondaki sınıfların (ve fraksiyonların) karakteristik “çoğulculuğu”na bağlıdır. Yeri geldiğinde, her formasyondaki pek çok üretim tarzının genel eşzamanlı varolma olgusuna ve sonuç olarak pek çok sınıfın (ya da fraksiyonun) varlığına bağlıdır. Bununla birlikte bu genel olgu, bizi ilgilendiren kapitalist formasyonlarda, *tamamen özel olan* ve tarımda KÜT’ün egemenliğinin özgül bir biçimde yerleşmesine uzanan bir görünüme bürünür: Burada söz konusu olan, *büyük toprak mülkiyeti* sorunudur.

Marx bazen *Kapital*’de, büyük toprak mülkiyetine sahip olan sınıfı, KÜT’e ait ayrı bir sınıf olarak belirtir. Aslında Marx’ın bu değerlendirmesi özgül bir sorunun yerine işaret etmektedir: Değerlendirmenin özgün ifadesi tam değildir. Le-

² Fr. 66.

nin toprak mülkiyetinin, toprağın özel mülkiyetinin, “saf” KÜT’ün kombinasyon ilişkilerine ait olmadığını açıkça göstermiştir: “Tarımın kapitalist örgütlenmesi varsayımı zorunlu olarak, tüm toprağın ayrı ayrı işletmelerce işgal edildiği hipotezini içerir, ama hiçbir biçimde, tüm toprağın bu işletme ya da kişilerin özel mülkiyeti olduğu ya da genel olarak özel mülkiyet olduğu hipotezini içermez.”³

Bununla birlikte “burjuva” ya da “soylu” sınıfının politik yönetimindeki süreçte, KÜT’ün tarıma yerleşmesinde aşağıdaki karakteristikleri gösterebiliriz:

a) KÜT’ün tarımdaki bu egemenliğinin kuruluşu, *fiilen* ve esasen *politik* ve *ideolojik* olan nedenlerle, toprağın özel mülkiyeti aracılığıyla gerçekleşir.

b) Bu egemenlik, büyük toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasıyla gerçekleşir. Lenin burada *iki yolu* birbirinden ayırır. Önemli farklılıklar dışında, *feodalizmden kapitalizme* geçişte büyük toprak mülkiyeti bir biçimde tarımın kapitalistleşme sürecinin başlangıcına müdahale eder: Bu müdahalenin, feodal üretim tarzında toprak mülkiyetine sahip olan feodal sınıfa ve bu sınıfın burjuvaziyle olan ilişkilerine ait politik gerekçeleri vardır. Feodalizmin olmadığı durumda, öncelikle ve sözcüğün dar anlamıyla üstün gelen “Amerikan yolu”dur: Süreç, orta ve bağımsız küçük toprak mülkiyetiyle başlar, ama ardından büyük toprak mülkiyetiyle sonlanır.⁴

Peki Marx nasıl olmuş da büyük toprak sahiplerini aşırı bir değerlendirmeye saf KÜT’ün ayrı bir sınıfı olarak göstermiştir? Aslında burada kesin bir biçimde politik-ideolojik belirlemeler ortaya çıkmaktadır. Bu sınıf, feodalizmden kapitalizme geçişte ayrı bir sınıf olarak işlev gördüğü için, KÜT’ün egemenliğinin kurulmasıyla dönüşecek olan feodal üretim tarzına aittir: Örnek Prusya. Sınıf bu bağlamda soyluluğun fraksiyonu olarak da işlev görebilir: Örnek Büyük Britanya. Bununla birlikte sürecin devamında bu sınıf, *toprak rantının ser-*

³ *Tarım Sorunu ve Marx’ın Eleştirmenleri.*

⁴ *1905–1907 Birinci Rus Devrimi’nde Sosyal-Demokrasinin Tarım Programı.*

mayeleşmesi aracılığıyla, burjuvazi tarafından emilir ve burjuvazinin *özerk fraksiyonu* –uzun süreli– haline gelir. Bu durumda onun özerk fraksiyon karakteri: a) feodal soyluluğa ait olma geleneğine uzanan politik-ideolojik nedenlere; b) artı değer bölüşümünün ve toplumsal ürün transferinin özel bir tarzı olarak, toprak rantından ileri gelen ekonomik nedenlere bağlıdır. Fransa’da olduğu gibi büyük toprak mülkiyeti burjuvazinin eline geçtiği zaman –soyluluğun mülksüzleştirilmesi– öne çıkan neden, bu ikincisi olmuştur. Marx’ı, büyük toprak sahiplerini saf KÜT’e ait bir sınıf olarak değerlendirmeye iten şey, bir yandan burjuvazinin ya da soyluluğun ideolojik ya da politik yönetiminde büyük toprak mülkiyeti aracılığıyla gerçekleşen bu zorunlu geçiş, öte yandan büyük toprak sahiplerinin burjuva sınıfı tarafından emilen özerkliğiştir.

Toprak rantı mülkiyetinin, ayrı sınıf ya da özerk fraksiyon olarak, kapitalist formasyonlardaki *kesin önemine* az önce işaret etmiştik. Öyleyse bu önem genel bir olgunun, *kapitalist formasyonda* birçok üretim tarzının kompleks bir biçimde eşzamanlı varolma olgusunun büründüğü özel görünümle ilgilidir. Dolayısıyla egemen sınıf ya da fraksiyonların, iktidar bloğu fenomeninin karakteristik faktörü olan çoğulluğuyla ilgilidir. Bu çoğulluk kapitalist devletin, gerek egemenlik altında bulunan üretim tarzlarındaki egemen sınıfların, gerekse burjuva sınıfı fraksiyonlarının (özerkliği bu tarzlarla ilişkisinden kaynaklanan) iktidara karakteristik “katılım”ına olanak veren yapılarına denk düşer.

C. – Dahası var: KÜT’de burjuva sınıfı, kendisini sürekli olarak sınıf fraksiyonlarına bölünmüş olarak gösterir. Aslında sınıf fraksiyonları sorunu Marx’ta oldukça karmaşıktır: Burjuva sınıfının *ticarî, sınai ve malî* fraksiyonlar gibi bazı fraksiyonlarının, (bir formasyonun sınıf fraksiyonları örneğinde sıkça rastlandığı gibi) çeşitli üretim tarzlarının somut kombinasyonuna ya da yalnızca politiğin yargısının özel etkilerine denk düşmediğine işaret etmek önemlidir. Bu ikinci durumda politiğin yargısının etkileri –tüm yargıların toplumsal ilişkiler üze-

rindeki etkilerinin sonucu olan sınıflar– sınıf fraksiyonlarını yalnızca politik sınıf pratiği alanında üretebilmektedir. Marx bize, örneğin 18. *Brumaire*'de burjuvazinin cumhuriyetçi fraksiyonu konusunda şunları söyler: “Bu, büyük ortak çıkarların bir araya getirdiği ve özel üretim koşullarının diğerlerinden ayırdığı bir burjuva fraksiyonu değildi. Bu yalnızca bir burjuvalar, yazarlar, avukatlar kotasıydı... etkisi, ülkenin Louis Philippe'ye duyduğu antipatiden, eski cumhuriyetin anılarından..., ve özellikle de Fransız milliyetçiliğinden kaynaklanıyordu...”⁵

Bununla birlikte ticarî, sınaî ve malî fraksiyonlar, üretim ilişkisi olarak genişletilmiş yeniden üretim sürecinde sermayenin kuruluşuna denk düşmektedir. Marx'ın *Kapital*'de, ticarî, sınaî ve malî sermayeyi ifade etmek için kesinlikle fraksiyon terimini kullanmadığı doğrudur. Bunlar, “varlık biçimleri” olarak, ama aynı sermayeden “ayrılmış” varlık biçimleri olarak ele alınmıştır: “Sermayenin, sermaye-mal (ticarî sermaye) olarak varlığı... sınaî sermayenin yeniden üretim sürecinin, yani onun toplam üretim sürecinin bir evresini oluşturur... Burada aynı sermayenin birbirinden ayrılmış, farklı iki varlık biçimi söz konusudur.”⁶ Böylece artı-değer-çıkartan ticarî sermaye, artı-değer-kâr üreten sınaî sermayenin “özerk” bir biçimini oluşturmaz. Ancak: “sınaî kapitalist ister kendi sermayesiyle, ister borç alınmış sermayeyle çalışsın, bu, özel bir kapitalist kategori olan malî kapitalistler sınıfıyla, bir çeşit özerk sermaye olan malî sermayeyle ve sonunda bu özgül sermayeye denk düşen artı-değerin bağımsız biçimi olan çıkarla çatışması olgusunda hiçbir şeyi değiştirmez.”⁷ Kısacası burjuva sınıfının bu fraksiyonlaşması, bu fraksiyonların üretim sürecinde kapladığı yere denk düşer: Bunlar için geçerli olan, burjuva sınıfının fraksiyonu olduktan sonra büyük toprak sahipleri için de geçerlidir: “Onları bu fraksiyonlara (büyük top-

⁵ Br. 134.

⁶ *Kapital*, 3, II, 280.

⁷ A. g. e., 3, II, 42.

rak mülkiyeti ve sermaye) bölen şey, öngörölmüş ilkeler değil, onların maddî yaşam koşullarıydı..., kırla kent arasındaki eski uzlaşmaz karşıtlık ve sermayeyle toprak mülkiyeti arasındaki rekabetti.”⁸

*

KÜT’ün egemen olduğı bir formasyonda büyük toprak sahiplerinin, burjuvazinin ve burjuva sınıfın birçok fraksiyonunun bu varlığı (iktidar bloğı nedenlerinden biri olarak) önemlidir. Bu devletle iktidar bloğunda yer alan bu sınıf ya da fraksiyonların politik örgütlenmesi arasındaki ilişki, kapitalist devletin yapılarından dolayı, sınıflar ve sözünü ettiğimiz fraksiyonlardan dolayı, *yani birçok sınıf ve sınıf fraksiyonunun politik egemenliğe özel katılımından dolayı* kurulmaktadır.⁹

II. İKTİDAR BLOĞU, HEGEMONYA ve BİR FORMASYONUN DÖNEMLEŞMESİ: MARX’IN POLİTİK ANALİZLERİ

Marx ya da Engels tarafından kesinlikle kullanılmayan bu “iktidar bloğı” kavramı, böylece *kapitalist devletin özel bir biçimiyle olan ilişkisi içerisinde politik olarak egemen olan sınıf*

⁸ Br. 256.

⁹ Engels bu durumun somut sonuçlarını bize şöyle açıklıyor: “Bu öyle görünüyor ki tarihsel bir gelişim yasasıdır ve burjuvazi Avrupa’nın hiçbir ülkesinde politik iktidarı Orta Çağ’daki feodal aristokraziyle aynı tarzda ele geçirememiştir—en azından uzunca bir süre için. (*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, 1892 İngilizce baskısına önsöz). *La Guerre des paysans*’ın (1850) önsözünde de şunları söylüyor: “Burjuvaziye daha önce hüküm süren tüm sınıflardan ayıran şey şu özelliştir: Burjuvazinin gelişiminde, güç araçlarındaki her büyümenin... onun politik egemenlik için gitgide daha elverişsiz olmasına katkıda bulunan bir dönemeç vardır. Bu dönemden itibaren politik iktidarını tek başına elinde tutma gücünü kaybeder; iktidarı paylaşacağı ya da koşullara göre tamamen bırakacağı müttefikler arar.” Bununla birlikte hem bu ittifak teriminin burjuvazinin bu özelliğini ifade etmek için eksik olduğunu, hem de içerisinde burjuvazinin iktidarı ne fiilen “paylaştığı” ne de “tamamen bıraktığı” bir iktidar bloğunun söz konusu olduğunu göreceğiz.

ya da sınıf fraksiyonlarının özel ve çelişkili ünitesini göstermektedir. İktidar bloğu, kapitalist formasyonun tipik aşamalar olarak dönemlemesiyle ilişkilidir.¹⁰ Bu blok, aşamalarda, bir eklemlenme tarzıyla ve kendine has zamansallık ritmiyle karakterize edilen sınıf ya da fraksiyonlar ünitesinin ve tüm yargıların somut konfigürasyonunu kapsar. İktidar bloğu kavramı, bu anlamda politik düzeye denk düşer ve bu alanın, belirli bir aşamadaki sınıf mücadelesi düzeyleriyle yargılar birliğinin eklemlenmesini kendisinde yoğunlaştırması ve yansıtması ölçüsünde *politik pratikler* alanını kapsar. İktidar bloğu kavramının burada (hukukî-politik üstyapıya ilişkin olarak), devlet biçimi kavramının fonksiyonuna benzer bir fonksiyonu vardır.

Bununla birlikte bu dönemleşme, politik düzeyin özgün zamansallık ritmine ilişkin dönemleşmeden ayrıdır; çünkü bu sonuncusu özellikle sınıfların *politik partiler* tarafından *temsil edilmesinin* koordinatlarına bağlıdır. Bu temsiliyet bir dizi dekalajın arasından, sınıf çelişkilerinin yer değiştirmelerini –baş çelişki ve tali çelişki, çelişkilerin görünümleri, vb.–, yani her şeye rağmen bir aşamadaki karakteristik iktidar bloğu sınırları içinde gerçekleşen yer değiştirmeleri yansıtmaktadır. Bu ikinci dönemleşme, devlete ilişkin olarak rejim biçimi kavramının kapsamındadır; politik sınıf mücadelesine ilişkin olarak da, partizanca sınıf ilişkilerine işaret eden ve Marx'ın genel kural olarak sınıfların doğrudan eylemi ya da *politik sahnesi* olarak gösterdiği özel alanda bulunan bir dizi kavramın kapsamındadır. Bu özel alan, bir devlet biçiminde sınıfların politik pratikleri alanıyla –iktidar bloğu– bir rejim biçiminde sınıfların partiler tarafından temsiliyeti arasındaki dekalajın sınırlarının çizilmesine olanak sağlar.

Bu sorunlar Marx ve Engels'in politik eserlerinde, özellikle de Marx'ın *Fransa'da sınıf Mücadeleleri* ve *Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire*'inde incelenmiştir. Bu eserlerin konusu olan dönem sınırlı olduğu için, eserlerin içerdiği dönemleşme

¹⁰ Bkz, bu kitapta s. 168-69 ve 175-76.

sorunlarının ve kavram ayrılıklarının her zaman açık olmadığı doğrudur. Ama Marx'ın incelediği dönemin, Lenin tarafından işaret edilen özel karakterini unutmamak gerekir: Bu dönem yoğun bir tarzda, kapitalist formasyonun dönüşüm aşamalarını göstermektedir: "Bunların, genel olarak kapitalist devletlerin her modern evrimi için ortak çizgiler olduğuna hiç kuşku yoktur. Fransa, 1848'den 1851'e kadar geçen üç yılda, tüm kapitalist dünyaya özgü aynı gelişme süreçlerini hızlı art arda gelişleri içerisinde, net bir biçimde göstermiştir."¹¹ Bu kesinlikle, analizlerde ele alınan konunun sınırlı olmasına karşın, bu eserlerin sorunların incelenmesi için gereken çok değerli genel bilgileri ve bazı bilimsel kavramları içerdiği anlamına gelir.

Aslında Marx'ın, iki dönemleşmeden *birincisine*, yani aşamalar olarak dönemleşmeye ilişkin analizlerinde, birçok egemen sınıf ya da sınıf fraksiyonunun özel ve çelişkili ünitesi yani özel bir devlet biçimine denk düşen bir ünite belirlenmesi vardır. Bununla birlikte bu üniteyi kuramsal olarak anlayabilmek için Marx'ta eksik olan şey, kesinlikle iktidar bloğu ve bu blok için kullanılan hegemonya kavramıdır. Analizlerinin sürekli olarak birçok sınıf ya da fraksiyonun politik egemenliğini göstermesine karşın, onu sıkça bir sınıf ya da fraksiyonun "tekelci egemenliği"nden ya da "tekelci iktidar"ından söz etmeye götüren neden budur.

Örnek olarak Bourbon Restorasyonu'nu, Louis-Philippe'nin Anayasal Monarşisi'ni ve Parlamenter Cumhuriyet'i –Louis-Philippe'nin Bonapartist hükümet darbesiyle düşürülmesi– alalım: Bunlar Marx'a göre kapitalist devletin özel biçimlerini temsil etmektedir. Restorasyon, büyük toprak sahiplerinin¹² ve Anayasal Monarşi de malî aristokrasinin¹³ "tekelci egemenliği" ya da "iktidar tekeli" olarak belirtilir. Ama öte yandan Marx bize bu monarşinin, hem malî burjuvazi hem de

¹¹ *Devlet ve Devrim*, Üç Ciltlik Eserler, II. Cilt, Moskova, s. 358.

¹² *Fr.*, 131.

¹³ *Fr.*, 56.

sınaî burjuvazi olarak *iki fraksiyonun* da “tekelci egemenliği” ya da “iktidar tekeli” olduğunu söylemektedir¹⁴: Aslında burada devlet biçimi olarak belirtilen şey, bu fraksiyonların Anayasal Monarşi’ye denk düşen özel politik ünitesidir. Şimdi Parlamenter Cumhuriyet’e geelim: Parlamenter Cumhuriyet, devlet biçimi olarak büyük toprak sahipleri –lejimetler– malî burjuvazi ve sınaî burjuvazi fraksiyonlarının özel politik ünitesine denk düşer: “Onlar... içinde birlikte hüküm sürebilecekleri devlet biçimini... burjuva cumhuriyetinde bulmuşlardı...”¹⁵; “Parlamenter Cumhuriyet, Fransız burjuvazisinin lejimetist ve orleanistler iki fraksiyonunun (sınaî ve malî fraksiyonlar), eşit haklarla bir arada var olabileceği yansız bir alan olmaktan daha fazla bir şeydi. Bu, onların ortak egemenliğinin kaçınılmaz koşulu ve genel sınıf çıkarlarının hem bu farklı fraksiyonların niyetlerine, hem de toplumun tüm diğer sınıflarına bağlı olabileceği tek devlet biçimiydi.”¹⁶

Sorunun ortaya konduğu yer burasıdır. Marx aslında, bir devlet biçimi ile birçok egemen fraksiyondan oluşan ünitenin somut konfigürasyonu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarır. Bu üniteyi kuramsal olarak düşünebilmek için iktidar bloğu kavramına sahip olmasa bile bu kavrama özel bir yer ayırır: *İttifak ifadesi yerine, “koalisyon” ve “birlik”, ama özellikle “kaynaşma” ifadelerini kullanır*. Aslında bu kavramın yokluğu bir yandan, politik egemenlikte birçok fraksiyonun eş zamanlı var olduğunun görülmesini, bunlardan yalnızca birini “tekelci egemen” fraksiyon olarak göstererek engeller. Öte yandan bu ünite belirlendiğinde ve bir ad aldığı anda, tamamen eksik bir ifade olan “kaynaşma” terimiyle düşünülür. Marx ve Engels’in örtülü olarak kimyasal fizik biliminden aldığı ve sıkça kullandığı bu terim, eğer dikkat edilmezse “eş değer” öğelerin bileşik bütünlüğünü gösterebilir. Bu terim böylece, hem devlet iktidarının bu öğeler arasındaki *paylaşım* anlayışı-

¹⁴ Br., 244.

¹⁵ Br., 244.

¹⁶ Br., 315.

nı, dahası kapitalist devletin iktidar ünitesinin yadsınmasını, hem de bu ögelerin özgül özerkliğini kaybetmiş olduğu, egemen olmayan, döngüsel bir ünite anlayışını içerebilir: "... Cumhuriyet'in anonim hükümdarlığı, iki fraksiyonun karşılıklı rekabetten vazgeçmeden, *eşit güçle* ortak sınıf çıkarlarını korumayı düşündüğü tek hükümdarlıktı. Eğer burjuva cumhuriyeti tüm burjuva sınıfının açıkça görünen tamamlanmış egemenliğinden başka bir şey olamasaydı, lejitimistlerin orleanistler tarafından *tamamlanan* egemenliğinden, Restorasyon'la Temmuz Monarşisi'nin *sentezinden* başka bir şey olabilir miydi?... Onlar, iki fraksiyondan birinin kralcı olması durumunda, bu fraksiyonların *kimyasal kombinasyonuna* ait ürünün zorunlu olarak cumhuriyetçi olacağını anlamıyorlardı..."¹⁷ Burada tamamlanma ve sentez terimlerini, belirtici bir bütünlük sorunsalının tipik terimleri olarak not edeceğiz.¹⁸

Oysa kaynaşma kavramı, iktidar bloğu fenomenini düşünmeye olarak veremez. Aslında bu kavram, eş değer ögelerin belirtici bir bütünlüğünü değil, egemen olan çelişkili ve kompleks bir üniteyi oluşturur. *Hegemonya kavramının* iktidar bloğunda bulunan bir sınıf ya da fraksiyona uygulanabileceği yer burasıdır. Bu hegemonik sınıf ya da fraksiyon, iktidar bloğunun bir üyesi olarak, aslında politik olarak "*egemen*" olan sınıf ya da fraksiyonların çelişkili ünitesinin *egemen* ögesini oluşturur. Marx, birçok fraksiyonun politik egemenliğini kabul ederek bize "tekelci egemen" fraksiyondan söz ederken, kesinlikle hegemonik fraksiyonu iktidar bloğunun içerisine yerleştirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle bize Restorasyon ve Louis Philippe Monarşisi konusunda, bunların her bi-

¹⁷ Fr., 132-132.

¹⁸ Bu konuda bir gözlem: Toplumsal sınıflarla ilgili bölümde egemen olmayan üretim tarzlarının sınıflarının alt-belirlenmesi konusunda, onların egemen üretim tarzının sınıfları içerisinde çözülme ve kaynaşmalarından söz ettim. Bu kaynaşma terimi o bölümde kesinlikle bazı sınıf ya da fraksiyonların, bir formasyonda, politik düzeyde kalıcı etkileri olan "ayrı sınıflar" ya da "özerk fraksiyonlar" olarak, kısaca "toplumsal güçler" olarak işlev yapmadığı olgusuna işaret ediyordu. Burada tam tersine, toplumsal güçler arasında bir ünite tipinin belirtilmesi söz konusudur.

rinin, “iktidar tekeli”ni bu fraksiyonlardan birine verdiğini söylerken, hemen ekler: “Bourbon, fraksiyonlardan *birinin* çıkarlarının *baskın etkisini* kapsayan kraliyet adıydı. Orlean, *diğer* fraksiyonun çıkarlarının *baskın etkisini* kapsayan addı; Cumhuriyet’in anonim hükümdarlığı, eşit güçteki bu iki fraksiyonun ortak sınıf çıkarlarını korumayı düşündüğü tek hükümdarlıktı...”¹⁹ Aslında Restorasyon iktidarındaki blok hegemonyacı malî burjuvazi fraksiyonunun öncülüğünde olduğu için, hem Restorasyon hem de Louis Philippe Monarşisi, söz konusu üç fraksiyondan oluşan –büyük toprak sahipleri, malî burjuvazi, sınaî burjuvazi– bir iktidar bloğuna denk düşmektedir.

Parlamenter Cumhuriyet iktidarındaki blok bu açıdan karakteristiktir. Bu blok, Marx’ın analizleri boyunca bize söylediği gibi bu fraksiyonların *eşit güçlerle yer alacağı* bir egemenlik –bir “kaynaşma”– oluşturacak mıdır? Kesinlikle hayır: “Tüm çalışmalarımız bize, Cumhuriyet’in, varoluşunun ilk gününden itibaren *malî aristokrasiyi* devirmediğini, tersine oluşturduğunu göstermiştir... Bu durumda birleşik burjuvazinin, Louis-Philippe döneminde burjuvazinin diğer fraksiyonlarının dışlanmasına ya da bağlanmasına (yani iktidar bloğu) dayandırdığı malî egemenliği (yani hegemonyayı) nasıl taşıyabileceği ya da tolere edebileceği sorulacaktır. Yanıt basittir. Öncelikle malî aristokrasi, ortak iktidardaki hükümetin cumhuriyet olarak adlandırdığı kralcı koalisyonun *öncelikli öneminin bir bölümünü* oluşturmaktadır...”²⁰ Burada Cumhuriyet iktidarında bulunan ve kendisini oluşturan fraksiyonlar arasında *eşit bir iktidar paylaşımını* temsil etmekten uzak olan bloğun malî fraksiyonun hegemonyasına dayandığını net olarak görüyoruz. Bu hegemonya aynı fraksiyonun, anayasal monarşinin iktidar bloğundaki hegemonyasında aldığı biçimden farklı bir biçime bürünür.²¹

¹⁹ Fr., 131.

²⁰ Fr. 160.

²¹ Öte yandan kaynaşma nosyonunun kullanımının sonuçları Marksist politika biliminin birçok güncel eserinde yer alır: Ben P. Anderson ve T. Na-

Sonuçlara gelelim: İktidar bloğu, *hegemonik fraksiyon himayesinde, politik olarak egemen sınıf ve fraksiyonların çelişkili bir ünitesini oluşturmaktadır*. Blok içerisindeki toplumsal güçler arasında, *sürekli olarak bir sınıf mücadelesi, çıkar çatışması vardır*; çünkü bu çıkarlar antagonist özgüllüklerini korumaktadır. “Kaynaşma” nosyonu bu üniteyi anlamak için iki nedenle yetersiz kalır. Blok içerisinde bir sınıf ya da fraksiyonun hegemonyası, rastlantıya bağlı değildir: Daha sonra göreceğimiz gibi kapitalist devletin kurumsallaşmış iktidarının özgün ünitesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu hegemonya egemen sınıf ya da fraksiyonların özel ünitesine denk düşmektedir, yani iktidar bloğu fenomenine bağlıdır. Bu nedenle bu egemen sınıf ya da fraksiyonlar arasındaki ilişkileri kesinlikle, diğer devlet tiplerinde olduğu gibi, devlet iktidarının “paylaşımı”na –“eşit iktidar”– dayandırmaz. Kapitalist devletle egemen sınıf ya da fraksiyonlar arasındaki ilişki burada, bunların *hegemonik bir sınıf ya da fraksiyon himayesindeki politik ünitesi* anlamına gelir. İktidar bloğundaki sınıf ya da fraksiyonların ortak genel çıkarını (ekonomik sömürüye ve politik egemenliğe dayanan) temsil eden hegemonik sınıf ya da fraksiyon, politik çıkarlardan ekonomik çıkarlar sağlayarak, iktidar bloğundaki diğer sınıf ya da fraksiyonların çelişkili özgül çıkarlarını *kutuplaştırır*. Marx, malî fraksiyonun Parlamenter Cumhuriyet’teki hegemonyasına ilişkin aydınlatıcı bir yazısında bu hegemonyanın kurulmasını bize şöyle açıklar: “Fransa gibi bir ülkede... tüm burjuva sınıflarından çok kala-

ım gibi yazarların, Büyük Britanya’da kapitalizmin gelişimine ilişkin analizlerinde kullandıkları bu kavramı “Büyük Britanya’da Marksist politika kuramı” makalemde eleştirdim. Bu makalede Marx ve Engels’in Büyük Britanya’daki “iktidar bloğu”na ilişkin olan ve Marx’ın Fransa örneğine ilişkin bu analizleriyle aynı *kuramsal* çizgileri izleyen somut analizlerini gösterdim. Bununla birlikte şunu da not etmek gerekiyor: Fransa’nın *tarihsel* özelliği Louis Philippe’den itibaren *malî sermayenin* sürekli hegemonyasına dayanmaktadır; buna karşılık Büyük Britanya ve Almanya’da bu yer genellikle ticarî ve sınaî sermayenin olmuştur. Fransa’daki bu durumun nedenleri için bkz: G. Dupeux, *La Société française, 1789-1960*, 1964, s. 39 ve devamı, 132 ve devamı.

balık bir insan kitlesinin... kamu borcuna, borsa oyunlarına, maliyeciliğe katılması gerekir. Tüm bu ikincil katılımcılar, desteklerini ve doğal önderlerini bu çıkarları en büyük paylarla temsil eden fraksiyonda bulmuyorlar mı?"²²

Önemli bir noktayı daha belirtmek gerekiyor. Bir sınıf ya da fraksiyonun hegemonyasının kurulma süreci, bu hegemonyanın diğer egemen sınıf ya da fraksiyonlara –iktidar bloğu– ya da bir formasyonun tamamına –egemenlik altındaki sınıflar da dahil– dayanmasına göre farklılık gösterir. Bu farklılık bir formasyondaki toplumsal sınıfların kapladığı egemenlik ve bağımlılık yerlerinin sınırını çizer. Hegemonik fraksiyonun egemen sınıflar açısından temsil ettiği genel çıkar, son tahlilde bu sınıfların üretim sürecinde elinde tuttuğu sömürü yerine dayanmaktadır. Bununla birlikte iktidar bloğundaki hegemonik fonksiyonla egemenlik altındaki sınıflar bakımından hegemonik fonksiyonun *genel olarak aynı sınıf ya da fraksiyonda yoğunlaştığını* söylemek mümkündür. Bu sınıf ya da fraksiyon tüm toplumun politik-hegemonik sınıf ya da fraksiyonu olarak oluşur ve iktidar bloğunun hegemonik yerinde ortaya çıkar. Marx bize, parlamenter Cumhuriyet ve malî aristokrasinin iktidar bloğu içindeki hegemonyası konusunda şunları söyler: “Bu, genel sınıf çıkarının, hem bu farklı fraksiyonların isteklerine, hem de *toplumun tüm diğer sınıflarına* bağlı olduğu tek devlet biçimiydi.”²³ Ve devam eder: “Eski toplumsal güçler kümelenmiş, toplanmış, kafa kafaya vermişlerdi ve *ulusun büyük bir kesiminden inanılmaz bir destek buluyorlardı*: köylülerden ve küçük burjuvalardan...”²⁴ Marx ayrıca bize malî burjuvazinin, hem iktidar bloğunun, hem de toplumun tamamının hegemonyacı fraksiyonu olarak oluşma sürecini gösteren bir dizi somut analiz verir.

Bununla birlikte, hegemonyanın çifte işlevinin tek bir sınıf ya da fraksiyonda *yoğunlaşması* (kapitalist devlet kurumları-

²² Fr. 161.

²³ Br. 315.

²⁴ Br. 228.

nın hanesine yazılan), yalnızca genel bir kuraldır ve gerçekleşmesi toplumsal güçler konjonktürüne bağlıdır. Böylece hegemonyanın bu fonksiyonlarının, farklı sınıf ya da fraksiyonlarda –biri tüm toplumun hegemonik fraksiyonunun temsilcisi, diğeri iktidar bloğunun özgül temsilcisi– dekalaj, ayrılma ya da yer değiştirme olasılıklarını görebiliriz; politik düzeyde önemli sonuçlara yol açan bir şeydir bu.

III. İKTİDAR BLOĞU –İTTİFAKLAR– DESTEK SINIFLAR

İktidar bloğu kavramı *ittifak* kavramından ayrıdır.²⁵ İttifak kavramı, bir üniteyi ve müttefik sınıf ya da sınıf fraksiyonlarının çıkar *çelişkisini* de içerir. Ayrılıklar:

1) *Bu çelişki*, bir aşamadaki kapitalist bir devlet “biçimi”nin *yapısına* aittir. İktidar bloğunun bu durumunda bir *eşğin* deşifre edilmesi mümkündür; bu eşikten hareketle, bu bloğu *bir devlet biçimine göre ve özel bir aşamada* oluşturan sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkiler, bunlarla diğ er müttefik sınıf ya da fraksiyonlar arasındaki çelişkilerden net bir biçimde ayırt edilecektir. İttifak, iktidar bloğunun sınıf ya da fraksiyonları arasında, ya da bunlardan biriyle diğ er bir sınıf ya da fraksiyon arasında olabilir. En sık görülen ittifak, örneğin küçük burjuvazi ve iktidar bloğu arasındaki ittifaktır.

2) İktidar bloğu üyeleri arasında ve ittifak üyeleri arasında bulunan çelişkilerin yapısı, *bunların* (iktidar bloğunun ve ittifakın) *ünitesinin ayrımsal karakterini* de belirler: İttifak genel kural olarak, sınıf mücadelesi alanının belirli bir düzeyinde

²⁵ İttifak kavramı üzerine ayrıca bkz: Linhart: “La Nep. Quelques caractéristiques de la tradition soviétique”, *a.g.e.* Burada Lenin’in de Mao gibi, ittifak kavramından *birleşik cephe* kavramı gibi özgülleştirilmiş kavramları ayırmaya çalışarak, sık sık bu kavramın sınırlarını vurguladığına işaret ediyorum. Onun analizlerine başvurmamış olmamın nedeni, bu analizlerin proletarya diktatörlüğüne ve kapitalizmden sosyalizme geçişe ilişkin olması ve doğrudan kapitalist formasyonlara uygulanamamasıdır. Bununla birlikte bu analizlerde birleşik cephe kavramını ittifak kavramından ayrılmış olarak kullanma gereği, benim iktidar bloğu kavramına başvurmamı haklı çıkarıyor.

kurulur ve sık sık diğer düzeylere karşı verilen yoğun bir mücadeleyle bileşir. Örneğin iktidar bloğunun küçük burjuvaziyle yaptığı politik bir ittifak, ona karşı verilen yoğun bir ekonomik mücadeleyle, ya da onunla yaptığı bir ekonomik ittifak, onun politik temsiliyetine karşı verilen yoğun bir politik mücadeleyle bileşir.²⁶ Buna karşılık iktidar bloğu örneğinde, sınıf mücadelesinin tüm düzeylerinde, *ünitenin görece yayılmasını* –yani karşılıklı özveriler– görürüz: Ekonomik ünite, politik ünite ve genellikle de ideolojik ünite. Bu durum elbette iktidar bloğunun üyeleri arasındaki çelişkileri engellemez. Yalnızca, bunların tüm düzeylerle olan ilişkilerinde görece bir homojenlik görürüz.

Öte yandan bu farklılıklar, hem iktidar bloğunun, hem de ittifakın güç ilişkilerinin ciddî anlamda alt üst olduğu durumda son derece açıktır: Bu fenomenler, iktidar bloğu çerçevesinde *genel kural olarak devlet biçimindeki bir dönüşüme denk düşer*. Bu konuda Marx bize, Louis Bonaparte'nin iktidara gelmesiyle birlikte Parlamenter Cumhuriyet iktidarındaki bloğun geçirdiği dönüşümlerini gösterir.²⁷ Ama bu fenomenler, ittifaklar çerçevesinde devlet biçimindeki bir dönüşüme denk düşmez. Bu konuda da Marx bize küçük burjuvaziyle ittifakın, parlamenter Cumhuriyetin ilk döneminin sonlarında gerçekleşen ve bu devlet biçiminin yerini bir diğerinin almasına değil, yalnızca rejim biçiminin dönüşmesine yol açan bozulmayı –küçük burjuvazinin *müttefik* statüsünden *uydu* statüsüne geçmesi– gösterir.²⁸

Ayrıca iktidar bloğu ve ittifak arasındaki ayırmamayı, iktidar bloğunu bir anlamda uzun erimli bir ittifak haline getirecek olan süreli –uzun ya da kısa–, *kronolojik* bir ayrılıkla karıştırmamak gerekir. Aslında iktidar bloğunun dönüşümleri sırasında sürüp giden sınıf ittifaklarına rastlamak mümkündür. Almanya'da küçük burjuvaziyle –müttefik– malî burjuvazi

²⁶ Fr. 93.

²⁷ Br. 316 ve sonrası.

²⁸ Fr. 93, Br. 250.

arasında –iktidar bloğu– sanayi burjuvazisine –iktidar bloğu– karşı kurulan ve Engels’in *Almanya’da Devrim ve Karşı-Devrim’de* dikkat çektiği *sürekli* ittifak buna karakteristik bir örnektir.

Böylece bu değerlendirmeleri genelleştirecek olursak, bir aşamada bir devlet biçimine denk düşen bir iktidar bloğunun karakteristik ve tipik konfigürasyonunun, üç önemli faktörün somut kombinasyonuna bağlı olduğunu görebiliriz: 1) blok içerisinde hegemonyayı somut olarak elinde tutan sınıf ya da fraksiyona; 2) bloğa katılan sınıf ya da fraksiyonlara; 3) hegemonyanın aldığı biçimlere, bir başka deyişle, iktidar bloğu içerisindeki güçlerin somut ilişkisinin ve çelişkilerinin yapısına. Bir sınıf ya da fraksiyon bloğunun hegemonya göstergesinin bir diğerine dönmesi, blok bileşiminin önemli ölçüde değişmesi –bir sınıf ya da fraksiyonun girmesi ya da çıkması–, iktidar bloğuyla diğer sınıf ya da fraksiyonlar arasında ya da iktidar bloğunun kendi içindeki bulunan temel çelişkinin ya da sınıf çelişkilerinin temel yönünün yer değiştirmesi, bunlara ait *kombinasyonun* somut sonucuna göre, devlet biçimindeki bir dönüşüme denk düşebilir. Belirli bir iktidar bloğunun *tipik konfigürasyonunun* konjonktüre, yani işaret edilen faktörlerin *somut kombinasyonuna* bağlı olduğu açıktır. Bu kombinasyon bize her koşulda, belirli bir formasyonun belirli bir aşamasındaki tipik sınıf ilişkilerinin, bu tipikliğin *sınırlarını* vurgulayarak, deşifre edilmesinin çerçevesini sunar. Bu aşamanın çizdiği sınırlar içinde, sınıf ilişkilerinin ve iktidar bloğundaki değişmelerin, yine de kendi tipik konfigürasyonunu ve buna denk düşen devlet biçimini etkilemeyen bir dizi çeşitlemesini buluruz.²⁹

İktidar bloğunun bu kompleks yapısı, böylece iktidar bloğunun ittifakla olan ilişkisini en iyi noktada tutmasına olanak vermektedir. Bir devlet biçimine denk düşen tipik konfigürasyonu aslında, kendi tipik konfigürasyonunun sınırları içerisinde-

²⁹ Daha sonra somut örnekler vereceğiz.

de bulunan iktidar bloğuyla ittifak arasındaki sınır *eşiğinin yer değiştirmelerinde* ortaya çıkan bir dizi *çeşitlemeye* olanak vermektedir. Örneğin müttefik bir sınıf bu yer değiştirmeleri izleyerek bu eşiği aşıp iktidar bloğunda yer alabilir, ya da tersine, iktidar bloğunun bir üyesi statü değişikliğiyle müttefik bir sınıf ya da fraksiyon olabilir. Bu eşiğin yer değiştirmeleri, sözü edilen sınırlar içinde gerçekleşirse, genel kural olarak devlet biçiminde bir dönüşüme neden olmaz. Buna karşılık bu yer değiştirmeler, iktidar bloğu faktörlerinin *kombine* dönüşümüne bağlı olursa, bu türden bir dönüşüme neden olabilir.

Marx iktidar bloğu ve ittifak kavramlarını (belli bir aşamadaki bir devlet biçiminin ve bir iktidar bloğunun sınırları içerisindeki çeşitlemelere ilişkin) her zaman, iktidar bloğundaki sınıflarla diğer sınıflar arasındaki özel bir ilişki kategorisini kapsayan bir diğer kavramla tamamlanmıştır: Burada kapitalist bir devlet biçiminin “destek aldığı” sınıflar söz konusudur. Bonapartizmin küçük çiftçileri, Parlamenter Cumhuriyet’in birinci döneminin sonundaki küçük burjuvazi, Bonapartizmin “*lumpen-proletaryası*”, bu *destek-sınıflar* için tipik birer örnek oluşturur.

Destek, iktidar bloğundan da ayrı bir şeydir; bu ayrılık iktidar bloğunun, hem müttefik sınıflarla hem de destek-sınıflarla arasındaki çelişkilerin yapısından, sonuç olarak da iktidar bloğunun, hem müttefik sınıflarla hem de destek sınıflarla arasındaki birliğin yapısından kaynaklanır. Destek sınıf ya da sınıf fraksiyonlarının özel statüsünü şöyle karakterize etmek mümkündür:

1) Belli bir sınıf egemenliğine verdikleri desteğin temelinde, genel olarak iktidar bloğunun ve müttefik sınıfların çıkarlarından, kendi yararlarına *hiçbir reel politik özveri* olmaması. Sınıf egemenliğine verilen bu kaçınılmaz destek, öncelikle bir *ideolojik yanılsamalar* sürecine dayalıdır. Bu, Marx tarafından küçük çiftçiler örneğinde kanıtlanmıştır. Bu örnekte

küçük çiftçilerin Bonapartist devlete verdiği kaçınılmaz desteğin temeli, “geleneğe” ve Louis Bonaparte soyuna ilişkin ideolojik bağlamdır. Köylülere dayanan Bonapartist devlet, aslında onların özgün çıkarları için politik değeri olan hiçbir önlem almaz. Basitçe aldığı bazı önlemler, bu politik desteğin temelini oluşturan ideolojik yanılısamayı beslemek için alınan *uzlaşma* önlemleridir.

2) Destek-sınıfların verdiği özel desteğin, *işçi sınıfı iktidarı korkusuna –gerçek ya da düşlemsel–* bağlı olması. Bu durumda desteğin temeli elbette ne karşılıklı reel özverilerden hareket eden bir çıkarlar topluluğudur, ne de bu özveriye ilişkin ideolojik bir yanılısamadır; yalnızca işçi sınıfı mücadelesi gibi politik bir faktördür. Öte yandan iktidar bloğu ünitesinin ya da sınıf egemenliği ittifaklarının da esas ögesi olan bu faktör, destek-sınıflar söz konusu olduğunda, bunların muhtemelen kendi çıkarlarına zarar verecek (ama işçi sınıfının vereceği zardan reel ya da tahminen daha az derecede) sınıfları desteklemesinin tek faktörü haline gelir. Bu durumda ideolojik yanılısama, esas olarak devletin ya da egemen sınıfların davranışı konusunda değil, proletaryanın davranışı konusunda yaşanır. Tipik örnek: Bazı konjonktürlerde küçük burjuvazinin statüsü.

Destek-sınıfların verdiği desteğin bu faktörleri ve onları hem iktidar bloğundaki sınıflardan hem de müttefik sınıflardan ayıran çelişkilerin yapısı, bunlarla birlikte kendi ünitelerinin yapısını da etkiler. Genel kural olarak bu ünite sınıf ilişkilerinde kendisini doğrudan değil, *devlet aracılığıyla göstermektedir*. Destek-sınıfların iktidar bloğuyla ya da müttefik sınıflarla olan ilişkisi, bir politik sınıf ünitesi ilişkisi olmaktan çok belirli bir devlet biçimine verilen destek olarak ortaya çıkar. Destek-sınıflar örneğindeki temel ideolojik yanılısama, Lenin’in sözünü ettiği *iktidar fetişizminin* özel politik biçimine bürünür: Birinci örnekte sınıf mücadelelerinin üzerinde bulunan ve ittifak bloğu ve müttefik sınıfların çıkarlarına karşı onların (destek sınıfların, –ç.n.) çıkarlarına hizmet edebilecek olan bir devlete inanmak, ikinci örnekte *statükonun* koruyucu-

cusu ve iktidarın işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesinin önünde bariyer olan bir devlete inanmak. Her iki örnekte devletin yapısının ve fonksiyonunun özel ideolojik gizlenmesi (devletin destek sınıflarla iktidar bloğu ve müttefik sınıflar arasındaki arabuluculuk rolü gibi), destek sınıfların (üretim sürecindeki özel yerlerinden dolayı) *karakteristik politik alt-belirlenme* derecesine ve özerk politik bir örgütlenme konusundaki kapasitesizliğine bağlıdır. Politik örgütlenmeleri devletin doğrudan aracılığından geçer ve bu, küçük çiftçilerin, sık olarak da küçük burjuvazinin klasik durumudur. Bir başka ifadeyle, iktidar bloğuyla ittifak arasındaki çatlak da, ittifakın verdiği destek de, destek sınıfların özerk politik örgütlenme konusundaki kapasitesizliğinde ortaya çıkmaktadır. Marx bu nedenle, küçük üretimdeki sınıflar konusunda şunlara dikkat çekmiştir: “kendilerini temsil etmeyi güçlkle başardıkları için başkaları tarafından temsil edilmeye izin verirler, temsilcileri aynı zamanda onların efendileridir, kendilerini diğer sınıflara karşı koruyan mutlak bir yönetsel güçtür ve yukarıdan her şeye karar verirler”.

Böylece iktidar bloğunun sınıf ve fraksiyonları, müttefik sınıf ve fraksiyonlar ve destek sınıf ve fraksiyonlar arasında, somut konjonktüre göre bir dizi *kompleks* ilişki saptamamız mümkündür. Bununla birlikte, destek ve ittifaklardaki değişiklikler, bunlar iktidar bloğunun konfigürasyonunun oluşurucu faktörleriyle bileştiği zaman, genel kural olarak aşamalar olarak dönemleşme çerçevesindeki bir devlet biçimi değişikliğine denk düşmez.

IV. POLİTİK DÖNEMLENDİRME –POLİTİK SAHNE –

– HÂKİM SINIFLAR – DEVLETİN SAVUNUCU* SINIFLARI.

Marx’ın bu bulgularının, devletin politik üstyapısı ve sınıflar mücadelesi alanı ilişkilerinin her somut incelemesi için temel önem taşıdığı açıktır. Bununla birlikte açıklık getirdiğimiz kavramların, farklı bir dönemlendirmeye ve farklı bir alana ait

* *tenant*; savunucu, siyasal burjuvazi temsiliyetine karşılık gelen. –ed.

olan bir diğer kavramlar dizisiyle tamamlanması gerekir: İktidar bloğu kavramının önemi daha açık görülecektir.

Aslında bu kavram, bir formasyonun aşamalar olarak dönemleşmesine denk düşmektedir. Devlet biçimi kavramı gibi bu kavram da politik düzeyi kapsar; politik düzey, yargıların özel eklemlenmesiyle karakterize edilen belirli bir aşamadaki bir formasyonun yargılar birliğiyle ilişki içindedir. Her düzeyin özgün zamansallık ilişkileriyle vurgulanan bu dönemleşme, politik düzeyin özgün zamansallığına ilişkin dönemlendirmeden ayırır. Birinci dönemleşme, bir aşamanın, yapıların ve pratiklerin belirli bir düzeyinde sabitleştirilmiş sınırlarına işaret ediyorsa, ikincisi de bu düzeyin, bu sınırlar içerisindeki özel ritmidir. Oysa bir düzeyin zamansallığı onun özgün yapılarına bağlıdır: Böylece politik düzeye özgü olan bu ikinci dönemleşme de, belirli bir formasyonda bu düzeyin özgül yapılarına bağlı olur.

Marx 18 *Brumaire*'de bu iki dönemleşme arasındaki ayırmamayı net bir biçimde vurgular. Bize ilk olarak şunları söyler: "Üç temel dönemi birbirinden ayırmak gerekiyor: 1) Şubat dönemi; 2) 4 Mayıs 1848'den 29 Mayıs 1849'a kadar Cumhuriyet'in ya da Ulusal Kurucu Meclis'in kuruluş dönemi; 3) 29 Mayıs 1849'dan 2 Aralık 1851'e kadar Anayasal Cumhuriyet ya da Ulusal Yasama Meclisi dönemi."³⁰ Burada açıkça, yapılar içerisinde devlet biçimi kavramının kapsadığı, egemen sınıfların pratik alanı içerisinde de iktidar bloğu kavramının kapsadığı dönemleşme söz konusudur.

Ancak bu genel dönemleşme, Marx'ın Anayasal Cumhuriyet dönemi konusunda özetlediği bir diğer dönemleşmeden ayırır: "Bu dönemleşmede de üç temel dönem vardır: 29 Mayıs 1849'dan 13 Haziran 1849'a kadar demokrasiyle burjuvazi arasındaki mücadele, küçük burjuva ya da demokrat partinin bozgunu; 13 Haziran 1849'dan 31 Mayıs 1850'ye kadar burjuvazinin, yani koalisyon halindeki orleanistlerle lejitimistlerin, ya da düzen partisinin parlamenter diktatörlüğü ve

³⁰ Br., 227.

genel oy hakkının feshedilmesiyle tamamlanan diktatörlük; 31 Mayıs 1850'den 2 Aralık 1851'e kadar burjuvaziyle Bona-parte arasındaki mücadele, burjuva egemenliğinin devrilmesi, Anayasal ya da Parlamenter Cumhuriyet'in bozgunu."³¹ Burada da yapılar içerisinde rejim biçimleri kavramının kapsadığı dönemleşme söz konusudur; dönüşümleri, doğrudan politik ve ekonomiğin ilişkisindeki değişimlere (devlet biçimlerindeki dönüşümlere damgasını vuran) değil, kapitalist devletin özgün yapılarına, parti temsiliyetinin koordinatlarına, seçim kurumuna, vb. bağlıdır.

Bununla birlikte burada önemli olan, Marx'ın, egemen sınıfların pratik alanındaki özgül politik dönemleşmenin incelemesinde kullandığı kavramlardır. Marx'ın bu ikinci dönemleşmeye ayırdığı *özgül yeri* sınırladığına dikkat edelim: Bu yer *politik sahne* ifadesiyle belirtilmiştir ve Marx'ın incelemiş olduğu formasyonlarda politik sınıf pratikleri düzeyinin özel bir yerini kapsamaktadır: Marx'ın tüm politik eserlerinin incelemesinden, bu yerin *tam da politik partiler olarak örgütlenen toplumsal güçlerin mücadelesini* içerdiği sonucu çıkar. Politik sahnede varolma, bir sınıfın bu sahnedeki yeri –sahne önünde, gerisinde olması, vb.– *her zaman sınıfın parti temsiliyetinin tarzlarıyla, politik partiler arasındaki ilişkilerle bağlantılıdır*. Bir sınıfın politik sahneye girmesi ve oradan çıkması, onun *iktidar örgütlenmesini* ve partilerle ilişkisini belirleyen somut konjonktüre bağlıdır. Öte yandan Marx'ın politik sahne ve genel oy hakkı arasında kurduğu ilişkilerin yerleştirilmesi gereken yer de bu belirgin bağlamdır. Bu genel oy hakkı, bazı sınıfların Marx'ın incelediği somut koşullarda parti olarak örgütlenme faktörlerinden birini oluşturması nedeniyle, çok sayıda sınıfı politik sahneye çıkarır.

Bununla birlikte politikanın bu yeni yerinin sınırlandırılması bazı kuramsal sorunları, özellikle de bu sahnenin genel olarak politik pratiklerle ilişkisi sorununu gündeme getirir.

³¹ Br., 250.

Aslında bir sınıf ya da fraksiyonun *ayrık sınıf ya da özerk fraksiyon* olarak, yani *toplumsal güç* olarak var olması, onun politik düzeyde “*uygun etkiler*”le var olmasını öngörür. Ancak politik pratikler düzeyindeki bu varolma, politik sahnede var olmadan ayrı bir şeydir: İkinci durum bir sınıfın, politik pratiğinden ayrı olarak *iktidar örgütlenmesini* gerektirir. Bu ayırmamanın Lenin’de, onun açık eylem ya da bildirilmiş eylem kavramıyla saptandığını görmüştük; Marx’ta, pratik durumda “gerçek eylem” terimiyle geçen kavramdı bu. Politik pratik kavramı toplumsal güçlerin açık eylemini tam olarak karşılamasa da, kapitalist formasyonlarda politik sahnenin, toplumsal güçlerin parti temsiliyeti aracılığıyla yaptığı açık eylemin imtiyazlı bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

O halde politik sahnenin yerinin Marx’ta son derece kesin bir fonksiyonu vardır: *Burası, hem sınıfların politik pratikleri ve politik çıkarları arasında, hem de sınıfların parti temsiliyetleri ve bizzat politik partiler arasında bir dizi dekalaja işaret edebileceğimiz bir yerdir.* Politik sahne, politik partilerin özel eylem alanı olarak, politik sınıf çıkarları alanına ve sınıfların politik sahnede partiler tarafından temsil edilen politik pratiklerine göre, genellikle dekalaj durumundadır. Marx bu dekalajı, kendi “temsiliyet” sorunsalıyla birlikte düşünmüştür.

Politik sahnenin, ikinci dönemleşmenin alanını oluşturan biçimde kesin olarak sınırlanması, pek çok sonuca yol açmış, örneğin rejim biçimleriyle partisel eylem alanı arasında temel ilişkiler kurulmasına olanak vermiştir. Rejim biçimleri tipolojisindeki temel faktörün, günümüz kuramcılarından bazıları tarafından da açıklığa kavuşturulduğu gibi,³² rejim biçimleriyle politik sahnede bulunan politik partilerin somut eylemi arasındaki ilişkiye dayandığını ileride göreceğiz. Bu durum devlet biçimleriyle iktidar bloğu arasındaki ilişkilerde de söz konusu olduğu için, rejim biçimleri (politik yapıların

³² Özellikle Duverger. Bkz. bu kitapta s. 373-74 ve devamı.

özgöl dönemleşmesini içeren kavram), politik sahnedeki egemen sınıfların partileri arasındaki ilişkilerin somut bir konfigürasyonu (politik sınıf mücadelesinin özgöl dönemleşmesini içeren kavram) ilişki içerisinde.³³

Hem iktidar bloğu kavramının egemen sınıfların ilişkilerine sağladığı yararı, hem de politik sahnedeki bu sınıfların partilerinin eylemini ortaya çıkarabileceğimiz yer burasıdır ve bunu gözden kaçırmamamız gerekir. Bir aşamanın iktidar bloğu, bu aşamanın politik sahnedeki ritmini vurgulayan çeşitli parti ilişkilerinin sınırlarını çizer: Bu ilişkiler, iktidar bloğuna denk düşen devlet biçiminin çizdiği sınırlara yerleşmiş bir rejim biçimine denk düşmektedir. Böylece iktidar bloğu ve egemen sınıf ve fraksiyonların bu blok tarafından belirlenen ilişkileri, bir aşamadaki parti ilişkilerinin reel (sınıf) anlamını yerli yerine oturtmaya ve deşifre etmeye, böylece de onlarla politik sınıf ilişkileri arasındaki dekalajı deşifre etmeye yarar.

Aslında sınıf ilişkilerini ortaya çıkarmak için, bu ilişkileri yalnızca parti ilişkilerine indirger ve yalnızca politik sahne alanına yerleşirsek, bu dekalajların kabul edilmemesine varan

³³ Hem politik sahnenin bu ilişkisine –parti temsiliyetinin yeri– hem de politik rejimler tipolojisinin ilişkisine yönelik somut analizlere daha geniş anlamda geri döneceğiz. Marx'ın işaret ettiği bu ilişki, Gramsci tarafından 18 Brumaire'ye ilişkin analizlerinde, özellikle de politik sahne terimi yerine *partiler alanı* terimini kullandığı *Observations sur quelques aspects de la structure des partis politiques en période de crise organique* adlı yazısında vurgulanmıştır. “Toplumsal gruplar, tarihsel yaşamlarının belli bir noktasında geleneksel partiler(in)den ayrılırlar, yani geleneksel partiler, kendilerini oluşturan, temsil eden ve yöneten belirli kişilerle gösterdikleri örgütlenme biçimi içerisinde, artık bu kişilerin sınıf ya da sınıf fraksiyonunun ifadesi olarak görünmez... “temsil edilenler”le, partilerin alanından tüm devlet organizmasına yansıyan “temsil edenler” arasındaki bu karşıtlık durumları nasıl oluşmaktadır?...” Gramsci'nin burada yalnızca politik sahnedeki bir kriz durumunu incelediğini dikkate alırsak, asıl önemli olan “devlet organizması” ve parti temsiliyetinin somut işleyişi arasındaki sözü edilen ilişkidir. (Alıntıyı Gramsci'nin eserinin Sociales Yayınları'ndan çıkan Fransızca çevirisinden yaptım. *Op. cit.*, s. 246 ve devamı).

yanlıslara düşmemiz kaçınılmazdır. Örneğin sık sık politik bir sınıfın, iktidar bloğunda varlığını sürdürdüğü halde politik sahnedan kaybolduğu durumlarla ilgileniriz. Bu durum, bu sınıfın partisinin seçim yenilgisinden, bu partinin pek çok nedenden dolayı politik sahne alanında parçalanmasından, bu partinin diğer egemen sınıfların partileriyle olan ilişkilerde dışlanmasından kaynaklanabilir. Bununla birlikte bir sınıf ya da fraksiyonunun politik sahnede olmaması, doğrudan doğruya onun iktidar bloğundan dışlanmış olması anlamına gelmez. Bir sınıf ya da fraksiyonun, iktidar bloğuna ilişkin dönemleşmede varlığını sürdürmesine rağmen politik sahneye ilişkin dönemleşmede bulunmadığı pek çok örnek vardır. Örnekler Marx'ın politik eserlerinde çoğalmaktadır, biz yalnızca karakteristik birine, Louis-Philippe dönemindeki sanayi burjuvazisine işaret ediyoruz.

Bu örnek Marx'ın, iktidar bloğunda yer alan ve *politik olarak egemen olan* sınıf ya da fraksiyonlarla, politik partileri politik sahnenin egemen yerlerinde bulunan *hâkim* sınıf ya da fraksiyonları açıkça ayırladığı bir örnektir. Bir sınıf ya da fraksiyonun politik pratikler alanındaki yeriyle politik sahnedeki yeri arasındaki bu dekalaja, hiç kuşkusuz parti temsiliyetine ilişkin bir dizi dönüşüm eşlik etmektedir: Bu dönüşümler partilerin bileşimine, ilişkilerine, temsil içeriğine –bu sınıf ya da fraksiyonun politik çıkarları, diğer hâkim sınıf ya da fraksiyonların partileri tarafından, kuşkusuz aşındırılarak temsil edilmesi, vb.– bağlıdır ve yalnızca politik pratikle politik sahne arasındaki dekalajların aydınlatılmasından hareketle ortaya çıkarılabilir. Bu dekalajda ideolojinin rolü kesin olarak görülür. Öte yandan politik pratikler alanındaki *yer değişiklikleri*yle politik sahnedeki yer değişiklikleri birbirini tutmaz. İktidar bloğundaki bir sınıf ya da fraksiyonun bir diğeri üzerindeki hegemonya göstergesinin yer değiştirmesi, zorunlu olarak politik sahnedeki parti temsiliyetinin yer değişikliklerine, örneğin sahne önünden arka plana geçişlere denk düşmez. Dahası var: İktidar bloğunun *hegemonik* sınıf ya da fraksiyonu politik sahnede *bulunmayabilir*. Politik olarak egemen

olan sınıf ya da fraksiyonlarla hâkim sınıf ya da fraksiyonlar arasındaki dekalaj, burada hegemonik sınıf ya da fraksiyonla baskın sınıf ya da fraksiyon arasında bir ayırmalamayla ifade edilmektedir. Örnek: Bismarkçı rejimin sonlarına doğru burjuvazinin durumu.

Ayrıca son tahlilde politik iktidarı elinde tutan hegemonyacı sınıf ya da fraksiyonu, *devlet aygıtının* “savunucularını” oluşturan sınıf ya da fraksiyonla karıştırmamak gerekir. Marx’a göre bu sonuncular, Devletin “üst kademelerini” işgâl eden, politik, bürokratik, askerî, vb. personelin toplandığı [istihdam edildiği, –ed.] sınıf ya da fraksiyondur. Bu analiz Marx’ın, Büyük Britanya’daki toprak aristokrasisine ilişkin yazılarında özet olarak bulunur. Bu anlamda Marx şunları söyler: “*Whig*’ler ticaret ve sanayi burjuvazisinin aristokrat temsilcileridirler. Burjuvazinin, yönetimin tekeline ve hizmetlerin mülkiyetini aristokrat ailelerden oluşan bir oligarşiye terk etmesi koşuluyla... toplumsal ve politik gelişmeler sürecinde kaçınılmaz ve acil görülen tüm tavizleri koparmak için ona yardım ederler... Bu arada şurasından burasından savundukları çıkar ve ilkeler, aslında kendi çıkar ve ilkeleridir, ama bunları kendilerine dayatan, burjuvazinin evrimidir.”³⁴

Şimdilik, bu hegemonik, hâkim ve savunucu sınıf ya da fraksiyonların bazen özdeşleştiğine bazen de ayrıldığına işaret etmek yeterli olacaktır. Hegemonik sınıf ya da fraksiyonun, aynı zamanda devletin hâkim ya da savunucu sınıf ya da fraksiyonu olması mümkündür; ama hakim sınıf ya da fraksiyon, hegemonik olmadan da devletin savunucusu olabilir: 1832 sonrası Büyük Britanya’da, hegemonyanın burjuvazide olmasına rağmen, politik sahneyi işgâl eden ve yüksek bürokratik-askerî personeli elinde bulunduran toprak aristokrasisi buna

³⁴ *Oeuvres politiques*, II. Cilt, s. 10-11 ve Palmerston’un metinlerinde. Ayrıca Engels’in Ütopik ve Bilimsel Sosyalizmin 1892 bakışına yazdığı Önsöz’de sermaye analizleri ve Büyük Britanya’da “iktidar bloğu” dönemleştirmesi tanımları.

örnektir. Bu açık örnekte toprak aristokrasisi “*Tories*” partisi adındaki, hâkim sınıftır. Dahası Marx bu konuda “hâkim” yerine “yönetici” sınıf terimini kullanacaktır: “Yöneten ve İngiltere’de hiç de yönetici sınıfa denk düşmeyen sınıf...”³⁵ Bu sınıf aynı zamanda *Whigs* partisi adı altında devletin savunucu sınıfıdır –aslında Marx’a göre burada toprak aristokrasisinin farklı fraksiyonları söz konusudur–.

Basit bir kombinatuvar olmayan bu somut kombinasyon, her biri ayrı bir sınıf ya da fraksiyon tarafından işgal edilebilen bu üç yerde tam bir merkez kaymasıyla sonuçlanabilir. Hâkim (savunucu da olabilir) sınıf ya da fraksiyon hegemonyacı olmayabilir; *bazen iktidar bloğunda da yer almayabilir*: İktidar bloğu için yalnızca müttefik statüsünde olan bir sınıfın kısa bir dönem hâkim sınıf olması da mümkündür. Bu durumu özellikle Fransa’da, III. Cumhuriyet’in 1914 Savaşı’ndan önceki *radikal* yönetimleri sırasında açıkça görüyoruz: Bu dönemde hegemonik olan, malî fraksiyondur. Malî fraksiyon, hâkim sınıf olarak görünen sınıfın *küçük burjuvazi* –orta burjuvaziyle kompleks bir ilişki içerisindeki– olması rağmen, savunucuların yerini sanayi fraksiyonu ile paylaşmaktadır.³⁶ *Sosyal demokrat* yönetimlerin –özellikle Fransa’da– bazı örneklerinde *küçük burjuvazi* her zaman bu olguyla karşılaşmıştır. Çünkü genel kural olarak bu sınıfın onun parti temsiliyeti arasında karakteristik bir dekalaj vardır; çünkü bu sınıfın partisi, hegemonyacı sınıf ya da fraksiyonun, ya da iktidar bloğunun bir diğer sınıf ya da fraksiyonunun “çırağı” rolünü oynamaktadır. Aynı kural devletin savunucu sınıfı için de geçerlidir.

Politik pratikle politik sahnenin bu dekalajının ortaya koyduğu çeşitli sorunlara daha derinlemesine bir tarzda geri döne-

³⁵ *Oeuvres politiques*, a.g.e., VI. Cilt, s. +19 ve devamı.

³⁶ Bu konuda bkz. G. Dupeux, *La Société française, 1989-1960*, 1964, s. 182 ve devamı. Bununla birlikte Dupeux’ün, işaret edilen ayrımlamaların üzerinde durmayarak bu durumu büyük burjuvazinin “politik iktidar kaybrı” olarak gördüğünü –ihtiyatlı bir biçimde– not edelim.

ceğiz. Şimdi günümüz politika biliminde, sınıf ilişkilerini parti ilişkilerine ve parti ilişkilerini de sınıf ilişkilerine indirgeyen kalıcı bir *çifte yanılmanın* tersine, politik sınıf pratiklerinin ve politik sahnenin sınırlarını belirtmenin kaçınılmaz olduğunu belirterek yaptığımız analizleri özetleyelim. *Sonuç olarak* her iki alandaki öğelerin ilişkilerini ifade etmek için her zaman uygulanabilir kavramları belirlemek gerekmektedir. İktidar bloğu kavramı, politik sınıf pratikleri alanını hedeflemesi –hegemonya kavramında olduğu gibi– nedeniyle, alt-egemen sınıfların ilişkilerini –sınır çizgileri–, politik sahnedeki partilerin ilişkilerini –etkiler–, yani parti ilişkilerinin çok sayıdaki değişkeni tarafından genellikle gizlenmiş olan ilişkileri aydınlatmaya yarar. Bazen karşılıklı olarak her iki alanı da kapsayan özgül kavramlara sahip olduğumuz doğrudur. Politik sahnedeki hegemonik sınıf ya da fraksiyonun rolünü üstlenen, ama yalnızca genel kural olarak üstlenen baskın sınıf ya da fraksiyon buna örnektir. Politik sahnede bulunan ve genellikle iktidar bloğundaki sınıf ya da fraksiyon partilerinin ilişkilerini içeren *partiler bloğu* örneğini de verelim. Bununla birlikte bazen de *ittifak* kavramı gibi belirlenmemiş kavramlarla karşı karşıya kalırız. Öyleyse, eğer sınıfların ya da partilerin ittifakı söz konusuysa ve farklı kavramların kullanılması uygun değilse, bu kavramın nasıl kullanılacağına belirlenmesi yararlı olacaktır. Örneğin bu durumda, parti ilişkilerini ifade etmek için, sınıf ilişkilerindeki ittifak terimini çıkarıp “anlaşma”dan söz etmemiz mümkündür. Bu iki alanın dekalajının, süreli olarak ve öğelerinin tüm somut ilişkilerinde ortaya çıktığı doğrudur. Örneğin iktidar bloğu politik sahnede bir partiler bloğuna, bir partiler ittifakına ya da partilerin açık ve bildirilmiş bir mücadelesine yer verebilir. Biz, aslında iktidar bloğunun bir sınıf ya da fraksiyonunu temsil eden bir *parlamentar muhalefet* partisinin –politik sahnenin dönemleşmesinin bir aşamasında– sık rastlanan durumundan söz ettik. Tersine partilerarası bir anlaşma, politik pratikler alanındaki yoğun bir mücadeleyi gizleyebilir; bu durumda, yalnızca seçimlere ilişkin anlaşmalar gündeme gelir.

Nihayet bu kez de, karşılıklı olarak politiği ve politik sahneyi kapsayan iki dönemleşmenin ilişkileri konusunda son bir gözlem. Bunların ayrımlanması, örneğin politiğin dönemleşmesini uzun erimli bir dönemleşme, politik sahnenin dönemleşmesini de daha kısa erimli bir dönemleşme haline getirecek olan *kronolojik* bir soruna bağlı olamaz. Bu ayrımlama bir *alan* farklılığına ilişkindir ve kronolojik sapmalar ancak bu dönemleşmelerin kuramsal ayrımlanmasından hareketle anlaşılmalıdır. Örneğin partilerarası bir anlaşma, bir sınıf ittifakından daha uzun sürebilir; ancak, sınıflar mücadelesi alanındaki ittifakın fiilen kırılmasına rağmen, bir sınıfın bir diğeriyle, politik sahnedeki partisinin ya da partilerinin aracılığıyla, birlikte olmaya devam etmesi ölçüsünde sürebilir. Bu durum, politik yapılara ilişkin olarak da açıkça görülmekte, bir rejim biçimi –örneğin Büyük Britanya’daki iki partili sistem– bir devlet biçiminden fiilen daha uzun sürebilmektedir.

IV.
kapitalist devletin iktidar ünitesi
ve görece özerkliği

1. Sorun ve

Marksist klasiklerdeki

kuramsal konumu

Bu bölümde kapitalist devlet tipinin en önemli karakteristiklerinden biri olan ve çok sayıda tartışmaya ve yanlış yoruma yol açan bir konuyla ilgileneceğim: Kurumsallaşmış politik iktidarın *özgün ünitesi* ve bu ünitenin *görece özerkliği*.

Hemen söyleyelim ki, bu özgün ünite ve görece özerklik nosyonları, sorunların bilimsel işlemi için arzulanan kesinliği göstermez: Marksist kuramdaki alışlagelen kullanımlarında genelde bu sorunların derin bir analizini ayrı tutmak gibi tek bir fonksiyonları olmuştur. Aslında bu nosyonları, bunların anlamını tam olarak belirterek kullanabiliriz: Ben de bu bölüm boyunca bunu yapmaya çalışacağım. Ama önce fikirleri saptamak için, özellikle bunların Marksist kuramda üzerlerini örttüğü sorunlara işaret ederek,¹ bazı açıklayıcı bilgiler vereceğim.

¹ Bu terimleri kullanıyorum, çünkü bunlar dikkate alınması gereken yerleşmiş terimlerdir. Bu açıdan Lenin'in, kendisini "mecazi" "aktif boykot" terimin kullandığı için eleştiren Parvus'a verdiği yanıtı anmadan geçemeyeceğim: Parvus kuşkusuz ille de mecazi terimler kullanmak zorunda olunmadığını gözlemleyebilir. Bu gözlem, biçime ilişkin doğru olsa da içeriğe ilişkin hiçbir değer taşımıyor. Neden söz edildiğini bilmek zorunda. Sözcükleri tartışmayalım, ama basitçe, Rusya'da işlemler tiyatrosu üzerine kullanılan ve kabul görmüş olan politik terimlerin gerçekler alanına ait olduğunu ve dikkate alınmaları gerektiğini söyleyelim..." *Oeuvres*, IX. Cilt, s. 275.

a) Kurumsallaşmış politik iktidarın *özgün ünitesinden* kapitalist devletin şu özel karakterini anlıyorum; kapitalist devlet, devlet iktidarının ekonomikten görece özerkleşmiş kurumlarının *özümlü* bir iç tutunum sunmasını sağlamaktadır. Bu tutunum kendi etkilerinde görülebilir. Aşağı yukarı şunu söyleyebiliriz: Bu tutunum, iktidar bloğundaki sınıf ya da fraksiyonlarının, dolayısıyla müttefik ya da destek sınıf ya da fraksiyonların ilişkilerinin, devletin kurumsallaşmış iktidarının *parçellenmesi, parçalara ayrılması* ya da *paylaşılmasına* dayanmasını engellemektedir. Bu, kapitalist devlete özgü bir karakterdir: Çünkü ekonomikle ilişkisi kapitalist devlet tipinin ilişkisinden radikal biçimde farklı olan “önceki” devlet tiplerinde, özerkleşmiş hukukî-politik üstyapının bu *özümlü* tutunumu görünmez. Bu devletlerin kurumları, ekonomik-politik karakterdeki güç merkezlerinin kompartümanlara ayrılmış bir çoğulluğuna dayanır, çünkü sınıf ilişkileri genellikle güç merkezlerinin paylaşımına dayanmaktadır.

b) Burada bu devlet tipinin *görece özerkliği*nden de doğrudan doğruya bu devletin yapılarıyla üretim ilişkileri arasındaki ilişkiyi, devletle sınıflar mücadelesi alanı arasındaki ilişkiyi, özellikle de bu devletin iktidar bloğundaki sınıf ya da fraksiyonlardan, daha yaygın bir anlamla müttefik ya da desteklerinden görece özerkliğini anlıyorum. Bu ifadeye Marksist klasiklerde rastlarız: Bu ifade genel olarak, mevcut politik güçlerin “dengelenmeye hazır” olması durumunda devletin fonksiyonunu tarif eder. Ben kapitalist devletin *özümlü* işleyişini betimlemek için burada bu ifadeyi hem en geniş hem de en dar anlamında kullanıyorum. Böylece bu devlet kavramıyla, devleti egemen sınıfın âlet ya da aracı olarak gören basitçi ve sıradanlaşmış bir anlayış arasındaki ayırtlamayı net olarak vurgulamayı umuyorum. O halde söz konusu olan, kapitalist devlet tipinin önceki devlet tiplerine göre *özümlü* fonksiyonunu belirlemek ve devleti egemen sınıfın basit âlet ya da aracı olarak gören genel yanlış anlayışın, kapitalist devletin fonksiyonunu belirlemek için özellikle yetersiz olduğunu göstermektir.

Önemli bir şey daha ekleyeceğim: Bundan sonra kapitalist devlet tipinin bu iki karakteristiği arasında bir *korelasyon* saptamamız mümkün olabilecektir. Kapitalist devlet tipinin egemen sınıf ve fraksiyonlardan görece özerk olması, kesinlikle KÜT'ün ve kapitalist bir formasyonun özgül düzeyi olan özgün bir üniteye –sınıf iktidarı ünitesine– sahip olması ölçüsünde mümkündür. Buna bağlı olarak kapitalist devlet tipinin bu kurumsal üniteye sahip olması da, bu sınıf ve fraksiyonlardan görece özerk olması ölçüsünde ve son tahlilde bu sınıflar açısından kendisine düşen fonksiyon nedeniyle mümkündür.

Bu gözlemler öylesine önemlidir ki, Marksizmin her tarihselci eğilimi kendi “volontarizm-ekonomizm” değişmeziyle, kurumsallaşmış politik iktidar ünitesiyle egemen sınıflar ve sınıf fraksiyonlarının fonksiyonu arasındaki bu ilişkiyi doğru kurmuş, ama anlamlandırmada yanılmıştır. Bu eğilim, devleti en sonunda bir öznenin, genellikle de egemen-özne sınıfın ürünü olarak görür; bu ürün, iradeyi manipüle edebilen basit bir egemenlik âleti oluşturmaktadır. Böylece bu devletin ünitesi, egemen sınıfın “iradesi”nin önceden varsaydığı ve hiçbir biçimde devletten özerk olmayan bir üniteyle ilişkilendirilir. Bu sınıf egemenliğinin iradesi yoluyla birleştirilmiş olan devlet, bu sınıf için cansız bir âletten başka bir şey değildir. Bu de hemen şu sonuca yol açar: Devletin egemen sınıftan görece özerkliğinin kabul edilmesi, kurumsallaşmış politik iktidarın ünitesinden bir kopuş olarak, bu iktidarın parsellere ayrılması ve parçalanması olarak, işçi sınıfının özerk bir “parçayı” ele geçirebilmesi olarak yorumlanır. Ya da kuramsal bir tutarsızlıkla kapitalist devlet, hem egemen sınıfın basit bir “komi”si, hem de yalnızca işçi sınıfına yem olmayı bekleyen parseller yığını olarak değerlendirilecektir.

Ek bir gözlem: Kapitalist devlet ve KÜT'ün yapıların tüm düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirttim; özgül ve görece özerk düzeylerden oluşmuş kapitalist bir formasyonun bu devlete düşen özel ünite fonksiyona işaret ettim. Bununla birlikte soru-

nu, doğrudan devletle diğer yargılar arasındaki ilişkiyi değil, devletle *sınıflar mücadelesi alanı*, özellikle de *politik sınıf mücadelesi alanı* arasındaki ilişkiyi inceleyerek, sınırlayacağım. Bu durumda bu sonuncu ilişkinin aslında yargıların ilişkisini yansıttığını aklımızdan hiç çıkarmamak zorundayız; çünkü devletle politik sınıf mücadelesinin ilişkisi, yapıların düzeyleriyle sınıf pratikleri alanının ilişkisini de içermektedir. Bir başka ifadeyle, devlet iktidarının sınıflar mücadelesindeki rolüne ait ünite karakteri, ünite rolünün yargılara göre yansıması, politik olarak egemen sınıf ya da fraksiyonlardan görece özerkliği de, kapitalist bir formasyonun yargılarının görece özerkliğinin yansımasıdır. Kısaca kapitalist devlet tipinin bu ünitesi ve özerkliği, yapılarının –ekonomikten görece özerk olan– politik sınıf mücadelesiyle –ekonomik sınıf mücadelesinden görece özerk olan– ilişkilerindeki *özgüllüğüne* denk düşer.

Kapitalist devletin söz konusu karakteristikleri aslında hem Marx hem de Engels tarafından politik eserlerinde incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bununla birlikte burada iki gözlem yapmak gerekiyor:

a) Bu analizler, en azından bu sorunlara ilişkin olarak her zaman açık değildir. Dahası Marx ve Engels, iktidar bloğu konusunda yaptıkları gibi, tarihsel realiteleri genellikle bunları açıklamak için yetersiz kalan nosyonları referans göstererek analiz ederler. Bu analizlerde, incelemeleri için gerekli olan bilimsel kavramların, ya eksik olan, ya da burada pratik durumda bulunan kavramların deşifre edilmesi koşuluyla değerli bilgiler buluruz.

b) Burada bu yazıların, aslında görünümlerine rağmen muğlâk olduklarını hatırlatmam gerekiyor. Bunlar yalnızca belirli bir formasyonun somut fenomenlerini oluşturan bileşenlerin tarihsel analizlerini değil, aynı zamanda deşifre edilmesi gereken kompleks bir ikileşmede, KÜT'ün politik biçimlerine ilişkin kuramsal bir bakış açısını içerir.

Örneğin Marx'ın Fransa'daki 1848-1852 arasındaki döneme ilişkin yazılarına bakalım: Lenin o zaman bu yazıları kapitalist devleti etkileyen dönüşümlerin yoğun bir biçimde sunulduğu yazılar olarak değerlendirmiş, yani Marx'ın bu yazılarının kapitalist devlet *kavramının kuramsal inşası* için yapılan bir çabayı temsil ettiğini düşünmüştür. Böyle bir okumayla kapitalist devlet kavramının, Marx'ın Fransa'daki toplumsal formasyonda ve politik biçimlerin dönüşümlerinin çeşitli "etapları"nda incelediği kurucu niteliklerini, somut tarihsel biçimleri altında deşifre etmek mümkündür. Öyleyse bu okumada, tarihsel verilerden hareketle, yani Marx'ın tanımladığı somut politik biçimlerden hareketle bir genelleme yaparak bir devlet tipi kurmak hiçbir zaman söz konusu olamaz. Söz konusu olan kapitalist devlet kavramıdır ve bu da tamamen başka bir şeydir. Bu kavram, Marx'ın "yoğunlaşmış" bir biçimle analiz ettiği tarihsel dönüşümleri anlamamıza olanak veren kavramdır. Ve bize yalnızca *kuramsal bilgiler* veren bu analizlerin şematik ve eksik karakterini gözden kaçırmamak gerekir. Kısaca, nasıl *Kapital* bize kapitalist devletin daha önce analiz edilmiş olan kavramsal niteliklerini eksik veriyorsa, politik eserler de bize bu devlet tipi ünitesinin ve görece özerkliğinin kavramsal niteliklerini eksik vermektedir.

Bu, şu demektir: Bu bakımdan temel olan bir soruna, *Bonapartizm* sorununa yaklaşabiliriz. Marx ve Engels'in Bonapartizme ilişkin yazılarında ilk olarak bulduğumuz şey, belirli bir formasyonun somut bir politik fenomeninin analizidir. Bununla birlikte Bonapartizm Marx ve Engels tarafından *sistematik olarak*, basitçe somut bir kapitalist devlet biçimi olarak değil, *kapitalist devlet tipinin kuramsal oluşturucu niteliği olarak düşünülmüştür*. Engels bunu Marx'a yazdığı 13.4.1866 tarihli mektupta ifade eder: "... *Bonapartizm, modern burjuvazinin gerçek dinidir*. Burjuvazinin kendisini doğrudan doğruya hüküm sürmek için yetiştirmediğini gitgide daha iyi görüyorum; bu nedenle Bonapartist bir yarı-diktatörlük normal biçim haline geliyor; burjuvazinin büyük çıkarlarını gözetiyor

(gerekirse burjuvaziye karşı)... ama ona egemenlikte hiç yer bırakmıyor.” Engels, 18 Brumaire’nin üçüncü baskısına yazdığı ünlü önsözde bu konudan söz eder. Bu kavram en sonunda 1869’da Marx’ın *18 Brumaire*’ye yazdığı önsözde üstü kapalı olarak geçer. Marx burada Bonapartizmi, *genel anlamda modern sınıflar mücadelesinin politik biçimi olarak*, kapitalist tarzın dışındaki üretim tarzlarının egemen olduğu formasyonların politik biçimleriyle karşılaştırır: “Sonuç olarak bu eserin, bugün özellikle Almanya’da sıkça kullanılan Sezarizm teriminin bir tarafa atılmasına katkıda bulunacağını umuyorum. Bu yapay tarihsel benzeştirmede işin özü unutuluyor; yani eski Roma’da sınıflar mücadelesinin yalnızca imtiyazlı bir azınlık içerisinde, varlıklı özgür yurttaşlarla yoksul özgür yurttaşlar arasında sürdüğü, öte yandan halkın büyük bir üretici kitlesinin, savaşçılar için yalnızca pasif bir basamak görevi yaptığını unutuluyor... Eski ve modern dönemlerdeki sınıflar mücadelelerinin maddî ve ekonomik koşulları arasında kesin bir fark olduğuna göre, bu koşullardan kaynaklanan politik biçimlerin benzeşmesi, Canterbury Başpiskoposuyla Büyük Rahip Samuel’in benzeşmesi kadar olabilir”.

Ayrıca, bu analizleri değerlendirirken her zaman iki olası okumayı ayırt etmek ve böylece Fransa’daki Bonapartizmin somut tarihsel fenomeninin niteliğiyle, kapitalist devlet tipinin oluşturuca karakteristiği olan Bonapartizm’in niteliğini ayırtlamak gereği açıkça görülmüş olur.

Örneğin ikinci anlamdaki Bonapartizmin temel karakteristiklerinden biri, *devletin egemen sınıf ve fraksiyonlardan görece özerkliğidir* ve Marx ve Engels’in değerlendirmesi de kesinlikle bu yöndedir.

Peki, onlar Bonapartizmi nasıl bir şemayla açıklarlar? Mücadele içerisindeki sınıfların “dengelenmeye hazır” olduğu durumlarda, genellikle devletin görece özerkliğinin *genel açıklamasına* başvurmuşlardır. Bu anlamda “*Fransa’da İç Savaş*”ta Marx bize Bonapartizmin kendisini, “burjuvazinin henüz kaybettiğini ve işçi sınıfının henüz ulusu yönetme yeteneği kazanmadığı” o dönemle ifade ettiğini söyler. Bu saptama-

ma Engels'te daha da nettir; Bonapartizm konusunda o da, var olan toplumsal güçler arasında bir denge oluşması durumunda Marksizmdede olduğu gibi devletin görece özerkliğinin genel açıklamasına başvurur ve buradan yola çıkarak mutlakıyetçi devlet, Bismarkçılık ve Bonapartizm gibi farklı fenomenleri benzeştirme eğilimi taşır. Bununla birlikte tarihsel fenomen olarak Bonapartizmin, KÜT'ün pekişmiş egemenliğindeki toplumsal bir formasyonun devletine ilişkin olduğunu önemle belirtir. Öyleyse geçiş dönemindeki mutlakıyetçi devletin tersine, genişletilmiş yeniden üretim evresine ait politik bir biçim söz konusudur—çünkü Bismarkçılık hâlâ farklı bir fenomen oluşturmaktadır. Öte yandan Marx'ın, kapitalist devlet tipi üzerinde Bonapartizmin somut incelemesini yaparken düşünmesinin nedeni budur.

Bununla birlikte Bonapartist devletin, mücadele halindeki toplumsal güçler arasındaki denge durumundan hareketle “burjuvazinin dini” olarak, kapitalist devlet tipinin oluşturu- cu niteliği olarak değerlendirilen görece özerkliği için yapılan açıklamanın *hiçbir biçimde yeterli olmadığı* açıktır. Dahası var: Bu açıklama, Fransa'daki somut Bonapartizm fenomeni için de yeterli değildir. Buradan Marx ve Engels'in, olguları açıklamak için yalnızca kuramsal olarak işledikleri “devletin görece özerkliği” kavramını referans gösterdiği anlamı çıkar; oysa bu kavram, bu olguların açıklanması için yeterli değildir. Aslında Marx'ın yazılarını dikkatle okursak, onun aslında Fransa'daki Bonapartizm örneğinde burjuva sınıfıyla işçi sınıfı arasındaki bir dengeyi hiçbir zaman kabul etmediğini görebiliriz –eski rejimin son döneminde burjuva sınıfıyla feodal sınıf arasındaki olası denge anlamında. 48 olaylarıyla örgütsüzleştirilmiş işçi sınıfı, bırakın burjuvaziyle bir güçler dengesi içinde olmayı, “sahneden de kaybolmuştur”. Temel çelişki yer değiştirmiş ve aralarında bir dengeden söz etmenin mümkün olamayacağı bir biçimde burjuvaziyle küçük burjuvazi ve köylülük arasında yoğunlaşmıştır.

Lenin de Fransız Bonapartizmine ilişkin yazılarında bu açıklama şemasını izler.² Bu konuda yalnızca Gramsci'nin konumu (sorunun temeline ulaşmasa da) daha ileridedir. “Sezarizm” üzerine olan temel eserinde bu özgül politik fenomeni, yerini *çeşitli devlet tiplerine* göre belirleyerek ortaya çıkarılmayı dener. Ayrıca III. Napolyon'un Fransız Bonapartizmi içerisinde, Sezarizmin kapitalist devlet çerçevesine yerleşmiş özel bir biçimini görür. Bonapartizmi kuramsal açıdan kapitalist devlet tipinin karakteristiği olarak değerlendirmeye çalışmaz: Bonapartizmin bu devlete aidiyeti burada bu fenomeni Sezarizmin özel biçimi olarak somutlaştırmaya yarar. Oysa Gramsci, özgül politik fenomen olarak Sezarizmi, mevcut güçler arasındaki herhangi bir dengeyle değil, *politik krizin* üreticisi olan “*katastrofik denge*” dediği kavramla belirtilen *özel bir dengeyle* ilişkilendirilir. Burada “mücadelenin sürmesinin karşılıklı yıkımdan başka bir sonuca yol açamayacağı bir denge... katastrofik perspektif sunan”³ bir denge söz konusudur. Bu temel gözlemler Fransız Bonapartizmini, “burjuva sınıfı henüz kaybetmişti, işçi sınıfı ulusu yönetme yeteneğine henüz hazır değildi” olgusunu gerçekleştiren özel güçler dengesine bağlamıştır ve bu nedenle Marx'ın gözlemlerine yakındır.

Gramsci'nin yaptığı gibi, genel dengeyle ayrımlanması gereken bu özel katastrofik dengenin (mutlakıyetçi devlette görünen), Sezarizm denilen o özel fenomene yol açtığı doğrudur; ancak genel dengenin de, *somut tarihsel Fransız Bonapartizmi fenomenini* açıklayamadığı bir o kadar doğrudur. Öte yandan Gramsci bunun bilincindedir ve bu onun, politik katastrofik dengeye hiçbir zaman indirgenemeyecek olan Fransız Bonapartizmini açıklarken takındığı ihtiyatlı tavırdan açıkça görülür: “katastrofik evre, aşılması mümkün olmayan organik bir yetersizlik nedeniyle değil, geleneksel egemen gücün

² Özellikle *Oeuvres*, 25. Cilt, s. 93-95 ve 240-244: “Les débuts du bonapartisme”.

³ Bu alıntıyı éd. Sociales çevirisinden yaptım, a.g.e., s. 256 ve 258.

“momentane” bir politik yetersizliğinin devamında ortaya çıkabilir. III. Napolyon örneğinde olan budur... mevcut toplumsal biçim, olayların akışının yeterince kanıtladığı gibi, henüz gelişme olanaklarını tüketmemiştir. III. Napolyon bu gizli ve içkin olanakları temsil eder: Öyleyse onun Sezarizminin özel bir rengi vardır... Napolyon Sezarizmi örneğinde gerçekleşen... bir devlet tipinden bir diğer devlet tipine geçiş değil, yalnızca kesintisiz bir çizgi izleyen aynı devlet tipinin “evrimi”dir...”

Oysa Fransız Bonapartist devletin egemen sınıf ya da fraksiyonlardan bu görece özerkliği, ancak bu somut özerklik biçiminin kapitalist devlet tipine aidiyetiyle açıklanabilir. Bu devlet bu görece özerkliği fiilen kendi devlet kavramının oluşturucu niteliği olarak sunar. Dolayısıyla bu nitelik devletin KÜT’teki ve kapitalist bir formasyondaki sınıflar mücadelesinin özgül karakteristikleriyle ilişkisine, yani bu mücadelenin devlete yönelik somut eyleminin sınırları ortaya koyan ilişkisine kadar uzanır. Bu özerklik, toplumsal güçlerin ne genel, ne de katastrofik dengesinin söz konusu olduğu durumlarda da vardır. Buradan şunu anlamalıyız: *Kapitalist devletin kurumsal oyununa bir olasılık olarak yazılan ve gerçekleşmesinin değişim ve tarzları, toplumsal güçlerin somut konjonktürüne bağlı olan* bu özerklik, bu güçlerin ne genel denge, ne de temelinde özel Sezarizm fenomeni bulunan katastrofik denge şemasına indirgenebilir.

Sonraki bölümde, Marx’ın politik eserlerinde açıkladığı bu özerkliğin gerekçelerini ve tam anlamını inceleyeceğim. Kapitalist devlet tipinin bu özerkliği, bu türden bir tarihsel biçimde, işleyiş, yani mevcut güçler arasındaki genel ya da katastrofik dengeye bağlı özerklik olasılığını dışarıda bırakmaz. Burada iyi görülmesi gereken, bu özerkliklerin, devlet ve sınıflar mücadelesi alanı ilişkisinde aynı olmadığıdır. Mevcut güçler arasında bir denge olması durumunda devlet Engels’in dediği gibi nesnel anlamda, bu güçler arasında bir *hakemlik* fonksiyonunu fiilen üstlenebilir. Buna karşılık kapitalist dev-

let tipinin oluşturucu niteliği, K T içerisindeki sınıf mücadelesinin özgül karakterleriyle –sınırları– olan ilişkisinde hiçbir anlamda bir hakemlik tarzıyla ortaya çıkmaz. Bu görece özerklik biçimleri, kapitalist devletin somut bir biçiminde *birleşik* bulunabiliyorlarsa, çelişik de olabilir. Bu devletin herhangi bir biçiminin mevcut toplumsal güçler arasındaki bir dengeye bağlı olan görece özerkliği, ileride göreceğimiz gibi, egemen sınıf ve fraksiyonlara göre fonksiyonunu ve buna bağlı olarak da kapitalist devlet tipine ait olmasından kaynaklanan görece özerklik tarzını gündeme getirebilir.

2. bazı yanlış yorumlar ve sonuçları

I. GENEL KURAM

Sorunun temeline girmeden önce ve önemini vurgulamak için, devlete ve politik iktidara ilişkin bazı modern anlayışlarda yol açabileceği karmaşaları not etmek gerekiyor. Bu akımlar özellikle Marksist düşüncenin dışında ya da onun hemen kenarında oluşmuş, ama Avrupa sosyal-demokrasisi yoluyla Avrupa ülkelerindeki işçi stratejisini sıkça etkilemiş ve Marksist devlet kuramı üzerinde örtülü sonuçlara yol açmıştır. Öte yandan bu kuramın, devletin özgün ünitesine ve görece özerkliğine ilişkin Marksist devlet kuramının bilimsel içeriğinden uzaklaşan bazı deformasyonlarına da işaret etmek gerekecektir.

Görünürde çok çeşitli olan ve günümüzde örnek bir uzlaşıcılık içerisinde ortaya çıkan kuramların sistematik sınıflandırılması güç görünse de, öncelikle en azından bir *ortak tematik* oluşturmak mümkündür. Bunun için değişkenler arasında üst derecede açıklayıcı bir dizi korelasyonu okumak yeterlidir. Bu korelasyonlar şunlar olabilir:

a) *Politikğin değer kaybetmesi*: Politik, toplumsal yapı ve pratiklerden görece özerk bir düzey olarak, özgüllüğünü kaybeder. Başka bir ifadeyle, ekonomiğin ve politikğin ilişkisine ait olan ve KÜT'ün ve kapitalist bir formasyonun değişmez matrisi olarak bu formasyonun çeşitli evre ve aşamalarındaki

çeşitlemelerini yöneten bilimsel bir anlayışın olmadığı görülür. Bu ilişkinin (ekonomikle politik arasındaki) yok sayılması kuramsal olarak *iki biçimde* ortaya çıkar: Politığın ekonomik içerisinde *erimesi*; ekonomiyin politik tarafından *emilmesi*.

b) Devlet iktidarının ünitesine ve genel olarak politik iktidara ilişkin bir anlayış yokluğu: “çoğulcu” bir iktidar –*karşı-iktidarlar, veto-grupları, karar merkezleri, vb.*– lehine, kuramsallaşmış politik iktidarın parsellere ayrılmasına ilişkin anlayışlar dizisi.

c) Politik iktidarın –parsellere ayrılmış iktidarların– taşıyıcıları –gruplar, kümeler, vb.– tarafından paylaşılan pasta –görece özerkliğine ilişkin bir anlayış yokluğunu ya da bu özerkliğin yanlış yorumlanması– güçlü-hakem devlet, ya da sosyalizm için yukarıdan yapılacak bir devrime uygun bir devlet anlayışı

d) Sınıflar mücadelesi anlayışının yokluğu ya da politik sınıflar mücadelesi kuramının yanlış yorumlanması.

İkinci olarak, kökenleri görünürde oldukça çeşitli olan bu kuramların epistemolojik ilkelerine başvurabiliriz. Bunlar, modern bir biçimde formüle edilirken Veblen ve Commons’un ilk “kuramsalcılık” anlayışlarına ve Almanya’da Weimar Cumhuriyeti’nden sonra ortaya çıkan neo-korporatist devlet anlayışlarına kadar uzanır. Sonraları çok çeşitlenmiş biçimlere büründükleri ve pek çok kuramsal ve politik akıma yönelecek bir anlamda modernleştikleri doğrudur. Sıkça, kapitalist toplumun dönüşümleri denilen çeşitli güncel anlayışlara girmişlerdir. Böylece zaman içinde kökenleri unutulmuştur. Ama ben burada şu iki nedenden dolayı, görece belirgin olan bu kökenlerden söz etmek istiyorum: Birinci neden bunların, toplumun güncel dönüşümleri denilen şeyden kaynaklı “modern” biçimleri altında, çok eski bir ideolojik fonksiyonun gizlendiğini göstermek: Kurumsallaşmış politik iktidarın sınıf karakteristiklerinin maskelenmesine dayanan bir fonksiyondur bu. Bu nedenle bu “güncel” politik ve kuramsal biçimle-

rin, eski kökenlerinin sonuç ve ilkeleriyle uyuşması rastlantı değildir. Bu eski biçimlerin (fonksiyonların), II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa sosyal-demokrasi akımında yarattığı sonuçlar, güncel biçimlerin modern sosyal-demokrat akımda yarattığı sonuçlarla aynıdır. Bu kökenlerin belirgin kaynaklarıyla ilgilenmemin ikinci nedeni, bunların kapitalist devletin görece özerkliği ve özgün ünitesi sorunlarını özel bir açıklıkla ortaya koymasındır.

Bu kuramsal ilkelerin ve Alman neo-korporatist anlayışların *Hegelci kökeninin* ortak özelliklerini belirtmek mümkündür.¹ Öte yandan Alman neo-korporatist anlayış, güncel korporatist akım tarafından Amerikan kurumsalcılığının “fonksiyonalizm” akımı üzerindeki derin etkilerine kadar uzandırılmıştır –güncel *Welfare State* kuramlarının pek çoğunda açık olan bir şeydir bu. Bu konunun üzerinde durmayacağım: Yalnızca tarihselci sorunsal ve fonksiyonalizm arasındaki ilişkiyi hatırlayalım. Bu akımlar, özgün etkiselliği olan toplumsal bir bütünün, özgül düzeylerde yapılanmasını kabul edemez, çünkü kapitalist devletin ünitesi ve görece özerkliği konusunda en sonunda merkez özne sorunsalına dayanmaktadırlar. İster özel bir düzeye, ister tüm toplumsal sisteme ait olsun her ünite, Geştaltçı tipte, yani homojen ve eşdeğer öğelerden oluşan basit ve döngüsel bir bütünlüğe denk düşer. Bu öğelerin ilişkisinin ve ünitesinin temeli, bütünleştirme merkezi olan asıl öznde bulunur.

Bu sorunsalda, bu kuramların sonradan büründüğü çeşitli biçimler altında, aşağıdaki korelasyonlar dizisini buluruz:

a) Bilimsel bir sınıflar mücadelesi kavramının yokluğu. Bu

¹ “Welfare State” anlayışlarının fonksiyonalist ön kabulleri ve bunların İngiliz İşçi Partisi yandaşlarının iktidar anlayışı üzerindeki şok etkisi için bkz. D. Weddeburn, “Facts and Theories of Welfare State”, *The Socialist Register*’in içinde, 1965, s. 127 ve devamı.

durumda, bir özne-toplum sistemindeki bazı “gruplar”, “kümeler”, “çıkar çevreleri”, vb. arasında “entegrasyon” ilişkileri söz konusu olacaktır.

b) Bu bağlamda devletin kurumsallaşmış politik iktidarı, toplumsal sistemin özgül düzeyindeki statüsünde ortaya çıkmaz: Bu durum, bu akımlar tarafından kabul gören “kurum” nosyonunda açıktır. Öte yandan bu nosyon karakteristik bir karmaşıklık gösterir ve yerini üstünkörü kullanılan yapı, örgütlenme, dernek ya da korporasyon terimlerine bırakır. Hem ekonomik alanı –büyük şirketler, sendikalar, lobiler, baskı grupları, vb. gibi “gruplar” ya da “kümeler”i ifade eden–, hem de politik iktidarın özgül yapılarını kapsar. Kurum-devlet, tüm toplumsal sistemin homojen ve diğer kurumlarla eşdeğer bir ögesi olarak, asıl öznenin kendi döngüsel dengesine entegre olmuş bir ürünü olarak değerlendirilir. Bu devlet, toplumsal bütünün tüm *bütünsel parçalarına* düşen o tutunum fonksiyonuna katılacaktır – bu konudaki tipik politik anlayışını T. Parsons’da gördük.

c) Devlet, tüm toplumsal sistemin özel ögesi olarak, gerçek anlamda bir iç ünite sunamayacak ve kurumsallaşmış politik iktidar, “iktidarlar-iktidar karşıtları”nın, “denkleştirici güçler”in, “veto grupları”nın, kısaca eşdeğer parçaların bileşimi olan bir “bütün” olarak kavranacaktır. Bu parçalar, bu döngüsel sistem içerisinde, dengelenmiş çeşitli grup ya kümeler arasında paylaşılacaktır. Öyleyse bu döngüsel denge, ister ekonomik düzey, ister politik düzey söz konusu olsun, hem toplumsal bütünlüğü hem de bu bütünlüğün tüm özel öğelerini aynı zamanda yönetmektedir. Politik iktidarın paylaşımı ve dengesi burada, bu iktidarın ekonomik alandaki bileşenleri olan “kümeler-gruplar” arasındaki tahmini denge üzerinden hesaplanmıştır: Bu kümeler politik iktidarı paylaşırlar *ve hiç kuşkusuz burada sınıf mücadelesi yoktur.*

Politik düzey özgüllüğünün yokluğu ve hem politığın ekono-

mik içerisinde erimesi, hem de ekonomiğin politik tarafından emilmesiyle ortaya çıkan iki sonucu güncel biçimleriyle dik-kate alacak olursak, şu çok genel çizgiler açıkça ortaya çıkar.

a) Bugün ilk eğilim, liberalizmin o klasik “denge” ve “çoğulculuk” anlayışlarına bağlı “neo-liberalizm” akımında görü-lür.² Bu bağlamda “kurum” olarak anlaşılan devlet, özel bir düzey, özgün ünitesi ve özgüllüğü olan kurumsallaşmış bir politik iktidar oluşturmaz. Bu politik iktidarın yoğunluğu, ye-ni karar merkezlerinin “çoğulcu” çokluğu içerisinde seyrele-cekler. Ve bu yeni karar merkezleri arasındaki “denge”, “oto-matik” olarak, entegre bir toplumun ekonomik güçlerini tem-sil eden çeşitli “iktidar grupları”nın, “baskı grupları”nın –ya da girişimler, sendikalar, tüketici dernekleri gibi örgütlerin– “istişaresiyle” gerçekleşecektir.³ Kurumsallaşmış politik ikti-darın ünitesi bu kurumların lehine parçalanmış gibi görünür. Özgüllüğü, iktidarlar–karşı iktidarlar, denkleştirici güçler, ve-to grupları, vb. gibi çeşitli öğelerin arasında ve toplumsal sü-reçteki dengeleri “karşılıklı bir sınırlama”yla, “karşılıklı bir kontrol”le gerçekleşen bu güçlerin lehine olarak, yoğunluğu-nu yitirir.⁴ Klasik liberalizmin tersine, bu akıma göre, pazarın

² Konuya ilişkin literatür çok geniştir. Politikle ekonomiğin birbirine ka-rıştığını kabul eden her iki kuramın da sıkça örtüşüyor olsa da “neo-libe-ral” eğilim, örneğin A. A. Berle’de (*The 20th Century Capitalist Révolu-tion*, 1961); “Corporations and the Moderne State” , *The future of De-mocratic Capitalism*’in içinde, Arnold yay., 1961; G. Means’la birlikte, *The Modern Corporation and Private property*); J. M. Clark’ta; Galbra-ith’de (özellikle: *The affluent Society ve Der amerikanische Kapitalis-mus im Gleichgewicht der Wirtschafts-Kräfte*, 1956); Hoover’de (*The Economy, Liberty and the State*), vb. egemendir.

³ Bu konuda bkz. H. Laski: “The pluralistic State”, *Foundations of Sove-reignty*’nin içinde, 1931 ve *A Grammar of Politics*, 1948; H. J. Kaser, *Die Repräsentation organisierter Interessen*, 1956. Burada bu “çoğulcu-luk” kavramının, basitçe tek partili bir sistemin tersine çok partili bir po-litik sistemi değil, toplumsal sistemin bütünlüğü içerisindeki “entegreci” bir anlayışı ifade ettiğini görmek gerekiyor. Bir Fransız okuması kur-mak için Aron’a başvurmak yararsız olmaz (örneğin *Démocratie et Tota-litarisme*, s. 26 ve devamı, 111 ve devamı, vb.).

⁴ Bkz. H. Pross, “Zum Begriff der pluralistischen Gesellschaft”, *Zeugnis-se Th. Adorno*’nun içinde, 1963, s. 441 ve devamı. Neo-liberal biçim al

doğal “otomatik” dengesi, ekonomik süreçte müdahaleye imkân tanımayan özerk bir politik iktidar varsaydığı için, “teknolojik-endüstriyel” toplumda bir “karma” iktidarlar dengesine dönüşür. Bu “planlı” denge, “karar güçleri”ni ve kurumsallaşmış politik iktidarı aralarında paylaşan ekonomik-politik güçlerin istişaresiyle gerçekleşecektir.⁵

Bu bağlamda, bu iktidarın ünite sorununa bağlı olan diğer sorun, iktidarın bu “gruplar-güçler”den özerkliği sorunu, ancak bu iktidarın kendi özgüllüğünün olmadığı durumlarda gündeme gelebilir. İktidar, bu “çoğulcu” topluma, bu yeni kurumsallaşmış-entegre olmuş topluma formel bir tutunum çerçevesi çizmesi nedeniyle, “örgütlenme” gibi “teknik” bir fonksiyon üstlenmiştir. İktidarın “yetki paylaşımı” ilkesiyle tanımlanan rolü, devlet iktidarını paylaşan çeşitli ekonomik-politik “güçler” tarafından istişare edilen kararların basit uygulayıcısı olma rolüyle sınırlanır; yine de bu güçlerin dengesi, esas olarak ekonomik sürecin alanına dayanmaktadır. Devletin özerkliği gerektiğinde ve tamamen sıra dışı bir biçimde, kurum-devletin özne-topluma göre *işlevsizleştirilmesi* tarzı üzerinden kabul edilecektir.

Kapitalist üretim sürecinin bu güncel akım tarafından kabul gören dönüşümlerini bir yana bırakalım ve yalnızca politik düzeyin ekonomik düzeyde seyreltilmiş özgüllüğünün yokluğunu ele alalım.

b) Kurumsalcı “neo-korporatist” devlet anlayışının derinlerinde, bugün tersine bir eğilim bulunur. Bu eğilimde kuramsal olarak, ekonomik düzeyin çeşitli “birliktelikleri”nin ya da “çıkarcı grupları”nın arasında aynı entegre edici ilişkinin oldu-

tındaki bu “denetim”, “denge” ve “çoğulculuk” kavramları ayrıca, Shumpeter’in “Capitalisme, socialisme et Démocratie” adlı eserinde yaptığı ve Avrupa sosyal-demokrasisi üzerindeki etkileri bilinen analizlerinin de temelini oluşturur.

⁵ Eksiksiz bir eser olan *The political Theory of possessive individualism*’in yazarı Macpherson’un bu konudaki eleştirisi için bkz. “Post-liberal democracy?” makalesi, *New Left Review*’in içinde, Eylül-Ekim, 1963.

ğu varsayılacak ve –kuşkusuz– sınıflar mücadelesinden söz edecek kadar ileri gitmeden, bunlar arasında bazı uzlaşmazlıkların varlığı kabul edilecektir. Öyleyse, bu birlikteliklerin “dinamik” istişaresinde, “aydın güdümlü tutumun” merkezî faktörü olarak işlev görebilecek kurumsallaşmış bir politik iktidara başvurulacaktır.⁶ Artık genel fonksiyonalist kurumsalcılık anlayışlarının terk edilmesi sorun değildir: Eşdeğer öğelerin istişare edilmiş çoğulculuğu her zaman geçerlidir. Bununla birlikte, çeşitli iktidarlar-karşı iktidarların, vb. bu ikinci çeşitlemede “kurumsallaşmış” olarak ortaya çıkması, artık bunların hayalet-devlete harici ekonomik-toplumsal kurumlar oluşturmaları ölçüsünde değil, doğrudan güçlü-devlet tarafından kurumsallaştırılması ölçüsünde mümkündür. Bu çeşitli çıkar ve baskı gruplarının doğrudan kamusal bir statü kazandığı, ünitelerini gerçekleştiren devlet tarafından resmen tanındığı düşünülmüştür. Kurum-devletin yargısı burada yeniden görülür: Politik iktidar merkezlerinin, çeşitli komisyonların ya da devletleştirilmiş kamu organizmalarının yaratılması söz konusudur; bu komisyon ve organizmalar içerisindeki “kurumsallaşmış” gruplar, teknik-bürokratik bir yönetimin idaresi ve yansız hakemliğinde, toplumu çekip çeviren bir istişare amacıyla işbirliği yapacaktır. Bugün modern biçiminde “sınıflar mücadelesinin kurumsallaştırılması” terimiyle tanıdığımız anlayış budur.⁷

⁶ Politikle ekonominin birbirine karıştırılmasının ve neo-korporatist devlet anlayışının habercileri, öncülüklerini O. Gierke'nin yaptığı C. Schmitt, O. Spann, K. Larentz gibi Alman kuramcılarıdır. Bu anlayış, Papa XI. Pie'nin “Quadragesimo anno” genelgesinde ve son olarak da “Mater et Magistra” genelgesinde –bu genelge için bkz. U. Cerroni'nin *Politica ed Economia*'daki eleştirisi, Ağustos–Eylül, 1961– ifade edildiği biçimiyle Katolik öğretinin karakteristiğidir. 1953'te yapılan Amerikan Ekonomik İşbirliği Kongresi raporlarında, Amerikan neo-liberalizm kuramının neo-korporatist bir anlayışa evrildiği açıktır. Bunu bugün Ehrmann'da (*Interest groups on Four Continents*, 1959), Eshenbourg'da (*Herrschaft der Verbände?* 1955), W. Weber'de (*Spannungen und Kräfte im westdeutschen Verfassungssystem*, 1951), vb. buluyoruz.

⁷ R. Dahrendorf tarafından temalaştırıldı, *op. cit.*, ama aynı zamanda T. Parsons'ta da bulabiliriz: *The Social System*, *op. cit.*, s. 127 ve devamı.

Bu neo-korporatist devlet anlayışı, politik iktidarın özgün ünitesi ve özerkliği sorununu açıkça gündeme getirir. Ama bu ünite kesinlikle bu kurumsallaşmış iktidarlar lehine parçalanmış olarak ortaya çıkmaktadır. Pratikte kendi kendini yöneten bir toplumda, politik düzeyin “fiilen ekonomik-toplumsal” bir güçler çoğulculuğu lehine global eriyişinin, kısacası özgül politik düzeydeki erimenin neo-liberalizm tarafından kurumsallaştırılması, burada tersine çevrilmiş bir biçimde sunulmaktadır. Politik iktidarın, kurum-devlet içerisinde ve politik olarak kurumsallaşmış çeşitli çoğulcu çıkarlar lehine, çok merkezci bir dağılımı söz konusu olacaktır. Politik iktidarın ekonomik alanda erimesi, burada ekonomiğin politik içerisinde emilmesi anlamına gelir.

Bununla birlikte bu iki akım, ekonomik ve politik arasında kesin bir sınır çekme yokluğu anlamında bir korelasyon içerisindedir. Devletin özerkliği, ikinci korporatist akımda fiilî bir sorun yaratır, çünkü politik yargı, kendi “düzenli” hakemlik gereği çerçevesinde tanınmaktadır. Ama bu akım klasik bürokrasi anlayışına bağlıdır: Elitler ve yönetici sınıf kuramı ancak sonuncu sürgün olacaktır.

II. MARKSİST POLİTİKA KURAMI

Bu kuramsal akımların güncel işçi hareketi kuramı üzerinde genellikle *örtülü etkileri vardır*. Marksist politik iktidar kuramının etkileri, bu ideolojik akımlar tarafından hiçbir zaman yeterince dikkate alınmaz. Bu akımların, güncel ama eski ideolojik fonksiyonlarına sadık biçimler altında, “klasik” kapitalist üretim tarzının dönüşümleri denen şeyle ortaya çıktığını yinelemek gerekiyor. Aslında bunların çarpıcı etkisi, Marksist tekелci kapitalizm kuramındaki dalgalanmalar ve bu dönüşümlere ilişkin bilimsel bir kuramın yokluğu nedeniyle kendisini ağır bir biçimde hissettirmektedir. Bunun için örneğin güncel sosyal-demokrat akımın, karşı-iktidarlar, denkleştirici güçler, vb. gibi anlayışlara verdiği önemi görmek yeterlidir. Bu nedenle bu akım, tamamen reformizme özgü bir çizgide yer alır: Kesinlikle kapitalist devlet iktidarının sınıf ünitesi ve

görece özerkliği sorunlarına ilişkin bir çizgidir bu.⁸ Ayrıca bu kuramların ideolojik fonksiyonunun sürekliliğine işaret etmek için, işçi hareketi tarihi üzerindeki etkilerini hatırlatmakta da yarar vardır. Özellikle iki karakteristik örnek verelim:

A. – Kuşkusuz verilebilecek en inandırıcı örnek, “kurumsalci-korporatist” devlet anlayışının Alman sosyal-demokrasi akımı üzerindeki tehlikeli etkileridir.⁹ Bu kuramlar Weimar Cumhuriyeti’nden sonra kristalleşmiş ve bunların “çoğulcu” karakteri dönemin politika kuramcılarına bolca mürekkep harcatmıştır.¹⁰ Kautsky ve Bernstein’in yazılarındaki doğrudan etkileri daha o zaman görülmüştür.¹¹ Üniter politik devlet iktidarı, doğrudan doğruya devlet içerisinde kurumsallaşmış “korporatif” birliktelikler lehine seyreleşmiş durumdadır. Bu olgu, devletin ünitesi ve kendi “ahlâkî kişiliği” ve “üstün iradesi”ne dayalı egemenliği konusuna klasik liberal kuramların getirdiği bir *eleştirinin* arasında, ideolojik politik kuramda da görülür (aslında bu eleştiri doğrudan, sınıf devleti ünitesinin ideolojik açıklamasıdır). Bu egemenlik bundan böyle bir “çıkartılar grubu”na, politığın ve ekonomiğin birbirine karıştırıl-

⁸ İdeolojik sosyal-demokrat iktidar anlayışının bu temaları pek çok Fransız sosyalistin kaleminde oldukça karmaşıktır. Örneğin bkz. Burnhan’ın *la Révolution des techniciens* adlı eserinin Fransızca basımına L. Blum’un yazdığı önsöz; L. Laurat’ın kitabı, *Problèmes actuels du socialisme*, 1955; G. Mollet’in Weille’nin eserine yazdığı önsöz; Raynal, *Déclin et succession du capitalisme*, 1964; A. Philippe, *Le socialisme trahi*, 1957, vb. Ayrıca bkz. A. Gorz, *Strategie ouvrière et néocapitalisme*, 1964, s. 5 ve devamı,

⁹ Bu konuya Fr. Neuman tarafından *The Democratic and Authoritaian State*’de yayınlanan bir makalede (s. 65 ve devamı) ve H. Marcuse tarafından kendi makalesinde işaret edilmişti: “Der Kampf gegen den Liberalismus in der totalitären Staatsauffassung”, *Kultur und Gesessschaft*’ta yeniden yayınlandı, 1963, s. 34 ve devamı.

¹⁰ Örnek özellikle açıklayıcıdır, çünkü Weimar Cumhuriyeti’nin kurulduğu dönemde kapitalist sınıfın ve işçi sınıfının görece dengesi nedeniyle, fiilen bir çoğulculuk görünümü sunmaktadır. Bu konuda bkz. P. Sweezy: *The Theory of Capitalist Development*, op. cit., s. 329 ve devamı.

¹¹ Konu Bernstein’de özellikle nettir: “La théorie marxiste de l’évolution sociale”, *Etudes de marxologie*’nin içinde, Paris, sayı 6, 1962.

masıyla devletin bağrında kurumsallaşan, istişare edilen ve planlanan kurumlara dayanacaktır; *savaş kapitalizmi devletinden* sonra gündemin teması budur. Böylece devlet iktidarı bu korporatist birliklerin arasına serpilmiş ve dağılmış olarak görünür: Ardından gelen sonuçları kolaylıkla tahmin edebiliriz. Artık işçi sınıfı da bu birliklerden birini oluşturabilmekte ve devlet kurumuna entegrasyonu yoluyla, çoğulcu politik iktidarın özerk bir “parselini” elinde tutabilmektedir.

Sonrasını biliyoruz: Dönemin pek çok liberal ve sosyal-demokrat kuramcısının tanıttığı bu “çoğulcu” kuramlar, C. Schmitt ve K. Larenz tarafından kurumsalcı-korporatist bir Nazi Devleti anlayışına doğru evrilmiştir (burada okuyucuya, D. Guérin’in, *Fascisme et grand capital* adlı eserinde, “korporatist devlet” sorununa ilişkin kusursuz analizlerini öneriyorum). Öte yandan işçi sınıfının “kurumsallaşması” fiilen Nazi Devleti içerisinde olmuş, ama elbette iktidar egemen sınıflarla paylaşılmamıştır. Kuramsal bakış açısına göre, örnek açık ve karakteristiktir: Bazı sosyal-demokrat devlet anlayışlarıyla, korporatist faşist devlet anlayışları arasındaki bu ilişki ilk bakışta *şaşırtıcı* görünür. Ayrıca bu akım etkisini, yirmili yılların İngiliz İşçi Partisi’ni doğuran Fabian kuramının dönüşümlerine kadar genişletmiştir.

B. – Öte yandan kapitalist devlet tipinin görece özerkliği sorunu da daha az önemli değildir. Bu kuramların güncel biçimlerinin, Lasalcılığa bağlı eski yukarıdan devrim akımının modern biçimleri üzerinde kesin bir etkisi vardır–özellikle, devlet açısından “aydın güdümlü tutum” üzerinde ve bu bakımdan da yönetimin rolü üzerinde ısrarcı olan akım arasındadır.¹² Bu güncel kuramın, kendisini açıkça hakem-devlet anlayışının yandaşı olarak, sınıflar arasında yansız bir uzlaştırıcı

¹² Burada Lassale’ye gönderme yapıyorum, çünkü o bu akımı Marksist teorilerle kuramsal olarak formüleştiren ilk kişidir. Yine de *toplumsal Sezarcılığın* Fransız işçi hareketi içerisinde köklü gelenekleri olduğunu unutmamak gerekir. L. Blanc ve Proudhon’a kadar uzanır –Proudhon’un L. Bonaparte konusundaki tavrını hatırlayalım– ve kuşkusuz Jakoben akımının kökenlerine dalar.

olarak, selefinden daha fazla sunmadığı doğrudur. Sorun burada daha da karmaşıklaşır, çünkü bu akım öncelikle Marx'ın, özellikle de Engels'in Bismarkçılık üzerine yaptığı analizlere dayanmaktadır. Bu akım, kapitalist devletin görece özerkliği sorununa yoğunlaştığı ölçüde, özellikle ilginçtir.

Sorun şudur: Devlet aygıtını, bir sınıf iktidarının (örneğin işçi sınıfının ele geçirmesi) kıramadığı ve buna rağmen sosyalizme geçişi başarabilen bir devlet, egemen sınıflardan *böyle özerk* olabilir mi? Bismarkçılığın karakteristiklerini hatırlayalım: Prusya'da, feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş döneminde, Bismarkçı devletin kendine özgü bir özerkliği vardır. Ve hatırlanacağı gibi bunun nedeni, hem yargılar arasında, hem de bu yargılarla sınıflar mücadelesi alanı arasında bulunan ve bu tarzların bu formasyonda kompleks biçimde üst üste binmesiyle ortaya çıkan dekalajlardır. Bu yapıların özerkliği, burjuva sınıfının gelişmekte olan ekonomik egemenliğini pekiştirerek ve bunu politik egemenliğe taşıyarak, devlete, politik olarak egemen feodal sınıfa karşı, feodalizmden kapitalizme geçişi tamamlama olanağını vermiştir. Öyleyse Prusya devletinin politik olarak egemen-feodal sınıftan özerkliği söz konusudur ve öte yandan bu özerklik, toprak soylularıyla burjuvazi arasındaki bir güç dengesine indirgenemez.

Peki, yukarıdan devrim kuramının güncel biçiminin benimsediği ön kabuller nelerdir? Kuramın bu güncel biçimi, günümüz koşullarında Bismarkçı fenomenle *tarihsel* bir *benzeşim* içerir. Bugün tekelci devlet kapitalizmi evresinde, bir geçiş (kapitalizmden sosyalizme) döneminde olduğumuz varsayılmıştır. Bu geçişi karakterize eden, devletin hukukî-politik üstyapısı ve ekonomik arasındaki özgül uyumsuzluktur. Bu uyumsuzluğun anlamı (feodalizmden kapitalizme her geçişte olduğu gibi), hukukî-politik üstyapının –ulusallaştırma, planlama, vb.– ekonomiğe göre bir çeşit önceliğinin olması ve şimdiden sosyalist bir devletin niteliklerini göstermesidir. Bu temel karakteristik nedeniyle güncel devletin ekonomikten farklı bir özerkleşmesi görülecektir. Bu da devlet aygıtının, te-

kelci burjuvaziden –benzer bir biçimde Bismarkçı bürokrasinin rolünü oynayan bugünkü teknik-bürokratik kategori– farklı bir özerkleşmesine yansıyacaktır. Bu gözlemlere sıkça, burjuvaziyle işçi sınıfı arasındaki güncel denge hipotezi de eklenir; bu hipotez burada, resmî iktidarlarla işçi sınıfının elinde tuttuğu karşı-iktidarlar arasındaki sözde dengeye ilişkin anlayışların çarpıcı etkisi olarak ortaya çıkar. Ayrıca mevcut toplumsal güçlerin bu tahmini dengesinin Bismarkçı fenomenle bir benzerlik gösterdiği düşünülür; çünkü Bismarkçı fenomen de feodal sınıfla burjuvazi arasında olduğu varsayılan bir dengeyle açıklanmaktadır.

Bu anlayışlarda, hem Bismarck fenomenine yönelik analizlerin, hem de kapitalizmden sosyalizme bir geçiş modeli sunan KÜT’ün dönüşümüne yönelik açıklamaların kökten yanlış olduğuna kuşku yoktur. *Aslında burada yalnızca, revizyonizmin tipik bir biçiminin, “devlet sosyalizmi”nin yinelenmesi söz konusudur: bu tipik biçim kapitalist devletin, üretici güçlerin toplumsallaşması karşısında sistemin uyumu için yoğun müdahalelere giriştiği her defasında değişmez bir biçimde ortaya çıkar: “Lasalcılık” –Bismarck–; Proudhon ve “toplumsal Sezarizm” –L. Bonaparte–; “toplumsal kapitalizm” –Rooseveltçi New Deal; “Welfare State” –emperyalizm aşamasında devlet kapitalizmi. Ama bu konuda tartışmaya girmek niyetinde değilim. Burada ilgilenmemiz gereken başka bir nokta var: bu güncel anlayışların ortaya koyduğu reel bir sorun, yani kapitalist devletin egemen sınıf ve fraksiyonlardan görece özerkliği sorunu. Bu anlayışların saptamasını yaptığı bu özerklik, onlara göre yalnızca toplumsal güçler arasındaki bir denge tarzı üzerinden açıklanabilir; bu denge, sözcüğün dar anlamıyla bir geçiş evresinin bu evreye denk düşmeyen yapılarının özerkleşmesiyle birleşmiştir.¹³ Bu, emperya-*

¹³ Bu sorun L. Barca’nın makalesinde açıktır: “Sviluppo dell’ analisi teorica sul capitalismo monopolistico di Stato” (*Critica Marxista*’nın içinde, Eylül-Aralık, 1966, s. 55 ve 62). Yazar bu makalede, şematik tekelci devlet, devlet ve tekel anlayışını eleştirmek için bu açıklamaya kesin bir gönderme yapar.

lizm aşamasında devletin bu özerkliğinin yanlış yorumlanmasına yol açan bir gözlemdir. Yine de bu özerklik, *kapitalist devlet tipinin* oluşturunca görece özerkliğinin günümüzde büründüğü somut biçimden başka bir şey değildir. Bu görece özerklik tarzı, geçiş dönemindeki bir formasyonun üstyapısının özerkliğinden, ya da mevcut toplumsal güçler arasındaki dengeye bağlı bir özerklikten kökten farklıdır: Yukarıdan bir devrim konusunda hiçbir anlamda işlev göremez.

Marksist kuram bu anlayışlar karşısında, bazen bu ideolojik anlayışların kendisini gizlice kuşatmasına izin vererek, genel kural olarak egemen sınıfın âlet ya da aracı olan devlet şemasını yinelemiştir. Aslında aynı kuramsal ilkeleri kabul eden bu şema, görünürde bu anlayışların tam karşısında yer alır. Böylece ideolojinin, yalnızca görünürde radikal olan bu şematik cümlelerin örtüsü altında Marksist kurama bulaşması hiçbir biçimde şaşırtıcı olmaz. Daha da özel olarak bu şema, kendi kuramsal sürekliliği içerisinde, *tekelci devlet kapitalizminde* tekellerin *hizmetkâr-devlet* anlayışına yol açar. Oysa KÜT'ün dönüşümlerinin anlamı hiç kuşkusuz, ekonomiğin ve politığın emperyalizmin gelişimiyle ortaya çıkan özgül ve kompleks eklemlenmesidir. Ama tekelci hizmetkâr-devlet şeması ekonomiyi ve politiği birbirine karıştırır –buradan hareketle söz konusu güncel devlet ideolojileriyle yakınlaşır– ve bilimsel kuramın bu alandaki yokluğunu gösteren bir terimden başka bir şey olamaz.

Bu durum kendisini pek çok çelişkide gösterir: Özellikle bu şemaya, yukarıdan devrim yandaşlarının benimsediği anlayışa benzer bir devlet özerkliği anlayışının aşılandığı görülecektir. Tekelci fraksiyonla kurduğu “hizmetkâr-âlet” ilişkisi, yine de yukarıdan bir devrimi yönetmeye elverişli olan devleti, kişisel ilişkilerle bir avuç tekelcinin ellerine bırakan bir komplo gibi anlaşılmaktadır. Halk bu gaspçıları kov-

sun, devlet geri kalanı yapar!¹⁴ Ama sorun görüldüğünden çok daha karmaşıktır: Bu anlayış, doğrudan *sağ oportünizme* yöneliyor olsa da, çeşitli biçimler altında, 3. Enternasyonal'in, sosyal-demokrasilerdeki devlete ilişkin analizlerinde sözü edilen *sol aşırıcılığa* –tekellerin hizmetindeki “sosyal faşizm”–, Enternasyonal'in VII. Kongresi'nde düzeltilen aşırıcılığa da yönelmektedir.¹⁵

Bu devlet anlayışının sonuçlarına girmeyeceğim. Basit olarak günümüz devletin egemen sınıf ya da fraksiyonlardan görece özerkliğinin, kapitalist devlet tipini oluşturan özerkliğin büründüğü somut biçimden başka bir şey olmadığını gösteriyorum; çünkü bu görece özerklik, yapıların ve sınıflar mücadelesi alanının ilişkilerinde politiğin ve ekonominin yeni bir eklemlenmesini yansıtır. Bu eklemlenme KÜT'teki politik ve ekonomik arasında bir *ilişkiler tipi varsayar: Değişmez sınırlar* içerisinde bir *değişebilirlik* oluşturur. Bu görece özerkliğin ne bir geçiş devletin, ne de güçler dengesinin özerkliğiyle ilgisi vardır. Bir başka ifadeyle günümüz devletin ve tekellerin hegemonik fraksiyonunun ilişkilerini hiçbir zaman gündeme getirmez: Tersine bunları önceden kabul eder.

¹⁴ Bu aslında, kapitalist toplumu kurtarmak için, devletin ve tekellerin gücünün “*tek bir mekanizma*”da toplanması tezinden çıkarılma riskini taşıyan ve Choisy-le-Roi Konferansı'na “tekelci devlet kapitalizmi” üzerinden egemen olan sonuçtur. Görünürde ultra-devrimci olan bu tez, yine de bu ünlü “tek mekanizma”nın devletin yapılarına ayrılmadığını kabul etmektedir. Bu görüş, aynı Konferansta Fr. Lazard'ın raporunda görülür (*Economie et politique'in içinde, özel sayı, I. Cilt, s. 19*). Burada ifade edilen şey, bu devletin, sosyalizme geçiş için işlem yapabileceğidir.

¹⁵ Bu konuda özellikle bkz. G. Dimitrof'un VII. Kongre'ye sunduğu rapor, *Oeuvres choisies'in içinde, éd. Social.*

3. kapitalist devlet ve sınıflar mücadelesi alanı

I. GENEL SORUN

Kapitalist devlet tipinin özgün ünitesi ve egemen sınıf ve fraksiyonlardan görece özerkliği, bu devlet tipinin hem KÜT'ün yapılarındaki yerinden, hem de bu üretim tarzındaki sınıflar mücadelesiyle kurduğu özel ilişkiden kaynaklanır. Bu konuda yapılan analizleri burada kısaca hatırlamamız gerekiyor:¹

1) Kapitalist üretim ilişkileri –reel temellük ilişkileri çerçevesinde doğrudan üreticiyle üretim araçlarının ayrılması–, devletin hukukî-politik üstyapısında üretim ilişkilerine göre özgül bir özerklik gösterir. Yargıların bu özerkleşmesi, yansımaları sınıflar mücadelesi alanında, ekonomik sınıf mücadelesinin –ekonomik toplumsal ilişkiler– ve politik sınıf mücadelesinin –politik toplumsal ilişkiler– özerkliğinde bulur. Bununla birlikte kapitalist devletin, bu üretim tarzının hukukî ideolojisine ve genel olarak ideolojilerine göre tasarlanmış olan *hukukî* yapılarının, ekonomik sınıf mücadelesi üzerinde, ekonomik toplumsal ilişkiler üzerinde *etkisi* vardır: Üretim ilişkilerinin reel yapısının –doğrudan üreticiyle üretim araçlarının ayrılması– emek sürecinde inanılmaz bir *toplumsallaşmaya* yol açtığı bir üretim tarzında faillerin *yaltıtılması*. Üst-

¹ Bkz.; bu kitapta s. 139 ve devamı.

belirlenen ama reel bir etki olan bu yalıtım, failer tarafından rekabet tarzı üzerinden yaşanır ve ilişkilerinin aslında sınıf ilişkileri olduğunun bu faillerden gizlenmesiyle sonuçlanır. Öte yandan bu yalıtım, ücretli işçiler için olduğu kadar kapitalistler-imtiyazlı toprak sahipleri için de –elbette bu iki sınıfın ekonomik toplumsal ilişkilerinde aynı tarzda ortaya çıkmayarak– geçerlidir. Marx ve Lenin’in, politik bir parti zorunluluğundan söz ederken işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin bu karakteristiklerine verdiği öneme işaret etmiştik: Politik partinin, sürekli olarak “bireysel”, “yerel”, “kısımî”, “yalıtılmış” bir ekonomik mücadele vermek durumunda olan bu sınıfın devrimci *politik ünitesini* oluşturmak gibi görevi vardır.

2) Bu kez, KÜT’ün egemen olduğu *kapitalist* bir *formasyon* çerçevesinde, bu formasyonda varolan diğer üretim tarzlarına ait sınıfların ekonomik-toplumsal ilişkilerinin yalıtımını dikkate almak zorundayız: Bu sınıflar, *küçük burjuvazi* ve *küçük çiftçilerdir*. Bunların, Marx, Engels ve Lenin’in üzerinde ısrarla durduğu yalıtımı, KÜT’teki sınıfların yalıtımına benzemez: Bu yalıtım, özellikle bu sınıfların üretim ilişkilerinden, yani kesinlikle doğrudan üreticiyle üretim araçlarının ayrışmamasıyla karakterize edilen ilişkilerden kaynaklanır. Bununla birlikte bu sınıflara özgü olan bu yalıtım burada, mevcut sınıfların *kapitalist* bir formasyondaki varlıklarıyla ilişkili olarak, KÜT’ün dayattığı *yalıtım etkisiyle üst-belirlenmiştir*.

3) Kapitalist devlet ve sınıflar mücadelesi alanının ilişkisi çift yönlüdür: Bu ilişki, hem politik sınıf mücadelesinde, hem de ekonomik sınıf mücadelesinde görülür. Konuya ilişkin olarak bu devlet ve devletin bizzat faktörü olduğu yalıtıcı etkiyle ortaya çıkan ekonomik toplumsal ilişkiler arasındaki ilişkiyi göstermiştik. Bu devletin kurumlarında ne ekonomik sınıf varlığı, ne de politik sınıf mücadelesi bulunur. Bu devlet, ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki bu yalıtıcı etkiden hareketle, kendisini tüm “toplumun” özel ve “imtiyazlı” ekonomik uzlaşmaz karşıtlıkların genel ve tamamen politik *ünitesi* olarak ifade eder. Kapitalist devletin kurumsallaşmış iktidarı, ekonomik toplumsal ilişkilerle –ekonomik sınıf mücadelesiy-

le- olan ilişkisinde *özgün* bir *ünite* sunar: Ancak bu, özneler (“politik bireyler-şahsiyetler”) halinde düzenlenen faillerden oluşmuş halk-ulus ünitesini temsil ettiği ölçüde, yani kendi özgün etkisi olan ekonomik yalıtımın politik ünitesini temsil ettiği ölçüde olur. Bu durum, devletin politik sınıf mücadelesiyle olan ilişkileri düzeyinde, görünürde *paradoksal* olan, ama aslında, bu ulusal-halkçı-sınıf-devletin “gizini” oluşturan bir sonuca yol açar. Kapitalist sınıf devletin kurumsallaşmış iktidarı bu kez *özgün* bir *sınıf ünitesi* sunar: Ancak bu da, kendisini ulusal-halkçı bir devlet olarak gösterebildiği ölçüde, belirli bir sınıfın ya da sınıfların iktidarı değil de, devletin kendilerini “ulusal-halkçı” bir gövdede birleştirerek aşmayı görev edindiği ekonomik uzlaşmazlıklara terk edilmiş özel faillerin politik ünitesi olarak gösterebildiği ölçüde olur.

4) Kapitalist devletin bu karakteristiğinin kesin bir *ideolojik fonksiyona* denk düştüğü doğrudur. İdeolojinin özgül etkiselliği de dikkate alındığında bu fonksiyonun önemi ve kapitalist devlet çerçevesindeki rolü yadsınamaz. Bu fonksiyon aslında bu devletin *meşruluğu* gibi kompleks bir sorunu içermektedir. Öte yandan, bu devletin örgütlenmesine, yani faillerin hukukî-politik özneler olarak düzenlenmesine ve ulusal-halkçı gövdenin kuruluşuna yapılacak ideolojik müdahaleyle karıştırılmaması gereken bir fonksiyondur bu.

Yine de önemli bir gözlemden söz etmeliyiz: Devletin hukukî-politik üstyapısıyla ideolojik fonksiyonunun ilişki içerisinde olması, üstyapısının ideolojiğe *indirgenmesi* anlamına gelmez. Kısaca, halk-ulusun politik ünitenin temsilcisi olan devlet, yine de mevcut güçlerin somut durumunu izleyerek, devlet iktidarının özgün ünitesi ve egemen sınıflardan görece özerkliği *anlamında*, *filî işleve yönelmiş reel kurumsal bir çerçevede* yansımaktadır. Bu kurumsal çerçeveyi abartmamak, her zaman gizledikleri üzerinde durmak gerektiği doğrudur, ancak bir yandan da gösterdiği özgül etkisellik küçümsememelidir; devletin özgün ünitesi ve görece özerkliği bakımından taşıdığı meşruluğun ideolojik fonksiyonuyla birlikte görülen bir etkiselliktir bu.

Aslında bu devletin, halkın ve ulusun genel çıkarını, genel iradesini ve politik ünitesini temsil ettiği düşünülmektedir. Kendimizi, temsil edilebilirliğin, kamuoyunun, genel seçimlerin, politik özgürlüklerin karakteristikleriyle, kısaca *politik demokrasinin* tüm kurumsal normlarıyla karşı karşıya buluruz. Ama ben, devlet ünitesi sorununu incelemek yerine, daha özel olarak halk egemenliği kavramına ve halk kavramının oluşmasına değineceğim.

Kapitalist devleti kapsayan halk egemenliği kavramı, politik kuramda, kurumsallaşmış politik iktidarın *özgün ünitesi* sorununa bağlıdır. Mutlakıyetçi devlete ilişkin olarak kurulan ve hâlâ yeterince karışık olan egemenlik kavramı, ekonomikten özerkleşmiş politik iktidarın üniter yapısını gösterir. Halk egemenliği anlamında da, devletin meşruluğunun kaynağı olan, politik şahsiyetler olarak görülen, formel ve soyut anlamda birbirine bağlanmış, özgür ve eşit bireyler, yurttaşlar birlikteliğini ifade eder. Bu birliktelik toplumun politik gövdesi olarak, yani halk olarak kavranmıştır. Ama burada asıl önemli olan, *devlet egemenliğiyle halk egemenliğinin örtüşüyor olmasıdır*: Yurttaşlardan oluşan halkın, politik gövde olarak, meşruluk kaynağı olarak varlık kazanması ancak, doğrudan devlet iktidarı ünitesi tarafından temsil edilen bir üniteyle mümkündür. Bu da, politik demokrasi ve toplumsal sözleşme kuramları arasından, *sivil toplum paktyla hükümet pakty* arasındaki muğlâk ilişki içerisinde açıklanır: Vardığı sonuçlarla politik demokrasinin çerçevesini parçalayan Rousseau'yu istisna tutarsak, Hobbes'in, toplumsal uzlaşma kuramlarının gerçekleşmesi olarak görünmesi son derece gerçektir. Bu konuda yalnızca, Fransız Devrimi çıkışlı devlet kurumlarındaki genel irade ve temsiliyet sorunundan söz etmemiz gerekiyor. Halkın seçilmiş çeşitli organlar tarafından *temsiliyeti* aslında, politik gövdenin basit bir ifadesi anlamını değil, politik gövde ünitesinin, yani önsel varlığın oluşması anlamını taşır. Halk egemenliği, devlet egemenliğiyle özdeşleşmiştir, çünkü halkın devlet içinde varolması, ancak temsil ediliyor olmasıyla mümkündür. Halk temsilcilerinin rolü, liberal demokrasi ku-

ramcılarının kaleminden sıkça çıkan bir ifadeye göre, ulusun istediğini anlatmak değil, *ulus için istemek*, yani üniteyi “toplumun” üyelerine dayandırarak, halk denilen politik gövdeyi oluşturmaktır.²

Devlet egemenliği ve halk egemenliği arasında bulunan ve bu temsil kavramı aracılığıyla devlet kurumlarına yerleşmiş olan bu ilişkinin etkilerini saptamamız mümkündür. Devlet iktidarı, bizatihi kurumları, halk ve ulus ünitesinin oluşturu-cuları olarak düzenlenebilirse özgün bir ünite oluşturur. Kamunun genel çıkarının ve genel iradesinin “evrensel” yeri olarak kurulan devletin, bazı özel çıkarların ve ekonomik-toplumsal grupların (ya da hepsinin) değil, tüm halk-ulusun üniter politik birliğini temsil ettiği düşünülür. Böylece devlet egemenliği de, devletin *tek ve bölünmez* “tüzel kişiliğine” bağlı görünür. Devlet iktidarının her “bölümü” ve devletin her özel organı, *kurumsal olarak hem politik gövde ünitesinin, hem de devlet iktidarı ünitesinin temsilcisi olarak belirlenmiştir*. Bu anlamda seçilmiş organlardaki her temsilcinin kendi seçmenlerinin özel çıkarlarını değil, seçmen gövdesinin tamamını temsil ettiği var sayılır –Genel Meclis’in tersine. Bu öte yandan politik demokrasi çerçevesinde *emredici vekâlet* olasılığının devre dışı bırakılması demektir. Devlet iktidarı ünitesini bizzat yönetim organları temsil eder ve zaten bu da, fonksiyonunu merkezî devlet delegasyonunun belirlediği hiyerarşiye göre yerine getiren modern burjuvazinin karakteristiklerinden biridir. Devletin kurumsal güçlerinin ilişkisi, yani üç gücün “ayrılığı” olarak kavranan ilişki, kapitalist devlette, devlet egemenliğinin bölünmez bütünlüğünden hareketle, yalnızca bir iktidar *dağılımı* olarak yerleşmiş ve aynı zamanda Montesquieu tarafından kuramsallaştırılmıştır.³ Kapitalist devletin ünitesinin bu karakteristiği onun *merkezileşmiş* ör-

² Bkz. G. Burdeau: *Traité de Science politique*, V, VI ve VII. Ciltler ve Leibholz: *Das Wesen der Repräsentation und Gestaltwandel der Demokratie in 20. Jahrhundert*, 2. Basım, 1960. Cilt.

³ Bkz. Ch. Eisenmann, “L’Esprit des lois et la séparation des pouvoirs, *Mélanges Malberg*’in içinde, Paris, 1933.

gütlenmesini yönetir: Yerel güçlerin yazgısı doğrudan, halk egemenliğinin kurulması dediğimiz bu merkezi noktaya dayanan devletin üniter örgütlenmesine bağlıdır. Öte yandan devletin ünitesi, sözcüğün dar anlamındaki *modern hukukî sistemde* başka biçimler altında bulunur: “hukukun öznelere”nden hareketle oluşan bu özgül normatif birliktelik, yasalar yoluyla, en üst derecede *sistematik bir üniteyi*, yani bu “öznelere”in ünitesini sunar.⁴

Burada bazı başlıklarla aktardığım örnekleri çoğaltmak niyetinde değilim. Şunu gözlemekle yetinelim: Kapitalist devletin hukukî-politik bölgesi fiilen, tamamen politik olan iktidarın (kamusal) *kurumsallaşmış ünitesi* olarak *örgütlenmiştir*; ancak bu örgütlenme bu bölgenin, bir öğeler birliği (yurttaşlar) ünitesinin, yani kurumlarında ekonomik belirlemenin ve dolayısıyla bu yurttaşların sınıf aidiyetinin bulunmadığı bir ünitenin kurucusu olarak kabul edilmesi ölçüsünde gerçekleşmiştir.

Şimdi araştırmanın ikinci evresine geçebiliriz: Yani bu devletin özgün ideolojik fonksiyonuna bağlı olan bu üniter kurumsal çerçevenin, devlete nasıl olup da sınıf mücadelesiyle ilişkilerinde *egemen sınıf ya da fraksiyonların tekanlamlı* politik iktidarı olarak işlev görme olanağı verdiğini ve bu devletin tekanlamlı işleyişinin, nasıl olup da bu sınıf ve fraksiyonlardan görece özerk olduğunu gösterebiliriz. Başlamadan önce, politik eserlerinde Marx’ın bize söyledikleri üzerinde duracağız.

II. MARX’IN ANALİZLERİ

Aslında Marx’ın politik eserlerinin kuramsal kapitalist devlet

⁴ Makalelerimde bu konuya ilişkin bilgiler verdim: “L’examen marxiste de l’Etat et du droit actuels”, *Temps Modernes*’in içinde, Ağustos-Eylül 1964 ve “A propos de la théorie marxiste du Droit”, *Archives de Philosophie du Droit*’in içinde, Cilt XII, 1967, “Marx et le droit moderne”.

tipine ilişkin olduğu değerlendirmesini yapacak olursak, bizi öncelikle etkileyecek olan şey Marx'ın, devletin o ayırt edici özelliklerini bir "devletle toplumun uzlaşmaz karşıtlıkları" tarzı üzerinden kesin bir biçimde ortaya çıkarmış olmasıdır. Örneğin bize şunları söyleyecektir: "Devletin tam anlamıyla bağımsız görüldüğü dönem, yalnızca II. Bonapart dönemi oldu. Devlet makinesi burjuva toplumunun karşısında gücünü pekiştirdi..."⁵; ya da "Fransız ulusunu geleneğin yumruğundan kurtarmak ve devletle toplum arasındaki uzlaşmaz karşıtlıklardan arındırmak için, emperyalizm parodisi (imparator kültü) gerekliydi."⁶ Bu uzlaşmaz karşıtlık şöyle betimlenmiştir: "Toplumun karşısına genel üstün çıkar sıfatıyla çıkarılan, toplum üyelerinin inisiyatifine bırakılan ve yönetim faaliyetinin nesnesine dönüşen her ortak çıkar hızla toplumdan koptu..."⁷ Devlet böylece 'burjuva toplumunu, kendi kendini yönetme kaygısından', yani '*self-government*' kaygısından kurtarıcı bir öge olarak görüldü"⁸; İkinci İmparatorluk döneminde "ulus... her türlü özgün iradede vazgeçti ve yabancı bir iradenin emirlerine, otoriteye boyun eğdi." Bonapartist devlet, "ulusun özerkliğine karşı yaderkliğini ifade eder"⁹

Marx'ın, kapitalist devlet tipine ilişkin eserlerinde esas olan bu gözlemler, ilk bakışta biraz tuhaf görünmektedir. Bu gözlemlerde bazı yanlışlar vardır; ve biz bunlarda Marx'ın, gençlik dönemi eserlerine, o dönemdeki devlet anlayışına geçikmiş bir geri dönüşünü gören çok sayıda yorum hatırlayabiliriz: Genç Marx'taki devlet kavramından, sivil toplumun –"somut bireyler-üreysel insan"– yabancılaştırılması anlaşılmalıdır. *Sonuç olarak*, Marx'ın bu analizleri, olgunluk dönemindeki Marx'ın *sınıf devleti* anlayışıyla çelişkili görünmektedir. P. Nora bu konuda şunları söyler: "Oysa Marx'ın bu merkezileşmiş devlet makinesine ilişkin *birbiriyle çelişen iki yargısı*

⁵ *Le 18 Brumaire*, s. 348

⁶ A.g.e.

⁷ A.g.e., s. 347

⁸ A.g.e., s. 242.

⁹ A.g.e., s. 348.

vardır: bir yandan devletin egemen sınıfın baskı aracı olduğunu söylemekte, diğer yandan çarklarının kusursuz işlemesiyle toplumdaki gitgide bağımsızlaşan bu merkezileşmiş makinenin, genel çıkarın yeri olduğu duygusunu taşımaktadır...”¹⁰ Ya da M. Rubel’in söylediklerine bakalım: “Bonapartizm ilk bakışta Marx’ın devlet fikrine, yani devletin, sömürücü sınıfın egemenlik ve iktidarının aracı olduğu fikrine denk düşer gibi görünmüyor... Bonapartizmin bir “güçler ilişkisi” olduğu, devlet ve toplumun mutlak bir uzlaşmaz karşıtlıkla yüz yüze gelerek ayrı uçlarda bulunduğu ideal bir perspektif sunuyor.”¹¹

Bu yorumlar yanlış olsa da bizi ilgilendiren, sorunun önemini göstermektedir. Aslında Marx, olgunluk dönemi eserlerinde ortaya koyduğu bilimsel perspektifte, KÜT’ün egemen olduğu bir formasyonda kapitalist devletle egemen sınıfların politik mücadele biçimleri arasındaki ilişkiyi yani “genel seçimler sonucunda egemen halkın ifadesi olarak ortaya çıkan burjuva egemenliğini...”¹² *sürekli ve sistematik olarak* yerli yerine oturtmuştur. Ya da “ulus, genel iradesini bir yasa düzeyine yükseltiyor, yani genel iradesini egemen sınıfın yasasında buluyordu.”¹³ Öyleyse bu kompleks bağlamda devlet iktidarı, egemen sınıf ya da sınıflardan görece bir özerklik göstererek ve gösterdiği ölçüde, özgün ünite olarak, *sınıf iktidarı ünitesi* olarak nasıl örgütlenir? Marx’ın analizlerindeki çelişkinin doğrulanması, ancak bu sorunun aydınlatılmamasıyla mümkündür.

Marx’ın “devletle toplumun uzlaşmaz karşıtlığına” ilişkin yazılarında ne söylediğine bakalım. Her şeyden önce, devlet ve ekonomik arasında bir çelişki dekalajının, örneğin tabanla hukukî-politik üstyapı arasındaki özel bir dekalaj gibi anlaşılan bir dekalajın söz konusu olmadığı konusunda nettir. Tam ter-

¹⁰ 18 Brumaire’nin girişi, Pauvert, s. 15.

¹¹ K. Marx devant le bonapartisme, op. cit., s. 155.

¹² Lüttes des classes, s.185.

¹³ 18 Brumaire, s. 245.

sine, bir devlet tipi olarak Bonapartizm –“burjuvazinin dini”–, KÜT’teki ya da bu tarzın egemen olduğu bir formasyondaki üretim ilişkileriyle hukukî-politik üstyapının özgül bir uygunluğu olarak belirtilmiştir. Önceki analizlerinin tümüne bakacak olursak, Marx’ın burada devletle toplumun, kamuyla özelin, vb. uzlaşmaz karşıtlığı olarak belirttiği şeyin, KÜT’ün yargılarının özerkliğinin sınıflar mücadelesi alanındaki etkilerden başka bir şey olmadığını –ben buna değinmişim¹⁴– görebiliriz. Bu durum, devlet ve ekonomik sınıf mücadelesi arasındaki özgül bir dekalaj yoluyla, yapıların sınıflar mücadelesi alanındaki ilişkisine yansır. Bu dekalajın aldığı biçim, halk egemenliği ve “halk-yurttaşlar”ın politik gövdesi aracılığıyla, kesinlikle devlet –“üniteyi” temsil eden– ve ekonomik toplumsal ilişkilerin yalıtımı arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Burada devletle toplum antagonizmi, politik ve ekonominin karşılıklı özerkliği ve dekalajı ve devletle ekonomik sınıf mücadelesinin –“yalıtılmış”– dekalajı anlamına gelir.

Bununla birlikte “devletle toplumun bu uzlaşmaz karşıtlıklığı”, buraya kadar üzerinde ısrarla durduğumuz sorundan çok, devletin ve politik olarak egemen sınıfların görece bir özerkliğine işaret eder. Bu sınıfların politik çıkarıyla –Marx’ın defalarca “özel”, “ekonomik”, “bencil”, vb. olarak ayırmadığı çıkarlar– devlet arasındaki ilişki, ancak bu sınıfların ve devletin, gizini Bonapartizmde keşfettiğimiz, görece özerkliğiyle yerli yerine oturtulabilir: Bonapartizmin temel karakteristiği, devletin egemen sınıflardan özgül bağımsızlığıdır. Kurumlarında ekonomik mücadele olmaması ve sınıflara dağılmış üretim faillerinin buralara “halk-yurttaşlar” olarak sunulması nedeniyle, egemen sınıfların ekonomik çıkarlarıyla doğrudan ilişki içerisinde olmayan kapitalist devlet, bu sınıfların tamamen politik olan çıkarlarıyla ilişki içerisindedir. Öyleyse bu “devletle toplumun uzlaşmaz karşıtlıklığı” teriminin, Marx’ın olgunluk dönemi eserlerinde öncelikle, ekonominin ve politenin, devletle ekonomik sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiye

¹⁴ Bkz; bu kitapta s. 151 ve devamı.

yansıyan karşılıklı özerkliğine, *ama aynı zamanda* devletin ve politik olarak egemen sınıfların görece özerkliğine işaret ettiğini söyleyebiliriz. “Devletle toplumun uzlaşmaz karşıtlıklığı” ifadesi, “özerklik” terimini çeşitli uygulamalarda özdeş bir anlamda kullanmamak gerektiğini, bu terimin burada yalnızca sorunların yerini bulmaya yaradığını dikkate alırsak, bu iki fenomenin ilişkisini ifade eder.

Marx bu bağlamda, kapitalist devletteki sınıf iktidarının özgün ünitesiyle, bu ünitenin, faillerin politik ünitesini temsil etme olgusu (ekonomik ilişkilerin, yalıtıcı etkiyi ortaya çıkardığı olgu) arasındaki ilişkiyi çok doğru görmüştür: *Burada, kapitalist devletin egemen sınıflardan görece özerkliğinin olabilirlik koşulu olan ünitedir bu*. Bu devlet, “ulusun burjuva ünitesini” yaratma fonksiyonu için vardır.¹⁵ Marx, *Fransa’da İç Savaş*’ta Paris Komünü konusunda şunları söyler: “Ulusun birliği bozulmamalı, tersine, komünal bir anayasayla düzenlenmelidir; bu birlik, birliği kendisinin temsil ettiğini öne süren, ama aslında asalak bir urdan başka bir şey olmadığı halde, bizzat ulustan bağımsız ve onun üzerinde olmak isteyen devlet iktidarının yıkılmasıyla bir realiteye dönüşmelidir.” Devletin, ekonomik sınıf mücadelesinin “yalıtılmış failleri”ne göre temsil ettiği tamamen politik bir özerklik. Marx’ın aynı metinde “toplumsal gövdenin tutarsız biçimsizliği” olarak gördüğü failler ve kendisini politik ünite olarak ifade eden devlet. Marx bize, kapitalist devletin *merkezci* karakterinden söz ettiği Bonapartizm analizlerinde, bu fenomenle kurumsallaşmış politik iktidarın özgün ünitesi arasındaki ilişki konusunda bazı *bilgiler* verir. Marx merkezcilik nosyonunu, basit “yönetimsel” anlamda değil, kapitalist devlet iktidarının ünitesinin karakterini belirtmek için kullanmıştır. Aynı zamanda Engels’in *Erfurt Programının Eleştirisi*’nde “üniter devlet” ve “üniter cumhuriyet” üzerine yaptığı gözlemler de benzer anlamı içermektedir.

¹⁵ *Le 18 Brumaire*, s. 347.

Oysa kurumsallaşmış iktidar ünitesinin bu karakteristiği, *bu iktidarın, egemen sınıf ve fraksiyonların tekanlamlı iktidarını oluşturmasından ileri gelir*. Marx'ın sürekli olarak üzerinde durduğu nokta budur. Böylece bu devlet egemen sınıf ya da fraksiyonların (egemenlik altındaki sınıf ya da sınıflarla yaptığı mücadelede), politik örgütlenmesine, politik çıkarlarına denk düşmektedir.

Aslında burada bir kapitalist devlet tipi olarak, “burjuvazinin dini” olarak değerlendirilen Bonapartizm, kapitalist devlet tipinin politik çıkarlarıyla ve tekanlamlı politik sınıf iktidarıyla uygunluk içindedir. Öte yandan bu, *tarihsel* Fransız Bonapartizmi fenomeni için de geçerli bir durumdur; Fransız Bonapartizmi *yalnızca* burjuvazinin politik çıkarlarına hizmet etmiş, Louis Bonaparte'nin temsil ettiği küçük çiftçiler ise, politik iktidardan hiçbir kazanımları olmayan bir destek-sınıf olarak kalmışlardır. Öyleyse kapitalist devletle egemen sınıf ya da fraksiyonların çıkarları arasında bir ilişki söz konusudur. Aslında hegemonik bir sınıf ya da fraksiyon, yani en sonunda kapitalist bir formasyonun politik iktidarını elinde tutan bir sınıf ya da fraksiyon, fiilen ancak ekonomik çıkarlarını politik çıkarlarında inşa ederek egemen olabilir. Devlet iktidarını elinde tutarak yarattığı toplumsal ilişkileri, ancak var olan sınıfların kararsız dengesini koruyan bir dizi uzlaşmayla, kendisini halkın genel çıkarının ve ulusun birliğinin temsilcisi olarak göstermeyi başardığı politik bir örgütlenme ve özel bir ideolojik işleyişle sürdürebilir. Burada kapitalist devletin egemenlik altındaki sınıflara göre üstlenmiş olduğu rol söz konusudur ve bu rol bir yandan da bu devletin, egemen sınıf ve fraksiyonların politik çıkarlarıyla özgül ilişkisini kurmaktadır.

Peki *bu ilişki*, yani bu sınıfların tekanlamlı iktidarı olarak kurumsallaşmış iktidarın özgün ünitesi, neden yalnızca kapitalist devletin görece özerkliğinden (bu sınıflara göre), yani

burjuvazinin dini olan Bonapartizmin bize anahtarlarını sunduğu bir özerklikten hareketle tanımlanabilmektedir?

Sorunun yanıtını bize Marx ve Engels verir: Burjuva sınıfı, sınıflar mücadelesindeki kuruluşu ve yeriyle, hegemonik örgütlenme düzeyinde kendi özgün *politik partileriyle* ortaya çıkma konusunda *yeteneksiz* görünmektedir (bazı istisnalar dışında). Marx bize sıkça “özgün genel sınıf çıkarını, politik çıkarını, en dar, en kirli özel çıkarlarına her an feda eden bu burjuvaziden...”,¹⁶ “genel çıkarlarını, özgün sınıf çıkarlarını ve politik iktidarını savunma mücadelesinin, özel işlerine ket vurduğunu ve kendisini tedirgin etmekten başka bir şeye yaramadığını kanıtlayan bu burjuvaziden”¹⁷ söz edecektir. İki gözlem yapalım.

a) Burjuvazinin politik düzeyde ortaya çıkma konusundaki bu yeteneksizliği, iç ünitesini gerçekleştirme konusundaki güçsüzlüğünden kaynaklanmaktadır: Politik ünitesini, politik anlamda kavranmış ortak bir çıkardan hareketle gerçekleştiremeden, fraksiyon çatışmaları içerisinde kaybolur.

b) Bu yeteneksizlik eşzamanlı olarak, onun egemenlik altındaki sınıflarla mücadelesinden ve bu sınıflara göre politik hegemonyasını gerçekleştirmek anlamında içinde bulunduğu özel güçlükten kaynaklanmaktadır. Burjuvazinin fraksiyonları konusunda Marx bize, parlamenter cumhuriyetin, “bu fraksiyonların ortak egemenliğinin kaçınılmaz koşulu ve bunların *genel sınıf çıkarlarının, hem bu farklı fraksiyonların, hem de toplumun diğer sınıflarının isteklerini karşılayabileceği* tek devlet biçimi” olduğunu söyler.¹⁸ Ve devam eder: “O günkü Fransa –Bonapartizm– parlamenter Cumhuriyeti.”¹⁹

Marx ve Engels bize ayrıca burjuvazinin, *egemenlik altındaki sınıflara göre* hegemonya kurmasının neden güç olduğunu da açıklarlar: Burjuva sınıfının fraksiyonlaşması; kapitalist formasyonlarda küçük üretici sınıfların varlığı ve bunların po-

¹⁶ *Le 18 Brumaire*, s. 327.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 342

¹⁸ *Le 18 Brumaire*, s. 315.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 343.

litik düzeydeki kompleks yansıması; işçi sınıfının yükselişi ve örgütlü politik mücadelesi; genel seçim gibi toplumun tüm sınıf ya da fraksiyonlarını politika sahnesine çıkaran kapitalist devlet kurumları, vb. *Kısacası sanki egemen sınıfların mücadelesinin özgül koordinasyonları, eşzamanlı olarak bu sınıfların politik örgütlenme konusundaki yeteneksizliğine katkıda bulunmaktadır.*

Bu bağlamda kapitalist sınıf devletine düşen rol nedir? Bir anlamda, burjuvazinin politik çıkarını dikkate aldığı ve onun adına, onun başaramadığı politik hegemonya fonksiyonunu gerçekleştirdiği söylenebilir. *Ancak, kapitalist devlet bu fonksiyonu yerine getirmek için burjuvazi karşısında görece bir özerklik edinir:* Marx'ın, kapitalist bir devlet tipi olarak Bonapartizme ilişkin analizlerinin derin anlamı buradadır. Bu görece özerklik kapitalist devlete, egemenlik altındaki sınıflarla uzlaşma sağlamak için müdahale olanağı verir: Bu uzlaşma, zaman içerisinde egemen sınıf ve fraksiyonların ekonomik çıkarlarına yarayacaktır. Görece özerklik, devlete somut konjonktüre göre egemen sınıfın *herhangi* bir fraksiyonunun uzun erimli ekonomik çıkarlarına müdahale etme olanağı da verir: Bunlar, kendi politik sınıf çıkarının gerçekleşmesi için bazen gerekli olan uzlaşma ve özverilerdir. Örnek olarak yalnızca, bugün giderek önem kazanan ve devletin “toplumsal fonksiyonları” denen şeyi verdik. Bu fonksiyonların bugün, tekelci üretimin yarattığı artı ürünlerin emilmesini hedefleyen devlet yatırım politikalarına uygun olduğu, yani tekellerin ekonomik çıkarlarına uygun olduğu doğrudur. Ancak doğru olan bir şey daha vardır: Devlet bu fonksiyonu egemen sınıflara, egemenlik altındaki sınıfların mücadelesinin baskısıyla *dayatmıştır*. Bu durum sıkça, devletle egemen sınıflar arasındaki husumet olarak anlaşılır. Bu fonksiyonlar egemen sınıflara bazen *sosyal-demokrat* hükümetler tarafından da dayatılmıştır: ve bu hiçbir şeyi değiştirmez. Bu gibi durumlarda bu hükümetler devlet aracılığıyla, kısaca devletin görece özerkliği aracılığıyla, egemen sınıfların politik organizatörleri olarak işlev yapmıştır.

Bununla birlikte devlet, kendi kurumlarının hanesine kaydedilen ve hegemonik sınıf egemenliği için kesinlikle zorunlu olan bu görece özerkliği somut olarak kazanmak için, toplumun egemenlik altındaki bazı sınıflarına *dayanır*; bunu kompleks bir ideolojik süreçte kendisini onların temsilcisi gibi göstermeyi başararak yapar; onları bir anlamda egemen sınıf ya da sınıflara karşı (ama bunların lehine), oyuna sokar. Böylece egemenlik altındaki sınıflara, *onların* politik çıkarlarına uygunmuş gibi sunduğu bir dizi uzlaşmayı *kabul ettirmeyi* başarır. Marx bize bu somut tarihsel Bonapartizm örneğiyle, kapitalist devletin küçük çiftçiler ve küçük burjuvazi açısından üstlendiği kompleks işleyişi göstermektedir: “Bonaparte aynı zamanda, köylülerin ve halkın temsilcisi olan ve genelde burjuva toplumunun sınırları içerisinde alt-sınıfları mutlu etmek isteyen burjuvaziye de karşıdır. Örneğin “gerçek sosyalistler”i yönetsel bilgeliklerinden peşinen yoksun bırakan yeni karar-nameler çıkarmıştır.”²⁰ Çünkü Marx’ın, parlamenter cumhuriyet iktidarıyla Bonapartist devletin yürütme gücü arasında gördüğü farklılıklara (tarihsel devlet biçimlerine ilişkin) rağmen, Bonapartizm bir kapitalist devlet tipi olarak, kendisini kesinlikle genel çıkarın güvencesi ve halk-ulus ünitesinin temsilcisi olarak göstermeyi başarır. Somut Fransız Bonapartizmi örneğinde, kendi uygulaması olan genel oy sistemiyle seçilen Bonaparte, bu sistemi ortadan kaldırmış olan Cumhuriyet’ten daha “temsil edici”dir: “Yürütme gücü genel oy hakkının tanınması önerisiyle Ulusal Meclis’ten halka çağrı yaptıysa, yasama gücü de “*questeur*”ler [iddia makamı] önerisi”yle halktan orduya çağrı yapmıştır.”²¹

Böylece, politik fonksiyonunu yerine getiren kapitalist devletin, somut olarak egemen sınıflardan görece bir özerklik kazanarak (kendi kurumlarının hanesine yazılan), egemenlik

²⁰ *Le 18 Brumaire*, s. 360.

²¹ *A.g.e.*, s. 339.

altındaki sınıflara dayandığını ve onları bazen egemen sınıflara karşı bir oyuna dâhil ettiğini görüyoruz: Kazandığı özerklik ona, bu sınıfların politik çıkarıyla sürekli bir ilişki içerisinde olması için olanak vermektedir. Aslında kapitalist devletin, bu kesin sınırlar içerisinde burjuvazinin politik çıkarlarından bir adım bile uzaklaşmadığını özellikle unutmamak gerekir. Fransız Bonapartizmi örneğinde Marx bize, burjuvazinin ve küçük çiftçilerin “resmî” temsilcisi olan Louis Bonaparte’nin neden bunların lehine hiçbir politik önlem almadığını göstermiştir.

Devletin bu görece özerkliği, yapılar ve sınıflar mücadelesi alanı ilişkisinin çizdiği *sınırlar* içinde, egemen sınıflara göre sahip olduğu fonksiyonun büründüğü modalitelere ve var olan güçlerin somut ilişkisine göre *değişebilir*. Devlet, örneğin bu sınıfların *politik örgütlenme faktörü* olarak işlev görebilir ve bu da kendisini devletle bu sınıflara ait partilerin kompleks ilişkisinde gösterir. Bu durumda görece özerklik, devlet-partiler ilişkisinde deşifre olacaktır; çünkü bu partiler, üstlendikleri özgün örgütsel fonksiyonu sürdürmektedir. Devlet aynı zamanda, bu sınıfların hegemonik örgütlenme faktörü fonksiyonunu sürdürerek, bu partilerin *yerine de geçebilir*. Ya da bazı durumlarda, *bu sınıfların politik çıkarını tamamen üstlenebilir*: burada somut tarihsel Fransız Bonapartizmi fenomeni söz konusudur. Bu durumda devletin görece özerkliği, egemen sınıf ya da fraksiyonların kendi politik iktidarlarından vazgeçtiği görünümünü verecek biçimdedir; Marx bunu bize İkinci İmparatorluğa ilişkin analizlerinde anlatmıştır.

Bununla birlikte bütün bu çeşitlemeler, kapitalist devlet tipinin oluşturunca görece özerkliğinin sınırları içerisine, yani kapitalist formasyonlardaki sınıflar mücadelesinin özgün karakteristiklerine denk düşen sınırlar içerisine yerleşmiştir: *Bu karakteristikler, sınıflar mücadelesinde varolan güçler dengesine bağlı bir devlet özerkliği örneğinden açıkça ayırdır*. Esas olarak şundan dolayı ayırdır: Bu sonuncu durumda genel ku-

ral olarak ya politik olarak örgütlenmiş “eşdeğer” güçlerle, ya da politik olarak örgütsüzleşmiş eşdeğer güçlerle karşı karşıya kalırız. Her iki durumda da karakteristik olan, bu dönem boyunca devletle sınıflar mücadelesi alanındaki egemen sınıfların politik çıkarları arasındaki doğrudan ilişkiyi deşifre etmenin sıkıntılı olmasıdır. Devlet, var olan güçleri birbirlerine karşı oyuna sokarak, bazı sınıfların fiili egemenliğine –çünkü hiçbir zaman yansız bir hakem değildir– ancak belli bir formasyondaki yapıların korunma ve kohezyon faktörü olma rolüyle katkıda bulunur. Yapılar ve sınıf pratikleri alanı, burada özel bir dekalajla ortaya çıkar. Buna karşılık devletin egemen sınıfların politik çıkarlarıyla doğrudan ilişkisini, kapitalist devletin görece özerkliği durumunda, her zaman politik dönemleşme çerçevesine yerleştirebiliriz: Devlet ister bu sınıfların politik örgütlenme faktörü olarak işlev görsün, ister bu çıkarların sorumluluğunu doğrudan yüklensin.

Demek ki kapitalist devletin görece özerkliği, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir formasyonun çeşitli sınıflarına göre, tamamen politik olan fonksiyonundan kaynaklanır:

a) Genellikle ekonomik toplumsal ilişkilerden yalıtılma, burjuva sınıfındaki fraksiyonlaşmalar, vb. gibi nedenlerden dolayı kendi özgün araçlarıyla hegemonya düzeyinde ortaya çıkamayan egemen sınıfların *politik örgütlenme faktörü* olma fonksiyonundan kaynaklanır. Devleti “*egemen sınıfın örgütlenmesi*” ya da “*sınıf egemenliğinin örgütlenmesi*” olarak gören Marx, Engels ve Lenin’in kapitalist devlet konusunda sıkça kullandıkları ifadelerin anlamı kesinlikle budur.

b) *Politik örgütsüzleşme* faktörü olma fonksiyonundan, yani işçi sınıfının “özerk” bir politik parti olarak örgütlenmesini engelleme fonksiyonundan kaynaklanır. İşçi sınıfının politik örgütlenmesi ve politik mücadelesi, gerekli olan, ama buna bağlı olarak da egemen sınıfların hegemonik örgütlenmesini engelleyen bir faktördür. Devlet bu durumda işçi sını-

fını politik olarak örgütsüzleştirirken, egemen sınıfları politik olarak örgütler. İşçi sınıfının ekonomik mücadelesinin ortaya çıkardığı sürekli yalıtıcı etki, onun, kendi birliğini sağlayacak özerk bir partide politik olarak örgütlenmesini gerektirmektedir. Ama devletin, kendisini halk-ulusun politik temsilcisi olarak göstererek, bu yalıtımı –kendi özgün etkisi olan– sürdürme gibi bir fonksiyonu vardır: Bu fonksiyon onun egemen sınıflardan görece özerk olmasına katkı sağlar.

c) Kapitalist formasyonda egemen olmayan, ama egemen KÜT'ün üst-belirleyici yalıtımından etkilenen üretim tarzlarındaki bazı sınıflar açısından temel önem taşıyan özel fonksiyonundan kaynaklanır: Bu sınıflara örnek olarak köylüleri, özellikle de küçük çiftçileri ve küçük burjuvaziyi, kısaca Lenin'in deyimine göre tüm küçük üretim okyanusunu verebiliriz. Kapitalist devletin kurumları tarafından politik sahneye çıkarılan bu sınıflar, sıkça *destek-sınıflar* oluşturur. Devlet karmaşık bir ideolojik süreçle, çalışma sürecinin toplumsallaşması için çalışan işçi sınıfının tersine, bu sınıfların kendilerini, üretim sürecindeki yerlerinden dolayı politik olarak ifade etme konusundaki yetersizliğinden yararlanır: devlet kendisini doğrudan küçük üreticinin çıkarlarının politik temsilcisi olarak gösterir.

Böylece kapitalist devlette, kurumsallaşmış iktidarın üniter niteliği ve egemen sınıflardan görece özerkliği arasındaki *ilişki* deşifre edilebilir. Bu ilişkinin *paradoksal* karakteri, bu görece özerkliğin, devletin *tekanlamlı* bir politik iktidar oluşturması ölçüsünde gerçekleşmesidir. Bir başka ifadeyle politik olarak egemen sınıflara göre kazanılan ve kapitalist sınıfın kurumsal hanesine kaydedilen bu görece özerklik, egemenlik altındaki sınıfların politik iktidara *fıilen* katılmasına da, kurumsallaşmış iktidarın “parsellerinin” bu sınıflara “devredilmesine de izin vermez. Devlet iktidarı, çeşitli sınıfların (bu sınıfların partileri kendi “elinde” değil, otomatik olarak başkalarının elinde bulunacaktır) bir makine ya da aracını, ya da basit talep konusunu oluşturmaz. Varolan güçler dengesine bağlı olan bir devlet egemenliğinin kadrosunda bazen kurumsal-

laşmış politik iktidarın belli bir *dağılımı* görülebilir, ancak bu hiçbir zaman kapitalist devlet tipinin oluşturucu görece özerkliğinin sınırları içerisinde olamaz. Devletin halk-ulus ünitesinin temsilcisi olarak politik ünitesi, son tahlilde onun egemen sınıfların tekanamlı iktidarı olarak politik ünitesinden başka bir şey değildir. Ulusal-halkçı devlet olarak görece özerkliği, üniter karakteristiğinin fonksiyonu, son tahlilde, egemen sınıfların hegemonik örgütlenmesi için zorunlu olan özerkliğinden, bu sınıfların tekanamlı iktidarı için kaçınılmaz olan görece özerklikten başka bir şey değildir.

Gördüğümüz gibi kapitalist devletin bu görece özerkliği, devletle sınıflar mücadelesi alanı arasındaki ilişkilerde, KÜT'teki ve kapitalist bir formasyondaki sınıflar mücadelesinin –ekonomik, politik– özgün karakteristiklerine bağlıdır. Bu bağlılık, sınıflar mücadelesi alanıyla yapılar arasındaki ilişkinin genel anlamında alınmalıdır. Devlet bu anlamda sınıflar mücadelesinin kendi üzerindeki etki alanının *sınırlarını* çizer: *Kurumlarının oyunu*, egemen sınıf ve fraksiyonlardan görece özerkliğine *olanak verir ve bu özerkliği mümkün kılar*. Bu görece özerkliğin *çeşitlemeleri ve tarzları*, politik sınıflar mücadelesi alanındaki toplumsal güçlerin somut ilişkisine bağlıdır; toplumsal güçler de daha özel olarak, *egemenlik altındaki sınıfların politik mücadelesine* bağlıdır. Politik mücadele var olan *toplumsal güçlerin denge* sorununun fiilen işin içine girdiği nokta burasıdır. Bu denge, bu sınırlar içerisindeki özerkliğin, KÜT'teki ve kapitalist bir formasyondaki sınıflar mücadelesi alanının aynı karakteristiklere bağlı olması anlamında, kapitalist devletin egemen sınıf ve fraksiyonlardan görece özerkliğinin zorunlu koşulu değildir. Yine de bu dengenin, bu özerkliğin ve çeşitleme ve modalitelere kesin bir tarzda müdahale ettiği açıktır. Öyleyse yaptığımız değerlendirmeler iki şeyi gösteriyor:

a) bu dengenin genel anlamda ya da katastrofik denge anlamında, diğer devlet tiplerinde olduğu gibi, egemenlik altın-

daki sınıfların politik mücadelesinin, kapitalist devletin görece özerkliğini etkilemesine olanak veren tek biçim olmadığını. Burada ve bu özerkliğin kendi kurumlarının hanesine kaydedilmesi ölçüsünde, egemenlik altındaki sınıfların politik mücadelesi ortaya çıkabilir, ancak toplumsal güçler arasındaki bir dengenin eşliğine ulaşamaz;

b) burada egemenlik altındaki sınıfların politik mücadelesinin sonucu olarak görünen bu özerkliğin bir güçler dengesinin sonucu olarak anlaşılmaması gerektiğini. Bu özerklik, özellikle de kurumsal oyun hanesine kaydedilmesi anlamında, fonksiyonunu hiçbir zaman varolan güçler dengesine bağlı bir özerklikle aynı tarzda yerine getirmez.²²

III. TOTALİTER FENOMEN DENEN ŞEY

Kapitalist devletin bu karakteristiklerine, güncel politik kurum tarafından “totalitarizm” gibi ideolojik bir tema çerçevesinde, aşındırıcı bir tarzda yaklaşılmıştır. Konu çok geniş olduğu için burada ancak birkaç kısa bilgi verebileceğim.²³

²² Bu iki devlet özerkliği tipi, somut birlikte varoluşlarının sıkça uyumsuzluk göstermesi anlamında çelişkili olabilir. Aslında bu konuda aydınlatıcı olan, mevcut güçler arasındaki dengeye bağlı bir özerklik durumunda devletin, egemen sınıfların politik örgütleyciliği fonksiyonundan vazgeçmesidir –devletler– partiler ilişkilerinde yerini net olarak bulan durum. Bu durumda, politik egemenliğin derin bir *krizine*, kapitalist devletin görece özerkliğine ilişkin her durumda görmediğimiz *hegemonik* bir krize tanık olabiliriz. Buna karşılık bu güçler dengesi bir kriz yaşamadığı, yani bir formasyonun ilişkiler birlikteliğinde bir değişiklik göstermediği ama kendisini politik sahne alanıyla sınırladığı zaman, bu iki devlet özerkliği tipi, somut durumlara göre değişen biçimlerde birleşebilir. [Orijinal kitapta 21 ve 23 no’lu dipnotlar arasında 22 no’lu dipnot’u gösteren hiçbir işaret yok. Bu nedenle 21 no’lu dipnottan sonra orijinal kitapta s. 315 yer alan 23 no’lu dipnotu 22 numara kabul ederek devam ettik. –y.n.]

²³ Genel olarak “totalitercilik” üzerine literatür geniştir. Özellikle bkz. H. Arendt, *The Origins of totalitarianism*, 1951; W. Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, 1965; Adorno, *The Authoritarian Personality*, 1950; C. Friedrich (yayıncı), *Totalitarianism*, 1944; Marksist bakış açısından tek yaklaşımı Fr. Neumann’da buluyoruz: *Behemoth: The Structure and practice of National Socialism*, 1944 ve *The Democratic and*

Totaliter fenomen denen şeyi, bazen genel bir “dikta-tör(lük)” kuramı içerisinde geçersiz kılma çabaları olmuş, ancak genel kural olarak bu fenomeni daha çok, kapitalist devletin güncel dönüşümlerine uygulanabilir özgül bir politik biçim olarak, böylece de liberal devlet biçimine radikal biçimde karşıt bir biçim olarak anlama çabaları öne çıkmıştır. Öte yandan totalitarizm sorunsalı, “bireyler”, yani toplumun özneleri ve devletin üreticileri perspektifine sıkıca bağlı olduğu için, totaliter devlet, meşruluk sorununda bir “kitle” toplumuna dayanacak olan kurumsallaşmış bir iktidar biçimi ortaya çıkaracaktır. Sanayileşmiş toplumun “çoğalmış atomları”nın aktarılmış özü olan devlet, günümüzde toplumla uzlaşmaz bir karşıtlık içerisinde görünecektir. Liberal toplumda ve devlette bireyler, ilke olarak politikaya katılımlarından kaynaklanan ve bu global çoğalmayı engelleyen sınıf farklılıklarının uygunlaştırdığı ayrıcalıklı bir özerklik alanına sahip olacaktır. Buna karşılık bugün radikal dönüşümlere tanık oluyoruz: Teknolojik süreçte bireysel özün toptan yok oluşuna; sınıf mücadelesinin, uyumsuz, özdeş ve nesneleştirilmiş atomlarla homojenleşmiş bir kitle lehine ortadan kalkmasına ve totaliter devletin (toplumla uzlaşmaz karşıtlığı sayesinde) bireysel özü topluca tekeline almasıyla birlikte yeni bir yabancılaşmanın ortaya çıkmasına; tüm bireysel faaliyet alanlarının devlet iktidarı tarafından ele geçirilmesine; özel alanın devletçi Behemoth bağırsaklarında emilmesine; artık bu yeni dev Leviathan’ın mekanik tekerlekleri olan bireylerin politikaya katılımının ortadan kalkmasına.

Bu apokaliptik mitoloji üzerinde daha fazla durmuyorum. Ama modern hukukî-politik yargının ilginç betimlemelerini de bazen ona borçlu olduğumuzu söylemek zorundayım. Bu analizleri yöneten sorunsal özne-bireylerin sorunsalı (ideolojik) olsa da, varsayılan güncel dönüşümler bilimden ziyade hayalcilikten kaynaklansa da, bu analizlerde ideolojinin maskeleyip reel sorunları deşifre etmemiz mümkündür.

Daha da özel olarak kapitalist devlet, bizatihi *meşruluk ilkesini*, kendisini, halk-ulusun özdeş, uyumsuz, homojen ve politik bireyler-yurttaşlar olarak gördüğü kendiliklerin ünitesi olarak göstermesinden almaktadır. Totaliter fenomen kuramcılarının bazılarının haklı olarak, bunun diğer “despotizm” biçimlerinden, örneğin meşruiyetini –tanrısal– kutsallıktan alan zorbalık biçimlerinin uyguladığı “mutlak” politik iktidardan radikal biçimde ayrı olduğunu gözlemlediği nokta tam da burasıdır.²⁴ Bu zorbalık biçimleri yine de, örneğin kölecî ya da feodal devlet biçimlerinde ortaya çıkış şekilleriyle, iktidarı *mutlak kuralların* sınırlarına hapsedebilmiştir. Bir başka ifadeyle, devletin totalitarizm terimiyle nitelenen özgül fonksiyonuna olanak sağlayan şey, kesinlikle halk-ulus ünitesini temsil eden kapitalist devletin meşruluk tipidir. Bu halk, politik ve ideolojik yapıların faileri üzerindeki yalıtıcı etkinin, yani ekonomik toplumsal ilişkilerin sunduğu etkinin politik-ideolojik ifadesinden başka bir şey değildir. Öyleyse reel ideolojik olarak kitle terimiyle ifade edilen fenomenleri kolayca ortaya koyabiliriz.²⁵

Ayrıca kapitalist devletin totalitarizm terimiyle ifade edilen ve aslında bu devletin sınıflarla ilişkisine ait olan işleyişi, bu devletin meşruiyet ilkesi ve ekonomîğin yalıtımı arasındaki ilişkiyle mümkün kılınmıştır; bir yandan ilişkilerinin sınıf karakterini faillerden gizleyen, öte yandan bu devletin kurumlarında sınıf mücadelesinin doğrudan ifade edilmesini engelleyen bir yalıtımdır bu. Bu açıkçası, totalitarizm kuramlarını kabul etmeye zorlayan bir şeydir ve oldukça ele vericidir; totaliter politik biçimle, bu kuramlar tarafından sınıf mücadelesinin yokluğu ya da tükenmesi denilen şey arasında bir korelasyondur. Bu kuramlar, içerisinde sınıflar mücadelesinin var olduğu ve karşıt sınıf çıkarlarının bireyle politik iktidar

²⁴ Bkz. Arendt, *op. cit.*, ve Talmon, *Les Origines du totalitarisme*, 1956, s., 10 ve devamı.

²⁵ Sorunun bu Marksist konumuna ilişkin ilginç bilgiler için bkz. R. Banfi: “Abozzo di una ricerca attorno al valore d’uso nel pensiero di Marx, *Critica Marxista*’nın içinde, Ocak-Şubat 1966, s. 137 ve devamı.

arasında “arabuluculuk” anlamında politik olarak örgütlendiği toplumun, iktidarın çoğulcu politik biçimini sunan bir toplum olduğunu söyler. Totaliter devlet, sınıf aidiyetinin artık işlev göremez olması nedeniyle, ancak bireyin doğrudan politik iktidara açıldığı bir kitle toplumunda görülebilir.²⁶

Bu kuramın maskeleyiği reel soruna ideolojik yanıt: Kapitalist devletin “totaliter” olarak belirlenen fonksiyonunun, “birey” ve “devlet” arasında “arabuluculuk” yapacak dernek ya da sınıfların karşıt çıkarlarının yokluğuyla değil, politik iktidar kurumlarında sınıflar mücadelesinin doğrudan ifadesinin yokluğuyla bağlantılı olduğu doğrudur. Bu, kurumsal örgütlenme içerisinde sınıfların kast ya da devlet olarak değerlendirildiği dönemde mümkün olmayan, halkçı-sınıf devletinde, yani kendi kurumlarında politik sınıf mücadelesinin olmaması ölçüsünde, kendisini halk-ulusun ünitesi olarak sunması ölçüsünde sınıf devleti fonksiyonunu yerine getiren bir devlette mümkün olan durumdur. Bir başka ifadeyle politik sınıf iktidarının bir noktada toplanması hiçbir zaman, meşruiyet kazanan ideolojik ilkesinden kurumsal sınıf karakteri çıkarmayı başardığı zamanki kadar yoğun ve güçlendirilmiş –totaliter– olmamıştır.

Öte yandan, kapitalist formasyonların ekonomik toplumsal ilişkilerinin, sınıflar mücadelesinin diğer düzeyleri üzerindeki çarpıcı yalıtıcı etkiyi dikkate alırsak, bu durum çok daha önemli bir boyut kazanır. Totaliter fenomenin korelasyonu ya da sınıflar mücadelesinin yokluğu olarak anlaşılan şey aslın-

²⁶ Bu konuda bkz. Arendt, op. cit., s. 305 ve devamı; Kornhauser, op. cit., s. 33 ve devamı, 48 ve devamı, 76 ve devamı. Diğer yandan bu anlayışı Durkheim’in despotik otoriteye yönelik eleştirisine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Durkheim’in birey ve devlet arasında “arabulucu” örgütlenmelerin olmamasına dayandığı bir eleştiridir bu. Sonuç olarak bu totalitercilik kuramlarının ortaya koyduğu ideolojik sorun, Rubel ve Nora’nın, Marx’ın Bonapartizm analizlerine ilişkin olarak ortaya koydukları ve daha önce gördüğümüz (bu bölümde s. 4) sorunla aynıdır. Rubel ve Nora, iki çelişkili anlayışın, bir devlet-sınıflar ilişkisi anlayışıyla, bir devlet-bireyler ilişkisi anlayışının ortaya çıktığını düşünmüşlerdir.

da, ekonomik sınıf mücadelesinin *politik sınıf örgütlenmesi* üzerindeki o yalıtıcı etkisine de ilişkindir. Gerçekten de totalitarizmin özellikle yoğun biçimleri olarak değerlendirilen Nazi devletinde ve faşist devlette, bazı sınıflara özgü politik örgütlenmenin yokluğu söz konusudur; bu da diğerleri arasında, ekonomik mücadelenin yalıtımının politik mücadele üzerindeki ters etkisine bağlı bir şeydir. O halde sınıflar mücadelesinin “kitleselleşmiş” bireyler arasında kaybolması hiçbir biçimde söz konusu değildir, söz konusu olan ekonomik mücadelenin yalıtımı bakımından politik sınıf örgütlenmesinin yokluğudur. Bu örgütlenme yokluğu özellikle, kapitalist tarzın diğer üretim tarzlarına dayattığı yalıtıcı etkiye tâbi kalan sınıfları, yani küçük burjuvazi ve küçük çiftçiler gibi bazı köylü fraksiyonlarını etkilemiştir. Örneğin Almanya’daki Nazi devleti, bu sınıfların özgün politik örgütsüzlüğü ölçüsünde, ideolojik iktidar fetişizmi mekanizması yoluyla devlete verdikleri destek ölçüsünde gelişmiştir: Bu sınıflar devleti halk-ulus ünitesinin cisimleştiricisi anlamında *kendi* politik temsilcileri olarak değerlendirmiştir. Öte yandan tamamen tekellerin hizmetinde olan Nazi Devletinin, burjuva sınıfının *özgün politik örgütlenmesinin özellikle şiddetli bir kriz yaşadığı döneme* denk düştüğüne de unutmamak gerekir.²⁷

Faşist devlet sorununu, kuşkusuz totalitarizmin genel kataloğunda sulandırılmayacak ve somut konjonktürdeki top-

²⁷ Bu konu özellikle Gramsci tarafından ve çeşitli toplumsal formasyonlara göre farklı biçimler alacak olan “Sezarizm” ve “Faşizm” üzerine yazdığı yazılarda açıklığa kavuşturulmuştur. Gramsci, var olan toplumsal güçler arasında basit bir dengeden değil, katastrofik bir dengeden, yani bu güçlerin “mücadelenin devamının yalnızca karşılıklı yıkımla sonuçlanabileceği dengesinden” söz edecektir. Bu durum politik iktidara, genel bir denge durumunda büründüğü biçimlerden farklı biçimler verir: Bu biçim kapitalist formasyonda, varolan toplumsal güçlerin politik krizi olarak, bu güçlerin politik örgütsüzleşmesi olarak vardır. *Faşizm Gramsci tarafından kesin bir biçimde, gelişmiş kapitalist formasyonlara özgü Sezarizm olarak değerlendirilmiştir.* (Bkz. Özellikle “Sezarçılık” üzerine yazdıkları, *Oeuvres*’in içinde, Sociales yay., s. 255 ve devamı).

lumsal güçlerden yola çıkarak incelenemeyecek olan bu fenomeni şimdilik bir yana bırakıyorum.²⁸

²⁸ Faşist devlet konusunda hiçbir gözlem yapmıyorum. Eğer bu terime genel olarak yapıldığı gibi çok geniş bir “otoritecilik” ya da “totalitercilik” anlamı verecek olursak, terim tüm özgüllüğünü kaybeder. Her somut kapitalist devlet biçimi, bu anlamda az çok “faşist”tir. Öte yandan faşizmi, VII. Kongre’den önce 3. Enternasyonal’in kuramsal çizgisinde olduğu gibi, tekelci kapitalizme ve emperyalizme denk düşen bir kapitalist devlet biçimi olarak görürsek de aynı sonuçlara, bu görüngünün özgüllüğünün ortadan kalkmasına varırız. Bu anlamda günümüzdeki her devlet biçimi çeşitli derecelerde “faşist” olacaktır. Oysa bu anlayışlar, özellikle özgül politik biçimlerin bilimsel incelemesine olanak vermemeleri noktasında, son derece yetersizdir. Faşist devlet terimine, Nazi Almanya’sında ve daha farklı olarak Faşist İtalya’da görülen bu özgül devlet biçimlerini içeren *kesin bir anlam* verilmesi gerekecektir. Ben burada tipolojik kapitalist devlet çerçevesi içerisine girmeyen ve ekonomiğin ve kapitalist devlet tipini belirten eklemlenmeden farklı bir politığın eklemlenmesiyle karakterize edilen özgül devlet biçimlerinin söz konusu olduğunu yineliyorum. Bu burada da açıkça görüldüğü gibi, Bonapartizmi “burjuvazinin dini” olarak anlaşılmasına olanak veren “tipik” kapitalist devletin otoriter çerçevesinde her zaman geçerli olan bir durum değildir. Kısa iki bilgi eklemek istiyorum. Birincisi kapitalist üretim tarzının ya da tekelci kapitalizmin analizinde, *kuramsal olanaksızların*, faşist devletin kapitalist devlet tipinden ayrıldığı varsayılan yerde gündeme getirilmemesiyle savaş kapitalizmi tarafından gündeme getirilmemesi, aynı anlamda değildir: *Marjinal tarihsel ayrılıklar söz konusudur*. İkincisi, kapitalist bir formasyonda görünen faşist devlet, kuşkusuz diğer “diktatörlük yanlısı” ya da “mutlakçı” biçimlerin, kapitalist devlet tipinin çok sayıda karakteristiğinin tersine, kendi tipolojik çerçevesinin kenarına yerleşmiş olarak bulunur. Biçimsel olarak *mutatis mutandis* Bismarckçı devlet konusunda (Bkz.; bu kitapta s. 165 ve devamı) karşılaştığımız sorunla benzerlik taşıyan bir sorundur bu. Ve kesinlikle Faşist devletin Bonapartçı kapitalist devlet içerisinde eritilmesine götüren bir şeydir (bkz. örneğin Aug. Thalheimer’deki Bonapartçılık-nasyonal sosyalizm paralelliği: *Faschismus und Kapitalismus*’un içinde yayınlanan *Über den Faschismus*, Europa Verlag, 1967, s. 19 ve devamı ve H. Berl: *Napoléon III. Demokratie und Diktatur*, 1948, vb.). Bu şu demektir: *Bu gözlemler hiçbir biçimde somut etmenlerin, yani kapitalist bir formasyonun somut konjonktüründe faşist devlet denilen bu özgül politik fenomeni doğuran politik sınıf ilişkilerinin neler olduğu sorusunu yanıtlamaz*. Bu noktada, burada daha fazla ele alamayacağım karmaşık bir sorun söz konusudur.

Totalitarizm terimi, bu nedenle hiçbir belli başlı politik fenomen için kullanılamaz: “otoritarizm”den ayırmalamaya çalışılmasına rağmen basitçe politik iktidarın özellikle “güçlü” karakteri anlamına gelir. Bu terime atfedilen fenomenler, aslında genel olarak kapitalist devletin görece özerkliği ve özgün ünitesinin karakteristiklerine uygundur. Dahası, bu fenomenlerin bilimsel analiz olasılığı da yasaklanmıştır. İdeolojik olarak kitleler açısından devletin “totaliter” karakteri olarak belirtilen şey, aslında bir merkezde toplanmaya, politik iktidarın özgün ünitesi olarak belirtilen şey de, kapitalist devlette, yani halk-ulusun ünitesini temsil eden halkçı-ulus devlette, sınıfın yegâne ve tekanamlı politik iktidarının özel olarak güçlendirilmesine ilişkindir. Benzer bir biçimde, totaliter devletle toplumun uzlaşmaz karşıtlığı olarak betimlenen şey, son tahlilde yalnızca kapitalist devletin egemen sınıflardan görece özerkliğidir. Nihayet, totaliter fenomenle sınıf mücadelesinin yokluğu arasındaki ilişki olarak betimlenen şey, kapitalist devletle, kapitalist formasyonlardaki politik sınıf örgütlenmesi arasındaki ilişkiden başka bir şey değildir. Totalitarizm kurumlarında en sonunda teslim etmemiz gereken şey, faillerin (yalıtcı etki bunların sınıf ilişkilerinden ortaya çıkar) politik ünitesinin temsilcisi olarak politik kurumlar ve politik iktidarın özel üniter karakteri (bu iktidarın karakteristik görece özerkliğini sağlar) arasındaki ilişkide ısrar edilmesidir. Ama bu ilişki ancak Marksist bir politik iktidar analiziyle açıklanabilir.

Öte yandan KÜT’ün bugün yaşadığı dönüşümlerinin, bugünkü biçimiyle kapitalist devletin yaşadığı dönüşümlere denk düştüğü kuşkusuzdur. Aynı zamanda bu dönüşümlerin totalitarizm sorunsalı içinde deşifre edilemeyeceği ve örneğin totaliter terimiyle belirtilemeyeceği de kesindir. Aslında bu terimin örtülü olarak içerdiği reel karakterler *hiçbir şekilde liberal devlet biçimiyle uzlaşmaz karşıtlık içerisinde değildir*: Bu politik ideolojinin maskeleydiği reel fenomenler, devlet kapitalizmi tipine uygun düştüğü ölçüde liberal devlet biçiminde de bulunur. Yani güncel politik ideolojilerin, totaliter poli-

tik ideolojiler terimiyle kılıflanan reel karakteristikleri aslında liberal politik ideolojilerde de bulunur; bunlar politik burjuva ideolojilerinin oluşturuç nitelikleridir. Politik ideolojiler konusunda az önce sözünü ettiğimiz sorundur bu. Böylece pek çok totaliter fenomen ideologunun, bu fenomenin karakteristiklerinin liberal devlette de bulunduğunu örtülü olarak kabul ettiğini görmek şaşırtıcı olmaz: Bunu kabul ederken, kaynaklarının genel olarak modern devlette olduğunu keşfederler.²⁹

²⁹ Örneğin diğerkleri arasında Talmon, *op. cit.*

4. kapitalist devlet ve egemen sınıflar

I. İKTİDAR BLOĞU

—Kapitalist devlet tipinin, şimdiye kadar özellikle sınıflar mücadelesinin özel alanıyla olan ilişkisinden hareketle incelediğimiz ünitesi ve görece özerkliği, aynı zamanda bunların kapitalist bir formasyonda bulunan *egemen sınıf ve fraksiyonların ilişkilerindeki* özgül fonksiyonundan hareketle de incelenmelidir. Bundan sonra bu politik fonksiyonla ilgileneceğiz. Ve kapitalist devlet kavramıyla ilişkileri ölçüsünde, bir kez daha Marx'ın analizlerine başvuracağız.

Bunun için iktidar bloğuna ilişkin olan ve önemli noktalarını kısaca hatırlatmak istediğim gözlemlere başvurmamız gerekiyor.

1) Kapitalist bir formasyonda pek çok sınıfın, özellikle de iktidar bloğunda oluşmuş sınıf fraksiyonlarının karakteristik olarak bir arada varolduğunu görmek mümkündür. Bu, öncelikle kapitalist üretim ilişkilerinden, örneğin kapitalist bir formasyonun egemen sınıfları olarak toprak rantını elinde tutan büyük toprak sahiplerinin –başlangıçta toprak soyluları sınıfı ya da soyluluk fraksiyonu, ardından burjuvazinin özerk fraksiyonu– ve ticarî, sınaî ve malî fraksiyonlara bölünmüş burjuvazinin özel olarak bir arada var olmasından kaynaklanır. Sonra da KÜT'ün, egemen olmayan tarzlar üzerindeki egemenlik tipinden ve bunun sonucu olarak bu tarzları iktidar

bloğunda temsil eden sınıflardan kaynaklanır. Ve nihayet kapitalist devletin, pek çok sınıf ya da sınıf fraksiyonunun politik sahnede görünmesini mümkün kılan yapılarından kaynaklanır.

2) Öte yandan iktidar bloğunda yer alan sınıf ya da sınıf fraksiyonlarının ilişki tipini belirlemiştik. İktidar bloğu, Marx'ın kullandığı bazı nosyonların tersine –örneğin sentez ya da kaynaşma–, *egemen* sınıf ya da fraksiyonların çelişkili bir üntesini oluşturur; hegemonik sınıf ya da fraksiyonun *egemen* olduğu üntedir bu. İktidar bloğunun bu üntesi, blokta yer alan diğer sınıf ya da fraksiyonların çıkarlarını politik olarak *kutuplaştıran* hegemonik sınıf ya da fraksiyonun himayesinde kurulmuştur. Böylece iktidar bloğunun önemli bir karakteristiğini keşfetmiş oluruz. Marx'ın analizleri, bazı muğlâk ifadelere rağmen, kalıcı olarak kabul görmüş bir ilkeye dayanır: bu bloktaki diğer sınıf ya da fraksiyonlar, hegemonik sınıf ya da fraksiyonun diğerlerine göre daha büyük bir parseli elinde bulundurduğu kurumsallaşmış politik iktidarın *herhangi bir paylaşımına* dayanmaz. Bir başka ifadeyle parsellere bölünmüş bir devlet iktidarı anlayışı, *egemen sınıflar-egemenlik* altındaki sınıflar, ya da *egemen sınıflar-destek* ya da *müttefik sınıflar* ilişkileri için bir anlam taşımıyorsa, iktidar bloğunu oluşturan sınıf ve fraksiyonların arasındaki ilişkiler için de bir anlam taşımaz. Devletle hegemonik sınıf ya da fraksiyonun özgül çıkarları arasındaki uygunluğun serimlemesi, bu çıkarların iktidar bloğundaki diğer sınıf ya da fraksiyonların özgül çıkarlarını kutuplaştırmasıyla mümkündür; Marx'ın analizlerinin temelinde bu vardır. Son tahlilde, *devletin kendi üntesi içindeki iktidarını* elinde tutan ve bunu Marx'ta sıkça görüldüğü gibi “ayrıcalıklı *egemen*” sınıf ya da fraksiyon olarak örtülü bir tarzda gerçekleştiren, her zaman hegemonik sınıf ya da fraksiyon olmuştur.

Hegemonik sınıf ya da fraksiyonun himayesindeki iktidar bloğunun politik üntesi böylece, bu sınıf ya da fraksiyonun özgül çıkarlarına uygunluğu çerçevesinde, devlet iktidarının

ünitesini belirtir. Bu karakteristik diğerleri arasında, kapitalist devletin kurumlarının iç oyunları ve burada bu devletin iktidar bloğuyla ilgili fonksiyonu açısından değerlendirilen özgün ünitesi ve görece özerkliğiyle ilgilidir. Çünkü devletle hegemonik sınıf ya da fraksiyonun bu özel ilişkisi, bir diğer açıdan bu sınıf ya da fraksiyonun devlet “makinesine” doğrudan bağımlı olması sonucunu doğurmaz: tersine bu ilişki, hem bu sınıf ya da fraksiyondan, hem de kendi bütünlüğü içindeki iktidar bloğundan görece bir özerklik gösterir.

3) Aslında iktidar bloğunu oluşturan pek çok sınıf ya da fraksiyonun politik egemenlik alanında bir arada varolmasına bağlı olarak, bunların hegemonik sınıf ya da fraksiyonun himayesindeki politik üniteye ortaya çıkma konusundaki karakteristik yetersizliğini görmek mümkündür. Bir başka ifadeyle, burjuva sınıfının ya da bu sınıfın fraksiyonlarının, hegemonik düzeyde kendi partileriyle ortaya çıkma konusunda yetersiz olduğunu görürüz; *özgün örgütlenme araçlarını kullanarak, özgül çıkarlarını* (iktidar bloğundaki diğer sınıf ya da fraksiyonların çıkarlarını kutuplaştıracak olan) politik çıkarlara dönüştürme konusundaki yetersizliktir bu: böylece bu bloktaki sınıf ya da fraksiyonların ünitesini oluşturmazlar. Bu yetersizlik esas olarak, uzlaşmaz sınıf fraksiyonlarına bölünmüş burjuva sınıfının, bizzat üretim ilişkilerinden hareketle derin fraksiyonlaşmasına bağlıdır: “Genel sınıf çıkarını, politik çıkarını her ân son derece sınırlı özel çıkarlarına fedâ edebilecek olan bu burjuvazi...”¹ Bu yetersizlik aynı zamanda, ekonomik toplumsal ilişkiler üzerindeki yalıtıcı etkinin, kapitalist sınıfın “ayrıcalıklı kapitalistler”i açısından *telâfi edilmeme* olgusuna bağlıdır (“çalışma-kolektif emeğin” işçi sınıfının ücretli işçileri açısından tazmin edilmemesi gibi). Politik egemenlik düzeyindeki sınıf ve fraksiyonlar bazı sürtüşmeler nedeniyle kendilerini tüketmekle kalmaz, aynı zamanda ve çok sık olarak kendilerini politik yönetim konusunda yetersiz kılan ilişkiler içerisinde yok olurlar. Bu çelişkiler, kapitalist bir for-

¹ *Le 18 Brumaire*, s. 327.

masyonun tüm sınıf ilişkilerinde tali çelişkiler olsa da ve sık olarak temel çelişkinin tali yönleri olsa da, etkilerinin çok önemli olduğu doğrudur. Temel çelişkiyle ya da bunun tali yönleriyle birleşmiş olan bu tali çelişkiler, kendi sınıf fonksiyonları yoluyla, politik düzeyde her zaman kalıcı bir egemenlik durumu yaratır.

4) Öte yandan Gramsci'nin *Sezarizme* ilişkin yazılarında, "Sezarist" fenomenin kuramsal özgüllüğünü sınırlamasına ve bunu kapitalist devlet tipinin karakteri olarak değerlendirmesine rağmen, bu fenomeni temel toplumsal güçler arasındaki "katastrofik denge"ye bağlayarak vurguladığı şey budur. Gramsci, bu devlet tipinin yorumlanmasına yararı olan bilgiler vererek bu açıklamanın sınırlarını belirler: "Sezarizm fenomeninde... bu yeni tarihsel fenomenin tamamen "temel" güçler arasındaki dengeye bağlı olduğunu değerlendirmek, bir yöntem yanlışı (sosyolojik mekanizmanın bir yönü) olacaktır; aynı zamanda hem temel sınıfların başlıca gruplarına, hem de hegemonik gücün ya da onun etkisine boyun eğenlerin çekip çevirdiği yardımcı güçlere müdahale eden ilişkileri de görmek gerekir."² Oysa kapitalist devlet tipine, ya da burjuvazinin dini olan Bonapartizme ilişkin Sezarist eğilimleri ortaya çıkarın şey kesinlikle, sınıf fraksiyonlarına bölünen burjuva sınıfının toplumsal güçlerindeki çelişkili ilişkilerdir.

Nihayet, iktidarı aralarında *paylaşacak* olan *politik elitler* anlayışını gündeme getirerek egemen bir sınıfın varlığını yadsıyan güncel politik kuramların birçoğunun, burjuvazinin bugün artık geçmişte olduğu gibi, sağlam ve uyumlu bir sınıf oluşturamayacağı olgusuna dayandığını değerlendirirsek,³ bu gözlemler çok daha önemli olur. Aslında burjuvazi *hiçbir zaman* özne-sınıf olmamıştır; bunun için hem kendi egemen sınıf karakterinde, hem de kendisinden görece özerk olan ku-

² Eserin éd. Sociales'den yayınlanan Fransızca çevirisinden alındı, *op. cit.*, s. 259.

³ Bu konuda bkz. Bottomore, *Classes in Modern Society*, 1966, s. 28 ve devamı, *Elites and Society*, 1964, s. 24 ve devamı, vb.

rumlaşmış iktidarın ünitesinde bir şeyleri değiştirmesi ve bu değişikliği de, özne-sınıf ve kendi hegemonik fraksiyonunun özgül çıkarları arasındaki tekanlamlı bir uygunluk durumunda gerçekleştirmesi gerekmiştir.

Bu durumda devletin rolü nedir? Devlet aslında *iktidar bloğunun, hegemonik sınıf ya da fraksiyonun himayesi altındaki politik ünite faktörünü oluşturmaktadır*. Bir başka ifadeyle *bu sınıf ya da fraksiyonun hegemonik örgütlenme faktörünü oluşturmaktadır*; bu hegemonik örgütlenme, bu sınıf ya da fraksiyonun özgül çıkarlarının, iktidar bloğundaki diğer sınıf ve fraksiyonların çıkarlarını kutuplaştırabileceği bir tarzda olmalıdır. Marksist kuramın, devletin *iktidardaki sınıf ya da fraksiyonlar* bakımından bu rolüne sıkça vurgu yaptığı doğrudur. Ancak bu rol, devletin *hakemlik rolü* olarak ifade edilmiştir. Bir formasyonda tali çelişkilerin oynayabileceği üst-belirleme rolünün anlaşılmamasından kaynaklanan ve yıkılması gereken, bu sonuncu mittir. Bir başka ifadeyle, devletin bu durumda, kendi partileri aracılığıyla politik olarak örgütlenmiş olan sınıf ya da fraksiyonlar bakımından, yeni oluşmuş toplumsal güçler arasında hakemlik yapması söz konusu değildir. Devlet sanki iktidar bloğunun politik örgütlenmesi rolünü sürekli elinde tutmaktadır. Bu konu, kapitalist devlet ve bu bloktaki sınıf ve fraksiyon partileri arasındaki ilişkinin incelemesinde daha da açıklığa kavuşacaktır. Devletin bu rolü elinde tutmasının nedeni doğrudan doğruya, burjuvazinin politik sınıf ve fraksiyon partilerinin özerk bir örgütsel rol, hatta işçi sınıfı partilerinin rolüne benzemeyen bir rol oynama konusundaki yetersizliğidir. Böylece devletin, hem hegemonik sınıf ya da fraksiyon himayesindeki iktidar bloğunun politik ünite faktörü olarak oynadığı rolü –yani iktidar bloğunun hegemonik olmayan sınıf ya da fraksiyonlar bakımından rolü– hem de hegemonik sınıf ya da fraksiyonların çıkarlarının örgütlenme faktörü olarak oynadığı asıl rolü –yani bunlar bakımından özgün rolü– daha açık görmüş oluruz.⁴

⁴ Devletle egemen sınıf ya da fraksiyonların partileri arasındaki ilişki in-

Kapitalist devletin karakteristiklerini şimdi de egemen sınıf ve fraksiyonlar açısından değerlendirmeye çalışırsak şunu görürüz: Bu devlet kendi görece özerkliğine bağlı *özgün bir üniteyi*, politik anlamda birleştirilmiş bir sınıfın aracı olarak değil de iktidar bloğunun ünite faktörü olarak *sunmaktadır*. Öyleyse söz konusu olan, kurumsallaşmış iktidarı *aralarında paylaşılan* toplumsal güçler değildir: Söz konusu olan, politik egemenlik alanında bulunan ve bu egemenliği ancak politik olarak birleşmeleri ölçüsünde sağlayabilen pek çok sınıf ve fraksiyondur. Devlet kendi özgün ünitesini, bu egemen sınıf ve fraksiyonların çoğulluğu sayesinde ve bunların politik ünitelerini örgütlenme faktörü olmaya zorlanması ölçüsünde kurar. Hegemonik sınıf ya da fraksiyonun himayesinde gerçek-

celendiğinde, bu durum özellikle açık bir biçimde ortaya çıkar. Bu partilerin, örgütsel bir rol, üstelik sosyalist partilerin ve ardından komünist partilerin rolüne hiç de benzemeyen bir rol edinmelerinin, seyrek rastlanan bir durum olduğunu görmek gerekir. Bu partiler özellikle, “parlamentar fraksiyonlar” tarzında oluşan bu *sınıf ya da fraksiyonların devlet nezdinde temsiliyeti* edilmesi fonksiyonunu üstlenmiştir. Bu nedenle bunların fonksiyonlarını, genel olarak, özellikle iktidarın *iletim kayışları* tarzı üzerinden yerine getirdikleri değerlendirmesi doğru görünmektedir. Yine de bu gözlem çok geneldir ve bu gözlemi şunu söyleyerek belirginleştirebiliriz: Devlet, bu örgütsel rolü yüklenerek egemen sınıf ve fraksiyonlar bakımından ne kadar özerk olursa, bu partiler o kadar tükenir. Bir başka ifadeyle, *bu partilerin tükenmesi*, devlet bu rolü sürdürdüğü ölçüde, *iktidar bloğunun politik dağılması anlamına gelmez*: Bu genellikle, yürütmenin karakteristik üstünlüğe sahip olduğu bir devlet özerkliğinde rastlanan durumdur. Son olarak burjuva sınıfı partilerinin ve işçi sınıfı partilerinin analizinde *hiçbir zaman aynı ilkelerin öncelenmediğine* işaret etmek önemlidir—modern politika biliminin pek çoğunun analizlerinin, aynı zamanda örneğin Umb. Cerroni’nin önemli makalesinde (Per una teoria del partito politico, *Critica marxista*’nın içinde, Eylül-Aralık 1963, s. 15 ve devamı) gördüğümüz gibi Marksist kuramın analizlerinin tersine. Öte yandan burada sözünü ettiğim farklılık, yalnızca “yeni tip parti”nin toplumsal ilişkilerde devrimci bir dönüşüm hedeflemesi olgusuna indirgenemez: Bir başka ifadeyle burjuva partilerinin örgütsel yetersizliği basitçe, burjuva sınıfının mevcut toplumsal güçlerin devamını hedeflemesi olgusuna bağlı değildir. Aslında burjuva partileri, genel olarak hiçbir zaman, mevcut toplumsal güçlerin devamı için kesinlikle zorunlu olan bu sınıfların örgütlenmesine ilişkin özerk bir rolü, yani devlete düşen bir rolü üstlenmezler.

leşen bu ünite böylece, bu sınıf ya da fraksiyonu örgütleme faktörü olan devlet ünitesine denk düşer. Dolayısıyla devlet iktidarı ünitesi son tahlilde, devletin hegemonik sınıf ya da fraksiyonla kurduğu özel ilişkide, *devletin bu sınıf ya da fraksiyonun özgül çıkarlarıyla tekanlamlı uygunluğu* gerçeğine dayanır. Marx'ın Fransa'da 1848-1852 yılları arasındaki döneme ilişkin olan ve hem devletle iktidar bloğunun bu ilişkisini, hem de hegemonik sınıf ya da fraksiyonun lehine kurumsallaşmış devletin üniter işleyişini gösterdiği analizlerin anlamı da budur.

Öte yandan bu gözlemler, bugün oldukça geçerli olan ve geçmişin burjuva devletini, burjuva sınıfının temsilcisi; tekelci devlet kapitalizmindeki günümüz devletini de, yalnızca tekelci fraksiyonun temsilcisi olarak görmeye dayanan bir miti yıkmaya yarayabilir. Bu mit *kesin* konuşmak gerekirse çifte eksiklik içermektedir: İktidar bloğu birliğinin çıkarlarını temsil eden kapitalist devlet, öteden beri bu bloğun hegemonik sınıf ya da fraksiyonuyla özgül bir ilişki içerisinde işlev görmüş ve öteden beri bu sınıf ya da fraksiyonun özgül çıkarlarının hizmetinde olmuştur. Tersine, iktidar bloğundaki diğer sınıf ve fraksiyonların politik egemenliğini engellememiştir. Diğer yandan devletin hegemonik tekelci fraksiyonla kurduğu bugünkü ilişki, burjuvazinin diğer fraksiyonlarının iktidar bloğuna aidiyetini de engellemez: Burada, tartışmasının bizi uzak yerlere götüreceği bu soruna giremem. Yalnızca *emperyalizmin* gelişmesinin, *yeni çatlaklara ve çelişkilerin yer değiştirmesine* yol açarak –komprador ve emperyalist burjuvazi, ulusal burjuvazi, orta burjuvazi–, iktidar bloğunun temel koordinatlarını ortadan kaldırmadığına (bir avuç aşağılık tekelciyle ulusun geri kalanı arasına politik egemenlik sınırı çizen inancın tersine) işaret etmek istiyorum.

Öte yandan kapitalist devletin bu fonksiyonu, onun hem iktidar bloğundan, hem de hegemonik sınıf ya da fraksiyondan

*görece özerkliği*ni –birçok somut biçim alabilen özerklik– belirler. Devlet kendisini, örneğin hegemonik sınıf ya da fraksiyonun çıkarları karşısında, iktidar bloğundaki çeşitli sınıf ya da fraksiyonların çıkarlarının politik güvencesi olarak sunabilir, bazen bu sınıf ya da fraksiyonları, hegemonik sınıf ya da fraksiyona karşı oyuna sokabilir. Ancak bu yine de, hegemonyası için bazı özverilerde bulunması gerektiğini kabul ettirdiği bu sınıf ya da fraksiyonun (hegemonik) politik örgütleyicisi olma fonksiyonu çerçevesindedir. Bunun anlamı, *Komünist Manifesto*'da geçen ve devletin, *tüm* burjuvazinin ortak işlerini yönetme komitesi olduğunu söyleyen cümleye bakacak olursak, hem tam, hem de eksiktir: Eğer bu gözlem bize devletin iktidar bloğu açısından yüklendiği kompleks role ve hegemonik sınıf ya da fraksiyonla olan özel ilişkisine ait bakış açımızın kaybolmasına neden oluyorsa, eksiktir.

Bonapartizm örneğinde özellikle görmemiz gereken şey, devletin görece özerkliğidir. Aslında Fransız Bonapartizminin somut tarihsel durumunda, Marx bize bu görece özerkliğin, iktidardaki sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkilerden hareketle ve bunlardan birinin, (diğerinin hegemonik sınıf ya da fraksiyon olarak yükselme yeteneksizliği nedeniyle) iktidar bloğunu kendi himayesinde birleştirme çabasıyla doğduğunu gösterir. Bu bakış açısına göre İkinci İmparatorluk, malî sermaye himayesindeki iktidar bloğunun çözülmesine denk düşmektedir: “Düzen partisi, heterojen toplumsal ögelerin bir karışımıydı. Anayasanın revizyonu sorunu, bu karışımın ürününü ilkel ögeler halinde ayrıştıran politik bir hava yarattı. İki büyük fraksiyonun ikisi de, sırası geldiğinde... çözüldü”⁵ Buna paralel olarak Marx, bu bağlamda malî sermayenin hegemonyası sorununu gündeme getirmek konusunda ısrar eder; bu fraksiyonun, politik partisinden, “kendisini temsil eden politikacılar” koparak “Bonapartist” olduğu dönemde ortaya çıkmış hegemonyadır bu.⁶ Bu nedenle İkinci İmparatorluk

⁵ *Le 18 Brumaire*, s. 313 ve 319.

⁶ *A.g.e.*, s. 322.

devleti burjuvazinin çıkarlarına ve *daha da özel olarak* Marx'ın *Fransa'da İç Savaş'ta* geri döneceği malî sermayenin çıkarlarına hizmet ettiği halde, bu devletin iktidar bloğundan ve bu malî fraksiyondan görece bir özerkliği vardır.⁷ Marx ve Engels, somut politik analizlerinde Bonapartizmi her zaman burjuvazinin dini olarak, özgün ünitesi ve görece özerkliği olan ve bu özerkliği iktidar bloğuna ve hegemonik sınıf ya da fraksiyona ilişkin fonksiyonuyla kazanan kapitalist devlet tipinin karakteristiği olarak görmüşlerdir.

Burada denge nosyonunu da göz ardı etmemek gerekiyor: Devletin, iktidar bloğu ve hegemonik sınıf ya da fraksiyonlardan görece özerkliği, kurumsallaşmış iktidarın aralarında hakem işlevi gördüğü *egemen sınıf ve fraksiyonlar* arasındaki bir güç dengesinden kaynaklanmaz. Aslında politik örgütlenmesi devlet tarafından sağlanan hegemonik sınıf ya da fraksiyonun, genel kural olarak iktidar bloğundaki diğer güçler arasında kesin bir üstünlüğü vardır: Ama işgâl ettiği bu özel konum, iktidarın kendisinden görece özerk olmasını engellemez.

Ayrıca bu durumda da devletin ünitesinin ve görece özerkliğinin, çeşitli somut devlet ve rejim biçimlerinde özel biçimlere büründüğü, yani farklı derecelerde gerçekleştiği açıktır: Devletin kendi yapılarının çizdiği sabit sınırlar içerisindeki çeşitlemeler söz konusudur.

II. GÜÇLER AYRILIĞI

Kapitalist devletin özgün ünitesine ilişkin bu gözlemler, özellikle ünlü güçler ayrılığı kuramıyla ilgilenilerek ve bu devletin özgün yapıları dikkate alınarak aydınlatıcı olabilir. Aslında güçler ayrılığını, özellikle yasama gücüyle –parlamento– yürütme gücü arasındaki ayrılığı deklere etmiş olmasına rağmen

⁷ Marx'ın bu analizleri yeni yapılan incelemelerle doğrulanmıştır. L. Bonaparte'nin sanayi burjuvazisinin lehine aldığı *çok önemli* önlemler, malî burjuvazinin hegemonyaya sahip olmadığı anlamına gelmez. Malî burjuvazi Fransa'da ilk kez L. Bonaparte döneminde sanayileşme süreciyle ilgilenmiştir (G. Dupeux, *La société Française, 1789-1960*, 1964, s. 132 ve devamı).

şunu görmemiz mümkündür: Kapitalist devlet, bu güçlerden birinin diğerleri üzerindeki egemenliğinden hareketle örgütlenmiş, *merkezileşmiş ünite* olarak işlev görmektedir. Yasamayla yürütmenin ayrımlanması, pratikteki basit bir formel hukukî ayırlama değildir, hem politik güçlerin kesin ilişkisine, hem de devlet kurumlarının işleyişindeki reel farklılıklara denk düşer. Bununla birlikte şu an için önemli olan, devletin iç iktidarının dengeli ve çok merkezli paylaşımına dayanan bir anlayışın tersine, bu güçlerden birinin (devlet ünitesinin temel yargısını *oluşturan* güç) karakteristik egemenliğinin her zaman deşifre edilebildiğini unutmamaktır. Bu yargı –genel kural olarak yasama ya da yürütme– böylece, kurumsallaşmış üniter iktidarın devletin kompleks örgütlenmesinde yoğunlaştığı düğüm noktasını oluşturur: İktidar delegasyonu yoluyla, çeşitli devlet “güçlerinin” devlet iktidarının ünite ilkesini oluşturan bu egemen “güce” *tâbi olması* anlamına gelen iç ilişkilerin göstergesini yansıtır.

Kurumsallaşmış iktidarın bu merkezî yeri nasıl deşifre edilecektir? Kapitalist devletin ünitesi, hem halk-ulusun politik ünitesini temsil etmesiyle, hem de hegemonik sınıf ya da fraksiyon himayesindeki iktidar bloğunun politik ünitesini oluşturmasıyla ilişkilidir. Bu devletin iç ünitesinin temel yargısı, *devlet ünitesinin bu iki ilkesi arasındaki ilişkinin yoğunlaştığı yeri*, kurumsallaşmış politik iktidarın meşruluğunun ifade edildiği yeri *oluşturur*.

Bu yargı, devlet ve “yalıtılmış” ekonomik toplumsal ilişkiler arasındaki ilişkide, yani devlet kurumlarında en sonunda devlet ve egemenlik altındaki sınıflar arasındaki ilişkiye indirgenen ilişkide, halk egemenliğinin yansıdığı yeri oluşturur.

Bu yargı, devlet ve egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki ilişkide, bu sınıf ya da fraksiyonun, hegemonik sınıf ya da fraksiyonun himayesindeki iktidar bloğu faktörü olan devletteki hegemonik yerini gösterir.

Oysa biz aslında bu yerin, *genel kural olarak* aynı kaldığını görürüz: ve bu da kesinlikle, bu sınıf ya da fraksiyonun, bu kurumsal yerde ve devlet aracılığıyla, halkın genel çıkarını

temsil eden, halk egemenliğini kendisinde somutlaştıran bir güç olarak oluşmayı, iktidar bloğunun çıkarları içinde kendi özgül çıkarlarını öne çıkarmayı ve bu bloğun ünitesini kendi himayesinde kurmayı başarmasıyla mümkündür. Kısaca kapitalist devletin iç ünitesine ait olan bu yargı, kurumsallaşmış iktidar ünitesine ait iki ilkenin ilişkisini bir noktada toplar. Bu yargı, devlet aracılığıyla ve hem “toplum”, hem de iktidar bloğu açısından, hegemonik sınıf ya da fraksiyonun politik örgütlenmesinin oluştuğu yerdir.

Bu gözlemler bize devletin üniter fonksiyonunu, görünürdeki güçler ayrılığına rağmen deşifre etme olanağını verse de, güçler ayrılığını devlet ve iktidar bloğu içerisinde incelemeyi daha da derinleştirebiliriz. Yasama-yürütme ayrımlamasının aslında bir dizi heterojen faktörün üzerini örttüğünü yine hatırlıyorum. Burada önemli olan, devlet ve iktidar bloğu ilişkisinde yansıyan bu faktörlerin, neden ve nasıl yasama-yürütme ilişkileri olarak, daha doğrusu güçler ayrılığı olarak *kesin bir biçimde* kurumsallaştığıdır.

Burada esas olan, politik egemenlik alanında pek çok sınıf ve sınıf fraksiyonunun varolmasıdır (iktidar bloğunun formasyonunun temelini oluşturan şey). Şunu fiilen saptayabiliriz: Öncelikle güçler ayrılığı, bu bloktaki sınıf ve fraksiyonların kompleks ilişkilerine bağlıdır. Güçler ayrılığı bunun dışında, bu bloktaki farklı sınıf ve fraksiyonların, gerek yürütme gerekse yasama üzerinde etkili olacağı, yani farklı sınıf ya da fraksiyonların farklı kurumsallaşmış yerlerde kristalleşeceği durumlar için ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kurumsal güçlerin ayrılığı, bir iktidar bloğu karşısında işlev gören devletin tipik karakteristiğidir. Marx, sanayi fraksiyonu –yasama– ve malî fraksiyon –yürütme– arasındaki ilişkileri yansıtan Louis Bonaparte darbesinden önceki yasama-yürütme ilişkilerini incelediği *18 Brumaire*’de ve *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*’nde bize bilgiler verir.

Bu güçler paylaşımı reel olarak hangi anlamda işlev görmektedir? Yasama ve yürütmenin aynı sınıf ya da fraksiyonun

–hegemonik– denetiminde bulunduğu bir durumda, işleyişte güçler paylaşımı *yoktur*. Bu durum, üzerinde durmayı gerektirecek kadar önemlidir. Ama biz yalnızca *tüm görünümlere rağmen* yasama-yürütme ayrılığının şu son zamanlara kadar reel anlamda işlemediği klasik Büyük Britanya örneğinden söz ettik: bunun nedeni Büyük Britanya’daki iktidar bloğunun sıkça işaret ettiğimiz özel işleyişi ve konfigürasyonudur.

Yasama ve yürütmenin, iktidar bloğundaki sınıf ya da fraksiyonları yansıtmaması durumunda neler olduğunu incelemek daha ilginçtir. Bu durumda devlet güçlerinin reel bir “ayrılığı” mı, yani politik iktidarın, bu farklı sınıf ya da fraksiyonlar lehine *fili* bir *paylaşımı* mı söz konusu olacaktır? Kesinlikle hayır. Aslında bu durumda kurumsallaşmış iktidarın ünitesi, bu ünitenin, hegemonik sınıf ya da fraksiyonun yansıdığı egemen yerin çevresinde yoğunlaşmasıyla korunmaktadır. Diğer güçler, özellikle egemen güce direniş anlamında işlev görür, devletin üniter fonksiyonuna katılmış olarak, egemen güç içerisinde politik güç olarak yansıyan sınıf ya da fraksiyonun, hegemonik örgütlenmesine katkıda bulunurlar.⁸

Bu saptamaya, hem III. Cumhuriyet devletinde, hem de Fransız Devrimi çıkışlı devlet formasyonunda, ama özellikle, kuşkusuz en önemli kuramcı olan ve politik demokrasiyi etkileyen Montesquieu’nun eserindeki politika kuramı düzleminde rastlayabiliriz. Ch. Eisenmann ve L. Althusser’e göre, Montesquieu sanıldığı gibi hiçbir zaman güçleri ayırmamıştır. Onun güçler dağılımı kuramı bir devlet ünitesini önceden var

⁸ Sözünün ettiğimiz neo-liberal akımın yandaşları için, yenilenmiş bir kurumsallaşmış “*checks and balances*” [kuvvetler ayrılığı ya da denetim ve denge, –ed.] anlayışının, iktidarın toplumdaki çok merkezli dengesine ilişkin bütünleştirmeci anlayışla örtüştüğünü not etmek yararsız olmayacaktır (örneğin R. Dahl, *op. cit.*, s. 83 ve devamı). Burada terminoloji konusunda, iktidar kavramı üzerindeki gözlemlerimi hatırlamak istiyorum: Sınıf iktidarına ait olan bu kavramın, güç merkezlerinin kurumsallaşmış yapılarının iktidarı olarak anlaşılması gerekir.

saydığı için, çeşitli yasallık alanlarının ayrılmasına ilişkin kurumsal-hukukî bir anlayışa yol açmaz;⁹ Montesquieu'nun incelediği geçiş dönemi çerçevesinde, mücadele halindeki toplumsal sınıfların ilişkilerine ait belli bir anlayışı yansıtır. Yasama ve yürütmenin meclis ve senatoda ayrı olan ilişkileri, toplumsal güçlerin ilişkilerini, yürütme gücünde sandalyesi olan krallık, senatoda sandalyesi olan soyluluk ve mecliste sandalyesi olan burjuvazi, yani "halk" arasındaki ilişkiler olarak alan belli bir anlayışa denk düşer.

Ama Montesquieu'da daha fazlası vardır: Onun güçler dağılımı anlayışı, bu dağılımın üniteyi tartışma konusu yapacak bir ayrım-*paylaşım* olarak düşünülmemesi anlamında, *kurumsal iktidarın ünitesi* anlayışını önceden var sayar. Bu ünite, bu güçlerden birinin diğerleri üzerinde kurduğu ve devlet iktidarının düğüm noktasını oluşturan egemenliğe aittir. Althusser, paylaşım terimine yer vermesine rağmen, sorunu doğru olarak ortaya koyar: "Bana öyle geliyor ki güçler ayrılığının mit-sel dış görünümü altında, farklı politik güçler arasındaki bir iktidar paylaşımının reel işlemini ortaya çıkarmakla yetinerek, bir açıklık hakkaniyetini karşılayan, kendiliğinden ve doğal bir paylaşım yanılışmasını besleme riskine gireriz. İktidarlardan güçlere geçtik. Terimler değişti mi? Sorun aynı: Denge ve paylaşım hiçbir biçimde söz konusu değil. Anlatmak istediğim son mit, işte burada... Çünkü bizzat bu aydınlanma bir diğer sorunu gündeme getiriyor. *Bu paylaşım kimin yararına yapılmaktadır?*" Ve Althusser, Montesquieu'nun kuramındaki egemen kurumsallaşmış iktidarın, devlet ünitesinin örgütlenme merkezi olan bu iktidarın, soyluluğun kürsüsü olan senato tarafından oluşturulduğunu gösterir.

Şimdi de Fransız Devrimi çıkışlı devlet örneğindeki güçler dağılımı düzenlemesine bakalım.¹⁰ Yasamayla (ulusal meclis)

⁹ Montesquieu, *la politique et l'histoire*, 1964.

¹⁰ Bkz. A. Soboul, *Histoire de la Révolution Française*, Paris, I. Ve II. Ciltler.

yürütmenin (kral ve bakanlar) ayrılması sırasında bu ayrım, bu anayasa çerçevesinde, karşılıklı olarak yaşamayı ve yürütmeyi elinde bulunduran soyluluğun ve burjuvazinin çatışmasına denk düşmektedir. Halk egemenliğine dayanan, yeni kurulmuş bu burjuva devletin ünitesinde ise, aynı dağılım, yürütmenin ve soyluluğun lehine yapılmıştır. Bu durumun Konvansiyon'la birlikte tersine döndüğünü, yasamanın (önce Yürütme Konseyi, sonra Halkın Selâmeti Komitesi) ve yürütmenin (Konvansiyon Meclisi) yeni bir dağılımının gerçekleştiğini görürüz. Yürütme burada burjuvazinin sonraları Montagne tarafından temsil edilen ticarî fraksiyonunun, yasama ise burjuvazinin Gironde tarafından temsil edilen sınai ve malî fraksiyonunun ellerindedir. Bu burjuva devletin ünitesi içerisinde egemen rolü uzunca bir süre üstlenen, malî fraksiyon ve yasama gücüdür ve bu da Montagne'nin iktidardan kaydırılmasıyla sonuçlanır.

Durum 3. Cumhuriyet Anayasası çerçevesinde daha da nettir.¹¹ Bordeaux Meclisi Fransa'ya, uzunca bir dönem görev yaptığı ("Otuzlar Yasası" denilen bir yasa sayesinde) bir cumhuriyet rejimi bağışlamış ve ne bakanlık düzeyindeki sorumlular, ne de Başkanla (hükümet başkanı) Meclis arasındaki ilişkiler, hiçbir biçimde, bu devlet biçiminin işleyişiyle ortaya çıkan parlamentonun egemenliğini kurma niyetinde olmamıştır. Aslında Monarşistler ve Bonapartistler tarafından temsil edilen malî burjuvazi ve büyük toprak sahipleri, yürütmenin yasama üzerinde bir üstünlük kurmasını hedeflemektedir. Çünkü parlamentoya katılımları radikallere ve cumhuriyetçilere göre zayıf görünmektedir, ama bir yandan da Thiers ve Mac Mahon döneminde, yürütmenin yönetsel gövdesinde yükselme olanağına sahip olmuşlardır. Öte yandan Mac-Mahon'un başkanlığını karakterize eden şey, zaten yürütmenin bu egemenliğidir. Bununla birlikte 3. Cumhuriyet'in, bu sınıf

¹¹ Bkz. G. Hanotaux, *Histoire de la France contemporaine*, 1908, I. Cilt; R. Dreyfus, *La République de M. Thiers*, 1930; D. Thompson, *Democracy in France since 1870*, 4. Basım, 1964, 3. Bölüm; D. Halévy, *La République des Ducs*, 1937.

ve fraksiyonların parlamento (malî fraksiyon) ve senato (toprak sahipleri) üzerinde denetim oluşturduğu kompleks bir süreçle yaşadığı evrim boyunca, güçler dağılımı yalnızca formel bir öneme sahip olmuştur; çünkü yasama, devletin merkezî yargısı olarak kalmıştır.

5. devlet ve rejim biçimlerindeki sorun: yasama ve yürütme

I. DEVLET BİÇİMLERİ – MEŞRULUK BİÇİMLERİ

Bu yasama-yürütme ilişkisi, hem devlet biçimlerinin, hem de her devlet biçimini karakterize eden görece özerklik ve ünite derecelerinin analizinde kusursuz bir örnek oluşturur. Bu örnek bize devlet biçimlerinin ayrımlanması konusunda ve önceki analizlerin ışığında, yasama-yürütme ilişkilerinin uygun ölçütünü *kesin olarak* saptama olanağı verecektir. Öncelikle iki gözlem yapmamız gerekiyor.

1. Yasama ve yürütmenin ayrımlanması, sınıf devleti ilişkilerindeki politik anlamının dışında ve genellikle ideolojik olan kurumsal-hukukî ifadesi bir yana bırakılacak olursa, birden çok heterojen faktörü kapsar. Bunlar, her şeyden önce devlet işleyişine ilişkin olan ve yürütmenin, terimin geniş anlamında özellikle *devlet aygıtı* –bürokrasi, yönetim, polis, ordu– olarak ifade edilen şeyi kapsamayı ölçüsünde, *teknik* faktörlerdir. Aygıtın kapitalist devlet içerisindeki işleyişi, dar anlamda doğrudan seçilebilir ve temsil edebilir olan kurumlara özgü fonksiyonlarda emilemez. Ayrıca bu ayrımlamanın ve bu güçlerden birinin diğeri üzerindeki egemenliğinin, ekonominin ve politığın ayrımsal eklemlenme biçimlerini, dahası müdahale etme ve etmeme biçimlerini de kapsadığına kuşku

yoktur. Örneğin yürütmenin baskın olması genel olarak politığın ekonomiğe müdahalesi anlamına gelir.¹

2. Devlet biçimlerinin ayrımlanması, hatırlayacak olursak, kapitalist bir formasyonun *dönemleşmesinde*, politığın ve ekonominin KÜT egemenliğindeki eklemleme çeşitlemelerine denk düşmektedir: Bu ayrımlama, devletin fonksiyonlarındaki bir dizi dönüşüme, örneğin egemenliğin bu fonksiyonlar arasında yer değiştirmesine, politığın ekonomiğe, ekonominin de politığa müdahale biçimlerinin farklılaşmasına ilişkindir.² Bununla birlikte devlet biçimlerine ilişkin bu çe-

¹ Burada yasama ve yürütme nosyonlarının nesnesinin devlet biçimlerine göre değiştiğine işaret etmek gerekiyor. Sonradan, devlet biçimlerine göre kapsadıkları özel kurumlar ve işlevler olarak ayrımlayarak, bunlara daha belirgin bir anlam verilecektir. Sınıf iktidarı ilişkilerinin gizlenmesinden başka bir şey olmayan bu ayrımlamanın –karar alma ve yürütme gücü, politik ve idarî güç, yönetsel danışma gücü– kurumsal-hukuksal anlamı üzerinde zaman kaybetmeyeceğim. Aslında burada önemli olan, teknik bölümleri *kurumsal olarak* politik işlevlerin *ayrımlanması* olarak belirleyen sınıf iktidarının ilişkilerine işaret etmektir. *Bu anlamda “yürütme” terimi, devlet aygıtı terimiyle özdeş değildir.* Yürütme terimi, bir anlamda *devlet aygıtının özel politik fonksiyonu olarak*, politik bir güç merkezini içerir. Bunu vurgulamak önemlidir, çünkü Marx (*18 Brumaire*) ve Lenin’den (*Devlet ve Devrim*) yaptığımız bazı alıntılar bu konuda muğlaktır. Marx ve Lenin’in bazen bu “yürütme” ve “hükümet” terimlerini, yürütmenin, özel politik bir güç merkezine değil, yalnızca devletin teknik aygıtına –dahası “devlet personeline”– işaret etmesi anlamında, “devlet aygıtı” terimiyle özdeşleştirdikleri görülür. Bu saptamanın, yasama–yürütme ayrımlamasının politik gerekçelerini ve bunların ilişkilerinde düğümlenen karmaşık sınıf ilişkilerini görmeye olanak vermeyeceği açıktır. Öte yandan Marx’ın dikkatli bir okuyucusu, bir devlet biçiminde yürütmenin baskınlığının, meşruluğun dönüşümlerine ve iktidar bloğundaki sınıf ilişkilerine uygun devlet aygıtının bu devlet biçimindeki özel politik işlevine işaret ettiğini gösterebilir. Ayrıca politika biliminin pek çok günümüz kuramcısının, bir yandan politik sistemin işlevlerinin ve yapılarının *hukuksal olmayan* çeşitli sınıflandırma ölçütlerini de ellerinde tutarak, yasama–yürütme ayrımlamasının tipolojik şemasına bağlı olduğunu da not etmek gerekiyor. Örneğin Almond ve Coleman, *The Political System of Developing Areas*, 1960, politik sistemlerle ilişkin genel gözlemlerin yer aldığı bir giriş yazısında (s. 2-64); R. Dahl: *A Preface to Democratic Theory*, 1964, s. 63 ve devamı; S. W. Eisenstadt, *The Political Systems of Historical Bureaucratic Empires*, 1963: Fransa’dan bazı önemli örnekler verecek olursak, Duverger, Vedel ve Lavau.

² Bkz.; bu kitapta s. 142-3.

şitlemelerin, ekonomîğin ve politiğin yapılara müdahalesinin ya da müdahalesizliğinin ayrımsal biçimlerini kapsıyor olsalar da, *doğrudan bunlar tarafından (ekonomik ve politik taraftan) belirlenmediğini* biliyoruz. Bir başka ifadeyle bunlar, ancak devletle sınıflar mücadelesi alanı arasındaki ilişkilerde yoğunlaşarak ayrımsal biçimler altında yansıyabilir; yani hem devletle ekonomik toplumsal ilişkilerin yalıtımı arasındaki, hem de politik sınıf mücadelesi çerçevesinde, devletle yerleşik iktidar bloğu arasındaki ilişkilerde yoğunlaşarak ve bu iki ilişkinin birleşme biçimlerine göre yansıyabilir.³

Yasama ve yürütme ilişkilerindeki uygun ölçütü böylece, tipolojinin devlet biçimlerini ayırt eden özelliği olarak saptanabilir. Yasama-yürütme ayırlamasının, devletin ayrımsal fonksiyonlarını (ekonomîğin ve politiğin müdahale ya da müdahalesizlik biçimlerinin çeşitlemelerine denk düşen) kapsıyor olması, bu ayırımın *devlet biçimlerinin uygun ölçütü olmasından değildir*. Devlet biçimleri ve yasama-yürütme ilişkisinin bu *korelasyonu üst-belirlenmiştir*. Yasama-yürütme ilişkilerindeki ölçütün uygunluğu, bu ölçütün, devletin ekonomik ve politik sınıf mücadelesiyle ilişkisini yoğunlaştırması olgusuna dayanır. Öte yandan bu olgu, ekonomîğin ve politiğin ayrımsal eklemlenme biçimlerinin, yani devlet biçimlerinin karakteristiklerinin, yasama-yürütme ilişkisine *neden* ve *nasıl* uygun bir biçimde yansıdığını anlamamıza olanak verir.⁴

A.– Bu ayırlama, devletle (*kendi kurumlarında var olduğu biçimiyle*), ekonomik sınıf mücadelesinin yalıtımı arasındaki

³ Bkz.; bu kitapta s. 147-8.

⁴ Yürütmenin bugünkü baskınlığında politiğin ekonomîğe doğrudan müdahalesinin ve bürokratik yönetimin büyüyen “teknik” rolünün etkisini gören *teknolojici* yozlaşmayı fazla eleştiremeyeceğiz. Devlet aygıtının “güdümlü” denilen bir ekonomideki bu işleyişinin, açıkça yasamanın baskınlığı çerçevesinde olabilmesi son derece doğrudur. Kanıt: Bir ölçüde Fransa’yla görünürün tersine devlet müdahalesinin Fransa’daki kadar güçlü olduğu İtalya ve Almanya arasında görülen göreceli devlet yapısı farklılıkları. *Sorunun tamamen politik olduğu açıktır*.

ilişkide (en sonunda devletle, egemenlik altındaki sınıfların ilişkisine indirgenen ilişkide) *kapitalist devletin meşruluk biçimlerindeki farklılaşmalara* denk düşmesi nedeniyle uygun görünmektedir.⁵ Bu ayırmama böylece, sayesinde bu devletin kendisini halk-ulusun temsilcisi olarak gösterdiği ve egemenlik altındaki sınıfların politik örgütsüzleşme faktörü olduğu kompleks ideolojik süreçlerin farklılaşmasına denk düşmesi nedeniyle de uygun görünmektedir. Bu durum, devletin kendisini ünite olarak gösterdiği ekonomik toplumsal ilişkilerdeki yalıtımının, aslında hukuksal-politiğin ve *ideolojiğin* etkisinden başka bir şey olamamasının sonucudur. Aslında hegemonik sınıf ya da fraksiyonun yasama olsun, yürütme olsun, kendini yansıttığı bu yer devletin egemen yargısı olduğu için, aynı zamanda ilke olarak, devletin ekonomik sınıf mücadelesiyle olan ilişkisinde yoğunlaşmalıdır. Bununla birlikte yasama ve yürütmenin kendilerini halk-ulus ünitesi olarak gösterme biçimleri farklıdır. Bu nedenle yasama ya da yürütmeden birinin karakteristik baskınlığı, devlet ve ekonomik toplumsal ilişkilerin yalıtımı arasındaki ilişkide, devlet biçimlerini belirtir; çünkü bu karakteristik baskınlık, burjuvazinin meşruluk biçimlerinin farklılaşmasına da denk düşmektedir. Ekonomiğin ve politiğin, kapitalist bir formasyonun aşamalarını karakterize eden özgül eklemlenmesinin, müdahalesinin ya da müdahalesizliğinin dönüşümleri, devlete meşruluğun farklılaşmalarıyla yansır.

Aslında parlamento üstünlüğü çerçevesinde *meşruluğun*, *yasallıkla*, yani kendisini halk temsilcilerinin genel iradesi olarak gösteren özgül normatif bir düzenleme sistemiyle karıştırılması söz konusu olabilir: ancak ideolojik süreçler yasama ve yürütme için farklı işlev görür. Örneğin, parlamenter şeffaflığın, bürokrasinin özgül bilgisinin (devlet aygıtının, yürütmenin üstünlüğüyle işaret edilen öncelikli rolünün) gizlenmesini sağlayacak bir biçimde azaltılması; örneğin bir “şef”in şahsiyetinde bulunan devlet aygıtının iktidar delegasyonu yo-

⁵ Bkz.; bu kitapta s. 259-260.

luyla hiyerarşik meşruluğu yoğunlaştıran “karizmatik” ögele-
rin –kuşkusuz burjuva meşruluk tipinin içerisinde olan– öne-
mi. Bu “şef” kendisini, özel bir ideolojik yaklaşımla halk-ulu-
sun temsilcisi olarak göstermektedir. Marx ve Engels’in Lo-
uis Bonaparte ve Boulanger’e⁶ ilişkin çarpıcı analizler yaptığı
bu konu, bugün “iktidarın şahsileşmesi” gibi ideolojik bir te-
rimle ifade edilmiş, toplumsal sınıflarla devlet arasında kuru-
lu olan ve burada parti rollerinin değişmesi ve kamuoyunun
doğrudan devlet aygıtı tarafından manipüle edilmesiyle işlem
yapan temsili ilişkinin “kısa devre yapması” vb. olarak değer-
lendirilmiştir.

Marx’ın analizleri, özellikle *18 Brumaire*’de yaptığı ve devlet
biçimlerinin uygunluk ölçütü olarak yasama ve yürütmenin
yer değiştirmesine işaret ettiği analizleri bu anlamda yorum-
lanmalıdır. Burada burjuva meşruluk biçimlerinin dönüşüm-
leri söz konusudur ve bana öyle geliyor ki bu kesinlikle,
Marx’ın, “yürütme gücünün, yasama gücünün tersine, ulusun
yaderkliğini ifade ettiğini” göstererek vurgulamak istediği
şeydir. Bu noktada durmak gerekir, çünkü işçi hareketinin her
“parlamentarist” geleneği, Marx’ın bu analizlerini, yürütme
gücüne duyduğu güvensizliği (geleneğin yasama konusunda-
ki yanılsamalarından kaynaklı) ifade ederek ve yürütmenin
meşruluğunu tartışma konusu yaparak yorumlamıştır. Yürüt-
menin baskınlığına, kapitalist devletin tam bir eleştirisini ayrı
tutarak, ucuz bir eleştiri getirmeye neden olan durumdur bu.

Kısaca bu gelenek, parlamenter meşruluğu *politik burjuva
demokrasisinin* tek “otantik” meşruluğu, “halk” meşruiyeti-
nin tek ifadesi olarak değerlendirir ve yürütmenin baskınlığın-
da *meşru olmayan* bir güç, bir anlamda ulusal-halkçı sınıf
devletinin yozlaşmasını görür.⁷ Bundan daha yanlış bir şey

⁶ Özellikle Engels’in “*Boulangercilik*” üzerine gözlemleri: *Correspondan-
ce avec P. Et L. Lafargue*’nin içinde, éd Sociales.

⁷ Öte yandan bu gelenek Fransız işçi hareketinde özellikle yaygınlaşmıştır.
Bu durum kısmen, Fransız Devrimi’ne uzanan tarihsel nedenlerle –seçil-
miş meclislerin saygınlığı– ve Jakobencilığın bu hareket üzerindeki etki-

yoktur: kapitalist sınıf devleti çerçevesinde parlamenter meşruluk, “halka” hiçbir zaman, yürütmenin baskınlığına denk düşen meşruluktan “daha yakın” değildir. Aslında birinde olduğu gibi diğerinde de, her zaman *ideolojik* süreçler söz konusudur. Meşruluk, yürütmenin baskın olduğu bir durumda, pekâlâ kapitalist devlet tipinin halkçı egemenliği çerçevesine girebilir: Bu meşruluk, son derece yüzeysel olarak benzediği diğer meşruluk tiplerinin, örneğin ilahi hukuk karizmatığının tersine, burjuva meşruluk tipinin ayrımsal bir biçiminden ibarettir. Marx, İkinci İmparatorluk analizlerinde, L. Bonaparte’nin, halk-ulus ünitesinin temsiliyeti için, halk egemenliğinin cisimleşmesi için, Parlamenter Cumhuriyet’in kısa bir süre önce feshettiği genel oy hakkını yeniden getirerek, kendi yürütme gücünden vazgeçmeyi nasıl başardığını çok güzel anlatır.

Yürütmenin meşruluğu örneğinde böylece sık olarak yanlış karakterize edilen bir olgu saptanır: yürütme, halk egemenliğine, yani parlamentonun meşruiyetine ait nitelikleri ödünç alarak hileli yollarla gayrı meşruluğunu gizlemeye çalışmaktadır. Aslında burada söz konusu olan kesinlikle bu değildir; burada söz konusu olan, bu meşrulukların yalnızca halk-ulusun halkçı egemenliğinin ayrımsal biçimleri olmasından kaynaklanan ortak karakterlerdir. Fransız Bonapartçılığının meşruluğu gibi klasik parlamenter meşruluğu da yöneten ideolojik süreçler, aslında aynı tipin ayrımsal biçimleridir. Tarihin de gösterdiği gibi, politik demokrasideki halk egemenliğinin, klasik parlamentarizmde olduğu kadar “yarı-diktatör” bir Bonapartizmde de anlam bulduğu son derece doğrudur. Max Weber, kendine özgü perspektifiyle parlamenter üstünlük ve “otoriter” politik güçler olarak ifade ettiği güçler arasında, derin bir tipolojik meşruluk akrabalığı saptamıştır.⁸

siyle açıklanır.

⁸ Bkz. M. Duverger’in gözlemleri, *Institutions politiques*, 1966, s. 162 ve devamı.

Oysa devlet ve egemen sınıflar arasındaki ilişkiyle ilgili olan bu yasama-yürütme *ayrışması*, aslında devlet ve ekonomik toplumsal ilişkilerin yalıtımı arasında bir ilişkidir ve meşruluk biçimleriyle ilişkilidir: *Genel kural olarak, doğrudan egemenlik altındaki sınıfların politik mücadelesiyle belirlenmez.* Açıklamaya çalışıyorum: “Parlamentarist” yozlaşmada sıkça şöyle bir eğilim görülür: parlamento egemen sınıfların gözleminde tehlikeli bir yerdir; çünkü genel oy hakkı sayesinde egemenlik altındaki sınıflar tarafından ele geçirilme riski vardır. Yasama-yürütme ayrışması bu anlamda egemen sınıflar için bir güvence olacaktır: egemenlik altındaki sınıfların parlamenter bir çıkışı durumunda, iktidar ünitesinin ağırlık merkezinin yer değiştirmesine olanak verecektir. Kautsky’den sonra,⁹ bu sınıfların parlamenter yükselişinden hareketle, yürütmenin baskınlığına doğru bir ilerleme başladığına ilişkin yorumlar yapan pek çok yazar olmuştur.

Benzer koşulları tanımamış olan Marx ve Engels’in bazen dondurmuş olduğu bu yorum, kendi genelliği içerisinde *bir mit* olarak görünmektedir. Aslında sınıf egemenliğinin, kendisini parlamentonun egemenlik altındaki sınıflar tarafından ele geçirilmesi gibi tersliklerden koruyacak araçlara sahip olduğunu biliyoruz.¹⁰ Zaten egemen sınıflar da bu konuda uzun erimde yanılmamıştır. Yürütmenin baskınlığının (bir devlet biçimi karakteristiği olarak), parlamentonun egemenlik altındaki sınıflar tarafından ele geçirilmesi riskiyle karşılaştığı durumlar seyrek: Bugün yürütmenin baskınlığının söz konusu olduğu ve çoğunun, uzun süredir klasik parlamenter çerçevedeki işleyişini etkisizleştirecek benzer bir risk tehdidinin bulunmadığı birçok Batı ülkesi bunun kanıtıdır. Ancak bunun nedeni, egemen sınıfların belli bir dönem boyunca bu riske, yani bir işçi hareketi fraksiyonunun bu konudaki yanılsamalarına tamamen paralel olan bir anlayışa inanmaması değildir; ama sosyal-demokrasinin tavrı, egemen sınıfların bu kaygıla-

⁹ Kautsky, *La Révolution sociale*. Marc-Rivière yay. 1912.

¹⁰ En azından seçim sistemlerini, yeni seçim biçimlerini biliyoruz.

rını hızla gidermiştir. Yürütmenin bugünkü baskınlığı fiilen, tekelci fraksiyonun, parlamentoda bulunan egemenlik altındaki sınıflar üzerinde politik hegemonyasını gerçekleştirmek için karşılaştığı güçlüklerle –kısaca meşruluğun dönüşümüyle– ilişkilidir, ama bu güçlükler, egemenlik altındaki sınıfların parlamentoyu ele geçirmesi gibi reel bir risk taşımaz –bu tamamen başka bir şeydir.¹¹ Her durumda, dahası bu riskin oluşmaya başlaması durumunda bile, bu olguyu egemenlik altındaki sınıfların politik iktidarı ele geçirmesi olarak yorumlamak mümkün değildir. Yalnızca, böyle bir durumda devlet iktidarı yürütme üzerinde yoğunlaşacağı için değil, aynı zamanda kapitalist bir formasyondaki devlet aygıtının ve iktidarının tüm işleyişi nedeniyle mümkün değildir.

B.– Yasamanın baskınlığının yürütmeye geçmesi, devletle ik-

¹¹ Öyleyse baskınlığın yürütmeye kayması olgusunun, *genel kural olarak* doğrudan egemenlik altındaki sınıfların politik mücadelesine denk düşmediğini söylerken, *bu mücadelenin doğrudan belirlenmediğini* kastediyorum. Parlamentoculuğun önem kaybetmesinin, işçi hareketinin politik yükselişiyle *dolaylı bir ilişkisi* olduğuna kuşku yoktur. Bu elbette parlamentonun egemenlik altındaki sınıflar tarafından ele geçirilmesi riskiyle aynı şey değildir, ama tekelci fraksiyonun parlamentoda kendi egemenliğini kurma konusunda karşılaştığı güçlüklerle, kısaca bir *meşruluk* sorunuyla ilgilidir. Bu anlamda, bir devlet biçimi çerçevesindeki yürütmenin baskınlığıyla, egemenlik altındaki sınıfların politik yükselişinin söz konusu olduğu bir devletin büyüyen bastırıcı rolünü birbiriyle karıştırmamak gerekecektir. *İkinci durumda yürütmenin baskınlığı, yalnızca devletin bu rolü yüklenmesi içir gereklidir.* Yasamanın baskın olduğu bir parlamentoculuk çerçevesi bu açıdan bu bastırıcı role olanak verir. Kısacası egemenlik altındaki sınıfların politik yükselişi, bu durumda yürütmenin baskınlığı için bir gerekçe olmaz, ama bir güç baskısını gerektirdiği için, deneyimlerin de gösterdiği gibi, klasik parlamento çerçevesiyle uyum içerisine girer. Öte yandan Lenin'in, *demokratik cumhuriyeti*, kapitalist bir formasyondaki işçi sınıfı için "mümkün olan en iyi rejim" olarak ifade ettiğini biliyoruz: Bununla birlikte, bunun bir parlamento üstünlüğüne işaret ettiği varsayılarak yanılısamlar yaratılmamalı ve bu devlet biçimi, yürütmenin bugünkü üstünlüğünü gayri meşru olarak eleştirerek, kapitalist devletin tek "halkçı", tek "kitlelere yakın" biçimi olarak değerlendirilmemelidir.

tidar bloğu ilişkisinde, devlet biçimlerinin birbirinden ayrılması için uygun bir ölçüttür. Bu ölçüt, iktidar bloğundaki hegemonik fraksiyonun bir formasyonun aşamalarına göre geçirdiği değişimlere ve bu fraksiyonun politik iktidarının iktidar bloğuna göre yansıdığı yerlerin değişmesine ilişkindir: Sanayi fraksiyonu hegemonyasının malî fraksiyona, ardından da tekелci fraksiyona geçmesi. Örneğin tekellerin hegemonyasında yürütmenin karakteristik baskınlığı, doğrudan bu hegemonyanın *iktidar bloğu açısından* parlamento çerçevesinde özel örgütlenme yetersizliğine denk düşer. Tekelci aşamadaki iktidar bloğunun çeşitli fraksiyonları arasında bulunan özellikle keskin çelişkiler bu yetersizliği anlaşılır kılmaktadır; bu parti ve fraksiyonların, geleneksel parti temsiliyetinin “kalıntılara” bağlı özel dekalajıyla parlamentoya yansımış, parlamentoda güçlenmiş çelişkilerdir bunlar. Hegemonya bundan böyle *yürütmenin içindeki* farklı süreçlerle örgütlenecektir.

Devletle iktidar bloğu partileri arasındaki ilişkiye başvuracak olursak, bu durum, *bu devlet biçiminde* daha açık bir biçimde anlaşılabilir. Parti temsiliyetine ait somut tarzların politik *sahneye, rejim biçimleri* olarak özgül bir politik dönemeleşme yoluyla katıldığı doğrudur. Bununla birlikte devlet biçimleriyle partilerin işleyişi arasındaki ilişki o kadar da farklı değildir. Devlet biçimleri, politik sahnede yer alan partilerin işleyişinin sınırlarını, yani hem iktidar bloğu, hem de bu bloğun politik sınıf örgütlenmesi bakımından, partilerin *rolünün genel çerçevesini* çizer. Bir başka ifadeyle devlet biçimleri, yani yürütme ya da yasamadan birinin baskınlığı, iktidar bloğundaki partilerin rolüyle ilişki halindedir; çünkü bunlar, iktidar bloğunun sınıf ilişkilerine, bu bloğun politik örgütlenme modalitelerine bağlıdır. Bu nedenle bu devlet biçimleri politik sahne alanının sınırlarını çizmektedir. Öyleyse genel anlamda, bir devlet biçimindeki yürütmenin karakteristik baskınlığının, iktidar bloğu açısından, bu bloğun partilerine özgü örgütsel rolün karakteristik bir küçülmesine denk düştüğünü söylemek mümkündür. Bunun, örneğin *baskı gruplarının* par-

tilerin yerine geçmesi gibi pek çok sonucu olabilir.¹² Bu durumda devletin, hegemonik fraksiyonun politik örgütünü ve iktidar bloğundaki hegemonyasını doğrudan ele geçirmesi söz konusudur.

Böylece bir devlet biçiminde yürütmenin karakteristik baskınlığı, bugün genel kural olarak, tekelci fraksiyonun kendi özgün partileri yoluyla hegemonyasını hem halk-ulus-meşruluğun dönüşümleri- hem de iktidar bloğu kendi hegemonyasını örgütleme konusundaki yetersizliğini gösterir: Kısaca, devlet aygıtının örgütsel politik pratiğinin yeniden ortaya çıkmasını gösterir.¹³

Son olarak yürütmeyeyle yasama arasındaki bu geniş ayrımlandırmanın hiçbir anlamda, çeşitli devlet biçimlerindeki çeşitli *politik güç merkezlerinin* özgül incelemesinin yerini dolduramayacağını not etmek gerekiyor. Bu merkezlerin, meclisler, idare, ordu, polis, yargıçlar, belediyeler, politik partiler kadar çeşitli olan kurumsal yerleri, Fransa'daki Plan Komisyonu ve Ekonomik ve Sosyal Konsey, vb. gibi çeşitli güncel komisyonları vardır. Öte yandan *ekonomik güç merkezleriyle, ideolojik güç merkezlerinin* yerlerini ayırmak gerekir.

Bununla birlikte devletin somut işleyişine ve çeşitli meşruluk biçimlerine bakacak olursak, bu kurumsal yerlerin dağılımının, genel kural olarak, yürütme-yasama ayrımlandırmasını

¹² Baskı gruplarının, yasamanın baskınlığı durumunda bile önemli bir rolü, partilerin rolüne yakın bir rolü olduğu doğrudur. Bugün bu grupların işleyişi, devlet aygıtının iktidar bloğundaki partilerin politik rolünü üstlenmesi nedeniyle, rollerinin partilerin talepçi-profesyonel rolünün yerini alması anlamında, *tamamen farklıdır*. Bu konuda bkz. J. Meynaud, *Les Groupes de pression en France*, 1958 ve *Nouvelles études sur les groupes de pression*, 1962; G. Lavau, "Note sur un "presseur group" français: la Confédération générale des Petites et Moyennes entreprises", *Rew.franç. de Science politique*'in içinde, 1955.

¹³ Bu konuda benzer analizleri A. Gorz'da buluruz: *Le Socialisme difficile*, 1967, 1. Bölüm: "Syndicalisme et politique: crise de la démocratie représentative".

böldüğü görülmektedir. Bu durum güncel politik sistemin incelemede özellikle açıktır: İncelemede politik güç merkezleri olan bu yerlerin hem çok merkezliliği –kuşkusuz sınıf iktidarının çoğulculuğu anlamına gelmeyen–, hem de bunların bugün baskın güç olan yürütme içerisinde bir araya toplanması saptanmıştır. Bu baskınlık, tekellerin hegemonyasına ve bunların bu hegemonyayı kendi partileri yoluyla, hem parlamentodaki halk-ulus, hem de iktidar bloğu bakımından örgütlenme konusundaki yetersizliğine denk düşmektedir. İktidar bloğu partilerinde bir güç kaybına, devlet aygıtının politik rolünün azalmasına ve devlet aracılığıyla yürütmede tekелci hegemonyanın kurulmasına tanık oluruz. Yürütmenin bu çok merkezliliği, kendi reel işleyişi içerisinde ancak iktidar bloğunun ve tekellerin bugünkü ilişkilerini yansıtır; çünkü yürütme, tekellerin çıkarlarını karşılamaktadır. Tekellerin bu hegemonyası, yürütmeyi belirten fonksiyonlar delegasyonunun hiyerarşik örgütlenmesi nedeniyle, yürütmenin “üst kademelelerini” ele geçirilmesiyle gerçekleşir: sözü edilen üst kademeler yalnızca üst kademedeki devlet personeli değil, ama özellikle yürütmenin *üst kademedeki merkezleridir*. Ancak bu, devlet aygıtının görece özerkliğini, bürokrasinin özgün politik rolünü, vb. engellemez. Kısaca iktidar bloğunun sınıf ilişkileri, yansımaları ister yürütmede, ister yasama-yürütme ilişkilerinde bulmuş olsun, gitgide yürütmenin özel işleyişiyle birleşerek, yürütmenin merkezlerine aktarılma eğilimi taşımaktadır.

Yasama ve yürütmenin bu türden farklılaştığı bir durumda, kapitalist devlet ünitesi sorununa gelelim. Bu güçlerden birinin baskınlığı, devlet ünitesinin, bu ünitenin iki ilkesini kendisinde toplayan merkezî yargısını temsil eder. Bir yandan bir formasyonun politik meşruluğunu yansıtır, öte yandan hegemonik fraksiyonun örgütlenme merkezi olur. Yine de belirli bir dönemde bazı dekalajların ortaya çıktığını, hegemonik

fraksiyonun yürütmede yansımalarına rağmen, parlamentonun hâlâ halk egemenliğinin yani halk-ulus ünitesinin temsil edildiği yer olarak ortaya çıktığını görmek mümkündür. O zaman, hegemonik fraksiyonunun, parlamento çerçevesinde hegemonya kurmayı başaramayıp yürütme içerisinde kalmasına rağmen, devletin meşruluk biçimi ve seçilmiş meclislerin baskınlığı arasında bir uygunluk görürüz. Bu durumda devlet iktidarında bir yerinden çıkmanın, yani “ayrılmış” kurumsal iktidarların oluşturduğu bir çeşit “çifte iktidarın” hiçbir biçimde söz konusu olmadığı açıktır. Kurumsallaşmış iktidarın ünitesi, iktidar bloğundaki hegemonik sınıf ya da fraksiyonun ablukasındaki gücün baskınlığı durumunda örgütlenir.-

Aslında burada bu sınıf ya da fraksiyonun iki hegemonik fonksiyonu arasındaki bir dekalajla karşı karşıya kalırız: Eğer bu sınıf ya da fraksiyon devlet aracılığıyla iktidar bloğunun hegemonyasını elinde tutmayı sürdürürse, tüm toplumsal formasyon için hegemonyasını kaybeder. Bu sonuç, iktidarının kurumsal kuşatmasıyla devletin meşruluk biçimi arasındaki bir uyumsuzlukla yansır. Bir yandan da *politik bir krize* dönüşebilecek olan bu durumda, yine genel kural olarak, devletin güç aygıtının etkinliğinin azaldığı kısa bir dönem, devletin, doğrudan bu sınıf ya da fraksiyonun boyunduruğuna girdiği bir dönem görürüz. Ancak devlet en sonunda, meşruluk biçimiyle örtüşmeyi hedefleyen bir faaliyetle, bu sınıf ya da fraksiyon karşısında görece özerkliğine yeniden kavuşur. Ve bunu gerek eski koşulları yeniden oluşturarak, yani bu sınıf ya da fraksiyonun parlamentodaki hegemonyasını kurarak –seçim sistemine, parti ilişkilerine müdahaleye, vb. ilişkin bir dizi değişiklikle– gerekse pek çok araç yoluyla bizzat meşruluğu değiştirerek yapar.

II. REJİM BİÇİMLERİ-POLİTİK PARTİLER

Doğaldır ki, bu devlet biçimleri somut olarak ancak, *politik sahneye* ve politik dönemleşmeye ilişkin *rejim biçimlerine* bağlı olarak incelenebilir. Devlet biçimleri, iktidar bloğu açısından partilerin rolünün genel çerçevesini çizerek, politik

sahne denilen bu özel alanın sınırlarını belirler. Politik sahne, toplumsal güçlerin açık ya da bildirilmiş eylemi bakımından parti temsiliyetlerinin somut tarzlarına ilişkindir. Politik sahenin konfigürasyonu ile devlet biçimlerinin kombinasyonu, bize politik rejimleri sunar.

Bir politik rejimler tipolojisi sorunsalının derinlerine girmek niyetinde değilim. Basitçe, M. Duverger'in çeşitli eserlerinde bize aktarmış olduğu ve bu konuda özellikle önemli olan bilgilere değineceğim. Duverger bu tipolojide ilk olarak, bir yandan yürütme ve yasamadan birinin baskınlığı ya da ikisinin dengesi durumundaki ilişkileri (bu yasama ve yürütme terimleri anayasal-hukukî anlamlarında değil, buna yakın olan ve burada kabul gören anlamda kullanılmıştır), öte yandan politik sahenin somut konfigürasyonunu açığa çıkarır. Bu anlamda partilerin sayısı –tek partili ya da *çok partili* rejimler–, bu partilerin özgün yapısı –tek partililik ya da *esnek* ya da *katı* çok partililik–, vb. faktörlerin önemini gösterir.¹⁴ Bu analizler bize çok yararlı bilgiler veriyor olabilir; ancak Duverger'in, politika bilimi kuramcılarının birçoğu gibi söz konusu iki dönemleşme ve iki alan arasında, yani bu durumda *devlet biçimleri* alanıyla *rejim biçimleri* alanı arasında ayırlama yapmadığını vurgulamamız gerekiyor. Ondaki rejim biçimleri tipolojisi, devlet biçimlerinin ayırılmasını emmektedir.

İktidar bloğu analizlerinde, iki dönemleşme ve iki alan arasında bir ayırlama yapılmamasının, iktidar bloğunun sınıf konfigürasyonu ile politik sahnedeki partizan ilişkiler arasında bir karmaşaya yol açtığını göstermişim.¹⁵ Bu nedenle çeşitli dekalajları belirginleştirmek ve en sonunda politik sahne-

¹⁴ Özellikle bkz. *Sociologie politique*, 1967, s. 116 ve devamı; *Institutions politiques*, 1966, s. 137 ve devamı; *Les partis politiques*, 1964, s. 387 ve devamı. Bu eserlerde Duverger, esnek tek partili ya da çok partili başkanlık sistemlerinin, tek partili parlamenter sistemlerin, çok partili parlamenter sistemlerin ayırılmasını önerir. Ayrıca bkz. A. Hauriou'nun *Régimes politiques et structures économique-sociales*'deki önemli analizleri.

¹⁵ Bkz.; bu kitapta s. 287-88.

nin sınıf çatısını tam olarak deşifre etmek güç olacaktır. Burada bizi ilgilendiren durumda, bu ayırlama yokluğunun kendi özgün sonuçları da vardır. Bu yokluk, rejimler anlamındaki ayırlamanın, bu rejimlerin hüküm sürdüğü çeşitli devlet biçimlerine göre bambaşka bir anlam kazanacağını görmemize olanak vermez: bu rejimler birbirinden ancak, kendi alanlarını sınırlayan devlet biçimlerinden hareketle ayrılabilir. Bir korelasyon olarak görünen şeyin –örneğin yürütmenin baskınlığı ve esnek tek partililik ya da çok partililik– açıklaması ancak bu biçimde, bir formasyonun bir aşamasının tüm koordinatlarına ve politik sınıf pratiğine referansla yapılabilir; bir kombinatuvar olarak görünen şey, kesin bir kombinasyon olarak ortaya çıkabilir.

O halde kapitalist devletin egemen sınıf ve fraksiyonlar karşısındaki özgün ünitesi ve görece özerkliği ve bunların (özgün ünite ve görece özerkliğin) *dereceleri* ve *somut biçimleri* yalnızca devlet biçimleriyle rejim biçimlerinin bu kombinasyonunda incelenabilmektedir ve bu da yine bunların, parti temsiliyetinin somut tarzlarına, iktidar bloğunun politik örgütlenme biçimlerine sıkı sıkıya bağlı olması ölçüsünde mümkündür. Örnek olarak güçler ayrılığını ve kurumsallaşmış iktidarın ünitesini alalım: Eğer çok partili ya da tek partili sistemde yasanın baskınlığı söz konusuysa, ya da tek partili (esnek ya da katı) bir sistemde yürütmenin baskınlığı söz konusuysa, bu “ayrılık” çok farklı bir biçimde işlev görecektir.¹⁶ Bununla birlikte devlet biçimleriyle rejim biçimlerinin ayrımlanması, devlet ünitesiyle iktidar bloğundaki hegemonik sınıf ya da fraksiyon arasındaki ilişkinin araştırılmasında her zaman temel olarak kalır. Kısaca bu ayırlama, devlet biçimleri –genellikle yanıltıcı görünümler altındaki rejim biçimleri– kombinasyonunun devlet iktidarının ünitesi üzerindeki reel etkilerin ayrımlanmasında temeldir.

¹⁶ Bakınız Duverger, *les Parties politiques*, “Les partis et la séparation des pouvoirs” başlıklı bölüm.

Örneğin yürütmenin baskın olduğu ve çok partili rejime sahip bir devlet biçimini alalım: burada partilerin yönetime ilişkin koalisyonlarının görüldüğü tipik bir durum söz konusudur. Bu koalisyonlar iktidarın çeşitli koalisyon partileri arasındaki paylaşımından yola çıkarak, devlet iktidarının ünitesini politik sahnede tartışmalı bir konuma getirir. Yani genellikle devlet iktidarı ünitesiyle hegemonik sınıf ya da fraksiyonun himayesindeki iktidar bloğu ünitesinin karşı karşıya gelmesi söz konusudur, kısacası devlet iktidarıyla bu sınıf ya da fraksiyonun *tekanlamlı* bir ilişkisi söz konusudur ve bu ilişki devlet biçiminin ve iktidar bloğundaki sınıfın konfigürasyonunun incelenmesiyle kanıtlanabilir: Yapılacak inceleme sırası geldiğinde, maskeli aktörlerin politik sahnede tam olarak nasıl yer aldığını açığa çıkaracaktır. Çünkü böyle bir durumda devlet iktidarının ünitesi, bu sınıf ya da fraksiyonun diğerleri üzerindeki hegemonyasının parlamentodaki örgütlenmesiyle açığa çıkar: Gerek hegemonik sınıf ya da fraksiyon partisinin diğer partiler üzerindeki kompleks baskınlığıyla –bu, hükümet koalisyonundaki “egemen partinin” durumudur–; gerek politik sahnedeki kompleks temsiliyetle –bu sınıf ya da fraksiyonun, diğer koalisyon partilerinin bağrında temsiliyeti yoluyla–; gerek yönetsel–anahtar sektörlerinin bu sınıf ya da fraksiyonun parti ya da partilerinin elinde olmasıyla.

Öte yandan devletin egemen sınıf ya da fraksiyonlardan görece özerkliğinin derecelerini değerlendirmemize olanak veren şey, devlet biçimleriyle rejim biçimlerinin bu kombinasyonudur. Örneğin yürütmenin baskın olduğu bir devlet biçiminin özerkliği, iktidar bloğundaki sınıfın somut konfigürasyonuna, partilerin devlet biçimi tarafından sınırlanan genel rolüne ve rejim biçimleri çerçevesindeki politik sahnede yer alan partilerin özgün tutumuna bağlıdır. Bir başka ifadeyle yürütmenin baskınlığının, *politik sahneye yansıyan* partilerin örgütsel rolünde karakteristik daralmaya dayanıyorsa, bu baskınlık yalnızca devletin bu sınıf ya da fraksiyonlara göre genişlemiş özerkliği anlamına gelir: çok rastlanan bir korelasyondur bu.

Tarihsel Fransız Bonapartizmi fenomeni örneğinde açıktır. Marx'tan sonra Gramsci de bu korelasyonu *parti temsiliyetindeki bir kriz* durumuyla, yani çeşitli sınıf ya da fraksiyonlar ve bunların temsilcileri arasındaki bir kopuşla gözlemlemiştir.¹⁷

Yine de bu korelasyon çeşitlemelerini sıkça deşifre etmemiz mümkündür: örneğin devletin görece özerkliği, çok partili bir rejimde ve yasamanın üstünlüğü durumunda, güçlü yapıları ve sağlam bir iç disiplini olan tek partili bir rejimde ve yürütmenin üstünlüğü durumunda –Büyük Britanya'nın bugünkü durumu– olduğundan, ya da çok partili bir rejimde yürütmenin üstünlüğü durumunda –bugünkü Fransa'nın durumu– olduğundan daha önemli olabilir.

İşaret ettiğimiz kombinasyonla bazı açıklamalara ulaşabiliriz: Partilerin güçlü bir iç disipline sahip olduğu tek partilik durumunda –büyük Britanya- tekellerin hegemonyasının özgün politik örgütlenmesinde özel bir kapasite görülür; bu da devlet aygıtının bu tekellerden görece özerk oluşunun önemini azaltır. Hegemonik fraksiyonunun açık eylemiyle iktidar bloğunun ilişkileri, aynı *partinin* ya da politik sahneyi alternatif olarak işgal eden iki partinin *bağrında düğümlenir*. Hegemonik fraksiyon, “hizmetkârları” –kişisel ilişkileri belirten basit bir sözcük olmanın ötesinde politik kavram– sayesinde bu parti ya da partilerin üst kademelerini işgal ederek *baskın* fraksiyon haline gelir. Bu durum Birleşik Devletler örneğinde açıktır. Burada parti örgütlenmeleri daha az güçlüdür, ama bazen devletin, fiilen Rooseveltçi “*New Deal*” de ortaya çıkan görece özerkliğine olanak vermektedir. Bu özerklik Büyük Britanya'da 1945'deki özel İşçi Partisi hükümeti örneğinde de, bir anlamda sisteme rağmen ortaya çıkmıştır.¹⁸

¹⁷ “‘Temsil-temsilci’ arasında kurulu olan ve bürokratik gücün baskın konumunu güçlendirerek partiler alanında... tüm devlet organizmasına yansıyan bu karşıt durumlar nasıl oluşmaktadır...” Gramsci, “Observations sur quelques aspects de la structure des partis politiques en période de crise organique” *Oeuvres*'in içinde, Sociales yay., *op. cit.*, s. 246.

¹⁸ Büyük Britanya'daki işçi partisi hükümetleri sorunu üzerine en aydınlatıcı eser kuşkusuz R. Milliland'ın eseridir: *Parliamentary Socialism*, Londra, 1964.

V.

bürokrasi ve elitler üzerine

1. sorun ve elitler kuramları

Şimdi devlet aygıtının kesin bir incelemesini yapabilecek durumdayız: Marksist kuramdaki tartışmanın, devlet aygıtının kuşkusuz en önemli yanlarından biri olan bürokrasi sorunu çevresinde şekillendiğini biliyoruz. Kuramsal araştırmanın, Trotskiy'in analizlerindeki yanlışlardan, ama özellikle onun kemikleşmiş takipçilerinin ideolojik tavrından dolayı büyük ölçüde aşındırıldığını da biliyoruz. Bu konuda Marx, Engels, Gramsci ve Lenin'in bize vermiş olduğu bilgilerle yetinerek bu tartışmanın ideolojik alanından kaçınmaya çalışacağım. Öte yandan yalnızca Max Weber'in analizlerini dikkate alacağım: ona yöneltebileceğimiz eleştirilere rağmen, onu kesinlikle bu sorunu en iyi aydınlatmış biri olarak değerlendirebiliriz.

Analize “*politik elitler*”e ilişkin kuramların kısa bir incelemesiyle başlayacağım: Bunlar bugünkü politika kuramı üzerinde dikkate değer bir etki yaratmıştır ve açıkça Marksist politika kuramının eleştirisi olarak görülürler. Bununla birlikte Marksizmin yanlış olarak yorumlanmasına ve Marksist kuramın, Marksist anlayışlarda yol açtığı deformasyon yoluyla bu eleştirilere çanak tutmasına yol açtıkları kuşku götürmez. Kısacası politik elitlere ilişkin kuramların pek çoğu, önerdikleri ideolojik perspektiflerden çok, bu biçimde deforme edilmiş bir Marksizmin çözemeyeceği sorunlar ortaya koymaktadır.

Bu sorunlar ancak Marksizmin bilimsel sorunsalı içerisinde çözülebilir.

Aslında elitlere ilişkin bu kuramlar, görece ayrık iki soruna değinerek, şu iki sorunun ilişkilerini gündeme getirir:

1) Birincisi, politik elitler anlayışında bazen “politik sınıf” gibi özgül bir terimin içeriğine katılan “politik olarak egemen sınıf” sorunudur. Bu konuda Marksist kuramın temel itirazı, bu anlayışın ekonomik olarak egemen sınıfla politik olarak egemen sınıfı zorunlu olarak özdeş kılacağı noktasındadır. Buradan hareketle, Marksist anlayıştan radikal olarak farklı bir politik iktidar anlayışının yayılmasına yönelik çeşitli girişimler ortaya çıkar. Öte yandan bu temel eleştiriye, kapitalist sistemin sözde “dönüşümleri” ile aşılanmış bir akım da eklenmiştir: Oysa bugün, terimin Marksist anlamıyla –mülkiyetin ve kontrolün ayrılması, toplumsal gruplar arasındaki hareketlilik ve dolaşım, vb.–, ekonomik olarak egemen bir sınıftan, yani bizi politik iktidarın temeline ilişkin başka açıklamalara başvurmak zorunda bırakacak olan şeyden söz etmek mümkün değildir.

2) İkincisi, devlet aygıtı ve bürokrasi sorunudur. Bu kuramlar öncelikle Marksist anlayışta, tüm politik fonksiyonların ekonomik-politik olarak egemen sınıfın elinde ampirik bir biçimde yoğunlaşmasını görür. Feodal sınıf, politik hükümete ve kamu yönetimine ait fonksiyonları, askerî fonksiyonları, vb. nasıl elinde tutmuşsa, aynı şey fiilen burjuva sınıfı için de geçerlidir. Bu dekalajı kuramsal olarak açıklamak için, politik iktidarın devlet aygıtının varlığı içindeki temelini ortaya çıkaran ve *devlet iktidarı* ve *devlet aygıtını* birbirine karıştırarak devlet bürokrasisine *özel* bir politik güç atfeden bir anlayışa başvurmak gerekecektir. Bu kuramlar ikinci olarak Marksist anlayışta, egemen sınıfın basit bir egemenlik âleti fonksiyonunu yerine getiren bir devlet anlayışını görür. Burada da ekonomik ya da politik “sınıf” egemenliğine *paralel*, bürokrasiye atfedilmiş, özerk bir politik iktidar anlayışına başvurmak ge-

rekecektir. Bu kuramlara göre bürokrasinin işleyişini açıklayabilecek olan tek yol budur.

Wright Mills, deforme edilmiş bir Marksist kuramın bu eleştirilerini, neden “egemen sınıf” terimini reddedip yerine “iktidar eliti” terimini koyduğunu açıklayarak net bir biçimde ifade eder: “‘Egemen sınıf’ içi tamamen boşaltılmış bir terimdir; ‘sınıf’ ekonomik bir terimdir; ‘egemenlik’ politik bir terimdir. Böylece ‘egemen sınıf’ nosyonu, ekonomik bir sınıfın politik olarak egemen olması anlayışını içermiş olur. Oldukça sığ olan bu kuramı, sorunları tanımlamak için kullandığımız aynı terimlerin içeriğine sokmak istemiyoruz... Özellikle de ‘egemen sınıf’ terimi, alışılmış politik anlamında politik düzene ve faillerine yeterince özerklik tanımaya olanak vermez ve askerî düzen konusunda hiçbir şey söylemez... Ben bu sığ ‘ekonomik determinizm’ yaklaşımının bir ‘politik determinizm’ ve bir ‘askerî determinizm’le tamamlanması ve bu üç alanın üst düzeydeki faillerinin bugün önemli bir özerklik derecesine sahip olması gerektiğini düşünüyorum...”¹

Bu kuramların, dar anlamıyla devlet aygıtı ve politik anlamda egemen olarak ifade edilen sınıf arasında kurduğu ilişkilere geçmeden önce, kısaca önerdikleri çözümler üzerinde duracağım. Genel kural olarak, politik iktidarın Marksist kuramın kabul ettiklerinin dışında kalan, yani son tahlilde politik ve üretim ilişkileri arasındaki kompleks ilişkinin dışında kalan temellerinin neler olduğunu anlamamız söz konusu olacaktır. Bunun için de, C. Schmitt’te gördüğümüz Hegelci efendi-köle şemasına benzer, yarı-ontolojik yönetenler-yönetilenler ilişkisi, Mannheim’in elitlerin kitleler üzerindeki “entelektüel” tekelinden hareketle çizdiği “*freischwebende Intel-*

¹ C. W. Mills, *The Power Elite*, 1963, s. 277. T. B. Bottomore, elitler kuramlarının Marksist kurama yönelttiği bu eleştirel çizgiyi çok güzel özetler: *Elites and Society*, 1966, ilk iki bölüm ve *Classes in Modern Society*, 1966, ilk bölüm. Ben, kitabın iktidar üzerine olan bölümünde, politik elitler analizlerinin pek çoğunun temelini oluşturan iktidar anlayışının analizini yapmıştım.

ligenz” [serbestçe süzülen entelijensiya, –ed.] şeması, ya da devlet aygıtının denetiminden hareketle M. Weber’e kadar uzanan daha önemli bir diğer akım olmak üzere, pek çok çeşitlemeyi izlememiz gerekecektir. Burada devlet bazen politik iktidarın ekonomikten bağımsız tek temeli olarak, bazen de ekonomik iktidardan bağımsız ama buna paralel olan politik iktidarın temeli olarak değerlendirilmiştir. Bizi özellikle ilgilendiren, bu sonuncusudur. Bu serimleme, bürokrasinin özel bir politik iktidardan hareketle işleyişini deşifre eder.

Şimdi de devlet aygıtını, özellikle de bürokrasiyi denetleyen toplumsal grupla diğer politik elitlerin, yani Marksist kuramda bürokrasiyle egemen sınıfın ilişkilerinin neler olduğuna bakalım. Sorun, bazıları *politik elitler ünitesini*, diğerleri *politik elitlerin ya da yönetici kategorilerin çoğulluğunu* kabul eden bu kuramlar arasında bir iç tartışma başlatacak kadar ilginçtir. Bu sorun bir yandan da otantik Marksist kuramın bir sorununa ilişkindir: bürokrasi denilen bu toplumsal kategorinin ünitesi ve özel tutunumu.

A.– Politik elitlerin ya da yönetici kategorilerin çoğulluğu anlayışı üzerinde durmanın fazla önemi yoktur. Bu anlayış, Marksist politika kuramına yöneltilecek tipik bir ideolojik tepkiden başka bir şey değildir: “fonksiyonalist” akımın tepkisi-²dir. Politik elitler ya da yönetici kategoriler denen şeyler arasındaki her ünitenin yadsınması, bu akımın ideolojik fonksiyonunda, sınıflar mücadelesinin varlığını hatırlatabilecek kaymaya giden köprüleri yıkmayı hedefler: Eğer elit ya da kategori-

² Bu anlayışın işlevselci ilkelerini T. Parsons’un eserinde buluruz: “The Distribution of Power in American Society” *World Politics*’in içinde, X. Cilt, sayı 1. Çoğulluk yandaşlarının arasında: Aron, “Classe sociale, classe politique, classe dirigeante” *Revue Européenne de sociologie*’nin içinde, I (2), 1960 ve “Classe politique ou catégories dirigeantes?”, *Revue française de Sc. politiques*.

lerin ünitesi kabul edilirse, hâlâ egemen bir sınıfı kabul etmiş olanlarla (örneğin Aron'la) tehlikeli bir ilişki riskine girilecektir. Politiği, “entegre olmuş” bir toplumsal “bütünlüğün” çeşitli “öğelerinin-alanlarının” yaygın ve belirsiz “yönetme” fonksiyonu olarak değerlendirerek, politiğin kavramını ve realitesini belirsiz kılan fonksiyonalizm korumasında çıkan sonuç şudur: Politik elitler, toplumsal realitenin –kurumsallaşmış politiği devlet olan– çeşitli alanlarındaki yönetim yerleriyle tanımlanırlar; onlar artık yönetici kategoriler anlamında politik elitlerdir. Şu iki nedenden ötürü bir *çoğulluk* oluştururlar: Birincisi bu çeşitli alanlar –dar anlamda devlet– arasındaki tek ilişki, toplumsal birliğe döngüsel olarak entegre olma ilişkisidir; ikincisi de çeşitli toplumsal grupların bu “*high social stratum*”ları [üst sosyal tabakalar, –ç.n.], çoğul biçimde entegre olan karşıt çıkarları temsil etmektedir. “Üst düzey sendikacıların”, *tüm* önemli politik partilerin “üst düzey personelinin”, tekellerin “üst düzey yöneticilerinin”, “üst düzey devlet bürokratlarının” –bu kurama göre yönetici kategorilerle aynı sıfatı taşıyan – politik bir ünite sunduklarını söylemek mümkün müdür? Bunu söylemek en azından aşırılık olacaktır! Bu bağlamda devlet aygıtı, bürokrasi ve özellikle de onun “üst kademeleri”, özgün bir politik güç olarak düşünülmüştür; bu gücün diğerleriyle kurduğu ilişki, fonksiyonalist kuramın genel anlayışıyla yönetilir: Karakteristik politik iktidarın “parsellenmesi”.

B.– Bizi en çok ilgilendiren akım, bazen “politik sınıf” nosyonuyla ifade edilen bir elitler ünitesini kabul eden akımdır.³ Bu akım Marksizmin egemen sınıf anlayışını eleştirir; çünkü ona göre bu anlayış, günümüzde politik fonksiyonların modern merkezden kaymasını ve bürokrasinin özgün rolünü

³ Özellikle vereceğimiz örnekler: Mosca, *The Ruling Class*, 1939, s. 12 ve devamı; R. Michels: *The Political Parties*, 1966, s. 43 ve devamı; J. Meynaud, *Les Elites politiques*, 1960; Burnham'daki “menajer” sınıf eğilimi, vb. Elitlerin ünitesi anlayışından yana olanların, Marksist anlayış tarafından en fazla etkilenenler olduğunu not edelim.

incelemeye olanak vermemektedir. Burjuva sınıfının bugün artık var olmayan bir politik ünitesini var sayarak, *politik egemenliğin* genel şemasını çizebileceğini düşünür; elitler ünitesini bu ölçüde kabul eder. Burada da pek çok çeşitleme buluruz: Bu çeşitli elitlerin ünitesi bazen, Mosca'nın "politik sınıf" konusunda yaptığı gibi, onların kurumsallaşmış politik iktidarla ilişkilerine –etki ya da katılım– dayandırılacaktır. Olası bir temelden yoksun bu iktidar, çeşitli elitleri, burada diğerleri arasında bir elit oluşturan bürokrasinin üst kademelerini kendi varlığıyla birleştirecek olan basit bir yer olarak değerlendirilmiştir. Bu kuramın ardından, *paralel* bir politik iktidara ait kaynakları keşfetmemiz gerekecektir, çünkü bu değerlendirmeye göre iktidar kaynaklarından biri ekonomik, bir diğeri devlettir. İlişkilerini bu çeşitli kaynaklarda toplamış olan elitler, yine de birleşmiş görünürler. Wright Mills bunu benzer bir biçimde, "politik şeflerin" –bürokrasinin üst kademeleri– ve "askerî şeflerin" –elitler– hepsinin de "*corporate rich*" (zengin ortak –ç.n.) diye ifade ettiği şeye ait olması olgusuyla özetler. Bu durumda, Marksist ekonomist determinizm denilen şeyi aşmak ve bürokrasinin özerk işleyişini incelemek isteyen bu anlayış, sorunu ekonomik bir üst-belirleme durumunda kesinlikle yumuşatır gibi görünmektedir. Devlet aygıtının politik fonksiyonu, aygıt üyelerinin, diğer elitlere paralel bir biçimde, yüksek gelirli bir grup olan bu birleştirici merkeze aidiyeti içerisinde emilmiştir. Ayrıca bu ünite, üretim ilişkilerinde temellenerek ya da devlet aygıtı kontrolünde temellenen iktidarı elinde bulunduran elitin diğer elitler üzerindeki egemenliğine denk düşmektedir (Meynaud'un yaptığı gibi); devlet aygıtı burada, Weber'in bürokrasi kuramının R. Michels gibi bazı yandaşlarında görüldüğü gibi, paralel bir politik iktidarın temelidir. Ya da bu ünite Burnham'da olduğu gibi, en sonunda çeşitli elitlerin yeni teknik-bürokratik yönetici [*menajer*] "sınıfa" aidiyetiyle açıklanır; çünkü üretimi (ulusallaşmış sektörle ilgili olarak) hem devlet aygıtına aidiyeti yoluyla, hem de büyük girişimlerde mülkiyeti ve kontrolü sözde birbirinden ayırarak kontrol etmektedir.

Bu anlayışların ve bunların kuramsal varsayımlarının eleştirisine girişmeyeceğim: Bunu başkaları yeterince yaptı.⁴ Bu anlayışların başlıca yanlışı, politik iktidarın temeline ilişkin hiçbir *açıklama* getirmemiş olmalarıdır. Dahası var: Bunlar politik iktidar kaynaklarının çoğulluğunu kabul ederek, bu kaynakların ilişkisine de hiçbir açıklama getiremezler. Böylece hedefledikleri sonuçların tam tersi olan sonuçlara varırlar. Deforme edilmiş bir Marksist egemen sınıf anlayışını eleştirerek, özellikle de bürokrasinin özgün işleyişini incelemeye çalışarak, en sonunda politik elitler ünitesini kabul ederler. Bu ünite, bu durumda ideolojik olarak kalır. Bürokrasiye ilişkin olarak da en sonunda, bürokrasiye tanıdıkları özgün iktidar aracılığıyla, ya bürokrasinin hayali bir ekonomik gruba aidiyeti içindeki fonksiyonunu azaltma –Mills–, ya da dar anlamda –Weberci eğilim– ya da geniş anlamda –Burnham– bürokrasiyi politik iktidarın tek “öznesi” olarak değerlendirme noktasına varırlar.

⁴ Özellikle Mills’in Sweezy tarafından yapılan eleştirisine işaret ediyorum: “Power Elite or Ruling Class”, Montly Review’den alıntı, 1963.

2. marksist konum ve devlet aygıtının sınıf aidiyeti sorunu

Oysa elitler kuramlarının ortaya koyduğu sorunlar Marksist politika kuramıyla çözülebilir. Aslında Marksist kurama yöneltilen eleştirilere bakacak olursak, bunların yalnızca bu kuramın deformasyonlarına yönelik olduğunu kolayca görebiliriz.

İlk olarak *egemen sınıf* kavramına yönelik eleştiriyi inceleyelim. Sınıf kavramı yalnızca ekonomik düzeye, egemenlik kavramı da yalnızca politik düzeye ilişkindir: Böylece egemen sınıf kavramı da aşırı bir anlam genişletmesiyle zorunlu bir biçimde, ekonomik olarak egemen sınıfın politik olarak egemen sınıf olacağı anlamını içerecektir. Aslında kitabın toplumsal sınıflara ilişkin bölümünde sınıf kavramının, yalnızca faillerin üretim ilişkileriyle bağlantısını kapsamadığını (ve hangi anlamda kapsamadığını), buna karşılık tüm yapının toplumsal ilişkiler alanındaki etkilerine işaret ettiğini göstermiştik. Ayrıca iktidar kavramına ilişkin bölümde de egemenlik kavramının, sınıf kavramıyla olan ilişkilerinde *yalnızca* politik yapıların düzeyini değil, ama *toplumsal ilişkiler alanı birliğini*, yani ekonomik, politik ve ideolojik sınıf pratiklerini de kapsadığını göstermiştik.

Bu değerlendirmeler bizi, çeşitli sınıfların elinde tuttuğu, çeşitli ekonomik, politik ve ideolojik egemenlik yerlerinin

dekalaj ve merkezden kayma olasılığını incelemeye yöneltiyordu. Üretim ilişkilerinin ekonomik düzeyinin, son yargıda sınıflar mücadelesi alanının egemenlik ve iktidar yerlerini belirliyor olması, ancak bu düzeyin, bir formasyonun kompleks birlikteliğine yansımalarıyla mümkündü. Ayrıca, ekonomik olarak egemen sınıfla politik olarak egemen sınıf arasındaki dekalaja ilişkin çok sayıda örnekle karşılaştık. Bir yandan da politığın (içerdiği çeşitli alanlarla birlikte) görece özerkliğini ve kompleks yapısını göstererek, çeşitli sınıfların elinde tuttuğu çeşitli politik fonksiyonların merkezden kayma olasılığına işaret ettik: İktidar bloğunun politik olarak egemen sınıflarıyla, bu bloğun, en sonunda politik iktidarı elinde tutan ve bu bloğun politik örgütlenmesi rolünü üstlenen hegemonik sınıfı arasındaki farklılaşma; bu sınıflarla, politik sahne alanında temsil rolü olan hâkim sınıf arasındaki farklılaşma. Kısaca Marksist egemen sınıf anlayışı hiçbir zamantek bir sınıfın üyelerinin ellerinde bulunan çeşitli politik fonksiyonların ampirik olarak bir merkezde toplanmasını içermeyiz, ama sınıflar mücadelesinin somut biçimlerini ve politik yapıları, devlet biçimlerini ve tiplerini, rejim biçimlerini izleyerek, bu olası merkezden kaymayı açıklar.¹

Üstelik burada çeşitli sınıflar arasındaki ilişkiler de söz konusudur ve bu durum, *devlet aygıtının toplumsal grubunun* ortaya koyduğu sorunu hiçbir zaman çözmez. Ben burada “bürokrasi” terimini kullanıyorum; bunun nedeni bu terimin, Marksist klasiklerde alışıldığı gibi “devlet yönetimi” olarak ifade edilen bu grubun sonuçta yalnızca bir bölümünü (ordu, polis, vb.) ifade ediyor olmasına rağmen, taşıdığı önemdir. Fraksiyon, katman ve kategori arasındaki ayırtılma konusunda, bürokrasinin özgül bir *kategori* oluşturduğunu da daha önce göstermiştik.² Eğer bir üretim tarzının kompleks birliği ve çeşitli yargılarının özgül etkiselliğini dikkate alırsak

¹ Bkz.; bu kitapta s. 290-91.

² Bkz.; bu kitapta s. 93-4.

bürokrasinin, *toplumsal bir formasyonda* devletin bölgesel yapısının failler üzerindeki *özel etkisi* olduğunu görürüz: Bu mekanizma, “entelektüeller”de, onların ideolojik bölgeyle olan ilişkisinde saptadığımız mekanizmayla aynıdır. Ve eğer politığın bu bölgesel yapısının, toplumsal sınıflara ya da sınıf fraksiyonlarına dağılmış failler üzerinde de etkileri varsa (yalnızca ekonominin failleri üzerindeki etkilerini örten kavramlara tedbirli yaklaşarak), bürokrasi dediğimiz bu kategorinin üretimi de kendi özel etkisini oluşturur. Bürokrasi açısından bu etki ilk olarak, bürokrasinin devlet aygıtına aidiyetiyle, yani bir anlamda politik iktidarın kurumlarını seferber etmesiyle ortaya çıkar.

Bürokrasi, devlet aygıtının toplumsal bir kategorisi olarak, problemin bir yanısıdır. Aslında bürokrasi teriminin içerisinde, bu terimin yüklenmiş olduğu iki anlamı, yani kendisine Marx, Engels, Lenin ve Gramsci tarafından verilmiş olan iki anlamı ayırmak çok önemlidir. İkinci anlam, doğrudan bu toplumsal kategoriyi değil, özellikle burjuva ideolojik politikasının devlet üzerindeki etkisini gösteren bir sistemi, *devlet aygıtının iç işleyişine ve örgütlenmesine ilişkin özel bir sistemi* belirtir: Sıkça *bürokratizm* ya da *bürokratikleşme* gibi özel bir terimle ifade edilen fenomendir bu.³ Bu ayırmamanın çifte önemi vardır: ilk olarak belirli bir toplumsal formasyonda, bürokrasi ve bürokratizm arasındaki ilişkiler sorununu, bu ka-

³ Ayırmamaya ayrıca Weber (*Wirtschaft und Gesellschaft*, op. cit., III. Kısım, 6. Bölüm) ve Michels de değinmiştir. Devam eden tartışmalarda bu ayırmama özellikle, “geçiş ve icraat sistemi” olarak (bürokratizm) bürokrasiye ve iktidar terimiyle ifade edilen (sözcüğün tam anlamıyla bürokrasi) bürokrasiye ilişkin olarak anlaşılır. Örneğin A. Touraine “L’Aliénation bureaucratique”, *Arguments*’ın içinde, sayı 12. 1960; C. Lefort “Qu’est-ce que la bureaucratie?” a.g.e.: G. Lapassade, *Groupes, organisations, institutions*, 1967, s. 57 ve devamı. Ayrıca Troçkizm’in etkisindeki *Socialisme ou Barbarie*’deki analizler. Burada basit bir gözlem daha: bu akım *bürokratizmi genel bir örgütlenme sorunu* olarak görür ve *bürokrasinin varlığını, onun özgün iktidarına* bağlar.

tegorinin yerinin belirlenmesi ve bu örgütlenme sisteminin (özellikle de devlet aygıtının) fonksiyonu arasındaki ilişkiler sorununu gündeme getirir. İkinci olarak da bürokratizmin, toplumsal bir kategori olan bürokrasinin varlığından bağımsız olarak, süreklilik olasılığı sorununu gündeme getirir. Burada Lenin'in, SSCB'deki geçiş devleti ve bürokratizmin sürekliliği üzerine yazılarındaki sorunsal söz konusudur ve bu sorunsal, özgül bir kategori anlamında "bürokrasi" yokken bile "bürokratikleşme" eğilimini ifade etmektedir.

Bürokratik fenomenin bu iki yanı her durumda ve *her zaman*, *devlet iktidarına değil, devlet aygıtına ilişkindir*. Daha da özel olarak, özgül toplumsal kategori olan bürokrasi, devlet iktidarına değil, devlet aygıtının somut işleyişine bağlıdır.

Önemi kuşkusuz abartılmış olan bu soruna girmemiz için, bizzat bürokrasinin, özel bir sınıf ya da özerk olan ya da olmayan bir sınıf fraksiyonu oluşturması gerekmez. Soruna, Engels'in tamamen istisna olarak bunu sınıf terimiyle ifade etmiş olmasından hareketle yaklaşılamayacağı açıktır. Devlet aygıtına aidiyeti ve kurumsallaşmış iktidarla kurduğu özel ilişkiyle belirtilen bürokrasi, devletin hem ekonomik yapılarla, hem de toplumsal sınıflar ve sınıf fraksiyonlarıyla ilişkisinin sonucundan başka bir şey olamaz. Bu konuda bürokrasinin, sınıfları dar anlamda üretim ilişkileri düzeyinde tanımlayan ilişkilerde özgül bir yere sahip olmadığını söylemek yeterli değildir. Bunu söylemek, bürokrasiyi üretim ilişkileri düzeyinde bir sınıf olarak değerlendiren anlayışı reddetmek için yeterli olsa da, bürokrasiyi sınıf *fraksiyonu* olarak değerlendiren anlayışı reddetmek için yeterli değildir: Gerçekten de özerk fraksiyonlar yalnızca politik ilişkiler düzeyinde tanımlanabilir. Bununla birlikte, bürokrasinin devlet aygıtına aidiyetle ve devletle kurduğu özel ilişkiyle belirtilen işleyişi, politik düzeyde tam olarak ancak bu devletin sınıf fonksiyonuyla belirlenebilir. Bir başka ifadeyle, bazen bürokrasinin özel bir karakteristiği olarak değerlendirilen şey, yani devletle kur-

duğu özel ilişki, onu toplumsal bir sınıf ya da fraksiyon haline getirmez, onu bir kategori olarak belirterek, bu devletin sınıf iktidarının içerisindeki işleyişini sınırlar ve özerk sınıf fraksiyonu olarak politik düzeydeki varlığını devre dışı bırakır.

Öte yandan bazen bürokrasinin bu karakteristiğinin içinin boşaltılmasına neden olan tartışma, devletin üretim sürecindeki rolüne, yani çeşitli ekonomik fonksiyonlarına taşınmıştır. Bu fonksiyonlar, bürokraziye bazı durumlarda bir iktidar ve bu yolla da dar anlamda üretim ilişkilerinde özgül bir yer atfediyormuş gibi görünür. Oysa devletin fonksiyonları, bu devletin politik sınıf iktidarıyla belirgin bir biçimde sınırlanmıştır. Burada, bazen fark edemediğimiz ama gelişmekte olan bazı ülkelerdeki *burjuva devletlerinde* örneklerini gördüğümüz özel bir durum vardır: Bürokrasi, mevcut üretim ilişkilerinde ya da henüz ortada olmayan üretim ilişkilerinde devlet aracılığıyla özel bir yer oluşturabilmektedir. Ama o zaman bile bürokrasi olarak değil, fiilî olarak bir sınıf oluşturur.

Bürokrasinin sınıflarla ve sınıf fraksiyonlarıyla ilişkisi sorunu gündeme getirmek için bu saptama kaçınılmazdır. Bürokrasinin özgül bir kategori oluşturuyor olması, onun *bir sınıf aidiyetine* de sahip olması demektir. Burada bürokrasinin çeşitli katmanlarından gelen ve yönetimin üyelerini kendisinde toplayan sınıflar ya da toplumsal sınıf fraksiyonları söz konusudur. Marx, Engels ve Lenin, bürokrasinin bu açıdan, ayrı toplumsal katmanlar içerisinde farklı sınıflara aidiyetleri ve farklı sınıflarda katmanlaşma olgusuna göre değerlendirilmesi konusunda ısrar ederler. Örneğin Alman ve Fransız bürokrasisinde, bürokrasinin toprak soyluluğuna ve burjuvaziye ait olan “üst kademelerinin” (Lenin’in terimiyle), küçük burjuvaziye ait olan alt katmanlarından ayırırlar. Öte yandan, bürokrasinin üst kademelerinin bir sınıfta toplanmasına ilişkin olarak, burjuva sınıfının çeşitli fraksiyonları arasında, özellikle de sanayi burjuvazisiyle malî burjuvazi arasında sıkça ayrımlar yaparlar.⁴

⁴ Marx, *18 Brumaire*, s. 344 ve devamı, 355 ve devamı, Ayrıca *Fra-*

Marx ve Engels, bürokrasinin “üst kademelerini” içinde toplayan bu sınıf ya da fraksiyonun *önemini*, özgül bir kavramla, devletin *savunucu-sınıfı* kavramıyla *vurgulamışlardır*. Bu kavramı, bu sınıf ya da fraksiyonun, iktidar bloğundaki hegemonik sınıf ya da fraksiyonla, yani alışılmış, ama uygun düşmeyen bir biçimde politik olarak egemen diye ifade edilen sınıf ya da fraksiyonla özdeşleşip özdeşlemeyeceğini belirtmek için kaçınılmaz görmüşlerdir. Kısaca bürokrasinin bu üst kademeleri, iktidar bloğunda yer alan, politik olarak egemen olan, ama bu bloğun hegemonik sınıf ya da fraksiyonunu oluşturmayan bir sınıf ya da fraksiyondan yükselir. 1830 sonrası Büyük Britanya’daki, aynı zamanda Bismarck sonrası Almanya’daki tipik devlet aygıtı örneği söz konusudur (Almanya’da hegemonya yeri burjuvazinin elindeyken, üst kademeler toprak mülkiyetinde toplanmıştı). Öte yandan bu savunucu-sınıf ya da fraksiyonu, politik sahnedeki hâkim sınıf ya da fraksiyonla özdeşleştirmek ya da özdeşleştirmemek de mümkündür. Örneklerimiz arasında devletin, bürokrasinin üst kademelerini kendisinde toplayan bu hegemonik, hâkim ve savunucu-sınıf ya da fraksiyonlar arasında bir dizi dekalajla karşılaştık.

Bu gözlemler önemlidir. Aslında *özgül bir kategori* oluşturduğu için tüm bürokrasi sorunu önemlidir. Bürokrasinin özgül bir kategori oluşturması demek, kendisini kategori olarak öne çıkaran özel fonksiyonunun, *doğrudan sınıf aidiyetiyle*, içerisinden çıktığı sınıf ya da fraksiyonların politik işleyişiyle *belirlenmemiş olması* demektir. Onun işleyişi, devlet aygıtının somut işleyişine, yani devletin tüm formasyon içindeki yerine ve çeşitli sınıf ya da fraksiyonlarla kurduğu kompleks iliş-

nsa’da İç Savaş ve Büyük Britanya üzerine yazdığı eserleri. Engels, *Le Statu-quo en Allemagne*, op. cit., *Konut Sorunu*, op. cit., *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*’in birinci İngilizce basımının önsözü, vb.

kilere bağlıdır. Çeşitli katmanlarının sınıf aidiyetlerinin ve toplanma yerlerinin çeşitliliğine rağmen, rağmen, toplumsal kategori olarak bürokrasiye özgün bir üniteye ve tutunuma sahip olma olanağını veren şey, kesinlikle budur: O halde bürokratik kategorinin bu politik ünitesi devletin savunucu-sınıfıyla ilişkili olamaz.

Bu ünite, son tahlilde *devlet iktidarını* elinde tutan hegemonik sınıf ya da fraksiyonla da ilişkili olamaz. Burada biraz duralım: Marx ve Engels *devlet iktidarını* ve *devlet aygıtını* ayırtlaştırmış, bürokrasinin bir sınıf ya da özerk bir sınıf fraksiyonu olarak değerlendirilemeyeceği gerekçesiyle, özgün bir politik iktidara da sahip olamayacağı olgusunda ısrar etmişlerdir. “Bürokratik iktidar” denilen şey, devletin, ama politik iktidarın temeli olan değil, belirli sınıflara —bu durumda hegemonik sınıf ya da fraksiyon— ait bir politik iktidarın *merkezi* olan devletin fonksiyonlarının uygulamasından başka bir şey değildir —Marx ve Lenin’in devlet aygıtı terimine verdikleri ikinci anlamda.⁵ Bir başka ifadeyle bürokrasinin işleyişi son tahlilde bu sınıf ya da fraksiyonun çıkarına denk düşer. Bu işleyiş, bürokrasinin sınıf aidiyeti ya da bir sınıf içinde toplanması yoluyla değil, devletle bu sınıf ya da fraksiyonun kompleks ilişkisi yoluyla gerçekleşir. Bu durumda, eğer bürokrasi özgün bir sınıf iktidarına sahip değilse, ait olduğu sınıfların iktidarı olarak fonksiyonunu doğrudan yerine getiremeyecektir. Bu saptama, devletin savunucu—sınıfı ya da fraksiyonuyla hegemonik sınıf ya da fraksiyonun bir dekalajı durumunda açıktır: Bürokrasi bu durumda, Marx ve Engels’in de Büyük Britanya’ya ilişkin yazılarında gösterdikleri gibi, savunucu-sınıfın iktidarı olarak değil, hegemonik sınıf ya da fraksiyonun iktidarı olarak işler. Bu konu öylesine önemlidir ki, bürokrasi ve içerisinden bürokratik üst kademelerin yükseldiği sınıf arasında bir özdeşlik yaratmak kaygısıyla, yine bürokrasi ve hegemonik sınıf ya da fraksiyonun politik iktidarı arasında böy-

⁵ Marx ve Engels’in genel teması, bürokrasinin, hegemonik sınıfların “hizmetkârı” ya da “temsilcisi” olmasıdır.

le bir ilişki kurma çabası olmuştur. Bu çabaları, gerek Wright Mills'in hayalciliği anlamında, gerek bu üst kademelerle hegemonik sınıf ya da fraksiyonun üyeleri arasındaki çeşitli ve örtülü akrabalık ilişkilerinden kaynaklanan daha da hayali bir anlamda, sıkça görürüz.

Şimdi sorunun ikinci yanına geçelim. Hegemonik sınıf ya da fraksiyonun, bürokrasinin üst kademelerini fiilen içinde toplayan sınıf ya da fraksiyon *olduğu*, böylece hegemonik sınıf ya da fraksiyonlarla savunucu-sınıf ya da fraksiyon arasında bir özdeşliğin bulunduğu *durumda bile*, bürokrasiyle bunların politik iktidarı arasındaki ilişki, hiçbir zaman doğrudan doğruya bürokrasinin sınıf aidiyetiyle belirlenmez: devlet aracılığıyla gerçekleşir. Özgül bir kategori olan bürokrasinin özgün tutunum ve ünite karakterleri, sınıf aidiyeti yoluyla savunucu-sınıfın karakterlerine indirgenemez; savunucu-sınıf bu durumda aynı zamanda hegemonik sınıftır, ama devletle olan özgül ilişkisine ve devlet aygıtına olan aidiyetine tâbidir. Bu da kesin olarak onun politik işleyişinin hegemonik sınıf ya da fraksiyondan görece özerk olmasına olanak verir.

O halde bürokrasi gerçekten de özel bir problemi gündeme getirmektedir. Bürokrasi, hegemonik sınıflarla savunucu-sınıfın özdeşleştiği durumda, devletle kurduğu bu özgül ilişki sayesinde bu sınıflar karşısında görece bir özerklik kazanır ve bunların dekalajı halinde de, savunucu-sınıfa aidiyetine rağmen hegemonik sınıfın politik çıkarlarının hizmetine girer. Bu son durumda her zaman, farklı bir sınıfa —savunucu-sınıfa— aidiyeti nedeniyle değil, ama devletle olan ilişkisi yoluyla kazandığı özgül kategori karakteri nedeniyle, hegemonik sınıftan görece bir özerkliğe sahiptir. Bu nedenle bürokrasinin politik işleyişinin hegemonik sınıf ve iktidar bloğundan görece özerk oluşunu meşrulaştırmak, ona özgün bir politik iktidar, devlette özgü politik bir iktidar atfetmek —gereğinden fazla olmadan— için, kuramsal olarak hiçbir şeye gerek olmadığına işaret ediyorum; çünkü devlet, yalnızca bir sınıf iktidarı merkezidir.

Bürokrasinin sınıf aidiyeti onun özgün politik işleyişinde doğrudan belirleyici olmasa da, bürokrasi bu işleyişe kayıtsız değildir. Marx ve Engels bize, bürokrasinin genel olarak devletle hegemonik sınıflar ilişkisinin çizdiği *sınırlar* içinde görüldüğü bazı örnekler verirler. Sorun hegemonik sınıf ya da fraksiyonlarla, bürokrasiyi içinde toplayan sınıflar arasındaki (savunucu-sınıf) bir farklılaşma sırasında özellikle çarpıcıdır. Bununla birlikte bu durumda ve genel kural olarak, bürokrasinin savunucu-sınıfa aidiyetinin bu önemli etkisi bu sınıfın özgün bir politik iktidarı yoluyla görünmez, *çünkü* bürokrasinin üst kademeleri bu sınıfta katmanlaşmıştır: Politik iktidar, bürokrasinin sınıflar mücadelesindeki konumu nedeniyle elinde bulundurduğu iktidardan *başka* bir şeydir. Daha çok, bürokrasinin üst kademelerinin bu sınıf aidiyetinin hegemonik sınıf ya da fraksiyonun politik iktidarına koyduğu sınırlarla, *ikinci dereceden* bariyerlerle yansır. Marx'ın Büyük Britanya'daki devlet aygıtına —burjuvaziye karşı kapitalist toprak rantı aristokrasisi— ve Engels'in de Prusya'daki devlet aygıtına —burjuvaziye karşı feodal büyük toprak sahipleri— ilişkin analizlerinden çıkarabileceğimiz genel sonuç budur.⁶

Bu, dar anlamda *geçiş* dönemlerinde, ama daha ince bir tarzda görünen bir şeydir. Bu durumda, politik yargıya düşen egemen rol, devlet iktidarının özel istikrarsızlığı ve mücadele halindeki sınıflar arasındaki istikrarsız ve geçici denge nedeniyle, devlet aygıtının sınıfsal aidiyeti, hegemonik olmayan savunucu-sınıflar lehine *belirleyici bir rol* oynayabilir: Politik iktidarı onlara (savunucu-sınıflara) kendiliğinden bahşetmez, *ama onların bu iktidarı kazanmaları için gereken koşulları yaratır*. Marx, Fransa'daki devlet aygıtına kesinlikle bu açıdan bakmıştır.⁷ “Oysa bürokrasi, mutlak monarşi döneminde, Bi-

⁶ Öte yandan “sıfır-yekûn iktidar” anlayışını eleştirirken, bir sınıf iktidarına konan bu sınırların, bu sınırları koyan sınıf için özgün bir iktidar kazancı olmadığını görmüştük.

⁷ *Le 18 Brumaire*, *op. cit.*, s. 348.

rinci Devrim sırasında ve Napolyon döneminde burjuvazinin sınıf egemenliğini hazırlama aracından başka bir şey değildi (bildiğimiz gibi burjuvazi artık savunucu-sınıftı). Restorasyon döneminde, Louis-Philippe döneminde, Parlamenter Cumhuriyet döneminde ise egemen sınıfın aracıydı.” Ama Fransa’nın durumu özeldir. Büyük Britanya’daki geçiş döneminde KÜT egemenliğinin özellikle açık ve başarılı bir biçimde kurulması, bir anlamda devlet aygıtının sınıf aidiyetine rağmen (toprak soyluluğuna) gerçekleşmiştir. Almanya’daki geçiş döneminde burjuva sınıfının hegemonyasının kurulması, karakteristik bir tarzda, toprak soyluluğu sınıfına aidiyeti olan devlet aygıtı *aracılığıyla* gerçekleşmiştir. Bürokrasinin bu somut işleyişleri, bu işleyişlerin toplumsal güçler arasındaki ilişkilere ve geçiş dönemindeki devletin rolüne sıkıca bağlı olması ölçüsünde mümkündür. Bununla birlikte geçiş devleti aygıtlarının bu sınıf aidiyeti kendisini burada da, genel geçiş sürecinin sınırları içerisinde KÜT’ün egemenliğinin kurulmasına *direnme* ve *engel olma* biçimiyle hissettirmeyi sürdürür. Bu aygıtlar devletin bu süreçteki kesin rolüne göre değişir ve bu durum bu rolün çok önemli olduğu Almanya’da özellikle açıktır. Öte yandan Lenin’in geçişin başlangıç aşamasında SSCB’deki bürokratik soruna (devlet aygıtının burjuva uzmanları) ilişkin analizlerini yöneten kuramsal çizgi de budur (bu konuya yeniden döneceğiz).

Devlet aygıtının sınıf aidiyetinin önemi yalnızca bürokrasinin üst kademelerinin ve savunucu-sınıfın ilişkileri noktasında değildir: Bu üst kademeler, bürokrasiyi karakterize eden özel hiyerarşikleşmiş işleyiş nedeniyle kesin ve çok önemli bir etkiye sahip olsa da, bu aygıtın *alt katmanlarının*, örneğin Fransa ve Almanya’daki —Büyük Britanya’nın tersine— küçük burjuvazinin özel yerine bitişik olan küçük burjuva aidiyeti karakteristik bir önem kazanmıştır.

Devlet aygıtının alt katmanlarının bu sınıf aidiyeti, üzerinde durmaya değer bir konudur. Bu aslında, *bürokratik devlet aygıtının özel genişlemesinin* nedenlerinden biridir. Marx (18 Brumaire, Fransa’da İç Savaş ve İspanya üzerine yazıla-

rı), Engels, (le Statu quo en Allemagne) ve Gramsci, KÜT egemenliğinin kurulmakta olduğu bir formasyonda, bürokratik devlet aygıtının genişlemesiyle küçük üretici sınıflar —küçük burjuvazi, küçük çiftçiler, vb— ya da fraksiyonlar arasındaki bu ilişki üzerinde ısrarla durmuşlardır. Örneğin Gramsci soruyu şöyle sorar:⁸ “Belirli bir ülkede, bürokratik, sivil ve askerî kariyeri, kendisi için ekonomik yaşam ve politik kabullün çok önemli bir ögesi olarak gören kalabalık bir toplumsal katman var mıdır?” Bu ilişkinin gerekçeleri öncelikle *ekonomiktir*: kapitalist tarzın küçük üretim tarzıyla bir arada var olmasıyla yaratılan, “çalışmayan, ne kentlerde ne de kırlarda yer bulan ve sonuç olarak bir çeşit hatırı sayılır sadaka anlamına gelen memurluk görevleri arayan bir nüfus fazlalığı.”⁹ Sonra *politik*dir: egemen sınıflara bu alt katmanları ele geçirme olanağı veren ve bunları destek-sınıflara dönüştüren bürokratik aygıtın genişlemesi. Ve *ideolojiktir*: Özellikle de bu destek-sınıfların, özgün bir politik örgütlenme yokluğuna bağlı olan ve üyelerine bürokratik aygıtın alt katmanları olarak hizmet gördüren iktidar fetişizmi ideolojisi.

Yine de bürokratik aygıtın alt katmanlarının, sınıf aidiyeti yoluyla gerçekleştirdiği genişlemenin nedenleri, bu aygıtın varoluşunun ve işleyişinin küçük üretici sınıfların sınıflar mücadelesi alanındaki konumundan kaynaklanan nedenlerle özdeş değildir. Kısaca bu nedenler, bürokrasinin bu sınıflar bakımından özgün politik eyleminden kaynaklanan nedenlerle özdeş değildir. Örneğin bu konum, özellikle ekonomik yaşam koşulları —yalıtım, vb.— ve küçük üretim sınıflarının politik örgütlenme konusundaki yetersizliği nedeniyle, *kendilerine özel bir tarzda sunulan bürokratik bir aygıtı* gerektirir ve mümkün kılar. Yani bu aygıt kendi özgün eylemiyle ve dolaylı bir biçimde, bu sınıfların egemen iktidara desteğini ve kendi alt katmanlarının da bu sınıflara aidiyetini şarta bağlamak-

⁸ Gramsci, “Sezarcılık” üzerine metin. Lenin’de sorunun konumunun nasıl olduğuna yeniden döneceğim.

⁹ Marx, *Le 18 Brumaire*, s. 355.

tadır. Ayrıca bir yandan da devletin bu küçük burjuva alt aygıtının işleyişinin — ünitenin “üst kademeler”le ilişkisi içerisinde — , devletin yapılarına göre, yani egemen sınıfların devletin iktidarına göre değiştiği bakış açısını kaybetmemek gerekir.

Sonuç olarak bürokrasi, devletin *toplumsal* bir *formasyon*daki bölgesel yargısının etkisidir ve toplumsal kategori olan bürokrasiyle küçük üretici sınıflar arasındaki ilişki bundan kaynaklanır. Bürokrasi bu formasyonda, KÜT ile küçük üretici sınıfları ortaya çıkaran diğer üretim tarzları arasındaki somut ilişkiyi ifade eder. Öyleyse bu ilişki, bu sınıfların, kapitalist tarzdaki sınıflar ve bunların kapitalist devletle ilişkileri tarafından üst-belirlenmesine bağlıdır.

3. Kapitalist devlet — Bürokratizm — Bürokrasi

O halde bürokrasi sorununun analizinde şunu görürüz: analiz, özgül bir kategori olan *bürokrasiyle*, yani devlet aygıtının özgül örgütlenme sistemi olan *bürokratizmle*, *bir devlet tipinin yapıları* arasında sıkı ilişkilerin kurulduğunu varsaymaktadır. Bu durumda hem belirli bir üretim tarzı ve bu üretim tarzının (burada kapitalist tarz) egemen olduğu formasyon çerçevesinde bürokrasiyi, hem de bürokrasinin, bu formasyonun sınıf mücadelesi çerçevesine katılmasını incelememiz gerekmektedir; bürokrasinin sınıf aidiyetine ilişkin sorundan farklı bir sorundur bu.

Ben KÜT'ün ve kapitalist bir formasyonun çerçevesinde bürokrasiye ve bürokratizme ilişkin birkaç örnek vermekle yetineceğim. Bunun için, bürokrasinin ve bürokratizmin hem kapitalist sistemle hem de politik demokrasiyle olan özel ilişkilerinin konumuna önemli katkılar sunan M. Weber'in analizlerini de dikkate alarak, Marx, Engels, Gramsci ve Lenin'in verdiği bilgileri izleyeceğiz. Weber gözlemlerini, politika bilimine bürokratik fenomen konusunda getirdiği değerli analizlerle zenginleştirmiştir.

Yukarıda formülle ettiğimiz eleştirileri kısaca özetleyelim. Weber'in bürokrasi konusundaki genel sorunsalı, yetersiz ve belirsiz bir bürokratizm statüsüyle ve yanlış bir bürokrasi sta-

tüsüyle sonuçlanır. Weber, bürokratizmin kapitalist sistemle ilişkisini, bu sistemin çeşitli sektörlerinin örgütlenmesini yöneten bir normatif modeller kümesiyle, geniş bir “formel rasyonallite” nosyonu ile kurar. Bürokrasi için de şöyle düşünür: Ona göre bu toplumsal grup, en sonunda modern politik iktidarın yaratıcı-öznesini ve bu davranış normlarının politik düzeyde yaratıcı-öznesi olması ölçüsünde de, politik gelişmenin öznesini oluşturacaktır.¹ Böylece bürokrasinin toplumsal sınıflarla, yani politik sınıf mücadelesiyle ilişkisinin, sistematik olarak gizlenmesiyle karşılaşırız: Bilindiği gibi Weberci bürokrasi anlayışı örtülü olarak sınıflar mücadelesi anlayışına karşı çıkmak üzere oluşmuştur.

Yine de esas olarak, Marksist klasiklerde olduğu gibi Weber’in de bürokratizm-bürokrasi ve kapitalist üretim tarzı arasında zorunlu bir ilişki kurduğunu söylememiz gerekir. Weber, bürokratik fenomeni kapitalist bir formasyonun *çeşitli sektörlerine belirsiz bir biçimde* yerleştirmiş olsa da, bu fenomenle modern devletin, yani kapitalist devletin politik biçimi arasındaki ilişkide ısrar etmiştir. Zorunlu, ama çifte yüzü olan bir ilişkidir bu: Bürokratik fenomen şematik olarak —bürokrasi ve bürokratizm— hem ona kapitalist bir formasyonun ve bu formasyonun tüm politik biçimlerinin işlemesi için kaçınılmaz görünür, hem de kendisinde özellikle politik düzeyde ortaya çıkan önemli çelişki tohumları bulundurur.

Bununla birlikte fonksiyonalizmin temsilcisi olan R. Merton’un analizlerine göre, güncel politika bilimi, bürokratik fenomeni Weber’i izleyerek *fonksiyonsuzluk* nosyonu ile incelemektedir.² Bürokrasinin işleyişinin bir sorun ya da özgül bir politik fenomen oluşturmaması, ancak kapitalist sistem içerisinde işleyişinin, bu sistemin yönlendirdiği entegrasyon çerçevelerini aştığı sıra dışı, yani “patolojik” durumlarda mümkündür. Amerikalı sosyologların bürokrasi konusundaki yarı-bü-

¹ Özellikle *Wirtschaft und Gesellschaft*’deki bölüm.

² Merton, “Bureaucratic Structure and Personality”, *Social Forces*’in içinde, XVIII. Cilt, 1840, s. 560 ve devamı. Bu eğilimin Fransa’daki tipik temsilcisi M. Crozier’dir: *Le Phénomène bureaucratique*, 1963, s. 233 ve

tünlüklü analizlerinin neredeyse tamamı bu perspektife girer. Bu analizlere göre, sistem için etkili fonksiyonel bir bürokrasiyle, fonksiyonsuz bir bürokrasinin ayrımlanması gerekir; ikinci tip bürokraside özellikle, “insanî ilişkilerin” yeni bir düzenlemeyle bu sistem çerçevesinde iyileştirilmesi söz konusudur. Bu durumda Weber son derece sevimsiz görünür: bürokrasinin ve bürokratizmin varlığı ve sistemin rasyonalitesi dediği şey arasında bir ilişki kurmuş, kısaca bürokrasiyi ve bürokratizmi bu sistemin en etkilis eylem çerçevesi olarak görmüş, ama aynı zamanda bürokratik fenomenle politik demokrasi arasındaki zorunlu çelişki üzerinde ısrar etmiştir.

Ayrıca bu çelişkinin doğru saptanmadığı ve politik demokrasiyle ilişkisinde nihayet Michels’in “bürokrasi-politik sınıf” anlayışına vardığı da gerçektir. Genel Weberci düzlemde asıl yanlış, bürokratizm ve kapitalizm arasında “rasyonalite” nosyonuyla kurulan ilişkide görünür. Bu nosyon kapitalist devletin ve girişimin *bütçe muhasebe sistemi*yle ilişkilendirildiğinde, Weber’de dar bir ilk anlam kazanır: bu durumda bu nosyon çok sınırlıdır ve bu üretim tarzındaki yapıların yalnızca kısmî ve ikincil etkisini ifade eder. Ama aynı zamanda sıkça çok geniş ve genel bir “rasyonalite” anlamı alır: bu anlamda bürokratizm-kapitalizm çelişkisi Weber için, H. Marcuse’nin de bu serimlemeden aşırı sonuçlar çıkararak gösterdiği gibi,³ bürokratik işleyişteki formel rasyonalitenin, sistem üzerine yük olan “irrasyonalite” ile sonuçlanmasıdır. Öte yandan gençlik dönemi eserlerinde Marx’ın, özellikle yabancılaşma sorunsalında “rasyonalite-irrasyonalite” temasını izleyerek, bürokrasiyi ve onun modern devlet ve burjuva toplumuyla olan ilişkisini eleştirdiğini hatırlatmak da yarırsız olmayacaktır.

Aslında Marx (olgunluk döneminde), Engels, Gramsci ve Lenin bir yandan “bürokratik fenomen”le — bürokrasi ve bürokratizmle — kapitalist devlet ve kapitalist bir formasyon arasında zorunlu bir ilişki kurarlar, bir yandan da bu ilişkinin

³ *One Dimensional Man*, op. cit.

çelişkili karakterini gösterirler. Daha da özel olarak, kuramsal araştırmanın özgül nesnesi olan *bürokrasi*, hiçbir zaman kapitalist devlet aygıtının *sıra dışı* ve *patolojik* işleyişiyle ilişkilendirilemez: Bürokrasi, kuramsal kapitalist devlet tipine ait devlet aygıtının oluşturunca karakterini ifade eder. Bu nedenle Marx (olgunluk dönemi eserlerinde), Engels ve Lenin'in, kapitalist devlet aygıtındaki bürokrasiyi “parazitli gövde” olarak, topluma “yabancı” gövde olarak⁴ eleştirmelerinin amacı, kapitalist bir formasyondaki bu aygıtın sıra dışı karakterini, somut bir durumla sınırlamak değildir. Onların amacı aslında, devlet aygıtının bu özgül kategorisi, yani devletin işleyişi için mutlak zorunlu olan “parazitli gövde” ve kapitalist bir formasyon arasındaki bir dizi çelişkiyi bulmaktır. Bu çelişkiler, bürokrasinin işleyişinde ve *toplumsal sınıflar* arasındaki ilişkilerde bulunur. Bunlar bir yandan kapitalist bir formasyonda bu üretim tarzındaki sınıflarla bürokrasinin ilişkisinden (burjuva sınıfı ve bürokrasinin bu sınıf karşısındaki görece özerkliği), öte yandan kapitalist bir formasyonda diğer üretim tarzlarındaki sınıflarla (küçük üretici sınıflar) bürokrasinin ilişkisinden kaynaklanır. Böylece bürokrasi, kapitalist üretim tarzıyla diğer üretim tarzlarının birleşme biçimlerine ve bunun sonucu olan politik ilişkilere bakarsak, kendi gerekliliği ve sınıflarla ilişkisi bakımından, kapitalist bir formasyondaki kapitalist devlet tipinin etkisi olarak görünür.

Bürokratizm konusunda da aynı kuramsal çizgi izleyeceğiz: devlet aygıtının belli bir örgütlenme sisteminin gerekliliğini ve çelişkilerini bulmamız söz konusudur; bunları devletle kapitalist tarzın ve küçük üretim tarzlarının ideolojik modelleri (diyelim ki *burjuva ideolojisi* ve *küçük burjuva ideolojisi*) arasındaki ilişkide bulmamız söz konusudur. Çelişkiler burada, bu kapitalist politik ideolojinin bağrında, hem politik demokrasinin meşruluğuyla kapitalist ideolojinin bürokratik iş-

⁴ Özellikle Marx, *Le 18 Brumaire*, s. 346 ve Lenin, kapitalist formasyonlar konusunda *Devlet ve Devrim*'deki değerlendirmeleri.

leyiş içerisinde aldığı biçimler arasında, hem de bu meşrulukla bürokratik işleyişi yöneten ideolojinin küçük burjuva yanı arasındadır.

Demek ki bürokrasi ve bürokratizm bir devlet tipiyle (kapitalist devlet), ve bu devletin somut biçimleriyle ilişki içerisindedir; bu da bürokratik fenomen konusunda şimdiden Marksist klasiklerin perspektifine sahip olmamız demektir: *Bürokratik fenomen, özgül olarak politik bir fenomendir*. Kapitalist bir formasyonla sınırlı olduğu için, ideolojik normatif örgütlenme modeli olarak bürokratizm görünümü altında, bu formasyonun *çeşitli sektörlerindeki örgütlenmeyle* (girişimler, — çalışmanın örgütlenmesi —, kültürel alan —kültürün “bürokratikleştirilmesi” —, vb.) kuşkusuz *benzeşimler* gösterir. Benzeşimler bu durumda, ideolojik bir modelin tüm formasyonun üzerindeki egemenliğine bağlıdır. Bununla birlikte dar anlamda özgül bir toplumsal kategoriyi ifade eden bürokrasi, bu kategorinin devlet aygıtına aidiyetiyle de ilişkilidir.

Böylece bürokrasinin ekonomik faktörlerini belirleme olanağına sahip oluruz. Kapitalist üretim ilişkilerine (kapitalist bir formasyondaki diğer üretim tarzlarıyla bağlantılı olarak) ait olan bu faktörler, bürokrasinin ortaya çıkmasında *doğrudan bir etki yaratmamıştır*. Bu etki, bürokrasi ve onun toplumsal sınıflarla olan ilişkisinde —örneğin küçük üretim sınıflarındaki “aşırı nüfuslanmanın”, onları gelir kaynağı olarak bürokratik görevler aramaya yöneltmesi— *bu faktörlerin, devletin fonksiyon ve yapılarında yansımaları ölçüsünde* gerçekleşmiştir. Burada Marx’ın da söylediği gibi sorunun en önemli yanı, kapitalist bir formasyonda devletin “nitelik ve fonksiyonlarının”, özellikle de diğer devlet tiplerine göre ekonomiye özgül müdahale fonksiyonlarının *karakteristik genişlemesidir*.⁵ Öte

⁵ 18 Brumaire ve Fransa’da İç Savaş. Max Weber sorunun özellikle bu yanı üzerinde durur.

yandan bu fonksiyonlar, devletin bütçeyi genişletme ve vergi toplama gibi fonksiyonlarından (önemine hem Weber tarafından hem de Marksist klasiklerde işaret edilen öğeler), ekonomiğe daha dolaysız müdahale etmesine kadar (tekelci devlet kapitalizmi aşamasında ortaya çıkan fonksiyon) uzanan çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Devletin ulusallaşmış mülkiyeti sorunuyla da, burada karşılaşırız. Bu sorun, özellikle neden olduğu yanlış yorumlar bakımından, vurgulama zahmetine değecek bir sorundur: Gerek girişimdeki üretim ilişkileriyle teknik işbölümünün birbirine karıştırılmasına, gerek bugünkü deyiimiyle “kontrol ve özel mülkiyetin birbirinden ayrılmasına”, gerekse genel bir “örgütlenme” anlayışına ilişkin yorumlardır bunlar. Ve bu, bürokratların sınıf temellerini ideolojik olarak kavranan ekonomikte —girişimin örgütlenmesi, vb.— gören bir eğilimdir.

Kapitalist devletin nitelik ve fonksiyonlarındaki bu genişleme, yalnızca ekonomik fonksiyonlarında değil, aynı zamanda politik ve ideolojik fonksiyonlarında da görülür. Genişlemenin bürokrasi için öncelikli önemi, devletin personel sayısında da genişleme sağlıyor olmasıdır. Bürokrasinin pek çok nedenden ötürü, bu görevlerin yapılması için gereken sayının ötesinde “aşırı bir biçimde kalabalıklaştığı” doğrudur, ancak devlet aygıtının toplumsal kategori olarak genişlemesiyle devlet aygıtının fonksiyonlar anlamında genişlemesi arasındaki ilişkinin burada merkez olduğu da o kadar doğrudur.

Devletin fonksiyonlarındaki genişleme, *egemenliğin bir formasyonun yargıları arasında yer değiştirmesi durumuna* denk geldiğinde, başka bir önem daha kazanır: burada devletin, kapitalist formasyondaki egemen rolü üstlendiği bir durum söz konusudur. Bu durum bürokrasinin politik işleyişini ve bu işleyişin, devletin egemen rolüyle birlikte büyüyen rolünü etkiler. Bu nedenle devlet fonksiyonlarının genişlemesinin, bürokratik kategorinin sayısal genişlemesi üzerindeki etkisiyle devletin egemen rolünün, bürokrasinin politik işleyişindeki etkisinin, yani zorunlu olarak tam anlamda örtüş-

meyen bu iki faktörün ayrımlanması gerekmektedir. Marx ve Engels, Fransa, Almanya ve İngiltere'deki devlet aygıtını ve bürokrasiyi bu çifte yanlarıyla analiz etmişlerdir. Bürokrasinin, sıkça devlet yargısına düşen egemen rol nedeniyle, Fransa ve Almanya'da özel ve önemli bir rolü vardır. Fransa örneğinde, devletin fonksiyonlarındaki genişlemenin, bürokratik kategorinin genişlemesi üzerindeki etkisi, küçük çiftçilerin de genişlemesi nedeniyle özellikle vurgulanmıştır: küçük çiftçilerin kapitalist üretim tarafından üst-belirlenen "aşırı kalabalıklaşması", devlet aygıtı içerisinde kırılır. Buna karşılık Büyük Britanya'da KÜT'ün diğer tarzlar üzerindeki özellikle başarılı egemenliği, hem küçük üretici sınıfların çözülmesine, hem de ekonomiğin egemen rolüne, kısaca KÜT'ün tipik matrisinin Britanya toplumsal formasyonuna yerleşmesine yol açar: bürokrasinin rolü daha az önemlidir ve bu da bu özgül kategorinin Büyük Britanya'da neredeyse hiçbir zaman toplumsal güç olarak yükselmeyeceği olgusunu gösterir. Gözlemleri bu ülkelerdeki bürokrasinin ve oynadığı politik rolün analizleriyle derinleştirmek mümkündür.

Bununla birlikte kapitalist bir formasyondaki bürokratik kategorinin incelenmesi, kapitalist devlete düşen fonksiyonlar sorunuyla sınırlanamaz. Bu inceleme ilk olarak bu devletin yapılarına ve buradan hareketle bu devlet tipinin, KÜT'ün tüm yargıları içerisindeki yerine bağlıdır. Buradaki en önemli öge, politığın ve diğer üretim tarzlarına, örneğin feodal üretim tarzına göre KÜT'ü karakterize eden ekonomiğin görece özerkliğidir. Bürokrasinin *özgül kategori* olarak varolabilmesinin koşullarını etkileyen bu özelliğe, hem Marx, hem de Weber tarafından işaret edilmiştir.

Feodal üretim tarzında ve ekonomikle politığı karakterize eden ilişkide kamusal fonksiyonların yerine getirilmesi, bu fonksiyonlarda bulunanlarla egemenliği temsil eden kral arasındaki şahsi, ekonomik ve politik bağlardan kaynaklanmıştır.

Fonksiyonların yerine getirilmesi, bu tarzın sınıflarının bulunduğu yerle, onların “kast” denilen “kamusal statüsüyle” ve feodal hukukun işleyişiyle özdeşleşir. Weber’in “hatırı sayılır kişilerin yönetimi” diye ifade ettiği şey söz konusudur: ege-men feodal sınıf burada, politik fonksiyonların yerine getirilmesini kendi ellerinde toplar. Bu durumda devlet yönetimini doğrudan belirleyen ve fonksiyonunu özgül kategori olarak yerine getiren bir bürokrasi olasılığını dışarıda bırakan şeyin, kesinlikle kast ya da devlet biçimi altındaki *sınıf aidiyeti* olduğunu söylememiz mümkündür. Öte yandan bu gözlem, feodal bir formasyonda ideolojinin işleyişi (özgül bir “entelektüeller” kategorisinin formasyonunu engelleyen işleyişi) konusunda da açıktır: Burada da sınıf, yani kast olarak din adamları sorunu vardır.

Bu durumdan modern bürokrasiyi geçişi, mutlakıyetçi devlet üzerine analizlerimizde daha yoğun incelemiştik. Bu geçiş, kapitalist devlet tipini, yani ekonomikten görece özerkleşmiş olan ve bürokratizmin somut karakterlerini oluşturan bir hukukî-politik yargıyı önceden varsayar. Marx’ın *18 Brumaire*’de,⁶ Fransız bürokrasisinin sürekliliğini anlatarak gönderme yaptığı devlet tipi, bu kapitalist devlet “tipidir”: “bu yürütme gücü, Fransız toplumunun bütün bedenini bir zar gibi saran ve bütün deliklerini tıkayan bu korkunç asalak yapı, mutlak krallık döneminde, devrilmesine yardım ettiği feodalitenin sona erişinde meydana geldi. Bu yürütme gücü, geniş politik örgütlenmesiyle... mutlak monarşi döneminde oluştu... Büyük toprak sahiplerinin ve kentlerdeki büyük mülk sahiplerinin senyörlük ayrıcalıkları, devlet iktidarına özgü birçok özel nitelik haline dönüştü; feodalitenin ileri gelenleri, maaşlı devlet görevlileri oldular; çelişkili Orta Çağ hükümdarlık haklarının alacalı haritası, işleyişi bir fabrikadaki gibi bölüştürülmüş ve bir merkezden yönetilen devlet iktidarının çok iyi ayarlanmış planı oldu. Ulusun burjuva ünitesini kurmak için bütün bağımsız yerel, bölgesel güçleri, belediyeler-

⁶ *Op. cit.*, s. 346.

deki ve taşra illerindeki güçleri kırmayı kendisine görev edinen birinci Fransız Devrimi, zorunlu olarak mutlak monarşinin başlattığı işi geliştirecekti: Hükümet gücünün merkezileşmesi, aynı zamanda genişliği ve özel nitelikleri.”

Kapitalist devletin bürokrasinin işleyişindeki etkisini incelemeden önce, sorunun ikinci yanının, bürokratizmin üzerinde duralım. Bürokratizmden kesin olarak anlaşılan şey, *kapitalist bir devletin, kendisiyle eşzamanlı genişleyen aygıtının özel bir örgütlenme ve işleyiş tarzıdır. Bürokratizm bu durumda, hem kapitalist devletin yapılarına, hem de egemen kapitalist ideolojinin, devlet aygıtı örgütlenmesinin normatif kuralları üzerindeki etkisine bağlıdır*: Burada bürokratizmin birbirinden görece ayrı olan iki faktörü söz konusudur. Egemen kapitalist ideolojinin bürokratizm üzerindeki etkisinin pek çok biçimi vardır:

a) her ideolojinin oluşturucu karakterine ilişkin genel bir biçim; örneğin bürokratik “giz”de ortaya çıkan özgül bir bilgi bilinmezi;

b) kapitalist ideolojinin, Marx’ın meta fetişizminde incelemiş olduğu ve bürokratik fonksiyonların gayri şahsi olmayan karakterinden — birey-kişinin ideolojik oluşması — işbölümünün normatif modellerine kadar uzanan özel biçimleri;

c) egemen kapitalist ideolojinin egemen bölgesi olan hukukî-politik biçimler. Bu sonuncu durumda özellikle, Marx’ın (olgunluk dönemi eserlerinde) ve M. Weber’in altını çizdiği bir etki — meşruluk, “yasal pay” —, burjuva meşruiyetinin bürokratizm üzerindeki etkisi söz konusudur. Bürokrasi bu meşruluk çerçevesinde halk-ulusun politik ünitesini temsil eder görünmektedir; genel çıkarı kendisinde cisimleştirerek ve sınıflar açısından politik işleyişini sistematik olarak gizleyerek, kendisini “tarafsız gövde” olarak gösterir ve gösterebilir.

d) egemen kapitalist ideolojinin ya da küçük burjuva ide-

olojisinin bürokratizm üzerindeki etkisi kendisini en sonunda kitlelerin kültürsüzlüğü ve bilgisizliği üzerindeki etkileriyle gösterir: Bu durum, bürokratik bilgi tekeline olanak sağlar.

Bu durumda devlet aygıtı bürokratizminin, kapitalist bir formasyondaki egemen ideolojiyle kurduğu ilişkiler yoluyla, bu formasyonun çeşitli sektörlerindeki (fabrikalar kültürel kurumlar, vb.) iş bölümünü ve örgütlenmesini düzenleyen normatif modellerle benzerlikler gösterdiği açıktır.⁷ Ama bürokratizmin, bu ideolojinin özgül bir sonucu olması, devlet aygıtı için ancak, onun bürokrasinin kapitalist formasyonların içerisinde toplumsal kategori olarak varlığıyla ilişkili olması ölçüsünde mümkündür. Bir yandan da ideolojinin (bürokratizmi politik bürokrasi fenomeniyle, kısaca *politik sınıflar mücadelesiyle olan ilişkileri içerisinde* üretmek amacıyla) bu alanda devletin yapılarıyla birleşmesi ölçüsünde mümkündür.

Oysa bürokrasinin *özgül* bir toplumsal kategori oluşturması, kendi işleyişinde toplumsal grup olarak sunduğu *özgün ünite* ve toplumsal sınıflardan (hem ait olduğu sınıflar, hem de egemen sınıflar) *görece özerkliği* nedeniyledir. Bu karakteristikler kapitalist bir formasyonda öncelikle devletten ve egemen ideolojiden kaynaklı bürokratizmden, ikinci olarak da bu devletle sınıflar mücadelesi arasındaki ilişkilerden ileri gelir.

Bürokratizme ilişkin analizler sıkça bu konuda ısrarla durulması üzerine yapılmıştır. Burada devletin ayırt edici özelliklerini öne çıkaran analizlerle ideolojiyi öne çıkaran analizler arasında taraf olmadan, ayrıca bunları önemlerine göre sıralamadan, bunların bazı niteliklerini kısaca hatırlatalım. Bu nitelikler Marx, Engels, Gramsci, Lenin⁸ ve Weber tarafından

⁷ Marx bu benzerlikleri hem büyük girişimlerdeki teknik işbölümüne (*Kapital*'in Birinci Cildinde), hem de "işin bir fabrikada olduğu gibi bölündüğü ve toplandığı" devlet aygıtına (*Le 18 Brumaire*, s. 347) ilişkin eserlerinde vurgulamıştır.

⁸ Lenin'in en önemli analizleri sosyalist geçiş devletine ilişkindir ve bu analizler 1918'den sonraki eserlerinde bulunur (özellikle toplu eserlerinin 32-35. Ciltlerinde). Hemen soruna işaret ediyorum: Lenin bu yazılarında

incelenmiştir: Özellikle Weber'in analizleri burada yararlı olacaktır. Genel olarak şöyle bir tanım yapabiliriz: bürokratizm, *işleyişi üzerinde özel etkileri olan devlet aygıtı iktidarının delegasyonu yoluyla, hiyerarşik bir örgütlenmeyi* temsil eder. Bu temsiliyet genel kural olarak şunlarla bağlantılıdır:

1. Faaliyet alanlarını dağıtarak, hukuksal sistemin soyut, genel ve formel biçimde aksiyomlaştırılmasıyla (Engels, Weber);

2. Fonksiyonların bir arada toplanması ve aygıtın yönetim bakımından merkezileştirilmesiyle (Marx, Engels, Gramsci);

3. Devlet aygıtı fonksiyonlarının şahsi olmayan karakteriyle (Marx, Weber);

bürokrasi terimini "bürokratizm" olarak anlamıştır ve genel kural olarak "bürokratikleşme" (bürokratikleşme eğilimleri) terimine paralel olarak kullandığı terim de bu sonuncusudur. Bu metinlerden şöyle bir genel kuramsal çizgi ortaya çıkar: Lenin bu geçiş döneminde, *özgül kategori anlamındaki bir bürokrasinin varlığına bağlı olmayan bir "bürokratizmin" mümkün olabileceği* değerlendirmesini yapar. Bunu geçişin, diyelim ki sömürücü bir sınıfın olmaması, proletaryanın politik örgütlenmesi, vb. gibi pek çok karakteristiği nedeniyle yapar. Lenin "bürokratizmin" "bürok-rasi" olmadan sürekliliğini, bir yandan kesinlikle önceki toplumsal formasyonun *ideolojik mirasıyla* (özellikle kapitalist ideoloji) ve burjuva "uzmanların" yaşam tarzları ve ideolojileriyle yönetim kademelerinde yer aldığı sosyalist devlette önceki devlet karakterlerinin devam etmesiyle ilişkilendirir (özellikle bu sorunlarla ilgili olarak bkz: 32. Cilt, s. 160 ve devamı; s. 267 ve devamı; 33. Cilt, s. 372 ve devamı; 35. Cilt, s. 505 ve devamı). Öte yandan bu sürekliliği, geçiş dönemindeki Rus formasyonunda, *devlet kapitalizminin ve küçük üretici* sınıfların, yani küçük köylü üreticinin varlığının ekonomik, politik ve ideolojik sonuçlarıyla ilişkilendirir. Bu gözlemleri dikkate alacak olursak Leninist analizler kapitalist formasyon konusunda, özellikle kapitalist ve küçük burjuva ideolojilerin "bürokratizm" üzerindeki etkisi konusunda yararlı olabilir. Bu analizler ayrıca bürokratik fenomenin incelenmesinin genel kuramsal çizgisi konusunda yararlıdır: Burada Lenin'in, SSCB'deki "bürokratizmin" sürmesini (devlet aygıtının "burjuva" uzmanlarını ilgilendirmesi ölçüsünde), onun üretim ilişkileri içerisindeki "burjuva" sınıf aidiyetiyle değil de burjuva ideolojisiyle ilişkilendirdiğine işaret etmem çok önemlidir. SSCB'de burjuvazi, bu dönemde sınıf olarak neredeyse tasfiye olmuştur. Bu sorunsal bürokrasinin kapitalist formasyonlardaki varlığına kadar genişletilmelidir. Ayrıca bu formasyonlarda bürokrasi, sınıf aidiyetiyle değil devletin yapılarıyla —çünkü burada bürokrasi söz konusudur— ve ideolojik etkiyle ilişkilidir.

4. Bu fonksiyonların yeniden dağıtım tarzıyla (Marx, Weber);

5. Memurları, “tepe”den ya da özel bir işbirliği sistemin-den hareketle, seçilme ya da atanma yoluyla toplama tarzıyla (M. Weber);

6) Memurun, özel yaşamı ve kamu görevindeki “çalışma odasının” ayrılmasıyla (Marks, Weber);

7) Bilginin aygıttan sistematik olarak gizlenmesiyle, yani sınıflar bakımından bürokratik bir gizle (Marx, Engels, Lenin, Weber);

8) Bilginin, aygıt içerisinde bilimin anahtarlarını elinde tutan “üst kademedekilerden” bile gizlenmesiyle (Lenin);

9) “Üst kademedekilerin” bilimsel formasyonu ile alt katmanların kültürsüzlüğü arasındaki karakteristik tutarsızlıkla (Marx, Lenin), vb.

Devlet örgütlenmesindeki bu bürokratizm, pek çok yazar gibi Marx, Engels ve Lenin’in de ifade ettiği bir biçimde, fonksiyon sektör ve güçlerinin örgütlenmesi yoluyla sıkı bir hiyerarşik işleyişe, meşruluğun ve otoritenin tepeden başlayan dağılımında özel bir içsel güce ve sorumlulukların sürekli olarak üst kademelerde toplanmasına yol açar. Bu tam olarak, devlet aygıtının işleyişinde bürokraziye ünite karakterini veren ve onu özgül kategori olarak oluşturan bürokratizmdir: bu, çeşitli katmanlarının sınıf aidiyetlerinin farklılıklarına rağmen, bürokraziye toplumsal katman fonksiyonu olanağını veren şeydir; egemen ideolojiyle kapitalist devletin yapılarının kaynaşmasıdır. Her toplumsal grubun kendi çıkarlarının olduğu — gelir kaynağı ya da kariyer, vb. amaçlarıyla yönetimdeki görevlere gelme— doğrudur, ama özgül bir kategori oluşturmak için yeterli değildir: Çünkü bu çıkarlar, bürokrasinin çeşitli katmanları arasında eşit değildir; çünkü bu çıkarlar, belli bir ölçüde bürokraziye egemen sınıflar arasındaki sıkı ilişkiyi açıklıyor olsa da, bürokrasinin görece özerkliğini, yani onun özgül kategori olarak oluşmasına katkıda bulunan özerkliği açıklamamaktadır.

4. bürokrasi ve sınıflar mücadelesi

Bürokrasi ve bürokratizmin kapitalist devletle ilişkili olması, bizi zorunlu olarak bürokrasinin kapitalist bir formasyondaki *sınıflar mücadelesi*yle olan ilişkisine yöneltir. Bürokrasinin bu formasyondaki egemen sınıflardan görece özerkliği, ancak, bürokrasiyi özgül kategori olarak oluşturan bu ilişkiyle ortaya çıkarabiliriz.

Marx ve Engels'in yazılarında bu soruna ilişkin değişmez bir kuramsal çizgi bulunur: Bürokrasinin egemen sınıflardan görece özerkliği, kesinlikle ve tam olarak kapitalist devletle sınıflar mücadelesinin ilişkileri tarafından belirlenmiştir. Bürokrasi özgün bir iktidara sahip olmadığı için, görece özerkliği de sınıflar mücadelesinin iktidar —devlet aslında yalnızca bir iktidar merkezi olduğu için, sınıfların elinde bulunan devlet iktidarı— ilişkilerinde bu devlete düşen görece özerklikten başka bir şey değildir.

Yine de burada kapitalist devletin görece özerkliği sorununun Marx ve Engels'de nasıl ele alındığını hatırlatmak gerekiyor: Onlar sorunu, kuramsal olarak işledikleri bir anlayışa göre ve açıkça varolan toplumsal güçler arasındaki dengeyle ilişkilendirmişlerdir. Buna karşılık bürokrasinin görece özerkliği (onlara göre kesinlikle devletin sınıflardan görece özerkliğiyle belirlenen) yalnızca, bu türden bir dengeyi gerçekleştiren koşullar içerisine yerleştirilmiştir. Marx aşırı bir

yaklaşımına bir güçler dengesi modeline indirgediği somut tarihsel Fransız “Bonapartizmi” fenomeniyle ilgili olarak, bürokrasi sorununu bu anlamda inceler. Bize şunları söyler: “bürokrasi... Restorasyon döneminde, Louis-Philippe döneminde, Parlamenter Cumhuriyet döneminde egemen sınıfın aracıydı ve bir yandan da bağımsız bir güç olmak için çaba harcıyordu. Devletin tam olarak bağımsız görüldüğü dönem, yalnızca İkinci Bonaparte dönemidir”¹ (burada Bonapartist bürokrasinin egemen sınıflardan görece özerkliği söz konusudur). Durum Engels’te daha nettir: “Aslında devlet varolduğu biçimiyle Almanya’da da, içinden çıktığı toplumsal altyapının zorunlu ürünüdür. Prusya’da güçlü bir toprak soyluluğunun yanında, şimdiye kadar politik iktidarı ne Fransa’da olduğu gibi dolaysız, ne de İngiltere’de olduğu gibi az çok dolaylı olarak kazanmış olan, görece genç ve özellikle korkak bir burjuvazi vardır. Ama bu iki sınıfın yanında hızla büyüyen ve her gün daha da örgütlenen, entelektüel olarak çok gelişmiş bir proletarya bulunur. O halde burada eski mutlak monarşinin temel koşulunu buluruz: Toprak soyluluğuyla burjuvazi arasındaki denge ile birlikte modern Bonapartizmin temel koşulunu da buluruz: Burjuvaziyle proletarya arasındaki denge. Ama reel hükümet gücü, eski mutlak monarşide olduğu kadar modern Bonapartçi monarşide de, Prusya’da gerilemekte olan ve askerlerden ve memurlardan oluşan özel bir kastın elindedir... Bu kastın görece özerkliği devlete toplumdan bağımsız bir görünüm verir.”²

Burada Engels’in bürokrasiye özgün bir iktidar atfettiğini görürüz; dahası bazen onu, açıkça yanlış bir ifadeyle, bir sınıf olarak değerlendirmeye kadar gider. Burada önemli olan, Engels’in bürokrasinin görece özerkliği sorunundaki konumudur. Engels, yine bazen bürokrasinin görece özerkliğini, örneğin *Le Statu quo en Allemagne*³ adlı eserinde *katastrofik den-*

¹ *Le 18 Brumaire*, s. 348

² *La question du logement*, II. Bölüm, 2. Paragraf.

³ Sözü ettiğimiz metin, s. 26.

ge olarak ifade ettiği özel bir denge durumuyla sınırlar: “Burjuvazinin temsil ettiği bu rejim genel bir politik güçsüzlük sentezidir. Alman *Statu quo*’sunun sefâleti esas olarak buna, o zamana kadar hiçbir sınıfın tüm ulusun çıkarlarının temsilcisi olarak ortaya çıkacak kadar güçlü olmamasına dayanır...” Bu katastrofik denge, Marx’ın Fransız Bonapartizminde bürokrasinin görece özerkliğe ilişkin bir diğer yorumuna yakındır: Bu özerkliğin, “ulusu yönetme yetisini burjuva sınıfının henüz kaybetmemiş, işçi sınıfının henüz kazanmamış olmasına bağlı olması.”

Bununla birlikte bu denge modelleri hem kapitalist devletin, hem de devlet aygıtının özgül kategorisinin egemen sınıflardan görece özerkliğini açıklamak için yetersizdir. Görece özerklik kapitalist devlet tipinin, dolayısıyla hiçbir biçimde bir güçler dengesinin söz konusu olmadığı durumdaki somut biçimlerin de kurucu niteliğidir. Böylece Marx’ta, kapitalist devlet tipinin egemen sınıflardan görece özerkliğinin (*devlet pratiği*) incelemesini bulduğumuz ölçüde, somut bir güçler dengesinin söz konusu olmadığı durumda da, bürokrasinin güçler dengesinden görece özerkliğinin *doğrudan belirlenmiş* tarzdaki bir incelemesini de bulmuş oluruz. Ben burada okuyucuya, bu devlet tipinin görece özerkliğinin ve kapitalist formasyonlardaki somut biçimlerinin faktörlerine ilişkin önceki bölümü hatırlatıyorum. Marx’ın bürokrasi analizleri tam olarak, sınıflarla ilişkisi içerisindeki kapitalist devlet analizlerine denk düşer; bu analizlerde bürokrasinin sınıflara göre özgün ünite karakterine vurgu yapılmıştır ve söz konusu ünite devlet yapısıyla egemen ideolojinin, özellikle de hukukî-politik ideolojinin kombinasyonu söz konusudur.

Bürokrasinin ünitesi, bu yolla kapitalist bir toplumdaki sınıflar mücadelesinin tüm düzeylerini hem kapitalist üretim tarzındaki sınıflarla, hem de bu formasyonun egemen olmayan üretim tarzlarındaki sınıflarıyla ilişkilendirir. Bu ilişki ilk

olarak burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki ekonomik mücadele-
nin karakteristik yalıtıcı etkisiyle, sonra da küçük çiftçilerle
küçük burjuvazinin özel yalıtımıyla kurulur. Devlet bürokrasi-
sine, kendisini halk-ulus ünitesinin temsilcisi olarak göster-
mesi için olanak veren bir yalıttır bu. Marx bürokrasi ve
küçük çiftçiler arasındaki özel ilişki analizlerinde bu nokta
üzerinde durur: “Parsellere ayrılmış mülkiyet doğası gereği
kalabalık ve güçlü bir bürokrasiye temel olmaya yarar. Ülke-
nin her yerinde, kişiler ve ilişkiler düzeyinde bir eşitlik yara-
tır; sonuç olarak da merkezî bir güce, tüm kitlede aynı eylemi
uygulaması için olanak verir.”⁴ Engels de, Alman bürokrasisi
ve küçük burjuvazi arasındaki, yani bu burjuvazinin “küçük
yerel çıkarları, çeşitli kentlerdeki yerel örgütlenmeleri ve ye-
rel ilerlemeleri” arasındaki ilişkilerin analizinde bu nokta
üzerinde durur.⁵ Bürokrasi-burjuvazinin bu ilişkisinde, bü-
rokrasinin, bir yandan sınıfın genel çıkarları için kendi özel çı-
karlarından vazgeçmeye hazır “sıradan burjuvalar”la kurduğu
ilişki — yalıtıcı etki —, öte yandan ciddi anlamda sınıf fraksi-
yonlarına bölünmüş bir burjuvaziyle kurduğu ilişki söz konu-
sudur.

Politik sınıf mücadelesi düzeyinde ise bürokrasinin, ege-
men sınıflar ve bu sınıflara ait fraksiyonların mücadelesiyle
kurduğu ilişki söz konusudur. Bu da bizi bu sınıf ya da frak-
siyonların *politik örgütlenmesi* sorununa yöneltir: çünkü bü-
rokrasi, bu örgütlenmede faktör rolü oynayan devlet aracılı-
ğıyla, bu sınıf ya da fraksiyonların politik ünitesinin temsil
faktörüdür. Bürokrasi ve küçük üretici sınıfların ilişkisinde,
bu sınıfların politik örgütlenme konusundaki yetersizliği söz
konusudur. Bu yetersizlik küçük üretici sınıflardaki iktidar fe-
tişizmine, bürokrasinin de, bu sınıfların ünitesinin temsilcisi

⁴ *Le 18 Brumaire*, s. 355.

⁵ *Le Statu quo...*, s. 22. Aynı zamanda Lenin: “Bizde bürokrasinin bir di-
ğer ekonomik gerekçesi vardır: Küçük üreticilerin yalıtılması, dağıtılma-
sı, onların sefaleti, kültürsüzlüğü, okur yazar olmamaları, tarım ve sanayi
arasındaki değiş-tokuş yokluğu, kendi aralarında karşılıklı bir eylemin ol-
maması” (*Oeuvres*, 32. Cilt, s. 277).

olma rolünü üstlenmesine yol açar: Küçük çiftçiler ve küçük burjuvazi politik düzeyde, kendilerini devlet aracılığıyla politik örgütsüzlük içerisinde tutan bürokratik gövde tarafından “tipik bir biçimde” temsil edilirler.⁶

Kısaca bürokratik kategorinin egemen sınıflardan görece özerkliğinin, kapitalist devlet tipinin ve onun kapitalist formasyonlardaki biçimlerinin görece özerkliğine denk düştüğünü görüyoruz. Devletin görece özerkliğine ilişkin olarak çıkardığımız tüm sonuçları yeniden ele alacak olursak, bürokrasinin bizzat toplumsal kategori olarak bu özerkliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bürokrasi, kesinlikle egemen sınıfların politik iktidarını yansıtmakta ve onların ekonomik, politik ve ideolojik çıkarlarını, bu formasyonlardaki sınıf mücadelesinin özel koşullarında temsil etmektedir.

Bu gözlemler pek çok sorunu aydınlatmamıza olanak verir:

A.— Bürokratizmin, devlet aygıtının ve burjuvazinin politik egemenlik biçimlerinin örgütlenme sistemi olma ilişkisinin bazı yönlerine ilişkin sorun: ideolojik tartışmada bürokratik aygıtın “fonksiyonsuzluğu” teması çevresinde yoğunlaşan sorundur bu. Aslında bu sorun hem teknik olmayan — teknik etkisellik ya da etkisizlik — ama son derece politik olan bir düzene ilişkindir, hem de fonksiyonsuzluk nosyonuyla belirtilemez. Marx ve Engels’in analizlerinde belirgin olan gözlem, bir formasyonda KÜT egemenliğinin zorunlu politik sonucu olan bürokratizmin, yine KÜT’ün politik egemenlik biçimleriyle bir dizi çelişki gösteriyor olmasıdır. Daha doğrusu *burada, kapitalist devlet yapılarında olduğu gibi, egemen po-*

⁶ Bu analizler özellikle, Marx’ın Fransa’ya ilişkin eserlerinde bulunur. Değerlendirdiğimiz toplumsal formasyonlara göre küçük üretici sınıfların devlet aygıtı tarafından bu tipik “temsil” ilişkisinin, dar anlamda bürokrasi gövdesi olan bir diğer “devlet gövdesi”nin, örneğin ordunun içerisinde kristalleşebileceğine dikkat edelim. Özellikle pek çok Latin Amerika ülkesi bu durumdadır. Bu konuda bkz, José Nun, “Amerique Latine: la crise hégémonique et le coup d’Etat militaire”, *Sociologie du travail*’in içinde, 3. Sayı, 1967.

litik ideolojinin de iç çelişkileri söz konusudur. örneğin Engels'in gösterdiği gibi, bu devlet aygıtı için zorunlu olan bürokratik gizle, "temsilci" devleti ve burjuvazinin politik ideolojisini — kamuoyu — karakterize eden şeffaflık ilkesi arasındaki çelişki⁷; ya da Marx'ın gösterdiği gibi, yürütme gücünün bürokrasiyi de kapsayan işleyişiyle, parlamenter temsil işleyişi arasındaki çelişki.

Bununla birlikte genel olarak üzerinde çok fazla durmadığımız bir nokta var: bu çelişkiler aynı zamanda, bir devlet tipinin sınıflar mücadelesi üzerindeki bu etkisinin —bürokratizm ve bürokrasi— toplumsal bir formasyondaki yansıması ölçüsünde, bürokratizmle küçük üretici sınıfların ilişkilerini de ortaya çıkarmaktadır. Çelişkilerin yaratıcısı olan bu ilişki öylesine açıktır ki Engels tüm eserini, burjuvazinin politik egemenliğiyle "bürokratikleştirilmiş" politik güçlerin "uymazlığı" sorunu üzerine kurmaya kadar gidecektir.⁸ Öte yandan Lenin de, sosyalist geçiş devletindeki bürokratizmde hem kapitalizmin ideolojik mirasını, hem de küçük burjuva ideolojisinin çarpıcı etkisini görmüştür. Bununla birlikte bürokratizm ve burjuvazinin politik egemenlik biçimleri arasındaki ilişkinin bu yanı, şunlarla ilişkilidir:

1) *Kapitalist devlet aygıtındaki egemen kapitalist ideoloji ve küçük burjuva ideolojisi arasındaki çelişkilerle.* Küçük burjuva ideolojisi, bürokratizmin kapitalist devlet aygıtındaki işleyişi için gereklidir. Bu ideolojinin karakteristik iktidar fetişizmi, devlet aygıtının alt katmanlarındaki hiyerarşik düzeni sağlayan normatif kuralların oluşmasına katkıda bulunur. Ama bu fetişizm, aygıtın bütününe tehdit etmekte ve aygıta egemen olan kapitalist ideolojiyle çelişkiye düşmektedir. Örnek: Şahsî olmayan karakteriyle çelişen görevlerin ayrıcalıklar yoluyla şahsileştirilmesi, etkiselliğin ideolojisiyle çelişen hayalcilik ve eylemsizlik.

2) *Kapitalist devlet tipiyle, bir formasyonda kendisine kü-*

⁷ *Le Statu quo en Allemagne.*

⁸ "Bürokrasi küçük burjuvaları ve köylüleri yönetmek için kurulmuştur", *le Statu quo...*, *op. cit.*, s. 30.

çük üretici sınıfların varlığıyla dayatılan karakteristikler arasındaki çelişkilerle. Örnek: Fransa'daki devlet aygıtının, küçük çiftçilerin ve küçük burjuvazinin varlığına ve başlangıçta ülkedeki yürütme gücüyle parlamenter temsiliyet arasındaki çelişkilere bağlı olarak "irileşmesi".

Bu değerlendirmeler bürokratik fenomenin (tipik kapitalist fenomen) "paradoksal" bir sorununun aydınlatılmasına olanak sağlar: Bürokratizmin etkisi o kadar önemlidir ki, bürokrasinin toplumsal güç olarak ortaya çıkma şansı, KÜT'ün diğer üretim tarzları üzerindeki egemenliğinin bir formasyonunda daha az serbest ve net olma şansından daha fazladır. Büyük Britanya'nın tersine Fransız ve Alman örnekleri bunun kanıtıdır.

B.— Öte yandan aralarında Weber ve Michels'in de bulunduğu pek çok yazar, bürokratizm ve "demokrasi" biçimleri arasında çelişki olarak ifade ettikleri şeye dikkat çekmiştir. Burada bürokratizm ve genel olarak "demokrasi"den radikal bir biçimde ayrı olarak kavranan "totaliter" politik biçimler arasında ilişki kuran eğilim söz konusudur. Dahası var: bürokrasi de sıkça bürokratizmin özne-yaratıcısı olarak ve dolayısıyla kurumsallaşmış totaliter biçimlerin temeli olarak değerlendirilmiştir. Bu ideolojik sorunsalın maskeleyiği fenomenlerin analizi için, Marx'ın Paris Komünü, ve Lenin'in sosyalist geçiş devleti konusundaki yazılarında yaptığı gibi bürokratizm ve proletarya diktatörlüğünün sosyalist demokrasisi arasındaki çelişkiler sorununu tamamen bir yana bırakmak ve bir ayırık sorunlar dizisini parçalara ayırmak gerekecektir; çünkü sorun, burada bizi ilgilendiren sorundan tamamen farklı bir bağlamda ortaya konmuştur.

Bürokratizmle *burjuva demokrasisi* arasındaki, yani burjuvazinin politik egemenliğinin kurumsallaşmış biçimleri arasındaki ilişki sorunu ne demektir? Bürokratizmin analizinde esas olan *meşruluk* açısından bakıldığında, bürokrasiye özgü *meşruluğun*, yani egemen politik ideolojinin devlet aygıtının

işleyişindeki etkisinin *burjuva meşruluk tipine* katıldığını görürüz. Bürokrasinin, kapitalist devlet tipinin bir karakteristiğini oluşturmaması gibi, bürokratizm de bu anlamda, bu meşruluk tipinin karakteristik bir niteliğini oluşturur. Devlet aygıtının, bürokratizmin karakteristiğinden başka bir şey olmayan özgün bir meşruluğunun var olduğu doğrudur. Devlet aygıtının bu meşruluğu, bu aygıtın iktidar delegasyonu yoluyla hiyerarşik işleyişinden ve iktidar fetişizminden dolayı, örneğin bir “şef”in yüce otoritesine atfedilen karizmatik öğeler içerir—devlet piramidinin tepesi olma, halkın temsil edilmesi bakımından aygıtın yalıtılması eğilimleri, vb. Bürokrasinin bu özgün meşruluğu yine de *burjuva meşruluğunun özel bir biçiminden*, yürütmenin egemenliğini karakterize eden biçiminden başka bir şey değildir. Bürokratik meşruluk ve kapitalist devletin tipik meşruluğu arasındaki zıtlık, hiçbir biçimde, yürütmenin egemen olduğu devlet biçimleri ve burjuva egemenliğinin tipik biçimleri yani politik demokrasinin kurumları arasındaki zıtlıktan daha fazla değildir. Bununla birlikte devlet aygıtının meşruluğuyla bir devlet biçiminin parlamenter meşruluğu arasında, ya da (bir formasyonda egemen olan meşruluk biçiminin parlamenter meşruluk olması durumunda) bu toplumsal formasyonun meşruluğuyla yürütmenin egemen olduğu bir devlet biçiminin meşruluğu arasında bir dizi çelişki ve dekalaja tanık olmamız mümkündür.

C.— Yürütmenin egemen olduğu ve bir formasyondaki egemen meşruluk biçimiyle uyum içerisinde olan kapitalist bir devlet tipi örneğinde, bürokratik aygıtın iç meşruluğuyla formasyonun meşruluğu arasında bir örtüşme vardır. Bu durum özel bir keskinlikle, yürütmenin egemen olduğu somut bir devlet biçiminde *bürokrasinin özgün rolü* sorununu gündeme getirir. Aslında bu türden bir rol varsa, bu, yürütmenin egemenliğini destekleyerek kendi özgün çıkarlarını savunan bir bürokrasiden çok, bürokrasinin politik-ideolojik fenomeninin etkisinde aranmalıdır. Bürokrasinin politik ve ideolojik bakı-

mından özgül kategori olarak oluşması hiçbir zaman yeterince vurgulanmamıştır.

Bu, bürokrasinin somut konjonktürde *toplumsal bir güç* oluşturmasına ya da oluşturmamasına bağlıdır. Öncelikle iki gözlem:

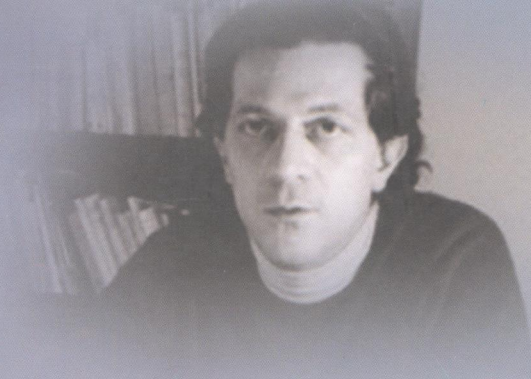
1) Birinci gözlem yeterince açıktır: Bürokrasi bir sınıf ya da sınıf fraksiyonu olmadığı için, bir devlet biçiminin oluşmasında hiçbir zaman temel bir role sahip olamaz. Yürütmenin egemen olduğu ve bir formasyonun egemen meşruluğuna denk düşen bir devlet örneğinde bu biçim, tüm sınıflar mücadelesi faktörlerinden hareketle oluşur. Bu devlet biçimiyle bir formasyondaki egemen meşruluk arasında bir dekalaj, ne yalnızca ne de esas olarak bürokrasinin varlığına indirgenen bir dekalaj olması durumunda da aynı şey geçerlidir.

2) İkinci gözlem o kadar açık değildir: Bürokrasi bu haliyle — kuramsal bir nesne oluşturabilmesinden hareketle —, özgül bir kategori olsa da, bürokrasinin görece bir özerkliği ve özgün bir ünitesi bulunsa da, sınıflar ya da özerk sınıf fraksiyonları gibi *toplumsal bir güç* değildir. Özgül kategori olarak, somut bir konjonktürde, Lenin'in ısrar ettiği kapitalist devlet örneğinde böyle *olabilir*. O zaman toplumsal bir güç oluşturarak politik eylem içerisinde özgün bir rol oynar; *ancak bu ona tam olarak özgün bir iktidar vermez*. Bu onu, toplumsal sınıflara-güçlere, örneğin işçi sınıfına ya da büyük olasılıkla, özgün bir iktidarı olmadan toplumsal bir güç oluşturabilen destek sınıflara ulaştırabilir.

Bürokrasinin toplumsal güç olarak oluşması konjonktüre bağlıdır. Örneğin devletin, tüm yargılar içerisindeki egemen ya da egemen olmayan rolüne bağlıdır: Bu durum, bürokrasi genellikle devlete düşen egemen rolün genel çerçevesi içinde toplumsal bir güç haline geldiğinde, özellikle Almanya'da, Fransa'dan daha küçük bir derecede ortaya çıkar. Bürokrasinin toplumsal güç olarak oluşması, aynı zamanda sınıflar mücadelesinin somut durumuna da bağlıdır: Örneğin varolan güçler arasındaki genel denge durumları ya da özellikle kapitalist bir

devlet çerçevesinde işleyen katastrofik denge durumları, bürokrasinin toplumsal güç olarak oluşması için uygun koşullar yaratır. Aynı şey egemen sınıfların, denge durumlarıyla birleşik olan ya da olmayan —partilerin politik sahnede temsil krizi— özel politik örgütsüzlük durumları ya da küçük üretici sınıfların, köylülüğün (özellikle de küçük çiftçilerin) ve küçük burjuvazinin toplumsal güç olarak oluştuğu durumlar için de geçerlidir: Bürokrasinin, bu sınıfların politik “temsilcisi” fonksiyonuyla toplumsal güç olarak ortaya çıktığı durum, bu sonuncusudur; bir formasyondaki genel meşruluk krizi durumunda da aynı şey söz konusudur. Kısaca burada, bir formasyonda, hep özgün kombinasyonları içinde bürokrasiye, yalnızca orijinal üniteye ve görece özerkliğe sahip özgül bir kategori olarak değil, fonksiyonunu fiilî bir toplumsal güç olarak yerine getirme olanağı verebilen bir faktörler birliği söz konusudur.

Bürokrasinin toplumsal güç olarak bu varlığı, kapitalist devlet biçimleriyle bir korelasyon çerçevesinde deşifre edilebilir. Bu varlık, kapitalist devletin Sezarizm gibi, Fransa’daki iki Bonaparte İmparatorluğu gibi o özel tarihsel biçimlerinde özellikle nettir. Bürokrasi bu durumlarda, konjonktür nedeniyle kazandığı toplumsal güç fonksiyonunu, bu devlet biçimlerinin etkili bir biçimde oluşmasına ve desteklenmesine katkıda bulunarak yerine getirir. Bürokrasi-toplumsal güç, bu durumlarda kuşkusuz *özel* bir *role* sahiptir: Burada, devletin bu özel biçimlerinde kendi iç meşruluğunu karakterize eden bürokratizm yoluyla verdiği destek söz konusudur. Marx bize 18 *Brumaire*’de, Fransa’da devlet aygıtının bürokratizm yoluyla verdiği özel desteği açıkça gösterir. Bu destek, devlet aygıtı üyelerinin basit maddî çıkarlarıyla değil, esas olarak bürokratizmle kullanılmıştır.

“Nicos Poulantzas’ın işgâl ettiği yeri ve doldurduğu boşluğu anlamak için *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’ı okumak ve bir daha okumak gerekiyor.”

Christine Buci-Glucksmann

Devlet iktidarını “*bir toplumsal ilişkiler bütünü*” olarak tanımlayan Nicos Poulantzas, modern devlet – kapitalist devlet – iktidarı sınıflar konusundaki çalışmalarıyla, Marksizme ve politik kurama önemli katkılar sunmuştur.

Poulantzas’ın eseri (ve bütün çalışmaları), modern Devletin toplumsal gövdeyle (*yasalar, yasaların örgütlenmesi, kültürel yaşam ve kültürel yaşamın örgütlenmesi, eğitim*) bireysel gövdeyi (*devlet şiddeti, vatandaşlık hakları, hukuk, dil, sağlık hizmetleri*) nasıl birleştirdiğini ve nasıl örgütleyebildiğini anlatmaktadır.

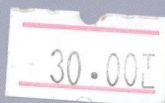
Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, kapitalist toplumdaki iktidarın ve devletin kutsallaştırılmasına son verme görevini üstlenmiştir...

Ama bu kitabın asıl değeri, politik kuramın bir bilim olarak nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorusuna verdiği cevaplarda aranmalıdır.

epos

Bilim, Felsefe, Politika

ISBN-978-975-4822-04-1

